

**MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘITA**

BANATICA

20

1

2010

DESCOPERIRI DE PLASTICĂ NEOLITICĂ ÎN BANAT

*Adriana Radu**

Cuvinte cheie: cultura Vinča, plastica antropomorfă, cultura Sălcuța.

Mots clé: la culture de Vinča, plastique anthropomorphe, la culture Sălcuța

La sfârșitul anului 2009 la Muzeul Banatului Montan din Reșița a fost adus un lot de piese arheologice, provenite din confiscări, aparținând perioadei neolitice (11 figurine, o amuletă din lut, 2 vase fragmentare, 12 obiecte executate din os) și epocii bronzului (un topor)¹.

Existând trei tipuri categoriale distincte, am considerat că se impune prezentarea fiecăruia în parte, pentru a putea fi structurate omogen din punct de vedere științific. Într-o primă fază, prezentăm plastica antropomorfă și amuleta din lut, urmând ca celelalte piese să facă obiectul altor studii.

1. Cap figurină antropomorfă (Pl. 1/5, Fig. 1/2a-c).

Se păstrează capul și o parte din gâtul lung de formă cilindrică (lipsește o mică porțiune pe laterala stângă de la bază până în creștet). Fața, de formă triunghiulară, cu nasul (o proeminență alungită) situat în partea superioară a zonei centrale, prezintă la bază ochii redați prin două linii orizontale, incizate (nu ating marginea conturului feței), încadrați de sprâncene, redată printr-un ușor relief arcuit. Ea se îmbină în unghi drept cu creștetul capului, scurt, dreptunghiular. Zona centrală a părții superioare prezintă o mică alveolare (cu formă nedefinită datorită degradării piesei), iar trecerea de la ceafă la gât nu este sesizabilă.

Este executat din lut degresat cu nisip în amestec cu pietricele de diferite mărimi și cioburi pisate. Cenușiu-închis în spărtură, este acoperit în exterior cu un slip brun-roșcat, aspru la pipăit, cu pietricele mărunte.

Dimensiuni: I: 43 mm, Lmax: 24 mm, LA: 24 mm, fața: 24x25 mm, gât: 20x16 mm.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, oprinescu_ra@yahoo.fr

¹ Obiectele au fost predate în custodie Muzeului Banatului Montan Reșița de către d-l Ioan Remus Sorin, sîns. la I.P.J. Caraș-Severin, care le-a recuperat, căruia îi mulțumim și pe această cale.

2. Cap figurină antropomorfă (Pl. 1/6, Fig. 2/1a-c).

Se păstrează capul și o parte din gât. Fața, cu mască triunghiulară, prelungă, prezintă în partea superioară nasul, de formă tronconică, la baza căruia ochii incizați orizontal sunt dispuși pe aceeași linie cu acesta, delimitându-se în relief față de fruntea foarte îngustă. O incizie oblică, ce pornește din vârful nasului, marchează partea stângă a acestuia, până la bază (în imediata apropiere a inciziei ochiului). Fruntea, de formă trapezoidală, se îmbină în unghi drept cu creștetul capului, prelung, de formă ovală, cu marginile în relief, ușor ridicate. În partea centrală a creștetului, din dreptul nasului și până în dreptul cefei, se află o creastă puternic reliefată. Ceafa continuă oblic în jos și se îmbină cu gâtul printr-o ușoară arcuire în partea dorsală. Din loc în loc, pe creștet și pe gât, se află incizii fine făcute cu unghia. Este executat din lut degresat cu nisip, în amestec cu pietricele și mărunte fragmente ceramice. În spărtură piesa este de culoare cenușiu-închis, cu exteriorul acoperit de un slip subțire, brun roșcat cu pete cenușiu închis.

Dimensiuni: I: 37 mm, Lmax: 27 mm, LA: 21 mm, fața: 16x18 mm, gât: 17x16 mm.

3. Figurină antropomorfă (Pl.1/1, Fig. 1/1a-d).

Se păstrează capul cu un gât lung, tronconic și partea superioară a corpului, aplatizată, din care pornesc două brațe scurte, tronconice, perforate orizontal (unul este rupt în dreptul perforației). În apropierea perforației se mai află una, puțin adâncă, vizibilă numai pe partea din spate. Fața de formă pentagonală, cu unghiurile rotunjite și bărbia teșită, prezintă în partea centrală nasul în relief, de formă semisferică, de la baza căruia pornesc ochii incizați oblic. Sub fiecare se află câte o incizie puțin adâncă, scurtă, oblică. Fruntea înaltă, lată, de formă trapezoidală, se îmbină unghiular cu creștetul capului, ce pornește oblic în jos. Îmbinarea este marcată, de ambele părți, prin două alveole adâncite. Ceafa continuă oblic îmbinându-se perfect cu linia gâtului.

Executată din lut degresat cu nisip, în amestec cu pietricele de diferite mărimi și cioburi pisate, cenușiu-închis în spărtură, este acoperită în exterior de un slip subțire, cenușiu închis, care păstrează urmele instrumentului cu care a fost făcută netezirea.

Dimensiuni: I: 78 mm, Lmax: 51 mm, LA: 18 mm, fața 33x31 mm.

4. Figurină antropomorfă (Pl. 1/3, Fig. 1/6a-d).

Capul a fost rupt din vechime. Partea superioară a corpului, aplatizată, prezintă două brațe scurte, tronconice, rotunjite, perforate orizontal (unul este rupt din dreptul perforației). Partea inferioară cilindrică, parțial ruptă (lipsește o porțiune de formă triunghiulară), se lățește spre baza circulară. Fundul este marcat la îmbinarea părții inferioare cu cea superioară printr-o suprafață aplatizată oblic, dispusă în relief semicircular până sub brațe, de care se delimitează prin două alveole. Partea superioară a corpului este mult mai scurtă decât cea inferioară și mai masivă. A fost realizată din pastă fină, compactă, cu lutul bine ales de impurități degresat cu nisip fin și rare pietricele. Slipul gros, cafeniu, foarte bine netezit este de culoare cafenie cu pete cenușii.

Dimensiuni: I: 63 mm, Lmax: 45 mm, LA: 27 mm.

5. Figurină antropomorfă (Pl. 1/2, Fig. 1/4a-c).

Se păstrează corpul cu partea superioară aplatizată și brațe scurte, conice, dispuse lateral. Capul a fost rupt din vechime. Partea inferioară cilindrică, ușor aplatizată, se lățește brusc în partea dorsală, în apropierea bazei ce devine astfel ovală. Pasta de factură semifină, moale, este realizată din lut degresat cu nisip, pietricele de diferite mărimi și cioburi pisate. Exteriorul, cafeniu-roșcat cu pete cenușii, este aspru la pipăit, cu slipul căzut.

Dimensiuni: I: 49 mm, Lmax: 33 mm, LA: 15 mm.

6. Figurină antropomorfă (Pl. 2/1, Fig. 2/4a-c).

Corpul, de formă tronconică (cu secțiune ovală), cu baza mare îndreptată în sus, este aplatizat. Picioarele scurte (unul rupt oblic către bază), de formă conică, sunt depărtate și despărțite în zona de îmbinare printr-o alveolă adâncită. Brațele cilindrice sunt foarte scurte și se termină prin trei protome conice, ascuțite, dispuse sub forma unui triunghi. Fața, realizată prin tragerea lutului moale, este de formă conică (sau tronconică - cu partea ascuțită ruptă) iar ochii sunt marcați prin incizii oblice. Creștetul capului, definit printr-un relief semicircular, se îmbină cu ceafa dreaptă și continuă cu gâtul foarte scurt, tronconic. Lutul fin, degresat cu nisip în amestec cu pietricele de diferite mărimi și rare fragmente ceramice este de culoare cenușiu-închis, acoperit cu un slip subțire, cărămiziu, cu pete cenușii ce păstrează urmele unei neteziri incomplete.

Dimensiuni: I: 70 mm, Lmax: 52 mm, LA: 20 mm.

7. Figurină antropomorfă (Pl. 2/3, Fig. 2/3).

Se păstrează jumătate din piesă (în secțiune transversală, partea dorsală), fără brațe și o porțiune din partea inferioară a capului (dinspre ceafă). Întreaga suprafață este ornamentată cu linii incizate, dispuse paralel, aranjate în motive orizontale meandrice și verticale. Executată din lut fin, cenușiu închis, bine ales de impurități, este degresată cu nisip cu bobul mărunț. În exterior prezintă un slip gros, foarte bine netezit, de culoare cafeniu-gălbui.

Dimensiuni: I: 66 mm, Lmax: 32 mm, LA: 13 mm.

8. Figurină perforată, stilizată (Pl. 1/4, Fig. 2/5a-c).

Corpul tronconic, perforat vertical, prezintă pe baza lată - trei brațe (unul rupt) dispuse sub forma unui triunghi. Fiecare se termină prin 3 protome dispuse unghiular (două rupte, una ascuțită). Executat din lut în amestec cu nisip și pietricele mărunte, prezintă în spărtură o culoare cenușie, iar în exterior un slip subțire, cenușiu, ce lasă să se vadă, pe alocuri, imperfecțiunile netezirii.

Dimensiuni: I: 45 mm, LA: 55 mm, I.trunchi: 35 mm.

9. Figurină perforată, stilizată (Pl. 2/6, Fig. 2/6a-c).

De formă bitronconică, perforată vertical, prezintă partea centrală cu o ușoară îngroșare. Cele două brațe conice, dispuse lateral, aplatizate pe fața interioară sunt arcuite în sus. Unul prezintă o proeminență conică îndreptată în aceeași direcție, iar pe celălalt se vede urma sforii folosite pentru atârnare. Modelată din lut degresat cu nisip în amestec cu pietricele de diferite mărimi, brun roșcat în spărtură, prezintă în exterior un slip gros, aspru la pipăit, în tonuri asemănătoare (exfoliat parțial pe una din suprafețe).

Dimensiuni: I: 60 mm, Lmax: 68 mm, LA: 31 mm.

10. Figurină perforată, stilizată (Pl. 2/5, Fig. 1/5).

Corpul aplatizat, cu secțiune transversală și longitudinală ovală, perforat vertical, se termină cu două brațe oblice, conice, scurte, plasate în partea superioară și două, ceva mai lungi, în cea inferioară (unul restaurat total și două parțial). Realizată din pastă fină, cu lutul bine ales de impurități, degresat cu nisip, pietricele și cioburi rare și mărunte, prezintă în exterior un slip moale, fin, cenușiu-roșcat, foarte bine netezit cu înțepături fine în unele zone.

Dimensiuni: I: 53 mm, Lmax: 44mm, LA: 17 mm.

11. Fragment de altar (Pl. 2/2, Fig. 1/3a-b).

Se păstrează partea superioară din marginea laterală a masei altarului, modelată prin îmbinarea în unghi ascuțit a două planuri dreptunghiulare (ceea ce crează o secțiune verticală triunghiulară), însoțită de protoma unui cap uman stilizat. Latura exterioară a fost ornamentată prin incizie, etalând un motiv din linii paralele, îmbinate unghiular. Capul uman stilizat se detașează tronconic pe verticală, fără a avea conturul feței delimitat. Nasul, în relief alunginit, împreună cu ochii adânc incizați până în margine, trasează limita superioară a planului măștii faciale, despărțită printr-o ușoară șanțuire de creșetul capului profilat ca o semicalotă. Executat din pastă fină, compactă, având ca degresant nisip, rare pietricele și cioburi mărunte, este de culoare brun-cenușiu. În exterior prezintă un slip subțire, foarte bine netezit, de culoare maro-roșcat, cu pete cenușii.

Dimensiuni: I: 33 mm, Lmax: 4 mm, LA: 19 mm.

12. Obiect lut (Pl. 2/4, Fig. 2/2a-b).

De formă bitronconică, cu partea centrală îngustată, prezintă o bază mai mare decât cealaltă. În apropierea bazei mici o perforație circulară, largă, străbate piesa de la un capăt la celălalt iar o alta, situată în apropierea celei opuse, a fost realizată oblic fără a o străpunge. Executat din lut degresat cu mult nisip și pietricele mărunte, prezintă sprafața exterioară bine netezită, acoperită cu un slip subțire, aspru, de culoare cenușiu-închis, cu rare pete cafenii.

Dimensiuni: I: 32 mm, Dmax: 19 mm, Dmic: 15x17 mm

Din totalul pieselor prezentate, două sunt capetele unor statuete antropomorfe cu mască triunghiulară. În Banat fețele triunghiulare cu nasul redat printr-o proeminență și ochii incizați, drept sau oblic, se întâlnesc din faza A a culturii Vinča și continuă să existe până în fazele B₂C² și sporadic în C. Acest tip este întâlnit, începând cu faza B în Transilvania, în cadrul culturii Turdaș³. La Vinča⁴, în faza A, fețele triunghiulare au avut ochii incizați în formă de L, iar în faza B₁, pe același tip de față, ei sunt arcuiți, triunghiulari sau migdalați.

² Lazarovici 1979, 88-92; Comșa 1991, 125-127.

³ Lazarovici 1979, p. 90.

⁴ *Ibidem*, 88; Höckmann 1968, 54; Hansen 2007, 204.

Obiectul nr. 1 prezintă capul unei statuete pe care pot fi identificate structurile anatomice schematizate, mască triunghiulară, creștet dreptunghiular, ceafa dreaptă, ochi redați prin incizii adânci, cu arcuirea sprâncenelor sugerată printr-o ușoară denivelare. El prezintă analogii, pentru unele din aceste trăsături, cu două piese de la Zorlențu Mare. Ele se limitează la forma generală a capului și a măștii fără a lua în considerare detaliile feței – sprâncenele, forma nasului. Una aparține fazei Vinča B₁⁵, iar cealaltă nivelului Vinča B₁/B₂⁶.

În așezarea de la Liubcova, ochii încadrați de sprâncene, mai mult sau mai puțin reliefate, se întâlnesc din faza B₂⁷. Figurinele astfel realizate se deosebesc de exemplarul de mai sus prin forma capului și tipul inciziei.

Fețele triunghiulare, cu ochii incizați și sprâncene ușor reliefate se întâlnesc la Turdaș în descoperirile vechi⁸. Cele mai timpurii materiale de aici se sincronizează cu descoperirile din Banat și din Serbia de fază B₂⁹. Pentru Transilvania, în cultura Turdaș, a fost sesizată păstrarea și folosirea la orizont cronologic Vinča B și C a stilului fazei A¹⁰, fapt evidențiat mai ales în plastică, prin forma triunghiulară a feței și prin modul de realizare, prin incizii simple, orizontale sau oblice, a ochilor, procedeu abandonat în regiunile sud-dunărene.

Piesa de la nr. 1 poate fi atribuită fazei B₂ a culturii Vinča.

Celălalt cap de statueta, cu mască triunghiulară, se deosebește de primul prin modul de redare a ochilor și de execuție a creștetului. Ochii incizați și nasul conic, plasați în partea superioară a feței, sunt reliefați față de fruntea foarte îngustă. Două exemplare a căror față a fost executată în acest mod au fost găsite în săpăturile vechi de la Liubcova Ornița¹¹ și aparțin fazei C¹². Redarea creștetului prin sublinierea părților laterale și evidențierea unei suprafețe ridicate, ca o creastă, în zona centrală este o abordare mai puțin

⁵ Lazarovici 1979, pl. XX, D/9.

⁶ *Ibidem*, pl. XX, H/8.

⁷ Luca 1990, 17, 18, fig. 1/3, fig. 2/3.

⁸ Roska 1941, Taf. CXXXVII/12, Taf. CXXXVIII/5.

⁹ Lazarovici-Kalmar 1991, 12; Luca 2002, 36.

¹⁰ Luca 2002, 38; Höckmann 1968, 63, 66-67; Hansen 2007, 213.

¹¹ Comșa 1996, fig. 26/1, 6.

¹² Luca 1998, 100-101; Drașovean 1996, pl. XXI/6.

întâlnită în cultura Vinča. La Rast, așezare aparținând culturii Vinča B₂C¹³ sunt întâlnite figurine cu creștetul ascuțit¹⁴, fără a fi foarte clar diferențiată proeminența centrală. O singură statueta¹⁵ prezintă o creastă verticală, ușor reliefată, ce pornește ceva mai jos de creștet și se termină la baza nasului, străbătând mijlocul frunții. La Jablanica¹⁶ este evidențiată o proeminență dreptunghiulară pe creștetul unei figurine. La Turdaș, o piesă¹⁷ are creștetul conic, iar pe un alt exemplar, reprezentând probabil o locuință sau un cuptor, este stilizat un cap (considerat de autor zoomorf)¹⁸ cu o creastă în relief.

Aceste analogii ne permit încadrarea acestei piese (nr. 2) în faza Vinča C.

Cea de-a treia figurină antropomorfă, de dimensiuni mai mari (numai partea păstrată până sub brațe este de 7,8 cm), aparține tipologic categoriei a II-a după Gh. Lazarovici¹⁹ (cu partea superioară plată, brațe scurte, orizontale, sâni și fese marcate, picioare uneori individualizate). Masca feței este de formă pentagonală, simplă, iar brațele scurte, tronconice, au fost găurite. În așezarea de la Vinča, practica perforării brațelor a fost documentată la adâncimea de 9,3 m²⁰, procedeu folosit de-a lungul tuturor fazelor acestei culturi, îndeosebi în cele târzii, C și D (dispuse în diverse combinații). La Liubcova se întâlnesc pe un fragment dintr-o figurină din faza A₃B₁²¹ și pe două piese²² din faza C, dintre care una mai masivă. La Rast²³, multe dintre figurine prezintă una sau două perforații pe brațe. Aceeași situație o întâlnim la Sânnandrei (Vinča C)²⁴ și Zorlențu Mare²⁵. La Turdaș perforațiile sunt mai puțin numeroase²⁶.

¹³ Dumitrescu 1987-1988, 29.

¹⁴ Dumitrescu 1987-1988, pl.1/1, pl. 2/1-3.

¹⁵ *Ibidem*, 32, pl. 3/10.

¹⁶ Höckmann 1968, Taf. 29, nr. 794.

¹⁷ Roska 1941, Taf. CXXXVII/10.

¹⁸ Florescu-Miclea, 1980, fig. 50-51.

¹⁹ Lazarovici 1979, 92.

²⁰ Höckmann 1968, 54; Radu 2000, 81-82.

²¹ Luca 1990, 23, fig. 8/1; Luca 1998, 60, fig. 43/1.

²² Luca 1990, 23, fig. 6/2; Luca 1998, 62, fig. 41/2; Comșa 1995, fig. 26/8.

²³ Dumitrescu 1987-1988, pl.1-8.

²⁴ Drașovean 1996, pl. XXVI/2.

²⁵ Comșa 1995, fig. 23/2, 6, 8, 10; fig. 24/1; Lazarovici 1979, pl. XX, D/8, H/7, pl. XXI, B/8.

²⁶ Roska 1941, Taf. CXXXVII/9, Taf. CXL/9.

Capetele cu masca pentagonală apar la Vinča la adâncimea de 8 m, în faza A/B₁²⁷ și se dezvoltă mai ales în fazele târzii²⁸. În Banat aria lor de răspândire a fost îndeosebi în sud²⁹, dar au fost documentate și la Chișoda Veche și Sânnandrei³⁰. La Liubcova³¹, din două piese cu masca feței asemănătoare, una este cu brațele găurite. La Zorlențu Mare³² ele se întâlnesc în faza B2C și au conturul feței mai rotunjit. Cele două mici incizii oblice plasate sub ochi au analogii pe capace descoperite în așezarea de la Parța³³.

Piesa nr. 3 poate fi atribuită fazei B2C eventual C.

În cadrul categoriei a II-a după G. Lazarovici se înscrie figurina nr. 4, cu brațe laterale, scurte, tronconice, perforate orizontal. Redarea unor atribute anatomice prin marcarea părții dorsale, lățirea către bază a părții inferioare cilindrice, o încadrează unei etape mai evolute. Spre deosebire de majoritatea statuetelor, a căror fese sunt marcate printr-un relief plasat aproape vertical pe suprafața corpului, la cea prezentată mai sus, partea dorsală se arcuiește mult în jos și este aplatizată. Cele mai bune analogii pentru acest tip le întâlnim în așezarea de la Zorlențu Mare în nivelul aparținând fazei B₂C. Trei statuete prezintă același canon în redarea părții dorsale (la două dintre ele fesele sunt redată prin mici alveole), una³⁴ are brațele rotunjite și perforate, cealaltă³⁵ este aproape identică cu piesa prezentată, mai puțin brațele ce nu sunt perforate. Prima și cea de-a treia³⁶ (mai fragmentară) aparțin reprezentărilor feminine, cu sâinii marcați. Toate au partea superioară mult mai scurtă decât cea inferioară, puternic trapezoidală, ceea ce îi conferă acesteia o anumită masivitate. Între descoperirile de la Liubcova se numără un fragment de statueta³⁷, ce prezintă partea dorsală executată în același mod (alungită, ușor aplatizată), cea inferioară cilindrică și brațele orizontale.

²⁷ Höckmann 1968, 54.

²⁸ Hansen 2007, 205.

²⁹ Lazarovici 1979, 93.

³⁰ Drașovean 1996, 62.

³¹ Comșa 1995, fig. 26/2, 8; Lazarovici 1979, pl. XXII, A/15.

³² Comșa 1995, fig. 24/4.

³³ Radu O.-Resch-Germann 1974, 68, pl. XVII/3.

³⁴ Comșa 1995, fig. 24/1.

³⁵ *Ibidem*, fig. 24/10.

³⁶ *Ibidem*, fig. 24/13.

³⁷ *Ibidem*, fig. 27/2.

Din punct de vedere cronologic, piesa poate fi încadrată fazei B2C a culturii Vinča.

Figurina fără cap - nr. 5 (aparținând tipului II), spre deosebire de cea anterioară, nu are redate elementele anatomice, astfel încât corpul se prezintă sub formă de cruce, cu brațe scurte, ascuțite și partea inferioară lătită oblic, cu secțiune ovală. Figurinele în formă de cruce arată legăturile culturii Vinča cu sudul Europei³⁸, apar din faza B și continuă să existe în faza C. O analogie aproape perfectă (cu excepția capului) o constituie piesa de la Jablanica³⁹.

Alte similitudini în ceea ce privește forma corpului sunt întâlnite cu două statuete de la Liubcova, dintre care una masivă, cu partea inferioară scundă, fără cap, încadrată fazei Vinča C₁⁴⁰, iar alta aparține fazei C-D⁴¹. O altă piesă aproape identică provine din descoperiri vechi de la Parța (1945)⁴² și a fost încadrată fazei B2. Două piese de la Turdaș⁴³ prezintă analogii cu figurina de mai sus.

Poate fi atribuită fazei B2C a culturii Vinča.

O apariție mai puțin comună pentru plastica Vinča (nr. 6) îmbină în modul de execuție diferite elemente caracteristice fazelor târzii – corp plat, față piramidală, brațe scurte cu protome, picioare scurte, distanțate. Idolii plăți au fost încadrați și tratați ca o categorie aparte a reprezentărilor plastice antropomorfe vinciene⁴⁴. Pentru Banat și Transilvania am enumerat o parte a localităților cu astfel de descoperiri. Brațele laterale scurte sunt o caracteristică a acestui tip. Piesa analizată prezintă brațele terminate cu protome animaliere. Astfel de terminații ale brațelor, mai puțin elaborate, au fost observate la statueta plată, cu brațele perforate orizontal descoperită la Liubcova⁴⁵. Ele sunt un atribut frecvent al figurinelor perforate, antropomorfe sau stilizate, variantă tipologică tratată ca atare în literatura de specialitate referitoare la Banat⁴⁶.

³⁸ Höckmann 1968, 54, 56

³⁹ *Ibidem*, Taf.29, nr. 788.

⁴⁰ Luca 1990, 20, fig. 3/3; Luca 1998, 61, fig. 68/3.

⁴¹ Luca 1990, 21, fig. 4/4; Luca 1998, 62, fig. 40/4.

⁴² Lazarovici 1979, pl. XXI, G/12.

⁴³ Roska 1941, Taf. CXXXVIII/8, Taf. CXL/9.

⁴⁴ Lazarovici 1979, 92-93.

⁴⁵ Comșa, 1995, fig. 26/8.

⁴⁶ Lazarovici 1979, 96-97, cu prezentarea analogiilor pentru întreaga arie a culturii Vinča.

Acest tip este întâlnit în fazele B2C și C, îndeosebi la Zorlențu Mare⁴⁷. Capul cu fața conică apare în etapele târzii ale culturii Vinča. La Liubcova⁴⁸ o astfel de statueta, descoperită în urma unei periegeze, a fost încadrată în faza C-D. Alte piese provin de la Sînandrei⁴⁹, Turdaș⁵⁰, Rast⁵¹, toate aparținând fazelor C și B₂C a culturii Vinča. În așezarea eponimă, la Vinča⁵², apar tot în faza C. Descoperirile de aici ca și cele din regiunea Moravei⁵³ sunt puțin numeroase și sunt date în fazele C și D (Pločnik, Predionica, Valač).

Procedul de redare a picioarelor prin modelarea fiecăruia în parte și plasarea lor în unghi ascuțit este mai rar întâlnit chiar și în fazele târzii ale culturii. O astfel de reprezentare apare în Banat la Sînandrei⁵⁴, în Transilvania la Turdaș⁵⁵, în Oltenia la Rast⁵⁶, pe valea Moravei⁵⁷ la Predionica și Čaršija. Piese de la Sînandrei și Turdaș sunt din toate punctele de vedere cele mai apropiate de reprezentarea noastră, prezentând analogii pentru masca feței, forma corpului, a brațelor (protomele lipsesc) și a picioarelor. Prezența tuturor acestor elemente ne permite să încadrăm statueta în faza C a culturii Vinča.

Păstrată doar pe jumătate, piesa nr. 7 se înscrie în categoria idolilor cilindrici, ornamentați pe toată suprafața. Din faza B⁵⁸ a culturii Vinča, motivele incizate ocupă o suprafață tot mai mare pe corpul idolilor, iar în faza C motivele etalate sunt mult mai diversificate. Astfel de exemplare, descoperite la Liubcova⁵⁹, Zorlențu Mare⁶⁰, Turdaș⁶¹, Rast⁶², permit încadrarea

⁴⁷ *Ibidem*, pl. XXI, A, C, D, E, F, pl. XXII, F, H.

⁴⁸ Luca 1990, 21-22, fig. 5/4.

⁴⁹ Drașovean 1996, pl. XXVI/3.

⁵⁰ Roska 1941, Taf. CXXXVIII/8, CXL/3.

⁵¹ Dumitrescu 1987-1988, pl. 1/1, pl. 4/17, 19.

⁵² Höckmann 1968, 59.

⁵³ *Ibidem*, Taf. 24, nr. 560, 561 (Valač), Taf. 26, nr. 609, Taf. 27, nr. 635 (Predionica), Taf. 28, nr. 715 (Pločnik).

⁵⁴ Drașovean 1996, pl. XXVI/3.

⁵⁵ Roska 1941, Taf. CXXXVII/9.

⁵⁶ Dumitrescu 1987-1988, pl. 17/92.

⁵⁷ Höckmann 1968, Taf. 22, nr. 753 (Čaršija), Taf. 26, nr. 616 (Predionica).

⁵⁸ Hansen 2007, 205.

⁵⁹ Luca 1998, 61-62, fig. 37/4, 6; 61, fig. 38/2, 3; 62, fig. 41/2; Comșa 1995, fig. 27/1, 2, 5.

⁶⁰ Lazarovici 1979, pl. XXI, A/6, pl. XXII, B/17; Drașovean 1996, pl. XXXII/9.

⁶¹ Roska 1941, Taf. CXXXIX/4.

⁶² Dumitrescu 1987-1988, pl. 1, pl. 2/3, pl. 3/12, 13, pl. 4/ 18, 19, pl. 5-18..

piesei descrise mai sus în faza C a culturii Vinča.

Datorită celor trei brațe terminate cu protome animaliere piesa nr. 8 ar putea fi încadrată în categoria D. Alte obiecte de cult și anume în subfaza d. Sceptre⁶³. Ca formă seamănă foarte mult cu cea de la Liubcova⁶⁴, cu patru brațe și protome animaliere, dar prezintă o imagine mai greoaie decât aceasta, căci brațele primei sunt mai zvelte, mai subțiri. Aceasta, cât și piesa asemănătoare de cult descoperită la Parța⁶⁵, au fost încadrate fazei C a culturii Vinča.

Piesa nr. 9 face parte din categoria idolilor stilizați, încadrați în categoria IIIc1⁶⁶ (corp cilindric, două brațe oblice și gât). Ei au fost descoperiți în așezări din Banat⁶⁷ la Liubcova și Zorlențu Mare dar și în alte așezări aparținând culturii Vinča C. Ca formă, cea mai apropiată analogie o prezintă piesa de la Liubcova⁶⁸, având partea centrală evidențiată și brațele cu terminații orientate în sus.

Tot din categoria celor foarte stilizați - varianta IV. d1⁶⁹ (amulete cu corpul plat și patru brațe în formă de stea, perforat vertical), face parte exemplarul nr. 10. Cele mai bune analogii sunt legate de piesele de la Turdaș⁷⁰ care au fost interpretate ca figurine perforate având indicate mâinile și picioarele. A fost încadrat în faza Vinča C.

Fragmentul de altar nr. 11 prezintă un cap cu o mască asemănătoare cu cea a unei statuete de la Liubcova⁷¹, încadrată fazei B2C a culturii Vinča.

Obiectul nr.12 aparține culturii Sălcuța. Astfel de piese au mai fost descoperite în așezarea de la Cuptoare-Sfogea⁷².

Printre piesele prezentate, destul de bine conservate, unele, cum sunt capul cu creastă și figurina plată cu picioare despărțite, sunt rare pentru arealul culturii Vinča în general. În prezentare am folosit ca analogii materialele provenite din Banat, Transilvania, Oltenia, fără a ne mai raporta la întreaga

⁶³ Drașovean 1996, 66.

⁶⁴ Luca 1998, 68-69, fig. 40/2.

⁶⁵ Drașovean-Topolovici 1989, 201

⁶⁶ Lazarovici 1979, 98.

⁶⁷ Drașovean 1996, 63, pl. XXIII/2, 4, pl. XXX/15,16.

⁶⁸ *Ibidem*, pl.XXIII/2; Comșa 1995, pl. 27/6.

⁶⁹ Lazarovici 1979, p. 99-100.

⁷⁰ Roska 1941, Taf. CXXXVII/3, 4, Vlassa 1976, 101, fig.2/6, 7.

⁷¹ Comșa 1995, fig 26/10.

⁷² Două piese asemănătoare au fost descoperite în așezarea de la Cuptoare-„Sfogea” (jud. Caraș-Severin).

arie a acestei culturi. Plastica neolitică din aceste localități a fost prezentată în detaliu de autorii săpăturilor și ai lucrărilor de sinteză, ceea ce a prilejuit și o analiză aprofundată referitoare la analogiile din întregul areal al culturii.

BIBLIOGRAFIE

- Comșa 1991,
Comșa E., *Masques des figurines de la culture Vinča du sud-ouest de la Roumanie et leur sens symbolique*, în *Banatica*, 11, 1991, p. 125-131.
- Comșa 1995,
Comșa E., *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică pe teritoriul României*, București, 1995.
- Drașovean 1996,
Drașovean Fl., *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, Timișoara, 1996.
- Drașovean-Topolovici 1989,
Drașovean Fl., Topolovici M., *O piesă de cult descoperită la Parța (com. Șag, jud. Timiș)*, în *SCIVA*, 2, 40, 1989, p.199-201.
- Dumitrescu 1987-1998, Dumitrescu Vl., *Plastica neolitică din așezarea de la Rast (jud. Dolj)*, în *AMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 29-68.
- Florescu-Miclea 1980,
Florescu R., Miclea I., *Preistoria Daciei*, București, 1980.
- Hansen 2007,
Hansen S., *Bilder vom Menschen der Steinzeit*, Deutschen Archaeologischen Instituts, Eurasien Abteilung, Mainz, 2007 (Teil I-II).
- Höckmann 1968,
Höckmann O., *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, I, 1968.
- Lazarovici 1979,
Lazarovici Gh., *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, IV, Cluj Napoca, 1979.

Lazarovici-Kalmar, 1991,
Lazarovici Gh., Kalmar-Maxim Z., *Aspectul Turdaș*, în *Cultura Vinca în România*,
Timișoara 1991, p. 122-137.

Luca 1990,
Luca S.A., *Contribuții la istoria artei neolitice. Plastica așezării de la Liubcova*
- “Ornița” (jud. Caraș-Severin), în *Banatica*, 10, 1990, p. 6-44.

Luca 1998,
Luca S.A., *Liubcova- “Ornița”. Monografie arheologică*, Târgoviște 1998.

Luca 2002,
Luca S.A., *Noi descoperiri de plastică neolitică și eneolitică de la Tărtăria și Lumea*
Nouă, jud. Alba și câteva probleme ale tipologiei și cronologiei acestora, în *Apulum*, XXXIX,
2002, p. 31-55.

Radu 2000,
Radu A., *Moșteniri din fondul Vinča-Turdaș în plastica antropomorfă a culturii Sălcuța*,
în *Banatica*, 15/1, 2000, p. 79-101.

Radu O., Resch-Germann 1974,
Radu O., Resch E., Germann C., *Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultură Turdaș-*
Vinča de la Parța, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 65-69

Roska 1941,
Roska M., *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Kolossvár, 1941.

Vlassa 1976,
Vlassa N., *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Nappoca, 1976

DECOUVERTES DE PLASTIQUE NEOLITHIQUE EN BANAT

Résumé

Cette étude présente 12 objets confisqués par la Section du patrimoine de la Police municipale de Reșița (département de Caraș-Severin), trouvés dans la garde du Musée du Banat Montagneux. De ce total, ayant la place de la découverte inconnu, 11 sont des figurines anthropomorphes appartenant la culture de Vinca, une pièce étant encadrée dans la culture de Sălcuța.

Deux d'entre eux sont des têtes de statuettes anthropomorphes avec masque triangulaire. En Banat les visages triangulaires avec le nez réalisé par une proéminence, les yeux incisés, en ligne droite ou oblique, sont propres à la phase A de la culture de Vinca, continuant dans les phases B2C et d'une manière sporadique en C. Ce type est rencontré tout en commençant avec la phase B en Transylvanie, dans la culture de Turdaş. À Vinca, dans la phase A, les visages triangulaires ont eu les yeux incisés en forme de L, et dans la phase B, sur le même type de visage, ceux-ci sont en arc, triangulaires ou en forme d'amande. .

La tête de la pièce n° 1, dont la structure consiste en un masque triangulaire, sommet de tête rectangulaire, la nuque droite, des yeux réalisés par des incisions profondes, les sourcils suggérés par une légère dénivellation, présente des analogies, pour quelques uns de ces traits, avec deux pièces de Zorlenţu Mare. L'une appartient à la phase Vinca B1 et l'autre au niveau Vinca B1/B2.

Dans l'établissement de Liubcova, les yeux encadrés par des sourcils apparaissent dans la phase B2. Les visages triangulaires, avec des yeux incisés et les sourcils légèrement mis en relief, se retrouvent à Turdaş, dans des anciennes découvertes.

La pièce n° 1 peut être attribuée à la phase B2 de la culture de Vinca.

L'autre tête de figurine avec un masque triangulaire, présente des yeux incisés et un nez conique comme placés dans la partie supérieure du visage, mis en relief sur le front très étroit. Deux exemplaires exécutés d'une telle manière ont été trouvés dans les anciennes fouilles de Liubcova-„Orniţa” et appartiennent à la phase C. La réalisation de la nuque par la mise en relief des parties latérales et la mise en évidence d'une surface élevée, comme une crête, dans la zone centrale, constitue un abordage peu rencontré dans la culture de Vinca. À Rast, établissement appartenant à la culture de Vinca B₂C, on peut rencontrer des figurines ayant la nuque pointue, sans une configuration claire de la proéminence centrale. À Jablanica (Vinca C) existe une proéminence rectangulaire sur la nuque. À Turdaş, une pièce avait la nuque conique, et sur un autre exemplaire, représentant probablement un logement ou un four, il existe une tête zoomorphe avec une crête en relief. Toutes ces analogies nous permettent l'encadrement de cette pièce (n° 2) dans la phase Vinca C.

La troisième figurine anthropomorphe, avec des dimensions accrues, appartient du point de vue typologique à la catégorie IIe, selon l'avis de Gh. Lazarovici. Dans l'établissement de Vinča la pratique de la perforation des bras a été documentée vers la profondeur de 9,3 m, procédé utilisé au long des toutes les phases de cette culture, en spécial dans les phases tardives C et D (disposées en des diverses combinassions). À Liubcova se retrouve sur un fragment de figurine de la phase A3 B1, sur une autre de la phase B2 et sur deux pièces encadrés dans la phase C. À Rast, beaucoup de figurines pressentent une ou deux perforations sur les bras. La même situation existe à Chişoda Veche (la phase Vinča C), Sânandrei (Vinča C), Zorlenţu Mare (Vinča B2C). À Turdaş les perforations sont moins nombreuses. Les têtes avec le masque en pentagone apparaissent à Vinča vers une profondeur de 8 m, dans la phase AB1 se développant surtout dans les phases tardives de cette culture. En Banat celles-ci sont fréquentes dans sa partie sudique, mais ont été documentées même à Chişoda Veche et Sânandrei. A Liubcova, des deux pièces ayant un masque semblable, l'une avait les bras perforés. À Zorlenţu Mare celles-ci appartiennent à la phase B2C, ayant le contour du visage en quelque mesure arrondi.

La pièce n° 3 peut être attribuée à la phase B2C, éventuellement en C.

Dans la 2e catégorie s'inscrit, selon Gh. Lazarovici, la figurine numéro 4, avec des bras latéraux, courts, en tronc de cône, perforés horizontalement. La réalisation des quelques attributs anatomiques par le marquage de la partie dorsale, l'élargissement vers la base de sa partie cylindrique, permet son encadrement dans une phase plus évoluée. Les plus proches analogies pour ce type peuvent être rencontrées dans l'établissement de Zorlenţu Mare, où, dans le niveau appartenant à la phase B2C, trois statuettes présentent le même canon à la figuration de partie dorsale. Parmi les découvertes de Liubcova existe un fragment de statuette semblable.

Du point de vue chronologique, la pièce peut être encadrée dans la phase B2C de la culture de Vinča.

La figurine sans tête, n° 5, (appartenant au IIe type), est sous forme de croix, ayant des bras courts, pointus et la partie inférieure en section ovale. Les figurines en forme de croix apparaissent dans la phase B, continuant leurs existence dans la phase C de la culture de Vinča. Une analogie presque parfaite (y exceptant la tête) est constituée par la pièce de Jablanica.

Des autres similitudes sont rencontrées chez deux statuettes de Liubcova, encadrées dans les phases Vinča B2 et C. Une autre pièce, presque identique, provient des découvertes plus anciennes de Parța (1945) de l'horizon B2. Aussi, deux pièces de Turdaș présentent des analogies avec la figurine mentionnée.

Celle-ci peut être attribuée à la phase B2C de la culture de Vinča.

Une apparition moins commune pour la plastique de Vinča (n° 6) combine dans le mode d'exécution des différents éléments caractéristiques aux phases tardives – corps plat, visage pyramidale, des bras courts avec des protomes, pieds courts, éloignés. La pièce analysée présente les bras finis en protomes animaliers. Ce sort de bras, moins élaborés, a été observé à la statuette plate, avec les bras perforés horizontalement, découverte à Liubcova. Fréquemment elles apparaissent chez les figurines perforés, tant anthropomorphes que stylisées. Ce type est rencontré dans les phases B2C et C, en spécial à Zorlențu Mare, mais aussi à Liubcova. La tête avec le visage en tronc de cône apparaît dans les étapes tardives de la culture de Vinča. À Liubcova une telle statuette a été encadrée dans la phase C-D. Des autres pièces proviennent de Sânnandrei, de Turdaș, de Rast, des découvertes de la phase C de la culture de Vinča. Dans l'établissement éponyme, à Vinča, celles-ci apparaissent également dans la phase C. Dans la région de Morava elles sont datées dans les phases C et D (Jablanica, Predionica, Valac).

Le procédé de réalisation des pieds par leur modelage séparé et leur placement en un angle pointu est rencontré en Banat à Sânnandrei, en Transylvanie à Turdaș, en Olténie à Rast, à Vinča et dans la vallée de Morava (Predionica et Karsja).

Les pièces de Sânnandrei présentent les plus proches analogies pour le masque du visage, la forme des bras et des pieds. La présence de tous ces éléments nous permet l'encadrement cette statuette dans la phase C de la culture de Vinča.

Gardée à moitié, la pièce n° 7 s'inscrit dans la catégorie des idoles cylindriques ornementés sur toute leur surface. Les exemplaires découverts à Liubcova, à Zorlențu Mare, Turdaș, Rast, permettent son encadrement dans la phase C de la culture de Vinča.

A cause de ses bras finis en protomes animaliers, la pièce n° 8 pourrait appartenir à la catégorie D – des autres objets de culte. La plus proche analogie, en tenant compte de sa forme, existe à la pièce de Liubcova, ayant quatre bras

et des protomes animaliers. Celle-ci et la pièce de Vinča ont été attribuées à la phase C de la culture de Vinča.

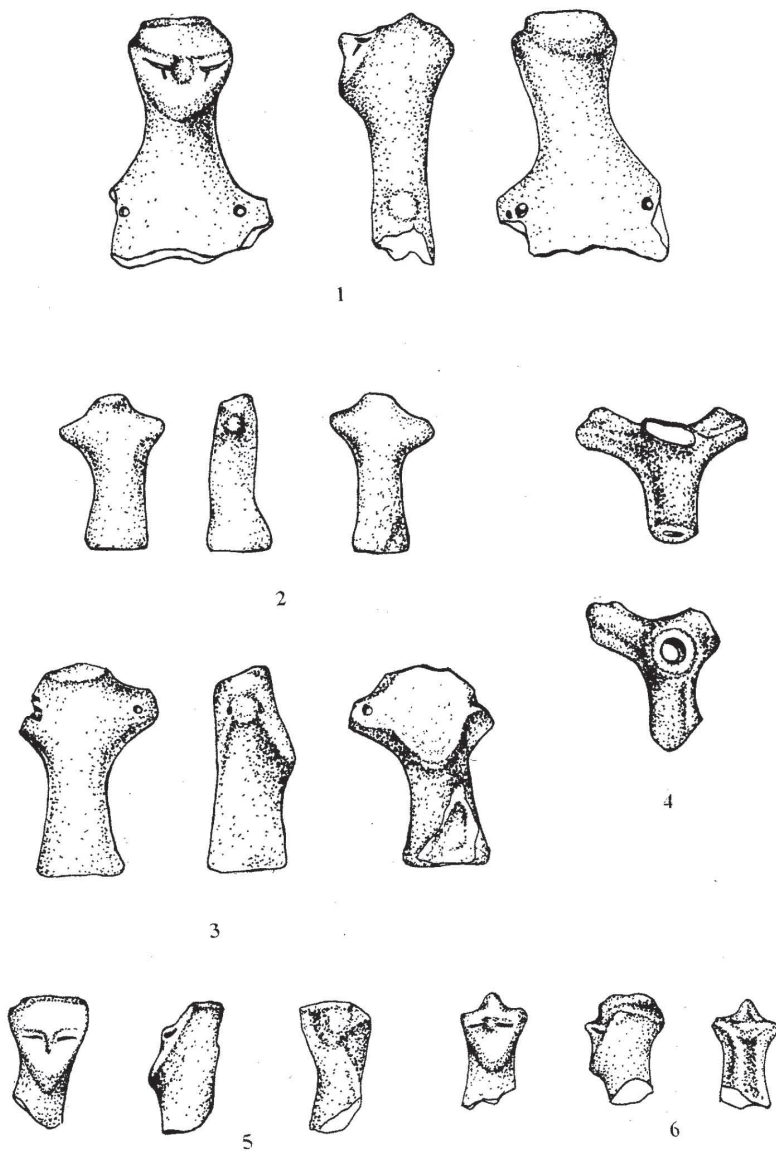
La pièce n° 9 appartient à la variante des idoles stylisés, circonscrits à la catégorie IIIc1 (corps cylindrique, deux bras obliques et gorge), découverte en Banat à Liubcova et à Zorlențu Mare, mais aussi dans des autres établissements de la culture de Vinča C. En tenant compte de sa forme, la plus proche analogie est présentée par la pièce de Liubcova, ayant la partie centrale mise en évidence et l'un des bras avec une terminaison orientée en haut.

L'exemplaire n° 10 appartient à la catégorie IV.d1 – des amulettes, qui représentent des idoles très stylisées, le corps plat, et quatre bras en forme d'étoile, perforé verticalement. Les plus proches analogies sont liées des pièces issues à Turdaș, qui sont encadrées dans Vinča C.

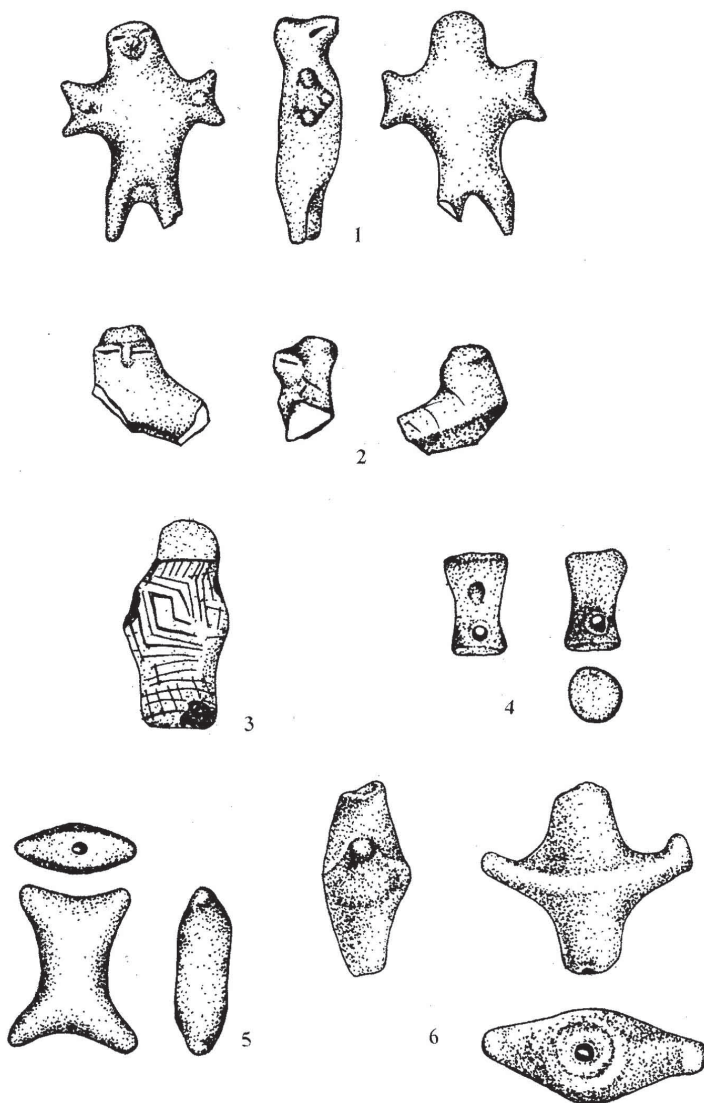
Le fragment d'autel, la pièce n° 11, présente une tête avec un masque semblable à celui d'une statuette de Liubcova, encadrée dans la phase C de la culture de Vinča.

L'objet n° 12 appartient à la culture de Sălcuța. Ce sort de pièces a été découvert à Cuptoare –Sfogeia, en Banat, et à Sălcuța.

Pour toutes les pièces présentées dans cet ouvrage nous avons employé comme des analogies les matériaux provenus du Banat, de la Transylvanie, de l'Olténie, sans nous reporter à toute l'aire de la culture de Vinča. La plastique néolithique de ces localités a été présentée en détail par les auteurs des fouilles et dans leurs travaux de synthèse, produisant une analyse approfondie de toutes les analogies du tout l'airel de cette culture.

Pl. I. 1-6 Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča. (Sc. 1:2).
Pl. I. 1-6 Figurine antropomorphes de la culture de Vinča. (Esc. 1:2).

Pl. II. 1-3, 5-6 Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča.

4. Amuletă Sălcuța. (Sc. 1:2).

Pl. II. 1-3, 5-6 Figurines anthropomorphes de la culture de Vinča.

4. Amulette de Sălcuța (Esc. 1:2)

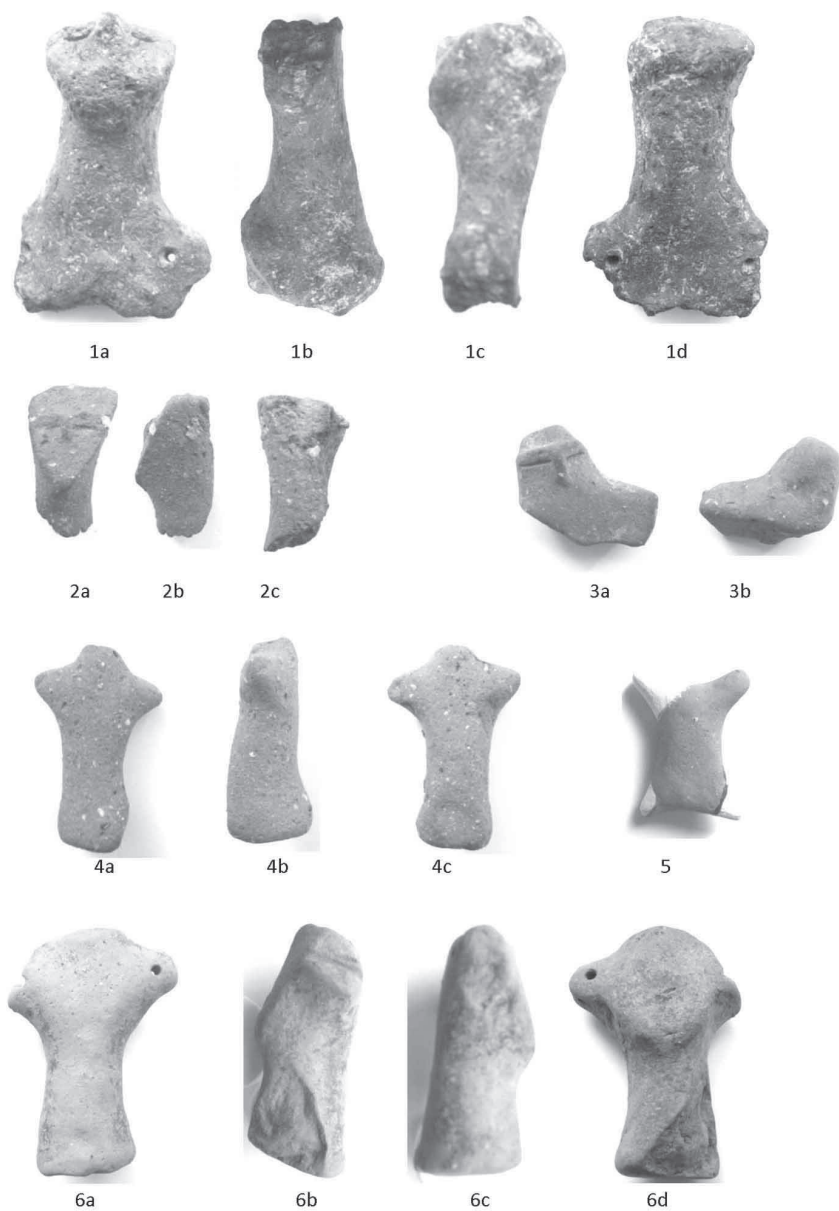

Fig. 1. 1-6. Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča.

Fig. 1. 1-6. Figurines anthropomorphes de la culture de Vinča.

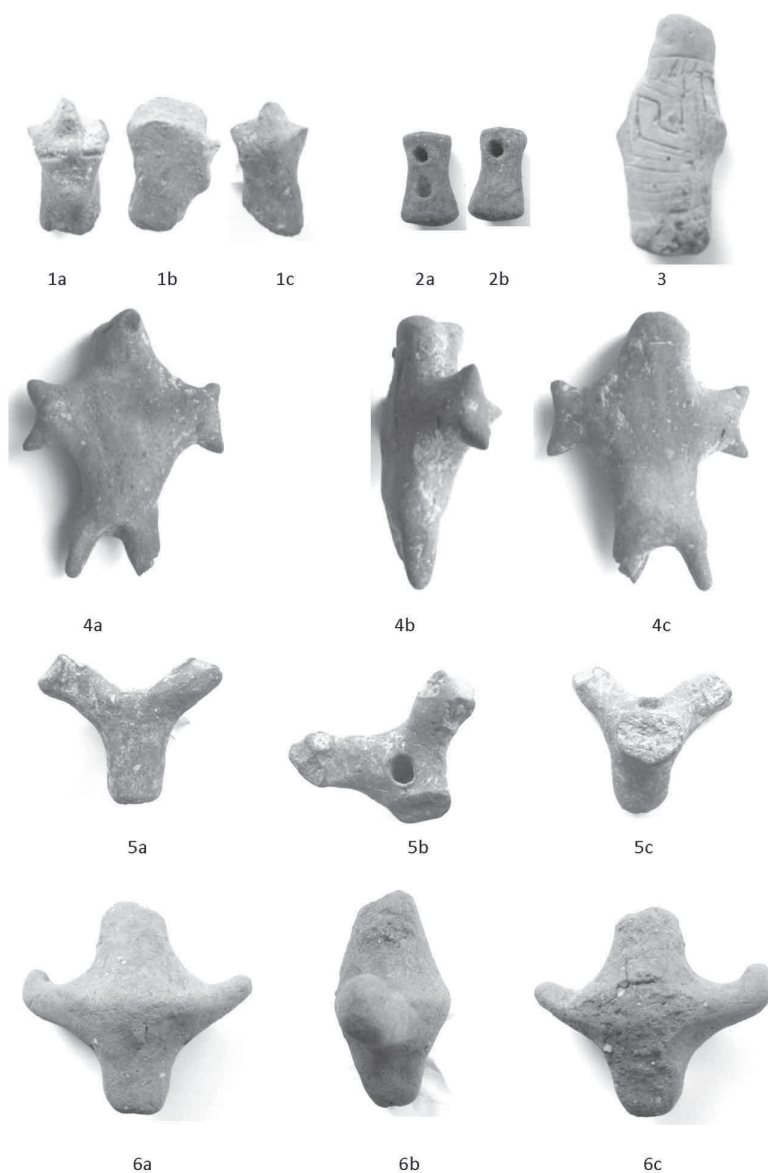

Fig. 2. 1, 3-6. Figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča. 2. Amuleță Sălcuța.

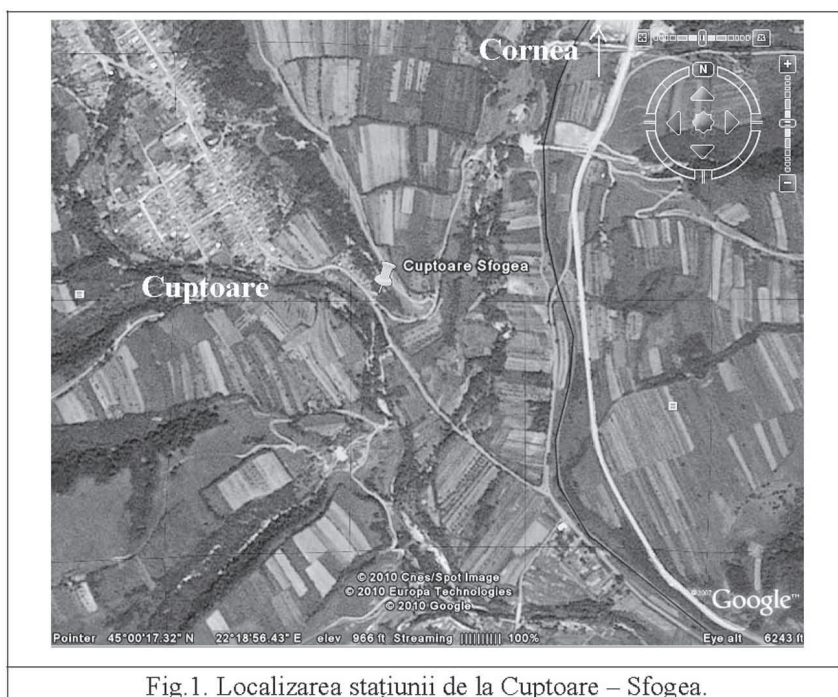
Fig. 2. 1, 3-6. Figurines antropomorphes de la culture de Vinča, 2. Amulette de Sălcuța.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CUPTOARE -*SFOGEA*¹. CAMPANIILE 1975-1977.

Gh. Lazarovici, Marian Gumă, Eugen Iaroslavski

Cuvinte cheie: Cuptoare, cultura Sălcuța, puț, depunere rituală, podoabe medievale timpurii.
Mots clé: Cuptoare, la culture Sălcuța, puits, dépôt rituel, parrures médiévales anciennes

Istoricul descoperirilor.

De la Cornea–Cuptoare începe depresiunea Cornea – dintre trecătorile culoarului Timiș–Cerna, Armeniș–Mehadia fiind cea mai largă zonă, o bogată zonă agricolă cum reiese din fig. 11.

¹ Raport actualizat în 2010, unele opinii vechi fiind diametral opuse de celei de azi. Din cauza timpului scurt la dispoziție nu am verificat întreaga arhivă foto pentru Cuptoare

Dealul din spatele stațiunii urcă spre NV până spre masivul Semenici, ajungând între Luncavița și Verendin la vârful Semenici. Cele două văi laterale ale așezării adună apele de munte.

În primăvara anului 1975 Teregovan Andrei, Lupulescu Ion din Cuptoare, Ienea Pătru din Crușovăț pe terenul de pășune al lui Ion Lupulescu din punctul Sfogea „au săpat o cărare cu buldozerul” care a tăiat aproape în diagonală panta de sud a dealului Sfogea. Cu acel prilej au descoperit gura unui puț. Constatând prezența unor obiecte cu caracter arheologic descoperitorii au anunțat Consiliul Popular Cornea și acesta Muzeul Județean care a însărcinat cu preluarea cercetărilor și supravegherea lor pe E. Iaroslavschi, pe atunci la Muzeul din Reșița și pe Gh. Lazarovici, de la Muzeul de Istorie a Transilvaniei. S-a săpat în puț până la adâncimea de 7 m, care era nivelul apei freatice. În jos s-a mai coborât 1 m până la fundul puțului.

Campania din 1976 – Puțul A²

Din informațiile culese de la săteni și proprietarii terenului, cu mulți ani înainte, între cele două războaie, la aratul de toamnă pe marginea platoului „calul de cea” a intrat cu piciorul din spate într-o mare groapă. Proprietarii au încercat în timpul nopții să determine un prieten mai tânăr să coboare în groapă pe un lemn cu cioturi să caute „comoara” ce credeau că este ascunsă acolo, după cum circula o legendă. De frică, prietenul mai tânăr nu a coborât sub nivelul solului de teama balaurilor albi (legendele vremii spuneau că, comorile erau păzite de balauri albi). Au renunțat atunci, au hotărât să astupe groapa cu crengi, spini și apoi pământ, dar au jurat să nu spună nimănui. Pe patul de moarte unui din cei trei a mărturisit, vestea s-a răspândit, mulți au considerat-o poveste. Acesta a fost motivul real al tăierii drumului spre platou.

Încercând a reconstitui locul presupusului puț am constatat că era pe marginea platoului, zona nefiind cercetată de săpăturile ulterioare. Considerăm că este necesară o prospectare cu magnetometru fiind astfel posibilă descoperirea altor complexe (puțuri, șanț, fundații de biserică).

Locul se află pe panta de sud a dealului Sfogea, pe la jumătatea pantei, în pământul lui Lupulescu Ion, la circa 20 m de drumul spre Cuptoare, pe dreapta lui, la 20-25 m de apa Cornii.

² Lazarovici 1979, 174-175, 194.

Săpăturile din 1975 au fost oprite din cauza debitului puternic al apei freatice (cursul râului a fost ridicat prin construirea unui dig spre sud, pentru că apa provoacă eroziuni la baza podului). În această campanie s-a pregătit terenul amenajându-se în vederea lucrărilor, s-a apelat la un specialist în săpături de puțuri.

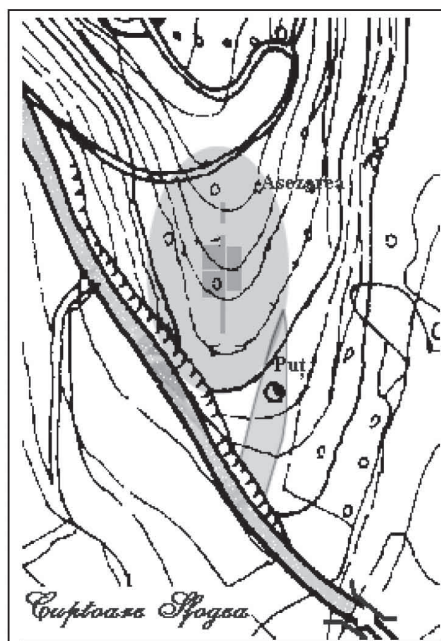

Fig. 2. Planul stațiunii Sfogea cu localizarea puțului.

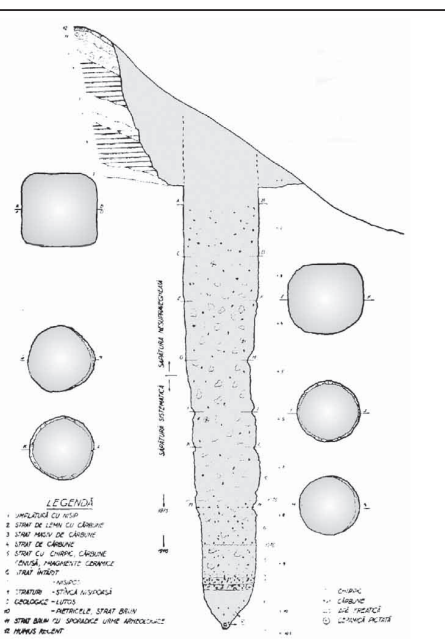

Fig. 3. Profilul puțului.

Depunerile din 1975 până în 1976 au fost curățate și s-a început săpătura sistematică. S-au săpat straturi de câte 20 cm. Săpătura a fost tot timpul în apă. La adâncimea de 1 m, din momentul reluării săpăturilor (circa -8,5 m de la suprafață), straturile au continuat având aceeași structură ca mai sus, aceeași compoziție.

La -9,1 m începe să se înmulțească cărbunele din strat. La -9,20 - 9,40 m este un strat cu cărbune, care uneori face impresia că s-a întins direct în apă. La -9,20 - 9,40 m se vede cărbunele dar apare un strat în care se găsesc lemne, crengi, lemn cu urme de prelucrare (materialele au fost prevalate în pungi de plastic și duse la muzeu). Din păcate, cei de la muzeu au deschis

pungile, crezând că a intrat apă în ele, să se usuce și astfel întreg materialul lemnos s-a dezintegrat. La -9,60 - 10,20 este un strat în care apar fragmente ceramice de la câteva vase, stratul este nisipos (balastru) și provine din umplere voită, pentru limpezirea apei sau măcinarea stratului din jur, care are aproape aceeași structură la acea adâncime. La -10,30 m, în mijlocul fundului puțului a fost descoperită o gropiță în care s-a găsit un vas întregibil pictat precum și fragmente pictate de la o strachină, două lame de silex, gălbui ca mierea, retușate și două unelte de corn de căprior (străpungătoare). Stratul de cărbune de la - 9,2 - 9,4 m provenea foarte probabil de la ghizdul de lemn al fântânii.

Depunerea vasului în gropița de pe fund, crăparea lui rituală, are ca scop ideea adunării apelor bune în amforetă, ca inima izvorul puțului. În tradiția populară din Banat (sat Micoveni, informator Martiniță Valer) în fundul fântânii se punea piatră de var (nestins) și bulgări de sare care formau „inima puțului” dar îndeplineau și rolul de purificare a apei, ritual care se repeta la fiecare curățire. Depunse în același complex, unelte de os și silex (lame retușate) îndeplineau rolul de ofrande aduse divinităților apei.

Prima parte a puțului avea un profil dreptunghiular, ceea ce ne determină să considerăm că avea o structură de lemn, un ghizd de lemn și o prelungire a ghizdului. Acesta a ars și s-a prăbușit în puț.

Materialul arheologic descoperit în Puțul A.

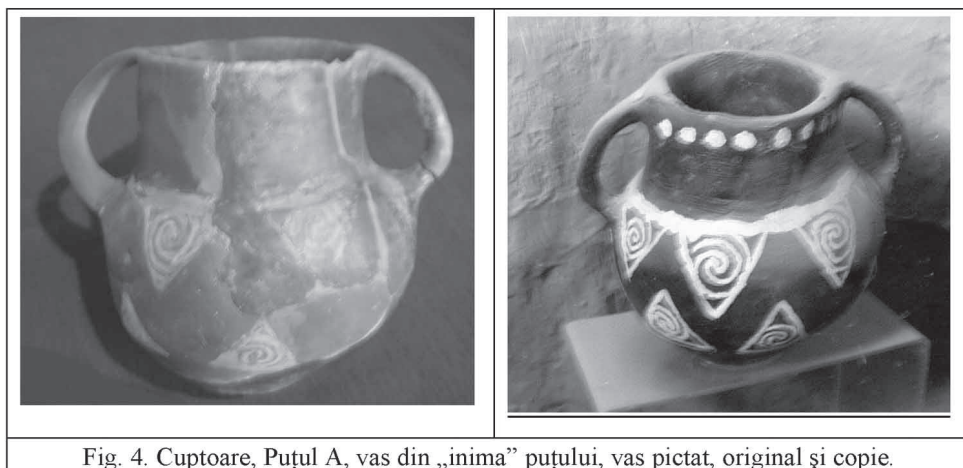

Fig. 4. Cuptoare, Puțul A, vas din „inima” puțului, vas pictat, original și copie.

Ceramica este unitară, aparține culturii Sălcuța și poate fi grupată în trei categorii, după factură și în 3-4 după culoare, în total circa 8-9 categorii. În umplutura puțului s-au scurs mai multe materiale arheologice după putrezirea ghizdului de lemn. Astfel ajunge o mare strachină cu buza îngroșată cu decor meandric încrustat, caracteristic pentru faza IIb.

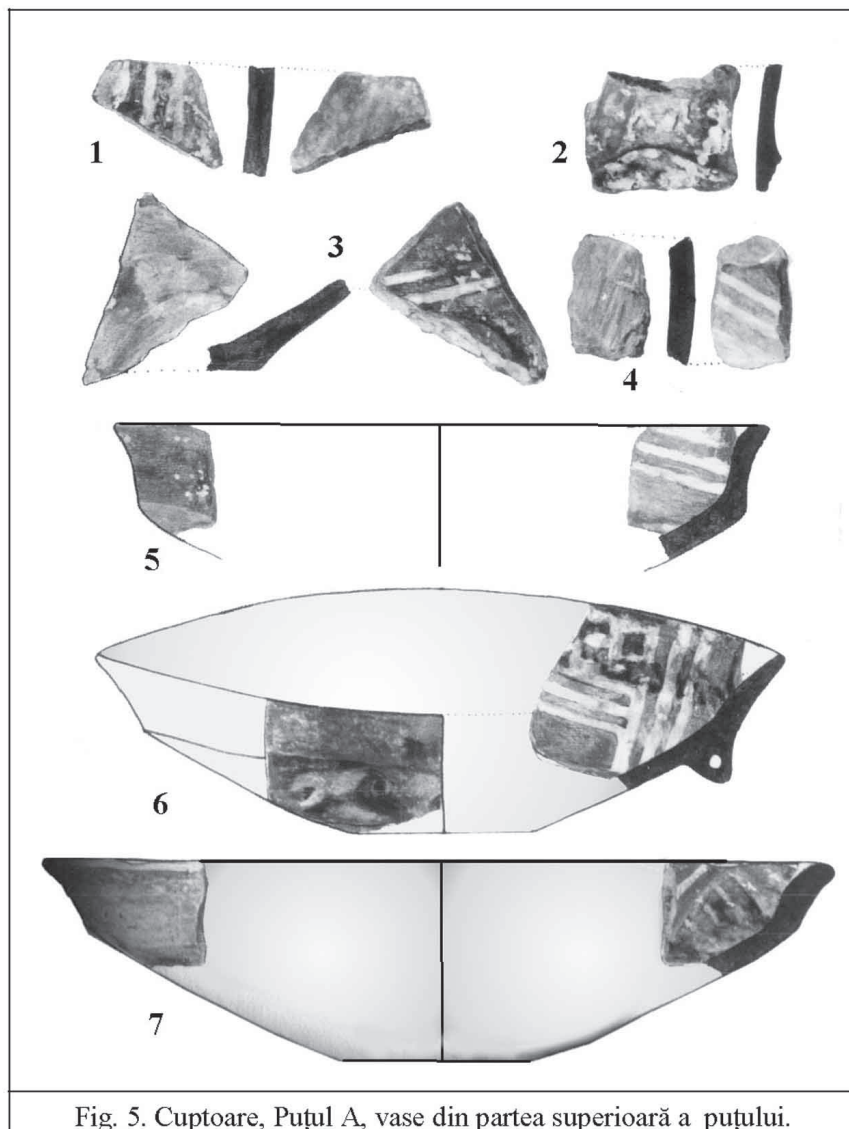

Fig. 5. Cuptoare, Puțul A, vase din partea superioară a puțului.

Apare cam în aceeași proporție în umplutură și ceva mai multă la fundul puțului unde s-au găsit de la mai puține vase și sunt fragmente mai mari.

Ornamentele sunt realizate sub formă de: incizii, pliseuri, caneluri ornate cu spatula, ceramică pictată cu culori crude - roșu și alb, proeminente, barbotină.

Formele: la ceramica uzuală predomină vasele mari ce pot fi greu reconstituite (vasul sac și castroane); la ceramica semifină sunt castroane adânci cu marginea inferioară convexă, alteori concavă, cu umărul rotunjit, castroane bitronconice, străchini cu buza îngroșată, bitronconice; la ceramica fină sunt vâscioare, amforete etc.

Decorul: la ceramica semifină și fină sunt caneluri adânci, caneluri plate, largi, ciupituri, majoritatea lor sunt pe ceramică neagră-cenușie și cenușie. Tot la această categorie este pictura în tehnica crusted cu roșu în interiorul benzilor late mărginite din benzi din linii albe. Unele amfore au caneluri orizontale pe buză, altele au gâtul ușor tronconic, specifice fazelor mijlocii ale culturii Sălcuța.

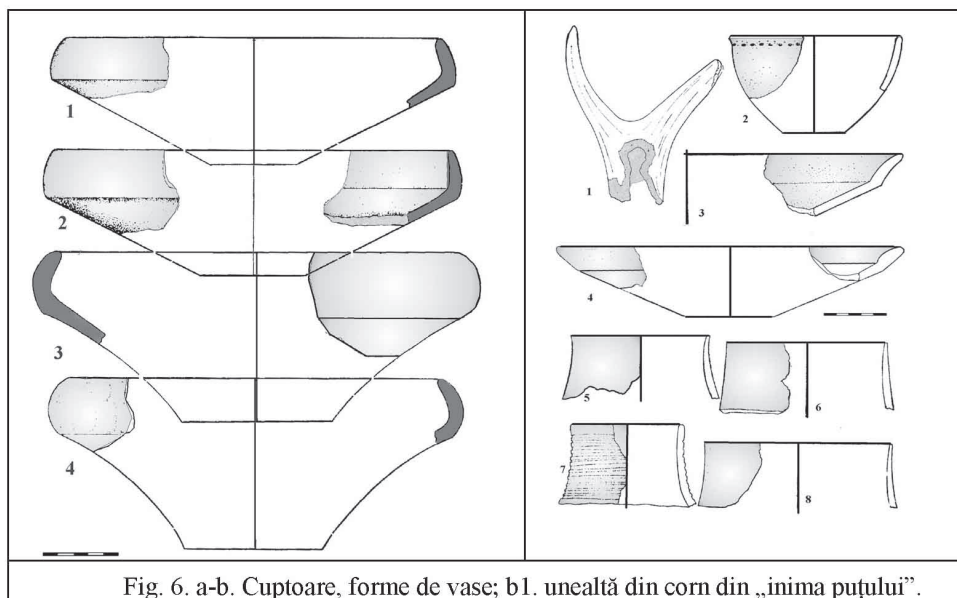

Fig. 6. a-b. Cuptoare, forme de vase; b1. unelă din corn din „inima puțului”.

Uneltele identificate sunt: zdrobitoare din piatră și silex, fragmente de râșnițe, lustruitoare, topoare rupte, refolosite ca zdrobitoare, așchii și unelte

de silex, o lamă și un burghiu pe fund, corn de cerb (sau căprior) cu urme de prelucrare. Unele fragmente de lemn descoperite aveau urme de prelucrare. Au mai fost găsite bucăți mai mari sau mai mici de chirpici și fragmente de vetre.

La Cuptoare în săpăturile colegei Adriana Radu/Oprinescu au apărut unelte de cupru (șapte ace și un topor) și podoabe de aur³. Uneltele sunt din cupru ciocănit precum și un topor de cupru turnat și ciocănit, pentru care au fost efectuate analize metalografice⁴, ceea ce arată că metalurgia cuprului era o ocupație bine cunoscută.

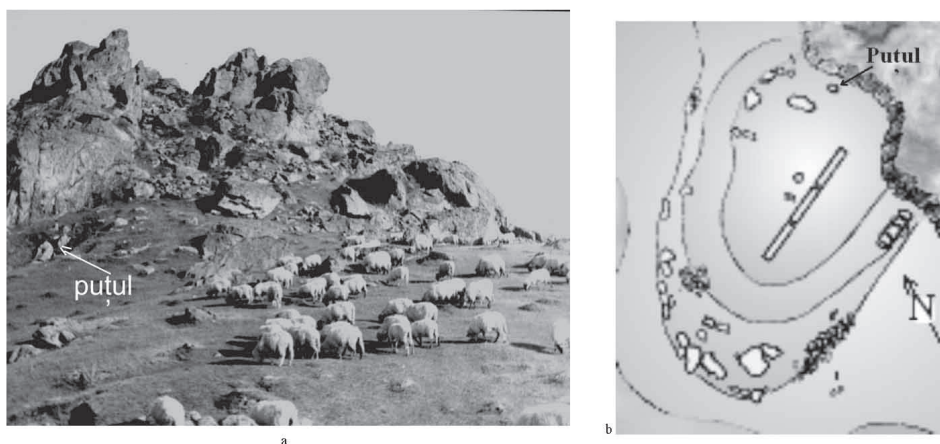

Fig. 7. a) Piatra Ilișovii, stânca cu locul ocnei; b) terasa de la baza stâncii cu săpătura.

De altfel în zonă există exploatări de cupru, după câte se pare un atelier și un posibil alt puț, la Piatra Ilișovii la doar 3 km linie aeriană⁵. Nu este exclus ca puțurile să fi avut și rolul de a verifica dacă nu sunt minerale de cupru. Acestea arată importanța deosebită a pătrunderii comunităților Sălcuța în sudul Banatului în căutarea surselor de cupru, pandantul celor de la Baia de Aramă, drumul pe Valea Cernei este ușor și pitoresc.

³ Berciu 1960, 59; Idem 1961, 234, 236, fig. 70-72 anexa III; Idem 1966, 117, fig. 8/5; Berciu *et alii* 1951, 235; Radu 2002, 73-74; Lazarovici-Lazarovici 2007, fig. V.9 a2, 62.

⁴ Vezi despre manalize metalografice: Topan-Lazarovici-Balint 1996; Oprinescu 1995, Radu 2002, 73-74; Lazarovici-Lazarovici 2007, fig. V.9 a2, 62.

⁵ Lazarovici-Lazarovici 2007, p. 321, fig. VIIa, 16 a-d.

De altfel în zonă sunt numeroase descoperiri Sălcuța la: Domașnea, Slatina Timiș – Gura Ilovei, Mehadia, Băile Herculane – P. Hoților și P. de sub Piatra Băniții, P. Gaura Ungurului și altele⁶.

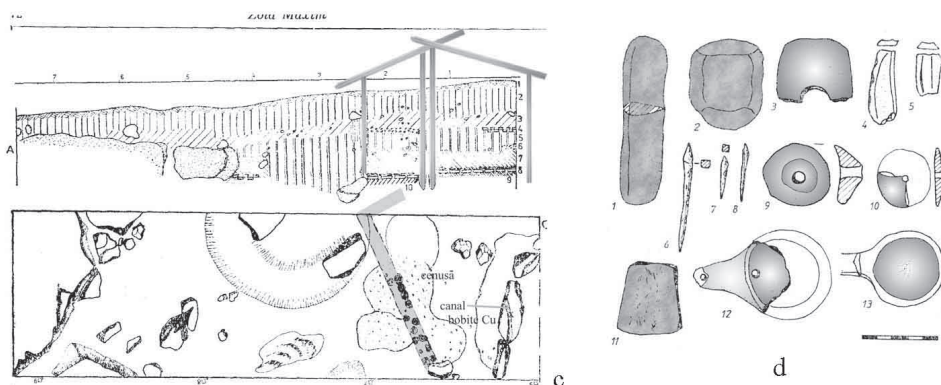

Fig. 8. c. „atelierul”; d. 1-3 piese de zdrobit și săpat; 6-8, 11 obiecte de cupru; 12-13 linguri de turnat sau scurs minereul.

Modul de săpare: Săparea puțului, probabil, nu a ridicat probleme deoarece se sapă cu ușurință când roca este umedă dar este dură când este uscată. Pereții nu au fost curățați așa că nu se poate aprecia exact cu ce instrumente s-a săpat și nici dacă sunt eventuale inscripții rupestre.

Umplerea fundului începe imediat după așezarea vasului pictat și a celorlalte vase, din „covorul” sus amintit, sparte în parte. Lemnele nu par să fi fost intenționat aruncate. Cărbunele care acoperă stratul de lemn a fost cel care a conservat păstrarea bucăților de lemn după atâta vreme.

Umplerea puțului s-a petrecut foarte repede, în urma unui incendiu puternic, după cum pare să indice descoperirea unor fragmente din același vas pictat găsite la diferite adâncimi, precum și cantitatea mare de cenușă și cărbune care nu s-ar fi păstrat în cazul în care un strat de cultură s-ar fi scurs în umplutura puțului.

Rostul puțului. Este exclusă folosirea lui ca fântână recentă ca de altfel și în antichitate din următoarele motive: săparea la mijlocul bandei necesită

⁶ Radu 2002, 243, fig. 2.

străpungerea unui strat de circa 6-7 m de rocă dură (piatră nisipoasă); - râul, cu apă potabilă și astăzi, se află la numai 25-30 m; - o eventuală fântână dacă ar fi fost săpată cu numai trei-patru metri spre piciorul pantei nu ar fi avut de perforat stânca ci doar straturile freatice care ar fi fost la 3-4 m adâncime; - în umplutura puțului și pe fund nu au fost găsite nici un fel de alte obiecte mai recente deși depunerile de la fund au fost spălate și cernute în timpul săpăturii; - așezarea vasului pictat chiar în centrul și fundul puțului, într-o gropiță pe dimensiunile vasului nu mai lasă nici un fel de dubii în privința momentului săpării și așezării vasului. Toate observațiile pe care le-am făcut ne indică un caracter practic dar și cultic al obiectivului. Materialul arheologic nu a fost în întregime studiat dar pe baza materialului selectiv se poate preciza cu exactitate încadrarea cronologică.

Analogii pentru Puț.

La data primelor publicații erau puține puțuri neolitice descoperite.

Săpăturile de la Parța, din tellul 1 au dus la descoperirea mai multor puțuri⁷. Unul era în perimetrul sanctuarului săpat în nivelul 5, tăind o masă altar din sanctuar. Altul era lângă o mare locuință cu caracter cultic. Al treilea era peste râu de așezare în punctul „La Vaci”⁸. În cultura Cucuteni, la Hăbășești a fost descoperit unul fiind posibil să fi fost folosit pentru extragerea lutului, fiind analogii în Republica Mali din Africa⁹. Alt puț, printre cele mai timpurii, este unul de la Trestiana din cultura Starčevo- Criș¹⁰. Adriana Oprinescu-Radu mai amintește alte puțuri la Fuzesabony, Szarvas și altele¹¹.

D. Țeicu a săpat la Ilidia–Oblița, punctul „Scămnel” un tumul din vremea culturii Basarabi ce avea în interior un puț¹². Mai există și alte puțuri mai târzii dar sunt în afara preocupărilor noastre.

Așezarea neolitică contemporană, cu puțul a fost descoperită pe terasa dealului *Sfoge* ale cărui nivele superioare au fost distruse de un cimitir de

⁷ Lazarovici-Lazarovici 2007, 75, 76.

⁸ Lazarovici-Lazarovici 2006, 358 și urm., fig. IIIb.196 c lângă locuința 117, puțul 1, fig. IIIb. 192 a.

⁹ Lazarovici 2003; Dumitrescu 1954, 11/13, 168, pl. V, nr. 80, pl. LIII, pl. CX/10. Pentru Mali: Lazarovici Gh., Traore Fako, 1993a.

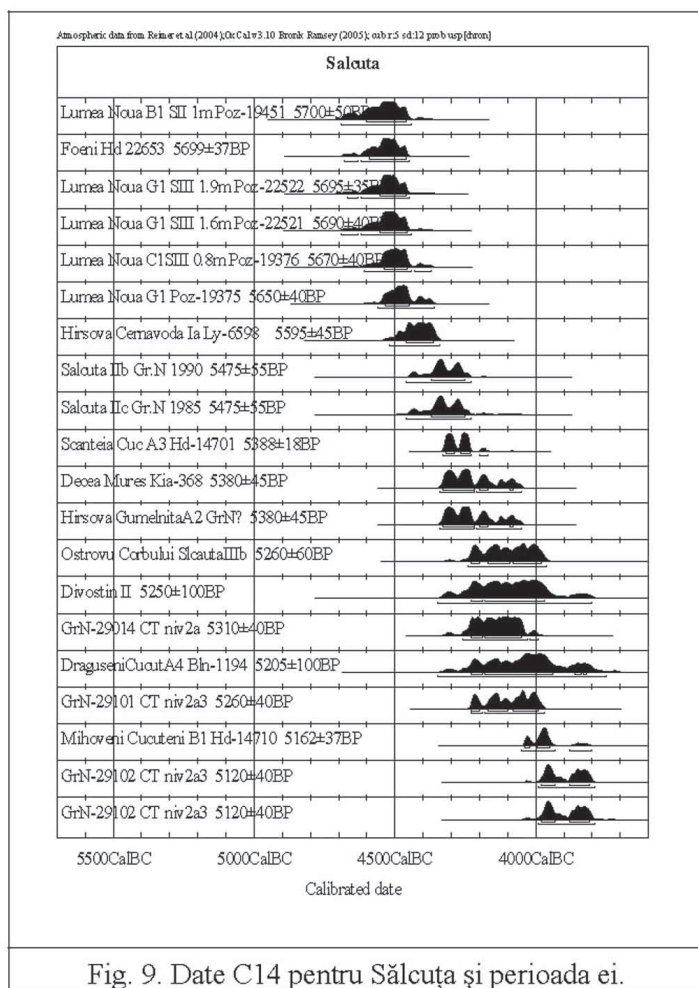
¹⁰ Popușoi 1990-1992, 22, Popușoi 1997, 115.

¹¹ Radu 2008.

¹² Inf. amabile D. Țeicu.

epocă feudală târzie. Între morminte, în zonele în care stratul de cultură nu a fost deranjat, se pare că sunt două nivele de locuire. Suprafața cercetată avea dimensiunile de circa 20 m², constând dintr-o secțiune de 10 x 2 m. Materialul arheologic rezultat indică același orizont cronologic cu cel din puțul A. Materialul arheologic este în curs de prelucrare.

În S1, secțiunea 1, inițial de 4 x 2 m, prelungit apoi pentru M8, trasată la marginea locului lui Lupulescu au fost descoperite mai multe morminte feudale timpurii.

Încadrarea cronologică.

După factura, formele și ornamentele ceramicii și a materialului ceramic pictat descoperirile pot fi atribuite fazei II b a culturii Sălcuța. Pentru vasul pictat descoperit în fundul puțului nu s-au găsit analogii exacte dar factura și stilul motivelor, forma vasului indică același orizont.

Cunoscând relația acestei etape cu civilizațiile învecinate, legăturile cu sudul Egeic, considerăm că aparține Epocii vechi a cuprului. La acest orizont cronologic, în aceeași fază a acestei civilizații, în zonele învecinate din Oltenia au fost descoperite unelte de aramă și obiecte de cupru. În cronologia absolută credem că fenomenele se petrec între 4400-4200 CAL BC când avem date C14 pentru Sălcuța IIb-IIc.

Cimitirul medieval timpuriu.

Pe baza informațiilor primite de la cetățeni și din cercetările de suprafață de pe terasa dealului *Sfoge*a s-a constatat existența unui cimitir feudal timpuriu. În secțiunea deschisă au fost semnalate circa 15 morminte care nu au fost în acea campanie toate cercetate sistematic, celelalte se aflau fie în marginea secțiunii noastre, fie au fost deranjate¹³. Necropola a fost datată între sec. XII-XIV¹⁴.

Scheletele sunt în poziție întinsă, pe spate, cu fața spre răsărit, cu brațele pe piept. Excepție de la aceasta face M₄ care este culcat pe partea dreaptă având genunchii ușor îndoiți. La celelalte schelete, la care s-au păstrat brațele, se constată mai multe variante după poziția brațelor.

M₁. Schelet de copil, tăiat pe la coaste de M₃, îngropat la mică adâncime (0,30 m), păstrat pe o lungime de 0,65 m, cu o lungime aproximativă de 1 – 1,20 m având ambele brațe pe piept.

M₂. Schelet de adult, cu picioarele de la genunchi în jos lipsă – tăiate sau scoase de plug fiind îngropat la numai 0,30 m. Lungimea până la bazin este de 1,10 m (inițial a avut între 1,50 – 1,60 m). Brațul stâng este pe piept, dreptul lipsă din cot.

¹³ Lazarovici-Uzum 1977, 434, g; Uzum 1987, 281 și urm. Documentația complexelor medievale a fost predată colegului Ilie Uzum, medievist, directorul de atunci al muzeului, care a publicat piesele.

¹⁴ Uzum 1987; Țeicu 1993; Țeicu 1998, 319; Țeicu 2009

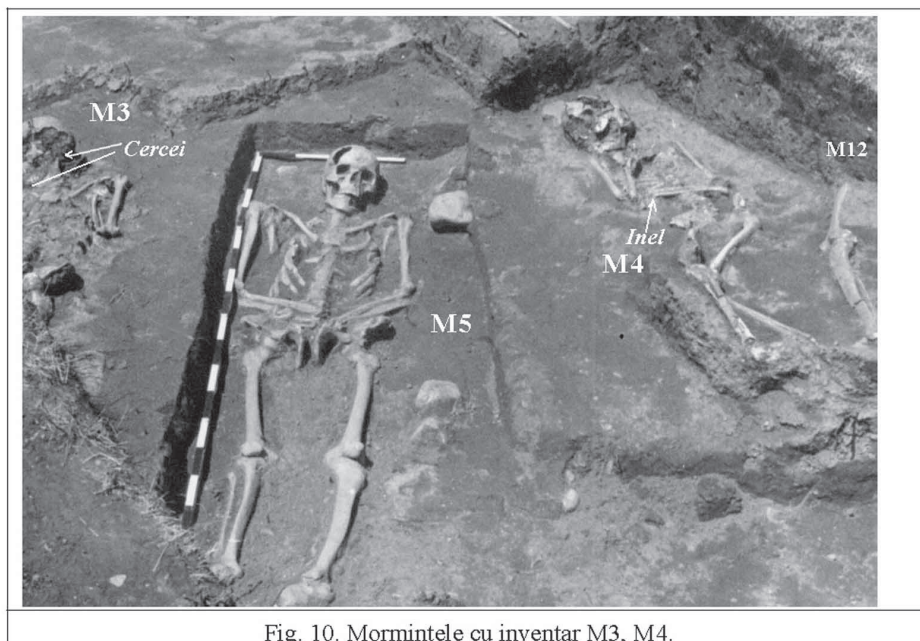

Fig. 10. Mormintele cu inventar M3, M4.

M₃. Schelet de adult, poate bărbat, parțial preparat (de la cotul drept la genunchiul stâng și picioarele sunt în afara casetei). Lungimea aproximativă este de 1,60 – 1,70 m. Brațul drept este pe piept, stângul are palma pe umăr. La demontarea craniului s-au găsit doi cercei de argint filigranați de o rară frumusețe. Unul este întreg celălalt, în stare fragmentară, a fost restaurat. Cerceii sunt compuși dintr-o capsulă biconică, din foiță din argint, petrecută pe corpul masiv, circular al inelului, ce are capetele puțin subțiate. Pe capsulă, în zona ecuatorului, sunt ornamente filigranate, compuse din sârme răsucite prevăzute cu filigran. Acestea pornesc de la ecuator spre vârful conului, pe meridian împărțind suprafața conului în șase spații de formă triunghiulară. Capsula este fixată pe corpul cercelului prin câteva spirale de sârmă răsucită. Un alt obiect de inventar găsit pe brațele lui M₃ este o brățară de sticlă de culoare neagră cu secțiunea rotundă. În locul de sudare are secțiune dreptunghiulară.

M₄. Schelet de adult, așezat pe partea dreaptă, cu genunchii îndoiți spre dreapta. Lungimea este de circa 1,60 m. Brațul drept este cu palma la umăr, iar stângul pe piept. În apropierea palmei stângi, în locul unde ar fi trebuit să fie laba mâinii stângi, distrusă probabil de o alunecare a solului sau de gropi de

cârțiță numeroase și vizibile doar în solul steril, s-a găsit un inel cu pecete din metal, aflat la numai 0,50 m adâncime. Piesa are în sigiliu câteva ornamente care amintesc de alte inele descoperite în cimitire feudale timpurii din Banat.

M₅. Schelet de adult, probabil bărbat, cu bazinul foarte îngust cu ambele brațe pe pânțele (falangele s-au găsit pe bazin). Lungimea este de 1,70 m. Adâncimea la care a fost depus este de 0,60 m. A fost suprapus de M₂.

M₆. Schelet de adult, tăiat de groapa lui M₇, păstrat fiind numai de la mijloc în jos. Oasele mari și câteva coaste au fost depuse pe marginea estică a gropii lui M₇. A fost îngropat la 0,70 m adâncime.

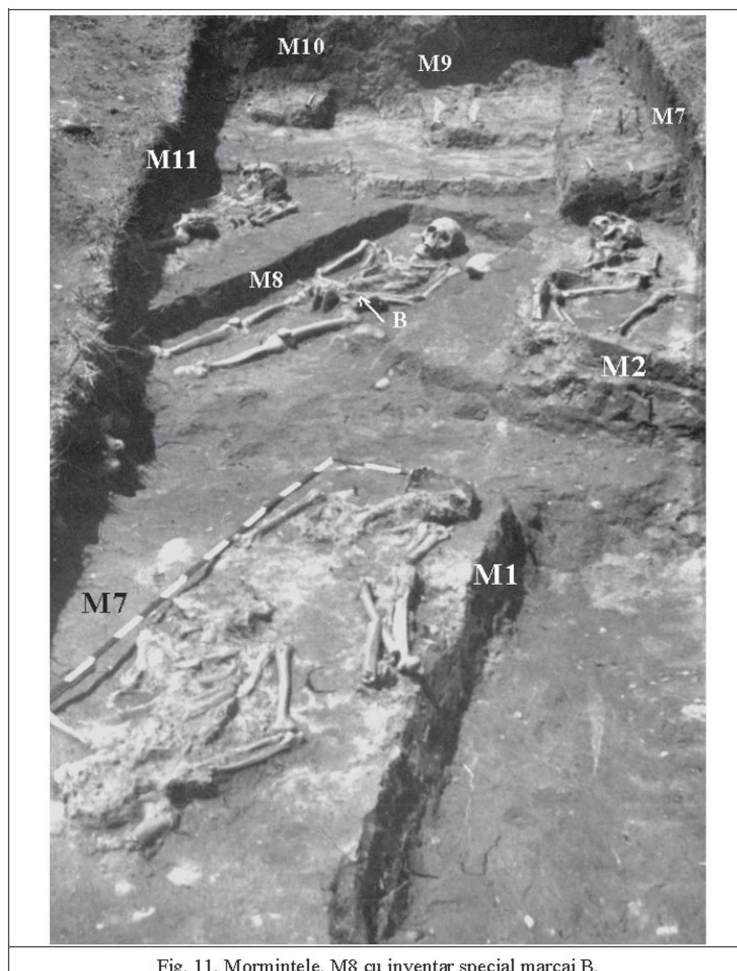

Fig. 11. Mormintele, M8 cu inventar special marcaj B.

M₇. Schelet de adult, probabil femeie, păstrat până la coapse. Partea dreaptă a fost deranjată. Brațul stâng a fost pe bazin, iar dreptul este deranjat dar, după locul falangelor, se pare că a fost tot pe bazin. Adâncimea la care a fost depus este de 0,30 – 0,40 m.

M₈. Schelet de femeie, cu brațele pe abdomen, lung de circa 1,60 m, depus la o adâncime de 0,40 – 0,50 m. Ambele brațe le avea pe abdomen. Pe brațe a avut două brățări din sârmă de argint răsucită și una din pastă sticloasă de culoare neagră. La urechi s-au găsit doi cercei de argint lucrați în filigran. Piciorul drept a fost tăiat de capul lui M₁₇.

M₁₁. Mormânt de adult, probabil bărbat, parțial cercetat, aflat la adâncimea de 0,40 m. Ambele brațe le avea pe abdomen.

M₁₂. Mormânt de copil, distrus de M₁₁. S-a păstrat bazinul și ambele femure. A fost depus la adâncimea de 0,35 m.

M₁₃. Memebre inferioare ale unui schelet de adult. Se află la sud de groapa lui M₄.

M₁₄₋₁₅. Morminte nepreparate, semnalate în profilul sudic al casetei în carourile 4 și 5, au fost cercetate ulterior¹⁵.

M₁₆₋₁₇. Morminte deranjate ivite cu prilejul casetei deschise pentru M₈.

M₉₋₁₀. Au fost semnalate membrele inferioare a două morminte nepreparate, aflate la adâncimea de 0,40 m.

Concluzii.

Cu toate că cercetările noastre au fost de mică amploare a rezultat un bogat material arheologic în Puțul A, în așezare cât și din cimitirul medieval.

- Pe baza ceramicii pictate, a formelor de vase și uneltelor, așezarea și puțul A aparțin epocii neolitice, culturii Sălcuța, faza II b, deși erau și nivele mai vechi cu cercetarea neîncheiată.

- Puțul A este un complex cultic, afirmam la încheierea săpăturilor, astăzi credem că poate fi vorba și de unul pentru apă, iar așezarea trebuie să fi avut un sistem de apărare, o palisadă. Marea cantitate de elemne și arsură pot proveni de la ghizdul lui care în partea superioară putea fi turn de veghe sau de apărare. Descoperire unică prin caracteristicile sale, dar puțuri neolitice și din Epoca Cuprului, în răstimpul care s-a scurs de la primele cercetări au mai fost descoperite și am găsit analogii pentru altele.

¹⁵ Țeicu 1993, 232 și urm.

Cimitirul feudal timpuriu se încadrează, pe baza inventarului funerar, din a doua jumătate a secolului XII (pe vremuri datam mai de timpuriu) și până în veacul al XIV-lea. Piese similare se găsesc în zona Clisurii și zonele imediat învecinate, într-o vreme în care izvoarele bizantine amintesc o populație românească din care s-au ridicat conducătorii celui de al doilea Țarat româno-bulgar al lui Petru și Asan.

Propuneri: A început amenajarea turistică a puțului, dar după ieșirea noastră din colectivul de cercetare a fost abandonată lucrarea fiind astăzi din păcate, față de importanța deosebită a lui, în paragină. Lucrările de restaurare la Puț trebuiesc reluate.

BIBLIOGRAFIE

- Berciu 1960,
Berciu D., voci în *Istoria României*, p. 29-40, 42-60, 71-82, București, 1960
- Berciu 1961,
Berciu D., *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București 1961.
- Berciu 1966,
Berciu D., *Zorile civilizației în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
- Berciu *et alii* 1951,
Berciu D. *et alii*, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 229-248.
- Dumitrescu 1954,
Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954.
- Lazarovici 1979,
Lazarovici Gh., *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, 4, Cluj Napoca, 1979.
- Lazarovici-Lazarovici 2006,
Lazarovici C.M., Lazarovici Gh., *Arhitectura neoliticului și Epocii Cuprului în România, Partea I. Neoliticul*, Iași, 2006
- Lazarovici-Lazarovici 2007,
Lazarovici C.M., Lazarovici Gh., *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului în România, Partea II. Epoca cuprului*, Iași, 2007.

Lazarovici-Uzum 1977,

Lazarovici Gh., Uzum I., *Cutoare –Sfögea*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 434.

Oprinescu 1995,

Oprinescu A., *Un topor din cupru aparținând culturii Sălcuța*, în *Banatica*, 13/1, Reșița, 1995, p. 138-143.

Popușoi 1990-1992,

Popușoi E., *Câteva considerații asupra unui grup de locuințe din așezarea Starčevo-Criș de la Trestiana*, în *AMM*, XII-XIV, 1990-1992, Vaslui, p. 21-45.

Popușoi 1983-1992,

Popușoi E., *Trestiana*, în *CCA*, 1983-1992, p. 114-116.

Radu 2002,

Adriana Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002.

Radu 2008,

Radu A., *Quelques considérations sur les puits rituels néo-énéolithiques*, în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași, 2008, p.

Topan, Lazarovici, Balint 1996,

Topan N., Lazarovici Gh., Balint A., *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă și cupru arsenic*, în *AMN*, 33, 1, 1996, p. 646, 4.

Țeicu 1993,

Țeicu D., *Necropolele medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, în *Banatica*, 12/1, 1993, p. 22-27.

Țeicu 1998,

Țeicu D., *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998.

Țeicu 2009,

Țeicu D., *Arta minoră medievală din Banat/ Minor medieval art in Banat*, Timișoara, 2009.

Uzum 1987,

Uzum I., *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfögea*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 281-315.

LES RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES DE CUPTOARE-SFOGEA. LES CAMPAGNES DES ANNEES 1975-1977

Résumé

Les recherches ont été entreprises sur la colline de Sfogea, située dans le territoire de la localité de Cuptoare de la dépression de Cornea. Pendant l'été de l'année de 1975, sur la pente sud de cette colline, à environ 20-25 m de la rivière de Cornea, les chercheurs de trésors ont coupé avec le bulldozer, presque en diagonale, un chemin ayant en longueur 30-40 m et une largeur de 3-5m. À cette occasion a été découverte l'entrée d'un puits néolithique. Une fois les autorités annoncées, les fouilles ont été reprises sous la surveillance des chercheurs Eugen Iaroslavski du Musée de Reșița et Gheorghe Lazarovici du Musée d'Histoire de la Transylvanie. Les fouilles ont continué jusqu'à la profondeur de 8 m, quand celles-ci ont été stoppées à cause des puissantes eaux phréatiques.

Au cours de l'année 1976 les recherches ont été reprises (Gheorghe Lazarovici, Marian Gumă – le Musée de Reșița) et les couches se sont continuées ayant la même structure et composition. À la profondeur de -9,1 m la quantité de charbon est accrue, à 9,20-9,40 m apparaît une couche de charbon qui provenait de la brûlure de l'élévation extérieure en bois du puits, suivi d'un autre où se trouvent des bois, des branches et morceaux de bois présentant des traces d'usage. De la profondeur de 9,20 jusqu'à 10,20 m il suit une couche sableuse, où se sont issues des fragments céramiques appartenant aux quelques vaisseaux. À 10,30 m, au fond du puits on a trouvé un vaisseau peint, deux lames en silex et deux outils en cornes de chevreuil. Ceux-ci constituent des offrandes pour les divinités de l'eau.

La céramique découverte, qui par facture, formes et ornements appartient à la culture de Sălcuța, a été groupée en 8 catégories. Des outils en silex, des copeaux, des haches des fragments de moulin à bras, des polisseurs, des broies, des outils en corne de cerf, des morceaux de briques en torchis plus ou moins grands composent la plupart de l'inventaire archéologique découvert ici.

Le remplissage du puits avait commencé immédiatement avec la mise du vaisseau peint et des autres vaisseaux, les morceaux de bois et les branches

paraissant jetés d'une manière intentionnée. Mais il paraît que, en suite d'un puissant et rapide incendie, ce puits ait été quitté, fait indiqué par la grande quantité de cendres et de charbon.

Cet objectif a eu tant un caractère pratique que cultique. Des analogies ont été trouvées dans la culture de Starcevo-Criș, à Trestiana, dans la culture de Vinca, à Parța, dans la culture de Cucuteni, à Hăbășești, dans la République de Mali, en Afrique, en énéolithique à Fusesabony, dans la culture de Basarabi, à Ilidia.

L'établissement énéolithique, contemporaine avec le puits, a été découvert sur la terrasse de la colline de Sfogea. Ses niveaux supérieurs ont été détruits par un cimetière médiéval tardif. Celui-ci a été recherché sur une surface de 20 m², y incluant 15 tombeaux. Les squelettes sont en position étendue, avec le visage vers l'est et les bras sur la poitrine, M4 faisant exception car le mort est couché sur sa partie droite, ayant les genoux légèrement pliés. Aux squelettes avec les bras existants, leur position indique plusieurs variantes concernant le rituel d'enterrement. On a découvert des squelettes de femmes (M7-M8), d'adultes (M2-M6, M9-M11, M13) et d'enfants (M1, M12). Les tombeaux 14 et 15, non préparés, ont été signalés dans le profile sudique de la cassette des carreaux 4 et 5. Les tombeaux 16-17 sont dérangés, étant découverts à l'occasion de la cassette ouverte pour M8.

L'inventaire funéraire trouvé dans les tombeaux consiste d'un anneau en métal (M4), deux boucles de tempe en argent (M8) et un bracelet en verre noire (M8).

Les recherches archéologiques effectuées sur la colline de Sfogea ont fait possible l'encadrement de l'établissement énéolithique et du puit rituel dans la phase IIb de la culture de Sălcuța. Le cimetière médiéval s'encadre, selon l'inventaire funéraire, dans la deuxième moitié du XIIe siècle.

EINE SICHEL MIT BREITEM QUERWULST AUS ROTBAV, „LA PÂRĂUȚ“. EINIGE GEDANKEN ZUM GEBRAUCH FRÜHER BRONZESICHELN IN DER WIETENBERG-KULTUR

*Oliver Dietrich**

Schlüsselwörter: Sichel, Wietenberg-Kultur, Bronzezeit, Rotbav, Rumänien.

Cuvinte cheie: seceră, Cultura Wietenberg, epoca bronzului, Rotbav, România.

Vor einiger Zeit sind die bis dahin bekannt gewordenen Bronzefunde aus der mittel- bis spätbronzezeitlichen und frühhallstattzeitlichen¹ Siedlung der Wietenberg-, Noua- und Gáva-Kultur von Rotbav, Kr. Braşov in Südostsiebenbürgen vorgelegt worden². Besonders hingewiesen wurde in diesem Rahmen auf eine Sichel, die von A. Florescu als Knopfsichel der Noua-Kultur publiziert worden war³. Es konnte herausgestellt werden, dass der leider kontextlose, um 1964 im Bereich der Siedlung gemachte Oberflächenfund⁴ fälschlich dieser Sichelgruppe zugewiesen wurde. Schon eine Betrachtung der von Florescu veröffentlichten Zeichnung und einer Skizze des Finders, des damaligen Dorflehrers von Rotbav, N. Croitoru, zeigte, dass es sich um eine Vertreterin der von M. Petrescu-Dîmboviţa als Typ I der „archaischen“ Sichelgruppen bezeichneten Formen handeln muss⁵, die von anderen Forschern etwas aussagekräftiger als rebmesserartige Sichelgruppen mit breitem Querwulst an der Basis benannt wurden⁶. Zum damaligen Zeitpunkt konnten nur einige sehr allgemeine Angaben gemacht werden, zumal das Fundstück selbst als verschollen gelten musste. Durch einen glücklichen Zufall konnte die Sichel

*Tirschenreuther Ring 15, 12279 Berlin, oliver-dietrich2004@yahoo.de

¹ Nach den in der rumänischen Forschung üblichen Begriffen. Gemeint ist etwa der Zeitraum von Reinecke A2 bis Ha B.

² Dietrich und Dietrich 2007.

³ Florescu 1991, 113, Nr. 461, Abb. 98/7.

⁴ Croitoru 1966, 19a; Florescu 1991, 113, Nr. 461; entsprechende Bemerkung im Grabungstagebuch A. Vulpe.

⁵ Petrescu-Dîmboviţa 1978, 8-10.

⁶ z.B. Hänsel 1968, 52; Soroceanu -Retegan 1981, 210.

jedoch mittlerweile im Museum Braşov identifiziert und dokumentiert werden⁷. Somit möchten wir im Folgenden etwas genauer auf diesen interessanten Fund eingehen, zumal frühe Sichel in Rumänien nicht in allzu großer Zahl belegt sind.

Beschreibung: Sichel mit schwach geschwungenem, ungeripptem Blatt, das im Querschnitt dreieckig mit abgerundetem Rücken geformt ist. Die Spitze schwingt leicht nach oben. Der Fußbereich verbreitert sich gerundet zu einer Art angedeuteter Platte. Die Basis des Fußbereichs ist zu einem breiten Querwulst verdickt. Länge 11,6 cm, Breite Basis 0,9 cm, Querschnitt (in der Zeichnung angegebene Stelle) 1,3 x max. 0,4 cm, 40 g. Museum Braşov. Taf. 1C.

Wie angemerkt kann der Fundkontext nicht bei einer Einordnung des Stückes helfen. Somit sind wir auf typologische Überlegungen und Vergleiche angewiesen. B. Hänsel unterschied für die rebmesserförmigen Sichel mit verdickter Basis zwei Varianten, zum einen Rebmesser plumper Gestalt, zum anderen schlanke Formen mit aufgewippter Spitze⁸.

Die erste Variante soll in MD I einsetzen, die zweite in MD II hinzukommen. Unsere Sichel würde eher in die zweite Gruppe fallen, wobei die von Hänsel genannten Typvertreter aus Uzd und Piliny zwar gewisse Ähnlichkeiten zum Rotbaver Fund zeigen, im Detail jedoch abweichen. So besitzt die Sichel aus Uzd an Stelle einer verdickten Basis fast schon einen langgezogenen Knopf und außerdem eine geschwungene Blattform (Taf. 2A7), es fehlt wie auch bei der Sichel aus Piliny die verbreiterte Basis des Rotbaver Fundes, die Klinge knickt fast rechtwinklig ab (Taf. 2A8). Im Rahmen seiner Behandlung der rumänischen Sichel funde bezeichnete Petrescu-Dîmboviţa Hänsels Varianten als Typ I (=aufgewippte Spitze) und Typ II (=plumpe Form) seiner „archaischen“ Sichel⁹. Er benannte Typ I als „rebmesserartige Sichel“ und Typ II als „Sichel mit Querwulst am Blattende“. Dies erscheint uns etwas unglücklich, da diese Merkmale ja eigentlich auf beide Formen zutreffen. Hänsels beschreibende Typbezeichnungen sind deutlich griffiger. Wie schon früher festgestellt, ähnelt unsere Sichel, die in Petrescu-Dîmboviţa Arbeit fehlt, am stärksten einem Stück aus Căţelu Nou, Stadt Bukarest, Rumänien

⁷ Wir möchten an dieser Stelle herzlich Herrn Dr. Radu Băjenaru, Bukarest, danken, der das Stück im Museum Braşov wiederentdeckte und dokumentierte.

⁸ Hänsel 1968, 51-53.

⁹ Petrescu-Dîmboviţa 1978, 8-10.

(Taf. 3/6), dass er seinem Typ I, genauer der Variante Cățelu Nou zuordnet, die auch nur aus diesem einen Fund besteht¹⁰. Überhaupt überzeugen die von Petrescu-Dîmbovița für die rebmesserförmigen Sicheln vorgeschlagenen Varianten nicht, da fast alle jeweils nur auf einem Fund beruhen.

Der Fund von Cățelu Nou wurde von Dergačev und Bočkarev dem von ihnen definierten Typ Safaalan zugeordnet, dem außerdem noch Funde aus Căndești, Kr. Vrancea, Rumänien, Daia, Kr. Giurgiu, Rumänien, der Devetaki-Höhle, Kr. Loveč, Bulgarien, Safaalan, Kr. Tekirdağ, Türkei und Ščetkovo, Kr. Kirovograd, Ukraine angehören sollen¹¹. Betrachtet man diese Zusammenstellung früherer Sicheln, so kommt man nicht umhin zu bemerken, dass das hier zusammengefasste Fundmaterial nicht nur aus geographischer Sicht eigentlich sehr heterogener Art ist.

Bei dem Gegenstand aus der mehrphasigen Siedlung der Noua-Kultur (Noua I / II) von Căndești handelt es sich nach Meinung der Ausgräber eher um ein Messer als eine Sichel, die von ihnen publizierte Abbildung zeigt eine gerade Klinge, die im Bereich der ehemaligen Schäftung leicht einzieht (Taf. 2B1a)¹². Dergačev und Bočkarev publizieren eine deutlich abweichende Zeichnung desselben Objekts (Taf. 2B1b), wiedergegeben ist hier eine leicht geschwungene Klinge mit deutlich verbreitertem Griffteil. Diese Form würde z.B. an eine Sichel aus Sighișoara, Kr. Mureș, Rumänien erinnern (vergl. Taf. 3/1), auf die weiter unten näher eingegangen wird. Wir stehen somit vor dem Dilemma, ohne Ansicht des Originalfundes kaum entscheiden zu können, welche der zeichnerischen Darstellungen der Realität näher kommt. Es wird von Dergačev und Bočkarev leider weder angegeben, ob es sich bei ihrer Abbildung um das Ergebnis einer Neuaufnahme des Fundes handelt, noch wird auf die Unterschiede zwischen den beiden graphischen Darstellungen eingegangen. Somit muss das Stück aus Căndești schon deshalb aus den typologischen Überlegungen ausscheiden, weil nicht zu bestimmen ist, ob es sich nicht doch eher um ein Messer handelt. In seiner geraden Gesamtform weicht es ohnehin von den übrigen Sicheln des Typs Safaalan ab.

¹⁰ a.a.O., 1978, 9f.

¹¹ Dergačev und Bočkarev 2006, 313-316. Die Bezeichnung des Typs verwirrt etwas, da der Fund von Safalaan (nicht wie im genannten Werk Safaalani) weit außerhalb des Arbeitsgebiets der beiden Forscher liegt und die Fundstücke weder abgebildet, noch besprochen werden.

¹² Florescu-Florescu 1990, 61, Taf. 16/2.

Die Sichel von Daia (Taf. 2B2), aus einer Siedlung der späten Tei-Kultur¹³, ist recht stark gebogen, weist eine Mittelrippe und eine markante, wie eingekerbt wirkende Gestaltung der Basis auf¹⁴. Dieses Formmerkmal wiederholt sich innerhalb des Typs ansatzweise lediglich bei dem Stück aus der Devetaki-Höhle (Taf. 2B3), das allerdings langgestreckter wirkt und keine Mittelrippe aufweist.

Zwei der Sicheln aus Safaalan (Taf. 2B6/7) sind in ihrer Gesamtform und besonders mit dem verbreiterten Fußbereich sehr ähnlich mit dem Stück aus Căţelu Nou (Taf. 2B/8) und der Sichel aus Rotbav sowie einem möglichen Siedlungsfund aus Feldafing-Wörth, Kr. Starnberg, Bundesland Bayern, Deutschland (Taf. 3/7)¹⁵. Die Anwesenheit einer Schaftlochaxt vom Typ Pădureni in Safaalan¹⁶ belegt klar, dass sich die Sicheln dieses Fundes im gleichen chronologischen Rahmen wie der Tei III-Fund aus Căţelu Nou bewegen, nämlich der Mittelbronzezeit nach rumänischer Terminologie.

Die zwei weiteren publizierten Sicheln aus Safaalan (Taf. 2B4-5) und alle Stücke des Depotfundes von Ščerkovo (Taf. 2B/9-18) gehören zu einer weit verbreiteten Gruppe einfacher rebmesserförmiger Sicheln mit breitem Querwulst, für die man beispielsweise Funde aus einer Seeufersiedlung vom Attersee, Bundesland Oberösterreich, Österreich¹⁷, dem Periode II-zeitlichen Depotfund III von Erfurt, Bundesland Thüringen, Deutschland¹⁸ und dem Bz A2-B1-zeitlichen zweiten Depotfund von Gröbers, Ortsteil Bennewitz, Bundesland Sachsen-Anhalt, Deutschland¹⁹ als charakteristisch benennen kann.

Es ist also ganz offensichtlich, dass unter dem „Typ Safaalan“ ganz verschiedene Formen versammelt wurden, die allein eine frühe Zeitstellung in der Sichelentwicklung gemeinsam haben. Ebenso ist deutlich, dass es sich nicht wie Dergačev und Bočkarev anmerken um einen Fehler handelt, die außerkarpatische Formentwicklung früher Sicheln mit der innerkarpatischen

¹³ Leahu 1981, 30-39.

¹⁴ Leahu 1988, Abb. 1/7.

¹⁵ Primas 1986, Taf. 1/11.

¹⁶ Černych 1978, Taf. 110/1.

¹⁷ Primas 1986, 46, Nr. 1, Taf. 1/1.

¹⁸ v. Brunn 1968, 318, Taf. 64/1.

¹⁹ v. Brunn 1959, 30f., 58, Taf. 33/11.

und europäischen in Verbindung zu setzen²⁰. Der Hinweis, dass die in Bz D folgende Entwicklung in verschiedene Richtungen auseinanderlaufe (Knopfsicheln im Karpatenbecken und mittleren Donaauraum, Sicheln mit nicht abgeschlagenem Gusszapfen im Gebiet des „Typs Safaalan“), kann nicht als Argument dafür gelten, in früheren Etappen Zusammengehöriges zu trennen und einen inhaltlich nicht kohärenten „Großtyp“ zu bilden, der formal nicht einheitliche Funde nach geographischen Grenzziehungen zusammenzwingt.

Es erscheint ein Blick weit über das Karpatenbecken und die angrenzenden Gebiete hinaus nötig, um die rebmesserartigen Sicheln insgesamt sinnvoll zu gliedern. Da eine solche Bearbeitung aller frühen rebmesserförmigen Sicheln den Umfang des vorliegenden Artikels weit übersteigen würde, möchten wir uns im Folgenden auf die Fundgruppe konzentrieren, zu der unserer Meinung nach das Stück aus Rotbav gehört.

Die wesentlichen typologischen Elemente unserer Sichel sind der breite Querwulst an der Basis, der verbreiterte Fußbereich und die langgestreckte, leicht gebogene Gesamtform mit leicht aufgewippter Spitze. Es gestaltet sich natürlich schwierig, innerhalb einer quantitativ beschränkten Gruppe wie den frühen Sicheln exakt analoge Stücke zu benennen, zumal der Grad der Überarbeitung nach dem Guss, der wohl für alle Stücke in einer einschaligen, abgedeckten Form stattfand, schwer abzuschätzen ist. Daher lässt sich um das Stück von Rotbav eher eine Art „Wolke“ von Objekten mit analogen Eigenschaften konstruieren, wobei die einzelnen Stücke nach dem Grad der Abweichung in ihrer Gesamtform mehr oder weniger nah zu unserem Fund angeordnet wurden (Taf. 3).

Entfernte Ähnlichkeiten zu dem Stück aus Rotbav weist ein Fund aus der eponymen Siedlung der Wietenberg-Kultur von Sighișoara, „Dealul Turcului“, Kr. Mureș auf (Taf. 3/1)²¹. Die aus den Altgrabungen C. Seraphins²² stammende und daher ohne Beachtung des Schichtzusammenhangs geborgene Sichel ist kaum gebogen, jedoch verbinden sie neben dem breiten Querwulst an der Basis der leicht verbreiterte Fußbereich und die Gestaltung der Spitze mit dem Rotbaver Fund. Das Stück vom Wietenberg gehört zu einer Gruppe früher Sicheln, die mit Funden wie Arnimshain Kr. Uckermark, Bundesland

²⁰ Dergačev-Bočkarev 2006, 313.

²¹ Boroffka 1994, 76f., Nr. 398, Taf. 130/2.

²² Horedt-Seraphin 1971, 78, Taf. 61/5; dort als Messer bezeichnet.

Brandenburg, Deutschland (aus einem Depotfund der Periode II)²³, Koblenz-Breitenstein, Ldkr. Uecker-Randow, Bundesland Mecklenburg-Vorpommern, Deutschland (Einzelfund)²⁴, Micheldorf, Bundesland Oberösterreich, Österreich (vier Sichel, möglicherweise Depotfund)²⁵ und Vyškovce nad Iplom, Bez. Levice, Slowakei (eine Sichel, Depotfund, Koszider-Horizont)²⁶ gut umrissen werden kann. Der oben besprochene Fund von Căndești würde, in der Abbildung nach Dergačev und Bočkarev, ebenfalls in diese Gruppe gehören.

Vor allem durch die analoge Fußgestaltung und die Biegung der Gesamtform lassen sich die Sichel aus der Devetaki-Höhle (Taf. 3/2) und eine der Sichel aus dem Fund von Safaalan (Taf. 3/3) dem Rotbaver Fund zur Seite stellen. Zur Datierung des Fundes von Safaalan haben wir weiter oben schon bemerkt, dass er in die mittlere Bronzezeit nach rumänischer Terminologie gehören dürfte. Funde dieser Zeitstellung sind in Form von Keramik, die mit Formen der mittleren Phasen der Tei-Kultur zu vergleichen ist, auch aus der Devetaki-Höhle bekannt²⁷ wobei die Sichel in der Schichtenfolge der Höhle leider nicht verankert ist.

Am nächsten, auch in der Gestaltung der Spitzen, stehen dem Rotbaver Fund eine weitere Sichel aus Safaalan (Taf. 3/5), der Fund von Cățelu Nou (Taf. 3/6) und die Sichel von Feldafing-Wörth (Taf. 3/7). Letztere lässt sich aufgrund unklarer Fundumstände nicht recht datieren²⁸, die beiden ersteren dafür, wie oben angemerkt, umso besser in die rumänische Mittelbronzezeit.

Es folgt eine Sichel aus dem Depotfund von Țigău, Kr. Bistrița-Năsăud, Rumänien (Taf. 3/8). Sie gleicht der Rotbaver Sichel in der Gesamtform, doch ist ihr Fußbereich gerader und es treten Rippen auf dem Blatt hinzu. Man meint, hier eine unmittelbare Vorstufe der Knopfsichel vor sich zu haben, wie sie im selben Fund ja auch reichlich vorliegen²⁹, während die Sichel aus

²³ Bohm 1935, 49f., Taf. 16/10.

²⁴ Kersten 1958, Taf. 42/427.

²⁵ Primas 1986, 46, Nr. 3-6, 47, Taf. 1/3-6. Nach den Metallegierungen sollen die Funde möglicherweise vor die entwickelte Mittelbronzezeit im mitteleuropäischen Sinne zu datieren sein.

²⁶ Furmánek und Novotná 2006, 9, Nr. 1, Taf. 1/1.

²⁷ Z. B. Mikov-Djambazov 1960, Abb. 91/a-c, i, m, o, p; vgl. auch Krauss 2006.

²⁸ Primas 1986, 46f., Nr. 11.

²⁹ Marinescu 1979, 39f.

Rotbav mit dem ungerippten Blatt noch ältere Züge bewahrt. Der Depotfund von Țigău wurde von G. Marinescu in Ha A1 datiert, vor allem wegen der Anwesenheit zahlreicher zerbrochener Stücke. Dies mag richtig sein, doch spricht nichts dagegen, in der Sichel ein Altstück zu sehen, das noch vor Bz D datiert. Vor allem das Fragment einer Nadel mit doppelkonischem Kopf und durchlochtem Hals³⁰, das einem Fund aus Târgu Mureș, Kr. Mureș, Rumänien stark ähnelt³¹, weist in dieselbe Richtung, denn diese Form müsste nach Hänsel in MD II (Bz B) gehören³². Weitere Funde, wie z.B. zwei Fragmente von Nackenscheibenäxten und zwei Fragmente siebenbürgischer Tüllenbeile könnten gut in Bz D datieren³³, ebenso wie die Knopfsicheln³⁴. Insgesamt spricht mehr die Zusammensetzung des Fundes mit Rohmaterial und kleinteiligem Bruch für eine Verbergung in Ha A als die enthaltenen Typen. Formal vergleichbar, jedoch aufgrund fehlender Angaben zu den Fundumständen schwer datierbar, ist eine Sichel aus „Syrmien“ (Taf. 3/9). Betrachtet man die Gesamtgruppe, so wird man R. Vasić mit einer Datierung in die Mittelbronzezeit folgen können³⁵.

Einige Formmerkmale gemeinsam mit der Rotbaver Sichel haben zwei der vier Sicheln mit breitem Querwulst aus dem Depotfund von Perișor, Gem. Zagra, Kr. Bistrița-Năsăud, Rumänien (Taf. 3/10-11)³⁶. Der in einem Gefäß der Wietenberg-Kultur³⁷ in der Nähe eines Gräberfeldes derselben Kultur (Dumbrăvița)³⁸ entdeckte Fund wird von T. Soroceanu und A. Retegan in Bz D datiert³⁹. Wie im Falle von Țigău wird man diesem Ansatz als Zeitpunkt der Verbergung zustimmen können, doch offenbaren auch hier gerade die Sicheln eine größere zeitliche Tiefe des Fundes. Interessant erscheint uns der Umstand, dass auch das Gräberfeld der Wietenberg-Kultur von Dumbrăvița nicht einheitlich in die Spätphase der Wietenberg-Kultur gehört, wie Soroceanu

³⁰ a.a.O., Taf. XIX/14.

³¹ Hänsel 1968, Taf. 30/8.

³² a.a.O., 83-85.

³³ Marinescu 1979, Taf. XIX/16-17, 20-21.

³⁴ a.a.O., 40.

³⁵ Vasić 1994, 19, Nr. 1.

³⁶ Soroceanu-Retegan 1981, 208, Abb. 29/1, 2, 4, 6.

³⁷ a.a.O., 211, Abb. 33.

³⁸ a.a.O., 195-207.

³⁹ a.a.O., 209-211

und Retegan vorschlugen⁴⁰. L. Dietrich konnte unlängst einige Gefäßformen herausstellen, die in die frühen Phasen der Wietenberg-Kultur gehören⁴¹. Gräberfeld und Depotfund scheinen damit eine ähnliche Akkumulationszeit/Belegungszeit aufzuweisen, was die interessante Idee Soroceanus, dass zwischen dem Fehlen von Metallbeigaben in den Gräbern und dem Depotfund im Umfeld des Bestattungsortes ein Zusammenhang bestehen könnte, an Wahrscheinlichkeit gewinnen lässt⁴². Es wäre ein Gedanke, dass hier ein „Totenschatz“ über längere Zeit akkumuliert wurde. Dem müsste an anderer Stelle nochmals detailliert nachgegangen werden.

Zuletzt zu nennen sind noch die Sichel von Piliny (Taf. 3/12) und ein Stück aus der ehem. Sammlung des Altertumsvereins Mainz von einem unbekannten Fundort in Süddeutschland (Taf. 3/13)⁴³, die vor allem die Gestaltung der Spitze mit dem Rotbaver Fund gemeinsam haben. Da auch die Sichel von Piliny aus einer alten Sammlung stammt und keinem Grabfund zugeordnet werden kann⁴⁴, tragen diese ohnehin formal schon recht entfernten Funde nichts zur Datierung bei.

Fassen wir zusammen, so deuten alle Analogien auf eine Datierung der Rotbaver Sichel in die rumänische Mittelbronzezeit, die in der Siedlung von Rotbav durch die Wietenberg-Kultur vertreten ist. Die Funde aus Sighișoara und Perișor bestätigen diese kulturelle Zuordnung. In dieses Bild fügen sich auch die sicher (Cățelu Nou) oder unsicher (Devetaki-Höhle) mit der Tei-Kultur zu verknüpfenden Funde gut ein. Denn aus Rotbav selbst und aus Südostsiebenbürgen allgemein sind Funde dieser Kultur in einiger Zahl belegt⁴⁵. Es wird kein Zufall sein, dass die besten Analogien für unsere Sichel südwärts der Karpaten liegen, sie jedoch auch Eigenschaften

⁴⁰ a.a.O., 205f.

⁴¹ Dietrich 2010, 557.

⁴² a.a.O., 211.

⁴³ Primas 1986, 47, Nr. 13, Taf. 1/13.

⁴⁴ Hampel 1886, Taf. LXX/10; Hänsel 1968, 183, Liste 33B.10.

⁴⁵ Zu weiteren gemeinsamen Fundstellen von Wietenberg- und Tei-Kultur vergleiche z.B. Prox 1940, bes. 95, Taf. IV/64, V/65, V/71: Feldioara, Kr. Brașov „Ackerbauschule“; a.a.O., 92-94, Nr. 2, Taf. VI/83, VIII/94: Rîsnov, Kr. Brașov, „Gura Cheii“, von hier auch ein Gefäß, das eine Mischform mit Wietenberg-Verzierung auf einer Form der Tei-Kultur darstellen soll. Im Gegenzug ist bislang nur ein Importfund von Wietenberg-Keramik im Tei-Milieu bekannt, bestehend aus zwei Scherben aus einem Tei III Hausbefund in Băneasa, Stadt Bukarest (Leahu 2003, 181, Abb. 85a).

karpatenländischer oder allgemein mitteleuropäischer Sichelformen aufweist (Taf. 4A). Dies belegt einmal mehr die besondere Rolle Südostsiebenbürgens als Kommunikationsraum der mittleren Bronzezeit.

Die breite Streuung der Analogien für unsere Form und das etwas schütterte Verbreitungsbild spiegeln kaum ihre bronzezeitliche Verbreitungsdichte wieder. Denn betrachtet man die Auffindungsbedingungen (Taf. 4B), so stellt man fest, dass meisten Stücke aus Siedlungen und Depotfunden stammen, wobei erstere leicht überwiegen (besonders, wenn man auch den Fund aus der Devetaki-Höhle hier einreihen möchte). Siedlungsfunde sind aber natürlich von den Zufällen archäologisch besser untersuchter Plätze abhängig. Die Überlieferung von Metallobjekten in Depotfunden hängt hingegen unmittelbar mit den Niederlegungssitten bestimmter Zeiträume zusammen. Die mittlere Bronzezeit ist gerade in den Gebieten der größten Fundkonzentration der hier besprochenen Form durch wenige Deponierungen geprägt, und es überrascht nicht, dass mit Perișor und Țigău unserem Fund vergleichbare Sicheln aus Depots stammen, die erst in späterer Zeit niedergelegt wurden.

Wir fassen mit der Sichel aus Rotbav also einen mittelbronzezeitlichen Sicheltyp, der typologisch kurz vor dem Auftreten der Knopfsicheln anzusetzen ist und seinen Verbreitungsschwerpunkt im weiteren Südosteuropa hat, wobei ein eindeutiger Zusammenhang mit der metallurgischen Produktion der Wietenberg- und Tei-Kultur herzustellen ist.

BIBLIOGRAPHIE

Bohm 1935,
Bohm W., *Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg*, in *Vorgeschichtliche Forschungen*, 9, Berlin/Leipzig, 1935.

Boroffka 1994,
Boroffka N.G.O., *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, in *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 19, Bonn, 1994.

Černych 1978,
Černych E.N., *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofia 1978.

- Croitoru 1966,
Croitoru N., *Monografia Satului Rotbav* (Manuskript 1966).
- Dietrich 2010,
Dietrich L., *Die mittlere und späte Bronzezeit und die ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav* (unpubl. Diss Berlin).
- Dietrich-Dietrich 2007,
Dietrich L., Dietrich O., *Alte und neue Bronzefunde aus Rotbav*, „La Pârâu“, în *MCA* (SN). 3, 2007, p. 89-102.
- Dergačev-Bočkarev 2006,
Dergačev V., Bočkarev V., *Secerile de Metal din Epoca Bronzului târziu din Europa de Est*, Iași, 2006.
- Florescu 1991,
Florescu A.C., *Repertoriul Culturii Noua – Coslogeni din România. Așezări și Necropole*, Călărași, 1991.
- Furmánek-Novotná 2006,
Furmánek V., Novotná M., *Die Sicheln in der Slowakei in Prähistorische Bronzefunde*, XVIII, 6, Stuttgart, 2006.
- Hänsel 1968,
Hänsel B., *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.
- Hampel 1886,
Hampel J., *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*, Budapest, 1886.
- Horedt-Seraphin 1971,
Horedt K., Seraphin C., *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schässaßburg*, Bonn 1971.
- Kersten 1958,
Kersten K., *Die Funde der älteren Bronzezeit*, in, 7. Beiheft zum *Atlas der Urgeschichte*, Neumünster, 1958.
- Krauss 2006,
Krauss R., *Indizien für eine Mittelbronzezeit in Nordbulgarien*, în *Archaeologia Bulgarica*, X, 2006, p. 3-26.

-
- Leahu 1981,
Leahu V., *Sondajul arheologic efectuat în 1979 la Daia*, în *CA*, București, IV, 1981, p. 30-39.
- Leahu 1988,
Leahu V., *Obiecte de metal și mărturii ale practicării metalurgiei în aria culturii Tei*, în *SCIVA*, 39, 3, 1988, p. 223-241.
- Leahu 2003,
Leahu V., *Cultura Tei. Grupul Cultural Fundenii Doamnei. Probleme ale Epocii Bronzului în Muntenia*, Bukarest, 2003.
- Marinescu 1979,
Marinescu G., *Depozitul de bronzuri de la Țigău (com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud)*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 39-42.
- Mikov-Djambazov 1960,
Mikov V., Djambazov N., *Devetaškata Peštera*, Sofia, 1960.
- Mozsolics 1967,
Mozsolics A., *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*, Budapest, 1967.
- Petrescu-Dîmbovița 1978,
Petrescu-Dîmbovița M., *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*, în *PBF*, XVIII, 1, 1978.
- Popescu 1944,
Popescu D., *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bukarest, 1944.
- Primas 1986,
Primas M., *Die Sicheln in Mitteleuropa I (Österreich, Schweiz, Süddeutschland)*, în *PBF*, XVIII, 5, 1986.
- Prox 1940,
Prox A., *Die Tei-Kultur im Burzenland*, în *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums*, IV, 1940, p. 86-101.
- Soroceanu-Retegan 1981,
Soroceanu T., Retegan A., *Neue spätbronzezeitliche Funde im Norden Rumäniens*, în *Dacia* NS, 25, 1981, p. 195-229.

Vasić 1994,
Vasić R., *Die Sicheln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*,
în *Prähistorische Bronzefunde*, XVIII, 5, Stuttgart 1994.

v. Brunn 1959,
v. Brunn W. A. v., *Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Schsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*, Berlin, 1959.

v. Brunn 1968,
v. Brunn W. A., *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, în *RGF*, 29, Berlin, 1968.

O SECERĂ CU BUZA TRANSVERSAL LATĂ DE LA ROTBAV „LA PÂRÂUȚ“. CÂTEVA GÂNDURI ASUPRA UTILIZĂRII SECERILOR TIMPURI DE BRONZ ÎN CULTURA WIETENBERG

Rezumat

O scurtă prezentare a descoperirii secerii de la Rotbav, cu sublinierea urmărilor asupra drumului parcurs de piesă (ce se găsește la Muzeul din Brașov) și a evaluărilor făcute de experți, de contextul descoperirii acestei piese în anii 1964.

Anamneza secerii se face ținând cont de studiile altor experți asupra unor piese asemănătoare găsite anterior, ca de exemplu descoperirile de la Căndești, Vrancea; Daia, Giurgiu; caverna Devetaki, Loveč, Bulgaria; Safaalan, Tekirdağ, Turcia; Ščetkovo, Kirovograd, Ucraina .

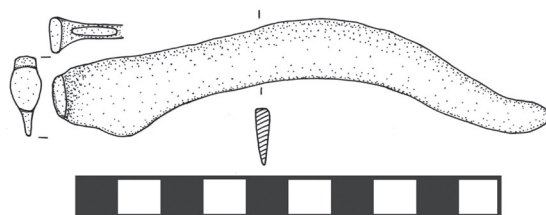
Concluzia studiului duce la încadrarea secerii de la Rotbav în perioada de mijloc a epocii bronzului, perioada imediat următoare apariției secerilor cu buton. Acest tip de seceră a cunoscut un maxim de răspândire în sud-estul Europei, în stânsă legătură cu producția metalurgică a culturilor Wietenberg și Tei.

A

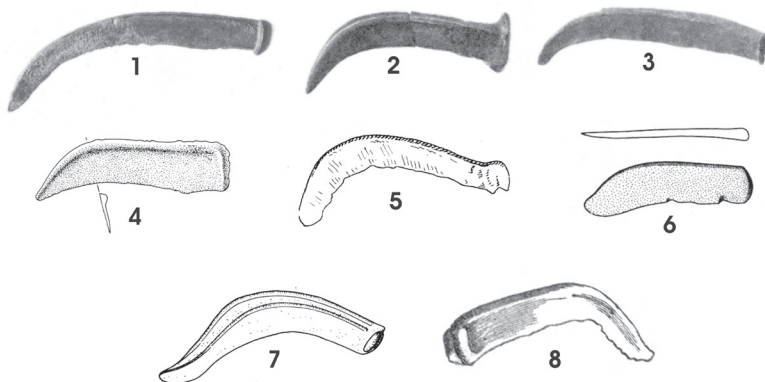
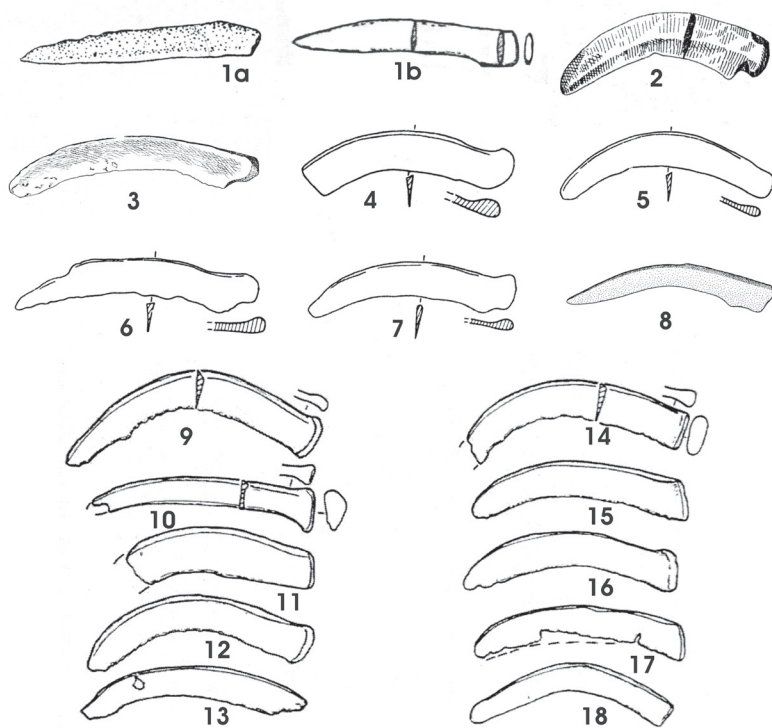
B

C

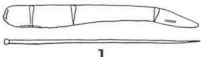
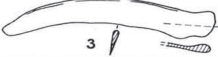
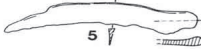
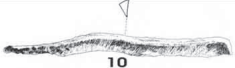
Pl. 1: A: Vedere din sud asupra aşezării Rotbav, „La Pârâu”. B: Planul teritorial al aşezării. C: Secera (artefact de suprafaţă) din aşezarea Rotbav.

Taf. 1: A: Ansicht der Siedlung von Rotbav, „La Pârâu” von Süden. B: Plan der Siedlungsfläche. C: Die Sichel (Oberflächenfund) aus der Siedlung.

A**B**

Pl. 2: A: Tipuri de structură al secerilor timpurii de formă cuțit de vie după Hänsel (1968): 1- 6 Seceră de forma cuțit de vie cu buză transversală lată; 8-9 Seceră subțire cu vîrf împins în sus. B: Seceră timpurie de tip Safaalani după Dergačev și Bočkarev (2006). A1: Sárbogárd, Kom. Fejér, Ungaria (după Mozsolics 1967, pag. 36/3); A2: Békásmegyer, Kom. Veszprém, Ungaria (după Mozsolics 1967, pag. 27/16); A3: Nagyhangos (Kölesd), Kom. Tolna, Ungaria (după Mozsolics 1967, pag. 31/8); A4: Vyškovce nad Iplom, Bez. Levice, Slowakei (după Furmánek și Novotná 2006, pag. 1/1); A5: Breaza, Kr. Mureș, România (după Popescu 1944, pl. 46/1); A6: Deva, Kr. Hunedoara, „Cetățuia“, România (după Petrescu-Dîmbovița 1978, pag. 18A/1); A7: Uzd, Kom. Tolna, Ungaria (după Hänsel 1968, pag. 51/11); A8: Piliny, Kom. Nógrád, Ungaria (după Hampel 1886, pag. LXX/10). B1a: Cîndești (după Florescu și Florescu 1990, pl. 16/2); B1b: Cîndești (după Dergačev și Bočkarev 2006, pag. 87/1209A); B2: Daia (după Leahu 1988, pl. 1/7); B3: Devetaki-Höhle (după Mikov și Djambazov 1960, Abb. 88); B4-7: Safaalan (după Černych 1978, pl. 110/7-10); B8: Cățelu Nou (după Petrescu-Dîmbovița 1978, pag. 278/4); B9-18: Ščetkovo (după Dergačev și Bočkarev 2006, pag. 87/1210-1219).

Taf. 2: A: Typengliederung früher rebmesserartiger Sicheln nach Hänsel (1968): 1- 6 Rebmesserförmige Sicheln mit breitem Querwulst; 8-9 Schlanke Sicheln mit aufgewippter Spitze. B: Frühe Sicheln des Typs Safaalani nach Dergačev und Bočkarev (2006). A1: Sárbogárd, Kom. Fejér, Ungarn (nach Mozsolics 1967, Taf. 36/3); A2: Békásmegyer, Kom. Veszprém, Ungarn (nach Mozsolics 1967, Taf. 27/16); A3: Nagyhangos (Kölesd), Kom. Tolna, Ungarn (nach Mozsolics 1967, Taf. 31/8); A4: Vyškovce nad Iplom, Bez. Levice, Slowakei (nach Furmánek und Novotná 2006, Taf. 1/1); A5: Breaza, Kr. Mureș, Rumänien (nach Popescu 1944, Abb. 46/1); A6: Deva, Kr. Hunedoara, „Cetățuia“, Rumänien (nach Petrescu-Dîmbovița 1978, Taf. 18A/1); A7: Uzd, Kom. Tolna, Ungarn (nach Hänsel 1968, Taf. 51/11); A8: Piliny, Kom. Nógrád, Ungarn (nach Hampel 1886, Taf. LXX/10). B1a: Cîndești (nach Florescu und Florescu 1990, Abb. 16/2); B1b: Cîndești (nach Dergačev und Bočkarev 2006, Taf. 87/1209A); B2: Daia (nach Leahu 1988, Abb. 1/7); B3: Devetaki-Höhle (nach Mikov und Djambazov 1960, Abb. 88); B4-7: Safaalan (nach Černych 1978, Abb. 110/7-10); B8: Cățelu Nou (nach Petrescu-Dîmbovița 1978, Taf. 278/4); B9-18: Ščetkovo (nach Dergačev und Bočkarev 2006, Taf. 87/1210-1219).

Funde	Merkmale
 1	Gestaltung des Spitzenbereichs, verbreiteter Fußbereich.
 2 3	Gebogene Gesamtform, verbreiteter Fußbereich.
 4	Rotbav
 5 6 7	Gesamtform, verbreiteter Fußbereich. Gestaltung der Spitze.
 8 9	Gesamtform, ähnlich gestalteter Fußbereich. Gestaltung der Spitze, abweichend Rippung des Blattes.
 10 11	Ähnliche Schwingung der Gesamtform, Gestaltung der Spitze, Fußbereich noch entfernt ähnlich (bes. rechts).
 12 13	Entfernte Ähnlichkeiten in der Gesamtform, Gestaltung der Spitze.

Merkmale / Caracteristici

Gestaltung des Spitzenbereichs, verbreiteter Fußbereich.
Modelare a zonei vârfului, zona piciorului lărgită.

Gebogene Gesamtform, verbreiteter Fußbereich.
Curbură a întregii forme, zona piciorului lărgită.

Rotbav

Gesamtform, verbreiteter Fußbereich. Gestaltung der Spitze.
Formă întreagă, zonă a piciorului lărgită.

Gesamtform, ähnlich gestalteter Fußbereich. Gestaltung der Spitze, abweichend Rippung des Blattes.
Forma întreagă, zona piciorului modelată asemănător. Modelare a vârfului, borduri diferite pe fețe.

Ähnliche Schwingung der Gesamtform, Gestaltung der Spitze, Fußbereich noch entfernt ähnlich (bes. rechts).
Ondulare asemănătoare a întregii forme, modelare a vârfului, zona piciorului încă departe de asemănare (exp. dreapta).

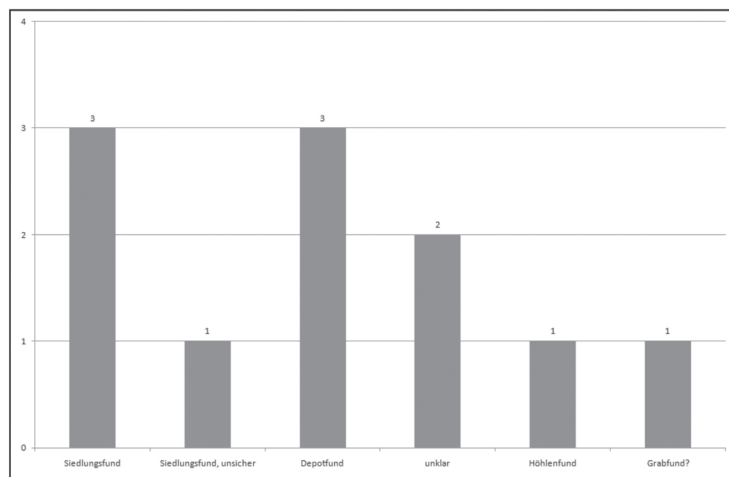
Entfernte Ähnlichkeiten in der Gesamtform, Gestaltung der Spitze.
Asemănări îndepărtate în forma generală. Modelare a vârfului.

Pl. 3: Seceri de forma cuțit de vie cu trimiteri formale la cea din așezarea Rotbav. 1: Sighișoara, Mureș, „Dealul Turcului“, România (după Boroffka 1994, 76f., Nr. 398, pag. 130/2); 2: Devetaki-Höhle, Kr. Loveč, Bulgaria (după Mikov și Djambazov 1960, 118, pl. 88); 3, 5: Safaalan, Kr. Tekirdağ, Turcia (după Černych 1978, pl. 110/9, 7); 4: Rotbav, Brașov, „La Pârâuț“, România; 6: Cățelu Nou, București, România (după Petrescu-Dîmbovița 1978, pag. 278/4); 7: Feldafing-Wörth, Starnberg, Bundesland Bayern, Germania, (după Primas 1986, pag. 1/11); 8: Țigău, Bistrița-Năsăud, România (după Marinescu 1979, pag. XVIII/10); 9: „Syrmien“ (după Vasić 1994, pag. 1/1); 10-11: Perișor, Gem. Zagra, Bistrița-Năsăud, România (după Soroceanu și Retegan 1981, pl. 29/1, 6); 12: Piliny, Kom. Nógrád, Ungaria (după Hampel 1886, pag. LXX/10); 13: Loc de descoperire necunoscut (după Primas 1986, pag. 1/13).

Taf. 3: Rebmesserartige Sichel mit formalen Bezügen zu der Sichel von Rotbav. 1: Sighișoara, Kr. Mureș, „Dealul Turcului“, Rumänien (nach Boroffka 1994, 76f., Nr. 398, Taf. 130/2); 2: Devetaki-Höhle, Kr. Loveč, Bulgarien (nach Mikov und Djambazov 1960, 118, Abb. 88); 3, 5: Safaalan, Kr. Tekirdağ, Türkei (nach Černych 1978, Abb. 110/9, 7); 4: Rotbav, Kr. Brașov, „La Pârâuț“, Rumänien; 6: Cățelu Nou, Stadt Bukarest, Rumänien (nach Petrescu-Dîmbovița 1978, Taf. 278/4); 7: Feldafing-Wörth, Kr. Starnberg, Bundesland Bayern, Deutschland (nach Primas 1986, Taf. 1/11); 8: Țigău, Kr. Bistrița-Năsăud, Rumänien (nach Marinescu 1979, Taf. XVIII/10); 9: „Syrmien“ (nach Vasić 1994, Taf. 1/1); 10-11: Perișor, Gem. Zagra, Kr. Bistrița-Năsăud, Rumänien (nach Soroceanu und Retegan 1981, Abb. 29/1, 6); 12: Piliny, Kom. Nógrád, Ungarn (nach Hampel 1886, Taf. LXX/10); 13: Fundort unbekannt (nach Primas 1986, Taf. 1/13).

A

B

Pl. 4: A: Dispersarea artefactelor din Rotbav între locurile de descoperire a celorlalte seceri . B: Contextul statistic al secerii din Rotbav în comparație cu altele asemănătoare.

Taf. 4: A: Verbreitung dem Fund von Rotbav nahestehender Sichel. B: Die Fundumstände mit der Sichel von Rotbav vergleichbarer Objekte.

CONSIDERAȚII PRIVIND TERMINOLOGIA UTILIZATĂ ÎN DEFINIREA CULTURII CRUCENI-BELEGIȘ

*Alexandru Szentmiklosi**

Cuvinte cheie: epoca bronzului, „câmpuri de urne funerare”, cultura Cruceni-Belegiș

Keywords: Bronze Age, Urnfield, Cruceni-Belegiș culture

Problema necropolelor de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului și din perioada de tranziție la prima epocă a fierului a stat în atenția a numeroși cercetători care, încercând o cât mai comprehensivă definire, au utilizat diferite denumiri, parte dintre ele nu tocmai conforme cu realitățile arheologice din teren.

Manifestările etno-culturale din a doua jumătate a mileniului II a.Chr., cunoscute și sub numele de cultura Cruceni-Belegiș, au suscitât numeroase ipoteze privind nu numai evoluția internă a acestei culturi, dar și contactele și influențele culturale primite de către aceasta. Încercările de realizare a unei imagini generale în ceea ce privește evoluția și răspândirea acestei culturi au fost și sunt în continuare îngreunate nu numai de stadiul lacunar al cercetărilor în ceea ce privește așezările acestei culturi, dar și de o terminologie deloc unitară.

Astfel, termenul de „cultură” este de multe ori înlocuit cu termenul de „grup cultural” sau „grupă”, fapt ce a determinat confuzii în înțelegerea evoluției și în definirea unor manifestări etno-culturale mai mult sau mai puțin sincrone (ex. cultura Cruceni-Belegiș și cultura Gáva).

Efervescența activităților culturale care au marcat sfârșitul de sec. XIX din Banat s-a reflectat și în domeniul cercetării arheologice atât prin demararea unor cercetări de teren, concretizate cu săpături arheologice, cât și printr-o activitate de luare în evidență a descoperirilor accidentale, informații publicate în primele reviste de arheologie și istorie ale vremii.

Unul dintre pionierii cercetării arheologice din Banat a fost inimosul custode al muzeului din Vrșac, B. Milleker care, alături de săpăturile

* Muzeul Banatului, Timișoara, Piața Huniade, nr.1, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com.

arheologice propriu-zise, a depus o uriașă muncă de colectare a informațiilor privind descoperirile accidentale de situri și artefacte arheologice, extrem de numeroase ca urmare a amplelor lucrări de îmbunătățiri funciare, ameliorări hidrografice și construcții care au avut loc în Banat, la sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX¹.

1. Utilizarea termenului de „tip villanova”/”pseudo-protovillanova”

Un prim termen îndelung păstrat în literatura arheologică de specialitate este cel de „câmpuri de urne funerare”. Asemănările dintre formele amforelor descoperite la Vatina și în alte necropole preistorice din Banat cu formele amforelor întâlnite în arealul culturii Villanova din nordul Italiei l-a determinat pe B. Milleker să adopte termenul de „urna de tip Villanova”, considerând că acest termen este mai potrivit decât termenul de „tip Hallstatt”, vehiculat în literatura de specialitate a sec. XIX-începutul sec. XX².

Denumirea de „urnă villanoviană” va fi preluată treptat și de alți arheologi. De la bun început, V. Pârvan precizează că „așa cum câmpia Banatului se deschide spre apus și râurile lui tot într-acolo curg, la fel s-au legat și raporturile de civilizație”³. Caracteristicile geografice ale acestei regiuni vor orienta legăturile culturale ale comunităților preistorice către vest, fapt ce determină Banatul să fie „o provincie tipică de civilizație mixtă illyro-thracică”⁴. În continuare, V. Pârvan arată că „forma caracteristică de „urnă funerară” întâlnită pretutindeni în Banat la începutul epocii fierului e cea «villanoviană»...”⁵. În pofida stadiului incipient al cercetării arheologice din Banat, autorul subliniază faptul că formele vestice întâlnite în Banat, deși înrudite cu ceramica panonică, fac parte dintr-o familie separată⁶.

Conexiunile dintre purtătorii necropolelor de incinerație din arealul bazinului mijlociu al Dunării și nordul Balcanilor cu comunitățile epocii bronzului din nordul Italiei a generalizat utilizarea termenului de „villanova” într-o formă nuanțată, respectiv de „protovillanova”⁷.

¹ Medeleț-Toma 1997, 28, 53,76,79; Medaković 2008.

² Milleker 1905, 34-35; Milleker 1938, 166.

³ Pârvan 1982, 176.

⁴ Pârvan 1982, 176.

⁵ Pârvan 1982, 177.

⁶ Pârvan 1982, 232.

⁷ Patek 1961, 66-65, nota 91, cu bibliografia mai veche.

St. Foltiny, care a acordat o atenție deosebită necropolelor de incinerare din arealul nordic al Peninsulei Balcanice și a subliniat autonomia manifestărilor etno-culturale din estul Europei față de manifestările proto-villanova din nordul Italiei, a utilizat termenul de „pseudo-protovillanova”⁸.

2. Utilizarea denumirilor de „cultura Vatina”/„cultura Vrșac” și „cultura Gârla Mare”

Frecvent întâlnit în literatura arheologică de specialitate, termenul de „cultura Vatina” a inclus vremelnice și descoperiri aparținătoare Bronzului Târziu, respectiv culturii Cruceni-Belegiș.

O parte a terminologiei eronate utilizate și stadiul actual al cercetării se datorează primelor încadrări culturale ale necropolelor de incinerare de tip Cruceni-Belegiș în cadrul culturii Vatina. Aceste încadrări își au originea în asocierea greșită a necropolei de incinerare de tip Cruceni-Belegiș, descoperită la Vatina-Bela Bara (*Bele Vode*), cu așezarea tipică culturii Vatina, pe care o suprapunea parțial.

B. Milleker estima că numai în hotarul localității Vatina au fost descoperite aprox. 400 de morminte de incinerare⁹. Cele mai multe dintre aceste morminte sunt situate în partea estică a localității, zonă în care a fost reperată și o așezare preistorică. Observația făcută de către B. Milleker, și anume că mormintele de incinerare sunt parțial situate în perimetrul așezării preistorice¹⁰ (stațiunea eponimă a culturii Vatina – n.n.) a fost preluată și de M. Wosinsky¹¹, pentru ca mai apoi să stea la baza atribuirii necropolelor de incinerare unei faze terminale a culturii/grupului Vatina¹².

Gordon V. Childe preia și el observațiile lui B. Milleker și include mormintele de incinerare descoperite la Vatina și Vrșac, precum și cele de la Surčin, în „câmpurile de urne” din bazinul mijlociu al Dunării, încadrându-le în Bronzul Mijlociu („Reinecke Period B”)¹³. Pe baza principalelor tipuri de vase descoperite în inventarul funerar al mormintelor, Gordon V. Childe distinge

⁸ Foltiny 1968, 333-339, cu bibliografia; Foltiny 1970, 5.

⁹ Milleker 1905, 60.

¹⁰ Milleker 1897, 126-128; Milleker 1905, 60, 67.

¹¹ Wosinsky 1904, 55.

¹² Garašanin 1954, 58-62; Garašanin 1959, 72, 75-82. Subiectul și istoricul cercetării este mai pe larg dezbătut la Gogâltan 2004, 83-84, nota 28.

¹³ Childe 1926, 153.

ulterior cinci grupe principale, „cultura Vatina” fiind atribuită grupei a patra¹⁴. Chiar dacă există diferențe considerabile între aceste grupuri, trăsăturile generale ale ceramicii și tipul obiectelor din bronz indică, în opinia lui G.V. Childe, contacte permanente¹⁵. Tot G. Childe va face, pe baza necropolelor de incinerare descoperite la Vrșac și Vatina, prima divizare a culturii Vatina din civilizația „câmpurilor de urne funerare”, etapele fiind asociate, pe baza analogiilor ceramice, cu straturile C și D din stratigrafiile de la Pecica și Tószeg. Astfel, necropola de incinerare de la Vrșac, pe baza inventarelor funerare bogate în obiecte din bronz, a fost considerată mai timpurie (stratul C), iar cea de la Vatina, mai săracă în obiecte din bronz, dar bogată în vase ceramice, mai târzie (stratul D)¹⁶.

Începând din a doua jumătate a sec. XX, se generalizează atribuirea descoperirilor din necropolele de incinerare, caracterizate prin decor incizat și pseudo-șnurat, unei faze târzii a culturii Vatina¹⁷, denumită succesiv ”Vattina-Vrșac”¹⁸/”Vatina-Vrșac”¹⁹, ”Belegiș-Ilandža”²⁰, ”Vatina târzie (Belegiș I)”²¹, Vrșac târziu („Spätvrșac”) ²², „Vatina-Belegiș” (a culturii Vatina în Srem și Slavonia)²³, „grupa Pecica-Vatina târzie”²⁴.

Nu au lipsit nici denumirile care definesc alte manifestări etno-culturale dar care sunt înrudite cu cultura Cruceni-Belegiș, un exemplu în acest sens fiind termenul de „Vîrșet-Dubovaț târzii”²⁵ sau chiar „cultura Gârla Mare”²⁶.

¹⁴ Childe 1929, 262.

¹⁵ Childe 1929, 268, 287-290.

¹⁶ Childe 1929, 262.

¹⁷ Horedt 1967a, 17-20; Horedt 1967b, 147-148; Foltiny 1967, 49-71; Hänsel 1968, 133-134 și notele 6-7; Kiss 1998, 172, care, discutând relațiile estice ale culturii ceramicii incrustate din Transdanubia, include necropole Cruceni-Belegiș în cadrul culturii Vatina.

¹⁸ Todorović 1956, 60; Garašanin-Vinski-Gasparini 1971, 308.

¹⁹ Krstić 1962, 90-91.

²⁰ Garašanin 1973, vol. I, 324 și urm; vol. II, 403; Garašanin 1983a, 506.

²¹ Forenbaher 1988, 24, 26, 32; Forenbaher 1994, 58. Etapa a doua a acestei manifestări o denumesc Belegiș II.

²² Foltiny 1985b, 264.

²³ Šimić 1987a, 22-23, faza Vatina-Belegiș (Belegiș I); Majnarić-Pandžić 1984, 88-89; Ložnjak 2001, 43.

²⁴ Foltiny 1968, 348-353; Kemenczei 1971, 53; László 1973, 597, 604-605.

²⁵ Balaguri 1990, 122.

²⁶ Nestor 1960, 109, 125; Hänsel 1976, 62.

Pe baza ornamentelor incizate și pseudo-șnurate specifice fazei I a necropolelor plane de incinerare din Banat și Srem (Beograd-*Karaburma*), o parte a descoperirilor din necropolele cunoscute vor fi atribuite culturii Gârla Mare²⁷, în timp ce vasele din etapa cronologică următoare, pe baza ornamentării, au fost incluse în ansamblul ceramicii canelate din perioada hallstattiană²⁸.

În prima jumătate a sec. XX, M. Grbić include mormintele de incinerare, în amestec cu artefacte de tip Vatina, într-o așa-numită „cultură Vršac”²⁹. Ulterior, cercetătorul sârb nuanțează termenul, utilizând denumirea de „Vatin-Vršac”/„Vršac-Ilandža”³⁰.

Într-o trecere în revistă a conexiunilor și paralelismelor existente între spațiul balcano-dunărean și lumea egeică și Anatolia, M. Grbić considera că individualitatea arealului nord-estic și sud-estic al Peninsulei Balcanice, manifestată deplin încă din perioada Bronzului Timpuriu, se continuă și în perioada Bronzului Mijlociu. Cultura Vatina, deja definitivată din punct de vedere al evoluției, indică clar faptul că *is not of Pannonian origin, since in the Pannonian Lowland it was only occasionally found and then at a later period*³¹, pentru ca mai apoi, prin expansiunea comunităților illyrice, ea să pătrundă dinspre vest și în Banat. Într-o etapă cronologică ulterioară, se dezvoltă *the Vršac type of pottery of the Late Bronze Age*/ „Vatin-Vršac”, la geneza căreia participă, în mod evident și elemente de tip „Dubovac-Žuto Brdo”³². Termenul de „cultură Vršac”, enunțat de M. Grbić încă din anul 1939³³, în acest studiu nu pare să fie un concept bine definit, dovadă fiind denumirile de „Vršac-Ilandža”, „ceramică de tip Vršac” sau „Vatin-Vršac” pe care cercetătorul sârb le folosește în mod alternativ³⁴.

²⁷ Nestor 1960, 109, 125; Hänsel 1976, 62.

²⁸ Hänsel 1976, 88-89, 91-96.

²⁹ Grbić 1939, 58, T.IIIb/14-16, în planșa cu materialele arheologice edificatoare figurează o amforă bitronconică cu toate mari trase din buză, ornamentată deasupra cu protome, precum și un kantharos cu picior. Între materialele atribuite acesteia a fost inclusă și o amforetă, mai degrabă tipică culturii Vatina.

³⁰ Grbić 1957, 148-149.

³¹ Grbić 1957, 148.

³² Grbić 1957, 148.

³³ Grbić M., 1939, 58, T.IIIb/14-16.

³⁴ Grbić 1957, 148-149.

O altă denumire a fost cea de "Vîrșat-Cruceni", utilizată de către Al. Vulpe, termen care nu s-a impus în literatura arheologică de specialitate³⁵.

Cu ocazia publicării unui amplu studiu privind problemele neoliticului și ale epocii bronzului din Serbia și Macedonia, M. Garašanin divizează evoluția culturii Vatina în două etape. Etapa timpurie a fost denumită „Pančevo-Omoljica”, iar cea târzie „Vatina-Vršac”, etapă în care au fost incluse și necropolele de incinerare de la Vatina, Vrșac, Ilandža³⁶. Într-o periodizare ulterioară a culturii Vatina făcută în anul 1973, M. Garašanin va distinge trei faze distincte³⁷. Etapa cea mai timpurie a fost definită ca fiind faza Pančevo-Omoljica, urmată de faza Vatin-Vršac, ultima fiind faza „Vatina târzie”. În cadrul fazei „Vatina târzie” au fost incluse, parțial, necropolele de incinerare descoperite la Ilandža, Belegiš și Rospi Ćuprija³⁸. Periodizarea internă inițială a culturii Vatina va determina o serie de arheologi să diferențieze faza I a culturii Cruceni-Belegiš de faza a II-a și să le trateze ca pe două manifestări etno-culturale distincte³⁹. Reluând periodizarea internă a culturii Vatina din anul 1973, M. Garašanin definește mai precis faza a treia („Vatina târzie”) sub numele de „faza Belegiš-Ilandža”⁴⁰. Această fază se datează în sistemul modificat al lui Reinecke în Bz. C- început de Bz. D⁴¹.

Periodizarea propusă de M. Garašanin a fost preluată de către majoritatea arheologilor sârbi și continuă să fie utilizată și astăzi⁴². Oricum, realitățile arheologice l-au determinat pe M. Garašanin să accepte rezultatul cercetărilor arheologice în care cultura Cruceni-Belegiš este o entitate distinctă chiar dacă utilizează termenul de „Belegiš-Cruceni gruppe”⁴³.

³⁵ Vulpe 1974, 253.

³⁶ Garašanin 1954, 58-62; Garašanin 1959, 72, 75-82.

³⁷ Garašanin 1973, 328-329.

³⁸ Garašanin 1973, 324, 329, 331-333.

³⁹ Forenbaher 1994a, 53; Medović 1988-1989, 45-48; Bukvič 2000.

⁴⁰ Garašanin 1983a, 505-517, Garašanin 1983b, 669.

⁴¹ Garašanin 1983a, 509; La sfârșitul anilor '90, pe baza descoperirilor arheologice de la sud de Sava și Dunăre, M. Stojić a propus o nouă periodizare a culturii Vatina, periodizare care nu s-a impus în literatura arheologică de specialitate (Stojić 1998b, 92).

⁴² În sinteza lui R. Vasić, etapa Belegiš-Ilandža din periodizarea lui M. Garašanin apare ca „Vatin-Belegiš”, precizându-se că *Many archaeologists, however, are inclined to support Garašanin's attitude and consider the continuation of the Vatin culture "through the Middle Bronze Age as correct.* (Vasić 2006, 449).

⁴³ Garašanin 1998, 12-14.

Termenul de „Vatina” este utilizat și de M. Zotović care atribuie mormintele de incinerare cu amfore kantharoide descoperite la Krstac–*Ivkovo brdo* (regiunea Dragačevo, Pomoravlje) culturii Vatina. În tabelul cronologic cu evoluția manifestărilor etno-culturale din Serbia, cercetătorul consideră că, în Voivodina, cultura „Periamoș” este urmată de Vattina I-III, Bronzul Târziu fiind caracterizat de *Urnenfelderkultur*⁴⁴. Cultura Cruceni-Belegiș este astfel divizată, etapa I atribuită culturii „Vatina” și faza a doua culturii câmpurilor de urne din Europa Centrală.

La sfârșitul lucrării sale privind încadrarea cronologică a descoperirilor de obiecte și depozite de bronzuri din bazinul carpatic, St. Foltiny prezintă extrem de lapidar încadrarea cronologică a principalelor culturi care au marcat evoluția epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului în acest spațiu. Adoptând sistemul cronologic elaborat de P. Reinecke pentru epoca bronzului din sudul Germaniei, St Foltiny atribuie grupul „Verseg-Vatina” unei faze a doua din etapa Bz. C, interval cronologic în care sunt resimțite influențele târzii ale culturii mormintelor tumulare. Faza târzie a grupei culturale Vatina (*Späte Phase der Vattina-kulturgruppe*) este integrată în etapa Bz. D₁ din sistemul cronologic modificat al lui P. Reinecke, fază care cuprinde, în mare parte, etapele Bz. D și Ha. A din sudul Germaniei⁴⁵.

Asocierea termenilor de Vatina și Vrșac, pe baza necropolelor de incinerare de tip Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul acestor localități, a determinat apariția altor denumiri precum cea de „Versec-Kubin”, particularitatea acestui termen fiind amplificată și de utilizarea vechii toponimii maghiare. În opinia lui I. Bóna, comunitățile Bronzului Mijlociu caracterizate de utilizarea ceramicii incrustate, sub presiunea culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) din Europa Centrală, preiau controlul teritoriilor în care a evoluat cultura Vatina, însă populația autohtonă nu dispare ci se transformă într-o nouă cultură, respectiv cultura Versec-Kubin⁴⁶.

J. Alexander subordonează cultura Vatina unui grup Pančevo în cadrul căruia ritul de înmormântare a fost incinerarea, urnele mormintelor fiind asemănătoare cu cele ale culturii Gârla Mare și Verbicioara⁴⁷. Mormintele din faza I a necropolelor de la Belegiș și Surčin sunt atribuite culturii Bijelo

⁴⁴ Zotović 1985, 55.

⁴⁵ Foltiny 1955, 125,

⁴⁶ Bóna 1975a, 190-191.

⁴⁷ Alexander 1972, 78-82.

Brdo⁴⁸. În Bronzul târziu, este subliniată evoluția neîntreruptă a necropolelor de incinerare, grupurile Dubovac, Vršac, Žuto Brdo și Vatina fiind subscrise unei culturi panonice (*Pannonian Culture*)⁴⁹. Ambiguitatea terminologiei este subliniată și de încadrarea culturii Vatina în ceea ce J. Alexander numește „Vatina-Dubovac/Gârla Mare complex”⁵⁰.

T. Kemenczei a considerat că grupa Hajdúbagos, încadrată cronologic la sfârșitul Bronzului Mijlociu, face parte din cultura mormintelor tumulare (HGK), evidențiindu-se legăturile strânse ale acesteia cu „cultura Vatina”⁵¹. În sprijinul acestei afirmații vine o „urnă” descoperită la Vatina care, din punct de vedere tipologic, este foarte apropiat de cele caracteristice grupei Hajdúbagos. Amfora („urnă”) bitronconică, sveltă, apare ilustrată la studiul lui B. Gavela privind determinarea etnică și cronologică a ceramicii panonice din regiunea bazinului mijlociu al Dunării⁵². Pe de altă parte, în arealul acestei grupe tumulare a fost descoperită o „urnă” care provine din arealul „culturii Vatina”⁵³. În studiile și cărțile ulterioare, T. Kemenczei va renunța la termenul de cultura Vatina, adoptând termenii de „grupa Pecica-Vatina târzie”⁵⁴, „cultura Pécska-Belegiš”/„cultura Pécska-(Pecica)-Belegiš”⁵⁵ și „cultura Belegiš-Cruceni”, unde descoperirile de la Bobda și Susani sunt tratate distinct⁵⁶.

VI. Dumitrescu distinge în cadrul marelui complex cultural al câmpurilor de „urne funerare”⁵⁷ mai multe grupuri culturale care, pe lângă numeroasele elemente comune, prezintă și unele particularități evidente. Aceste grupuri au fost definite ca „Vatina-Bjelo Brdo-Vîrșeț”, „Gârla Mare-Cârna” și „Kličevac-Dubovac”, putând fi introduse într-un mare grup sud-estic sau iugoslavo-român⁵⁸.

⁴⁸ Alexander 1972, 80.

⁴⁹ Alexander 1972, 88.

⁵⁰ Alexander 1972, 82.

⁵¹ Kemenczei 1963, 184-185.

⁵² Gavela 1953, 62, Pl.II/7; Kemenczei 1963, 185

⁵³ Kemenczei 1963, 185.

⁵⁴ Kemenczei 1971, 53.

⁵⁵ Kemenczei 1982, 310, 314; Kemenczei 1984, 31, 61, 64, 73.

⁵⁶ Kemenczei 1991, 36, 38, 44.

⁵⁷ Utilizarea termenul de „urnă funerară” este un pleonasm care s-a perpetuat în literatura de specialitate (Dumitrescu *et alii* 1983, 194). În cadrul ritualului, alături de amforele care sunt cunoscute drept urne, cu același rol au fost folosite și vasele-sac, vasele-cuptor (*pyraunos*) precum și cănițele.

⁵⁸ Dumitrescu 1960, 19.

Într-o altă scurtă sinteză privind siturile arheologice preistorice de pe teritoriul României, Vl. Dumitrescu consideră că pe fondul genetic mai vechi de tip Kostolac și Vučedol din nord-estul fostei Iugoslavii ia naștere cultura Vatina, cultură care va fi strâns legată de marele grup al câmpurilor de urne de pe cursul mijlociu și, parțial, inferior al Dunării, „constituind chiar o etapă inițială”⁵⁹.

Aceeași opinie o are și Al. Vulpe care consideră că aspectul „Vîrșeț-Cruceni” este o fază târzie a culturii Vatina⁶⁰.

În urma analizei materialului ceramic și a artefactelor descoperite în necropolele de incinerare de la Cruceni și Bobda, K. Horedt distinge mai multe etape de evoluție (Cruceni I și II, respectiv Bobda I și II). În urma acestei periodizări interne a celor două necropole, faza I a necropolei de la Cruceni (etapa Cruceni I) este atribuită culturii Vatina, iar faza a II-a încadrată într-o etapă mai târzie a ”bronzului evoluat”, etapă în care se resimte influența ceramicii tumulare. Într-o perspectivă mai amplă în ceea ce privește relația dintre cele două necropole, K. Horedt sublinia că, dincolo de unele deosebiri de ordin cultural, există un anumit sincronism între etapa a doua a evoluției necropolei de la Cruceni (Cruceni II) și prima etapă a necropolei de la Bobda (Bobda I)⁶¹.

O. Radu, publicând cele 26 de morminte de incinerare descoperite în anul 1968, atribuie prima fază a necropolei de la Cruceni (Cruceni I) unei etape în care există puternice tradiții ale culturii Vatina, iar faza a doua a necropolei de la Cruceni (Cruceni II) ”în orizontul canelat ce caracterizează, în general, începutul Hallstattului timpuriu în vestul României”⁶².

Cercetările arheologice de la Susani - *Gramurada lui Ticu* au relevat un complex cu caracter funerar sau ritual (probabil sanctuar), numărul mare de vase ceramice descoperite aici fiind un excelent reper pentru ilustrarea perioadei de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului⁶³. I. Stratan și Al. Vulpe, analizând materialul ceramic descoperit în acest tumul, trec în revistă și principalele descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului, în zona de câmpie a Banatului. În opinia celor doi autori, atât decorul, cât și forma

⁵⁹ Condurachi *et alii* 1972, 22.

⁶⁰ Vulpe 1974, 253.

⁶¹ Horedt 1967a, 17-20; Horedt 1967b, 147-149.

⁶² Radu 1973, 506-507

⁶³ Stratan-Vulpe 1977, 28-60.

unora dintre vasele de la Susani vădese o strânsă legătură cu culturile Vatina și Gârla Mare, fapt ce face plauzibil ca necropolele de incinerare de la Cruceni, Ilandža, Belegiš, Vršac, Livezile/Tolvădia să reprezinte stadiul final al acestui „complex cultural”⁶⁴.

Într-un studiu mai vechi, A. Laszló considera că unele elemente de tip Vatina Gârla Mare, integrate în cultura Piliny, vor fi transmise și culturii Gáva, cultură care va avea un schimb de influențe cu „grupa Pecica-Vatina târzie”⁶⁵.

Generalizarea termenului de „cultură Vatina” în definirea manifestărilor etno-culturale din Banat din a doua jumătate a mileniului II a.Chr. o întâlnim și la S. Morintz, care, într-o primă etapă, a considerat că „în vestul României, respectiv Crișana și Banat, culturile Otomani și Vatina și parțial culturile Wietenberg (în vestul podișului Transilvaniei) și Gârla Mare (în zona Porților de Fier) își continuă evoluția și în perioada târzie a epocii bronzului, în formele lor tradiționale”. Pătrunderea culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) către est a determinat preluarea de către „cultura Vatina”, în perioada târzie a epocii bronzului, a unor elemente caracteristice acestei culturi⁶⁶. Ulterior, S. Morintz va redefini termenul în forma pe care arheologia românească o utilizează și astăzi.

Opinia lui M. Garașanin va fi preluată și de D. Garașanin care plasează descoperirile din necropolele de la Ilandža, Belegiš-*Stojiča Gumno* într-o perioadă care face tranziția către etapa finală a epocii bronzului⁶⁷.

K. Vinski-Gasparini consideră că debutul Bronzului Recent în regiunea cuprinsă între Sava, Drava și Dunăre este ilustrat de mormântul M.3 de la Ilandža și de stratigrafia așezării de la Hrtkovci-*Gomolava* (tranziția de la Bz. C la Bz. D în sistemul cronologic al lui P. Reinecke). Fazei I a Bronzului Recent îi sunt atribuite necropolele de la Surčin, Ilandža și Belegiš, care prezintă *certaines caractéristiques des groupes de Vatin et de Dubovac-Žuto Brdo* (...). Urnele pseudo-protovillanoviene de la sfârșitul fazei I a Bronzului Recent, în opinia cercetătoarei, sunt de tip Bayerdorf-Velatice⁶⁸.

Uneori, elementele considerate a fi caracteristice culturii Cruceni-Belegiš sunt menționate sub alte terminologii, care ar putea conduce spre

⁶⁴ Stratan-Vulpe 1977, 31, nota 7, 54.

⁶⁵ László 1973, 596-597, 604-605.

⁶⁶ Morintz 1974, 897.

⁶⁷ Garașanin-Vinski-Gasparini 1971, 308.

⁶⁸ Garașanin-Vinski-Gasparini 1971, 315-316.

false interpretări sau polemici inutile. E. A. Balaguri consideră că la formarea culturii Gáva participă și elemente „Vîrșeț-Dubovaț târzii”⁶⁹ fără a menționa dacă este vorba de descoperirile de ceramică incrustată descoperită la Dubovac sau de cea de tip Cruceni-Belegiș, faza a II-a.

O opinie asemănătoare cu cea a lui M. Garašanin o are și S. Dimitrijević care, analizând descoperirile arheologice din arealul localității Vinkovci, utilizează pentru faza I a culturii Cruceni-Belegiș termenul de „orizontul Belegiș a culturii Vatina”⁷⁰. În paralel cu termenul de „tip Tolvădia”⁷¹, N. Majnarić-Pandžić utilizează și pe cel de „faza Vatin-Belegiș” a culturii Vatina⁷².

Termenul de „fază Vatin-Belegiș” a culturii Vatina apare și în literatura arheologică maghiară, fiind utilizat de Sz. Honti în prezentarea transformărilor culturale de la sfârșitul Bronzului Mijlociu în regiunea Somogy⁷³.

J. Šimić consideră că în faza finală a culturii Vatina („Vatin-Belegiș-Phase”) are loc geneza grupei Belegiș (Belegiș I) a cărei maximă dezvoltare va avea loc la sfârșitul epocii bronzului⁷⁴.

S. Forenbaher, într-o succintă serie tipologică a amforelor („urnelor”) de tip „pseudoprotovillanova”, face distincție între etapele de evoluție a culturii Cruceni-Belegiș. În opinia lui, la Beograd-Karaburma se întâlnesc două orizonturi, unul mai timpuriu aparținând culturii Vatina târzie (sau Belegiș I), iar cel de-al doilea orizontului Belegiș II⁷⁵. Aceeași diferențiere o face în prezentarea siturilor atribuite „grupului Belegiș II” în Slavonia Orientală, considerând că nivelul cu fragmente ceramice de tip Vatina târzie de la Dalj - *Livadice* și Klisa – *Ekonomija* este urmat de unul cu fragmente ceramice caracteristice grupului Belegiș II⁷⁶.

Termenul de *Vatin-Belegiș phase of the developed Vatin Culture of the Middle Bronze Age* îl regăsim și la M. Dizdar, datarea cronologică aferentă subliniind suficient de mult nu numai eroarea definirii culturale, dar și

⁶⁹ Balaguri 1990, 122.

⁷⁰ Dimitrijević 1979, 142, 209.

⁷¹ Majnarić-Pandžić 1990, 50, 54.

⁷² Majnarić-Pandžić 1981, 47; Majnarić-Pandžić 1984, 79-81, 89.

⁷³ Honti 1994, 173, 176-177, 179.

⁷⁴ Šimić 2008, 52.

⁷⁵ Forenbaher 1988, 26.

⁷⁶ Forenbaher 1991, 67, nr. 3, 68-69, în cazul sitului de la Dalj-*Livadice* echivalează eronat termenii de „Vatina târzie” cu „Belegiș II”.

momentul de debut al culturii Cruceni-Belegiș. În concepția arheologului croat, faza finală a culturii Vatina (faza Vatin-Belegiș) se transformă la sfârșitul Bronzului Mijlociu, în cultura Belegiș II⁷⁷. Fragmentele ceramice ornamentate cu incizii și șnur fals (*Litzen*), descoperite la Vinkovci-*Duga ulica 23*, au fost atribuite de către M. Dizdar aceleiași faze târzii a variantei sirmio-slavone a culturii Vatina în timp ce cele ornamentate cu caneluri, unei manifestări etno-culturale distincte, respectiv, grupului Belegiș II⁷⁸.

Existența unei etape târzii a culturii Vatina, caracterizată de ornamente de tip *Litzen*, este susținută și de Z. Marković care consideră că după etapa Bz. B₁ a sistemului cronologic modificat al lui P. Reinecke, cultura ceramicii șnurate (*Litzen-pottery Culture*) se transformă în *Vatina-Belegiș phase of the Slavonian-Sirmian variant of the Vatina Culture*⁷⁹.

Același termen de „fază Vatin-Belegiș a variantei sirmio-slavone a culturii Vatina” (*Vatin-Belegiș phase of the Slavonia-Srijem Vatin culture*) este utilizată de D. Ložnjak, faza a II-a a culturii Cruceni-Belegiș fiind considerată o cultură distinctă (*Belegiș II culture*) care înlocuiește faza finală a culturii Vatina⁸⁰.

În final, trebuie menționată și succinta prezentare a necropolei de la Cruceni de către G. Tončeva, care cu ocazia rediscutării unor probleme de cronologie a Hallstattului timpuriu pe teritoriul Bulgariei, atribuie urnele caracteristice fazei I a culturii Cruceni-Belegiș culturilor „Vatina-Pecica-Cârna-Gârla Mare” în timp ce urnele tipice fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș sunt atribuite culturii Gáva⁸¹.

3. Utilizarea termenului de „câmpuri de urne”

G. V. Childe este unul dintre cercetătorii care au considerat cu fermitate că necropolele de incinerare din Banat, incluse într-o „cultură Vatina” care se caracterizează prin necropole de incinerare (și, mai rar, de înhumare⁸²) fac parte din civilizația câmpurilor de urne din Ungaria⁸³.

⁷⁷ Dizdar 1999, 31-32

⁷⁸ Dizdar 1996, 26-27.

⁷⁹ Marković 2003, 134.

⁸⁰ Ložnjak 2001, 43.

⁸¹ Tončeva 1980a, 31.

⁸² Childe 1929, 266-267.

⁸³ Childe 1929, 268, 287-290.

Cercetările arheologice de la Rospi Ćuprija au dezvelit o necropolă de incinerare atribuită de J. Todorović ceramicii pannoniene care face parte din cultura câmpurilor de urne (*civilisation Urnenfelder*). O parte a mormintelor de incinerare sunt încadrate în grupul Vatin-Vršac din perioada mijlocie a epocii bronzului, iar o altă parte în grupul Dubovac-Žuto Brdo (urnele canelate sunt atribuite Hallstattului)⁸⁴.

N. Tasić, într-o primă etapă, utilizează termenul de „cultura câmpurilor de urne cu suprafață plană”, termen care este însă abandonat ca urmare a confuziei legate de utilizarea termenului de *Urnenfelderkultur/Urnfield Culture* pentru manifestările etno-culturale din Europa Centrală⁸⁵.

Termenul de „câmpuri de urne” pare să fie edificator pentru M. Garašanin care denumeste etapa a doua a necropolelor de incinerare de la Belegiš, Ilandža și Cruceni cu termenul de *vojvođanska grupa prelaznog* perioada care ar corespunde începutului primei epoci a fierului⁸⁶.

Cu prilejul organizării unei expoziții privind epoca bronzului în Serbia, D. Garašanin subliniază existența unor legături între „grupul Paraćin” și populația din Banat din perioada „câmpurilor de urne”⁸⁷.

Așa cum am precizat și în rândurile de mai sus, M. Zotović împarte cultura Cruceni-Belegiš în două manifestări distincte, etapa I fiind atribuită culturii Vatina III și faza a doua culturii câmpurilor de urne din Europa Centrală⁸⁸.

O opinie asemănătoare are și V. Furmánek care, într-o scurtă sinteză privind perioada câmpurilor de urne în bazinul Dunării, consideră că, în Voivodina, după sfârșitul culturii Belegiš I din Bronzul Mijlociu, urmează culturile Csorva, Gáva și Belegiš II, toate incluse de cercetător în culturile câmpurilor de urne funerare⁸⁹.

Fl. Medeleț, într-o succintă trecere în revistă a observațiilor privind ritul și ritualul funerar al purtătorilor culturii Cruceni-Belegiš în Banat, utilizează și

⁸⁴ Todorović 1956, 60-61.

⁸⁵ Tasić 1962a, 127.

⁸⁶ Garašanin 1973, 409, 407 (în tabelul de la p. 392 este trecut „*Urnenfelderkultur*”); Garašanin 1983b, 668-669.

⁸⁷ Garašanin 1972, 33.

⁸⁸ Zotović 1985, 55.

⁸⁹ Furmánek 1996, 129.

termenul de „câmpuri de urne funerare”, atribuind necropolele de incinerare din Banat tracilor nordici timpurii din nordul Dunării mijlocii⁹⁰.

Chiar dacă D. Andelić acceptă termenul de „grupă Belegiš I” pentru o serie de artefacte ceramice descoperite la Kuzmin-*Bregovi-Atovaci*, pentru cele care ar fi firesc să fie atribuite „grupeii” Belegiš II utilizează termenul de „cultura câmpurilor de urne” (*Urnfield Culture*), câteva fragmente ceramice fiind atribuite culturii Gáva⁹¹.

F. Falkenstein, într-un studiu privind posibilitatea existenței unei catastrofe naturale la sfârșitul mileniului II a.Chr., consideră că întreaga arie a „culturii câmpurilor de urne” (*Urnfelderkultur*) a fost afectată de o răcire climatică, provocată, probabil, de erupția vulcanului Hekla din Islanda, în jurul anului 1159 a.Chr. În discuția privind limitele estice și sud-estice ale arealului cultural al „câmpurilor de urne funerare”, F. Falkenstein include în arealul acestui complex cultural și grupurile Csorva, Belegiš II și cele de tip Chișinău-Corlăteni⁹².

Chiar dacă ipoteza existenței unei catastrofe naturale care a afectat Europa din perioada „câmpurilor de urne” îmi pare extrem de plauzibilă, trebuie să subliniez faptul că există unele mici detalii care trebuie luate în considerare în ceea ce privește atribuirea fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiš și a manifestării înrudite, respectiv cultura Chișinău-Corlăteni din nord-estul Moldovei, ariei culturale a „câmpurilor de urne” din Europa Centrală.

O abordare relativ inedită, atât din punct de vedere al terminologiei utilizate, dar și al scenariului istoric propus, se regăsește în studiul publicat relativ recent de către G. Simion. Într-o nouă perspectivă asupra raporturilor culturale existente între civilizația epocii fierului din nordul Italiei și cele din regiunea carpato-dunăreană, autorul consideră că purtătorii câmpurilor de urne (*Champs d'Urnes*) din Europa Centrală pătrund pe teritoriul actual al României dinspre est, urmând două culoare geografice. Unul din grupurile culturale, pornit din Câmpia Pannonică, a pătruns în Transilvania prin nord-est, bazinul Tisei, urmând valea Lăpușului⁹³, în timp ce al doilea grup, înrudit cu primul, va pătrunde în Banat urmând cursul Dunării și al afluenților acestuia unde apare un orizont cultural nou care, în pofida asemănărilor, este totuși

⁹⁰ Medeleț 1995, 289, 302; Medeleț 1996, 231, 244.

⁹¹ Andelić 1995b, 80-81.

⁹² Falkenstein 1997, 553, 554-555.

⁹³ Simion 2002, 71.

diferit de cultura Gáva din nord-vestul României⁹⁴. Enunțând lapidar existența unor studii recente privind sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului pe teritoriul Banatului, G. Simion utilizează, pentru definirea comunităților locale, termenul de *groupes Cruceni, Belegiș et Sântana*, care constituie o cultură asemănătoare culturii Gáva. Fără a denumi această cultură, autorul consideră că necropolele de la Belegiș, Cruceni II, Bobda I, Sântana I, Timișoara-*Fratelia* Voitec și Peciu Nou sunt *du type «Champs d'Urnes»*. Descoperirile de la Susani, atribuite aceluiași complex cultural, conțin germenii unei noi culturi, caracteristice primei epoci a fierului. În drumul lor către est, pe valea râului Bega, purtătorii acestei viitoare culturi vor pune capăt manifestărilor etno-culturale specifice epocii bronzului⁹⁵.

Ambiguitatea derivată din utilizarea termenilor de „grup” pentru necropolele eponime Cruceni și Belegiș și pe cel de „cultură” pentru regionalizările de la sfârșitul evoluției culturii Cruceni-Belegiș (*les cultures du type Bobda II-Belegiș II*)⁹⁶, este completată de separarea fazelor distincte de evoluție surprinse în aceste necropole, în grupuri culturale (sau grupe ale culturii) distincte. Pe baza înșiruirii de necropole pe care autorul le înscrie în cultura câmpurilor de urne din Europa Centrală, apare o inexplicabilă eroare de sincronizare a etapele Cruceni II și Bobda I din evoluția acestor necropole cu întregul parcurs al necropolei de la Belegiș.

În ceea ce privește apariția grupului Susani, strâns înrudit cu comunitățile necropolelor de la Cruceni și Belegiș-*Stojića gumno*, este deja vehiculată în literatura de specialitate (citată, de altfel) ipoteza extrem de plauzibilă a pătrunderii dinspre nord, pe valea Mureșului, a unor elemente tipice grupului cultural Igrîța⁹⁷. Pe de altă parte, evoluția în paralel a etapelor Belegiș II, Cruceni II și Bobda I exclude orice sincronism cronologic care a stat la baza utilizării termenului „Bobda II-Belegiș II” care a migrat în Moldova, prin Carpații Orientali. Nu mai insist asupra scenariului deja mai sus menționat, în care purtătorii grupului cultural Susani, în marșul lor către est, în paralel cu purtătorii „culturilor Bobda II-Belegiș II”, pun capăt culturilor epocii bronzului din arealul intracarpatic⁹⁸.

⁹⁴ Simion 2002, 73-74, 76.

⁹⁵ Simion 2002, 73.

⁹⁶ Simion 2002, 74.

⁹⁷ Gumă 1993, 166-168; Gumă 1997, 65-66.

⁹⁸ Simion 2002, 73-74.

Totodată, trebuie subliniată și inadvertența cronologică esențială: cultura Cruceni-Belegiș se naște în sud-estul Europei cu mult înaintea complexului cultural al câmpurilor de urne din Europa Centrală, astfel că originea acestei manifestări etno-culturale trebuie căutată în fondul local de tip Vatina, pe care s-au grefat elementele de tip Szeremle, *Litzen* și influențe ale culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*) din Câmpia Pannonică.

Arealul ocupat de grupul cultural Csorva, născut pe fond tumular târziu și cu puternice influențe din zona Europei Centrale (în opinia mea, și din arealul culturii Cruceni-Belegiș), poate fi considerat limita sudică a complexului cultural din Europa Centrală. Evoluția organică a culturii Cruceni-Belegiș pledează pentru o manifestare etno-culturală distinctă care a apărut cu mult înainte de complexul cultural al câmpurilor de urne din Europa Centrală. Încorporarea etapei a doua a acestei culturi (Cruceni-Belegiș II) în complexul *Urnenfelderkultur/Urnfield Culture* din Europa Centrală sugerează două manifestări etno-culturale diferite, fapt care nu corespunde evidențelor arheologice.

Apariția culturii Chișinău-Corlăteni ca urmare a aportului direct al purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș, faza a II-a (fără a nega însă influențele culturii Gáva), restrânge, în opinia mea, arealul estic al complexului cultural al „câmpurilor de urne” din Europa Centrală.

4. Utilizarea termenului de „Tolvădia”

Analiza materialului ceramic de la Livezile (fosta Tolvădia, jud. Timiș) de către A. Mozsolics a determinat-o pe cercetătoare maghiară să utilizeze termenul de ceramică de tip „Tolvădia”⁹⁹, termen care va fi utilizat, inițial, și de M. Garașanin¹⁰⁰.

Termenul de „Tolvădia” se perpetuează până către sfârșitul secolului XX. St. Foltiny folosește, alături de mai recenta denumire Cruceni-Belegiș, și termenul de „tip Tolvădia”¹⁰¹.

⁹⁹ Mozsolics 1942, 48-50; Mozsolics 1943, 40.

¹⁰⁰ Garașanin 1959, 79, 82.

¹⁰¹ Foltiny 1983, 172; Foltiny 1985a, 119, însă începând cu acest studiu utilizează termenul de „Bobda-Belegiș.Kultur”; Foltiny 1987, 79.

Aceeași denumire a fost utilizată și de către cercetătorii maghiari Lőrinczi G. și Trogmayer O.¹⁰², precum și de N. Majnarić-Pandžić¹⁰³, acest termen fiind, treptat, abandonat¹⁰⁴.

5. Utilizarea termenului de „grupa Belegiš” sau „grup cultural Belegiš”

După ce a abandonat termenul de „cultura câmpurilor de urne cu suprafață plană”, într-un studiu în care definește cultura Vinkovci, N. Tasić menționează existența grupelor Belegiš I și Belegiš II¹⁰⁵. Acești termeni se vor păstra în literatura arheologică de specialitate¹⁰⁶ fie ca o noțiune definitorie a unui fenomen etno-cultural de la sfârșitul epocii bronzului, fie ca etape distincte în cadrul culturii Belegiš.

Chiar dacă utilizarea termenului de „grup Belegiš” a fost o soluție pentru a defini necropolele plane de incinerare din Banat, Srem, Bačka și Slavonia Orientală, utilizarea acestui termen după definirea culturii Cruceni-Belegiš a condus, inevitabil, spre interpretări și încadrări cronologice discutabile.

Ca urmare a periodizării interne a acestei culturi¹⁰⁷, cele două etape majore au fost utilizate de către unii cercetători în mod independent una de alta, astfel că, alături de eronatul termen de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II”¹⁰⁸ s-a ajuns la cel de „cultura Belegiš I” și „cultura Belegiš II”¹⁰⁹.

¹⁰² Lőrinczi-Trogmayer 1995, 61.

¹⁰³ Majnarić-Pandžić 1990, 50, 54.

¹⁰⁴ Bóna 1994, 17, pe harta cu răspândirea manifestărilor etno-culturale de la sfârșitul Bronzului Mijlociu III, bazinul mijlociu al Dunării este ocupat de „culture de Szeremle-Vattina-Tolvádia-Belegiš-Cruceni”.

¹⁰⁵ Tasić 1968, 23. Inițial, acest termen a desemnat două faze al aceleiași manifestări etno-culturale. Ulterior, a fost preluat și deformat, denumirea de grupe sugerând manifestări etno-culturale distincte; Tasić 1971, 33.

¹⁰⁶ Brukner 1971, 175-176; 972, 102, 106-112, 114-115, abb. 2; Tasić 1974, 461-462; Medović 1978, 40-41; Stojić 1986, 119-120; Pădureanu 1987-1988, 508; Waterbolk 1988, 120; Šimić 1992, 31-34; 36; 38-39; Anđelić 1995a 14-15; Anđelić 1995a, Della Casa 1995, 75; 80-81; Boroffka 1997, 572, nr. 8; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 44, 49-50, 59, unde alături de termenul de „grup Belegiš” sunt utilizați și cei de „cultură Belegiš” și „Belegiš II-Gava”; Šimić 2001, 41

¹⁰⁷ Tasić 1974, 462-464; Tasić 1984a, 33-44.

¹⁰⁸ Vinski-Gasparini 1983a, 555; Forenbaher 1988, 29, 33-34; Forenbaher 1990, 65-66; Forenbaher 1994b, 310; Levički 1994, 58, 83, 90, 93, 99, 103, 152-153; Anđelić 1995a, 14; Gačić 1995, 54-55; Falkenstein 1997, 553.

¹⁰⁹ Petrović 1986, 32-34; Levički 1994, 82-83, 153; Tasić 1995a, 203; Boroffka 1997,

O astfel de abordare o are și Pr. Medović, care o denumește distinct prima etapă a culturii Cruceni-Belegiș cu termenul de „grup Belegiș”¹¹⁰.

Utilizarea termenului de grup cultural la o serie de arheologi pare să acopere și ceea ce alți specialiști înțeleg prin cultură.

M. Stojić, în studiile privind epoca bronzului și începutul primei epoci a fierului din zona de confluență a Dunării Mijlocii cu Morava, oscilează între termenul de „grup”¹¹¹, „grup cultural”¹¹² și „cultură”¹¹³.

M. Stojić consideră că apariția grupului cultural Belegiș (Belegiș I) are loc la sfârșitul Bronzului Mijlociu, în arealul care, în etapele istorice anterioare, a aparținut culturii Vinkovci. Pandantul grupului Belegiș, în bazinul Moravei, a fost grupul cultural Paraćin (Paraćin I). În aval de confluența Dunării cu Sava, ceva mai devreme s-a format grupul cultural Žuto Brdo. Pe fondul dezintegrării culturii Vatina, grupurile culturale menționate se întrepătrund, eveniment care marchează sfârșitul epocii bronzului și începutul unei perioade de tranziție spre epoca fierului (Fier I, după periodizarea propusă de autor)¹¹⁴. Utilizarea termenului de „grup cultural” și pentru culturile Vatina și Vinkovci, sugerează faptul că, pentru autor, termenul de „cultură” și „grup cultural” nu are valori semantice diferite. Apariția grupului cultural Belegiș II, în opinia lui M. Stojić, este însă o manifestare etno-culturală distinctă, puternic influențată de cultura Gáva, influențe care se resimt și pe valea Moravei¹¹⁵. Această diferențiere este evidentă și în alte articole în care se utilizează termenul de *culture du cours moyen du Danube (Belegiș II)*¹¹⁶.

Termenul de „grup cultural Belegiș” este utilizat și la explicarea consecințelor pătrunderii purtătorilor ceramicii incrustate cu alb din Transdanubia care au pavat drumul formării grupurilor culturale Žuto Brdo și Belegiș¹¹⁷.

570, nr. 8; Jacanović 2000, 50-51; Iskra-Janošić 2001, 31, 34; P. Fischl *et alii* 2001, 86-87; Potrebica-Dizdar 2002, 91; Uzelac 2002b, 50-52, 56; Przybyła 2005, 231-232.

¹¹⁰ Medović 1992, 22.

¹¹¹ Stojić 2004, 360, 400

¹¹² Stojić 1998b, 90, 92.

¹¹³ Stojić 1996, 251, 254, „culture du cours moyen du Danube (Belegiș II)”; Stojić-Jocić 2006, 263, 269, 290.

¹¹⁴ Stojić 1995, 25.

¹¹⁵ Stojić 1995, 25-27.

¹¹⁶ Stojić 1996, 251, 254; Stojić 1998a, 140.

¹¹⁷ Stojić 1998a, 140.

Cu ocazia trecerii în revistă a diferențelor existente în repertoriul de forme și ornamente ale ceramicii caracteristice începutului primei epoci a fierului de pe cursul mijlociu al Dunării și de pe Valea Moravei, M. Stojić revine asupra terminologiei și, de această dată, utilizează termenul de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II”¹¹⁸, pentru ca mai apoi, într-o analiză privind caracteristicile grupului cultural Brnjaca, să utilizeze termenul de „grup cultural” Belegiš¹¹⁹.

În prezentarea descoperirilor de pe Valea Moravei, M. Stojić și M. Jocić, utilizează atât termenul de „cultura Belegiš I-II”, cât și cel de „grupă Belegiš I”¹²⁰. Aș fi tentat să consider că cei doi arheologi utilizează termenul de grupă pentru a defini fazele de evoluție ale acestei culturi, însă ambiguitatea este menținută de termenul „Belegiš II-Gáva”, utilizat în alternanță cu cel de „grup Belegiš”¹²¹.

Multitudinea de termeni utilizați de M. Stojić, dincolo de inducerea unei ambiguități în definirea culturii Cruceni-Belegiš, ridică problema unor sincronisme culturale și cronologice extrem de discutabile. Divizarea internă a culturii în două manifestări etno-culturale distincte, având ca argument modificările în tehnica de ornamentare a ceramicii, nu corespunde realităților arheologice. „Conviețuirea” canelurii cu incizia și ornamentul pseudo-șnurat, în etapa a doua de evoluție a acestei culturi, a fost deja menționată în literatura arheologică de specialitate¹²². Această observație a fost întărită și de cercetările arheologice efectuate în așezările culturii Cruceni-Belegiš din Banatul românesc (*Timișoara-Fratelia*, *Foeni-Gomila Lupului II*, *Deta-Dudărie*, *Giroc-Fratelia*),

Într-un volum dedicat cercetărilor arheologice de salvare de pe autostrada care traversează regiunea Srem, o parte din materialele arheologice descoperite la *Kuzmin-Bregovi-Atovac* sunt atribuite Bronzului Mijlociu, respectiv fazei timpurii a grupului Belegiš (Belegiš I), datarea lor fiind făcută în sec. XVI-XV a.Chr. Bronzului târziu, respectiv sec. XII-XI a.Chr., îi este atribuită o groapă cu un diametru de 2,14 m și 0,88 m adâncime, care se datează în sec. XII-XI a.Chr. (Ha.A). Fragmentele ceramice descoperite în

¹¹⁸ Stojić 2004, 360, 400

¹¹⁹ Stojić 2006, 78-79.

¹²⁰ Stojić-Jocić 2006, 263, 269, 290.

¹²¹ Stojić-Jocić 2006, 269, 290.

¹²² Morintz 1978, 44; Gumă 1993, 151.

acest complex arheologic aparțin, din punctul de vedere al lui D. Anđelić, în marea lor majoritate, culturii câmpurilor de urne funerare din Europa Centrală (*Urnfield Culture*) și doar câteva dintre acestea pot fi atribuite culturii Gáva (sic!)¹²³.

Această utilizare simultană a termenelor de „grup” și „cultură” o întâlnim și în articolele Sn. Marinković care atribuie un mormânt de inhumație deranjat descoperit la Novo Mileševo-*Mali Akać* „culturii Belegiš I”¹²⁴ în timp ce fragmentele ceramice decorate cu șnur fals și caneluri descoperite la Klek-*Kudejara* sunt încadrate într-o fază mai veche, respectiv una mai recentă a „grupului Belegiš”¹²⁵.

Chiar dacă pentru unii arheologi utilizarea denumirilor de „grup Belegiš I” și „grup Belegiš II” nu a însemnat și divizarea culturii¹²⁶, existența acestei terminologii a determinat abordarea distinctă a acestora, cu neconcordanțele cronologice de rigoare¹²⁷.

6. Utilizarea termenului de „Belegiš” în asociere cu alte stațiuni arheologice

Intensificarea evidentă a contactelor economice din Bronzul mijlociu a fost dublată și de contactele culturale. Astfel, influențele reciproce, resimțite și în fabricarea și ornamentarea ceramicii, determină utilizarea unor denumiri care încearcă să acopere spații cât mai largi.

K. Vinski-Gasparini include necropolele plane de incinerare de la Surčin, Belegiš, Beograd-Karaburma, Ilandža, într-un așa-numit ”grup cultural Surčin” sau ”Surčin-Belegiš”¹²⁸.

M. Garašanin se numără printre cei care abordează analitic problema câmpurilor de urne din Voivodina și pentru necropolele databile în faza a II-a a culturii Cruceni-Belegiš. Cercetătorul sârb utilizează termenul de „necropole de tip Belegiš-Ilandža II”¹²⁹, cele databile în faza I a culturii fiind definite simplu ca necropole de tip Belegiš-Ilandža, însă atribuirea culturală fiind

¹²³ Anđelić 1995b, 80-81.

¹²⁴ Marinković 2006, 8; Marinković 2008, 25, 27, 31.

¹²⁵ Marinković 2009, 72, 76.

¹²⁶ Tasić 1995a, 204-205.

¹²⁷ Vezi discuțiile privind sincronismele dintre cultura Cruceni-Belegiš și cultura Gava.

¹²⁸ Vinski-Gasparini 1973, 198-200.

¹²⁹ Garašanin 1983, 671-682.

diferită, respectiv fazei târzii a culturii Vatina¹³⁰. Termenul de „necropole de tip Belegiš-Ilandža II” va fi preluat ulterior și de către Pr. Medović¹³¹.

Termenul de „Surčin-Belegiš” utilizat de K. Vinski-Gasparini va fi preluat, într-o primă fază, și de G.I. Smirnova care, referindu-se la originea carpato-dunăreană a ceramicii de tip Chișinău-Corlăteni, consideră că originea acesteia se află în ceramica canelată de tip Surčin-Belegiš-Dubovac¹³². Mai apoi, referindu-se la manifestările etno-culturale din spațiul cuprins între Nistru și Siret, G.I. Smirnova utilizează denumirea de „Kișinev-Corlăteni (Belegiš II)”¹³³. În opinia mea, termenul „Surčin-Belegiš-Dubovac” nu reflectă caracteristicile culturii Cruceni-Belegiš. Necropola de la Surčin a fost publicată nesistematic, iar alăturarea termenului de Dubovac nu este fericită. Materialele de la Dubovac aparțin unor două fenomene culturale distincte, a căror evoluție a fost parțial sincronă. Pe de altă parte, situl arheologic de la Dubovac a fost utilizat, în literatura arheologică din Serbia, ca stațiune eponimă pentru grupul Dubovac¹³⁴, respectiv cultura Dubovac¹³⁵.

În opinia lui Kemenczei T., în sudul Alföld-ului, în a doua jumătate a Bronzului Târziu, se dezvoltă o nouă cultură pe care autorul o numește „cultura Pécska-(Pecica)-Belegiš”¹³⁶. Această cultură se va extinde spre nord, însă direcția de răspândire nu a putut fi documentată din cauza stadiului în care se afla cercetarea arheologică. Utilizarea acestei denumiri nu este strictă astfel că, în discuțiile privind limitele răspândirii acestor comunități, este utilizată și denumirea de „grupul Belegiš”.

În cadrul analizei fenomenului tumular (*Hügelgäberkultur*), O. Trogmayer folosește termenul de „cultură Versec-Belegiš I”, considerând că la originea formării „culturii Belegiš II” stau și elemente de tip Csorva¹³⁷. Dacă se va accepta faptul că elementul definitoriu pentru cea de-a doua etapă a culturii Cruceni-Belegiš – canelura – este un ornament care își are originea în fondul

¹³⁰ Garašanin 1983, 672.

¹³¹ Medović 1988, 423-424. În tabelul cronologic din cadrul aceleiași cărți, autorul utilizează termenul de Belegiš II-Gava (Medović 1988, 426, Sl. 324), termen întâlnit și în alte lucrări ale cercetătorului sârb.

¹³² Smirnova 1990, 80.

¹³³ Smirnova 1997, 635.

¹³⁴ Garašanin 1973, 336; Tasić 1974, 229-230, 460-461.

¹³⁵ Uzelac 1996, 29-31.

¹³⁶ Kemenczei 1984, 31.

¹³⁷ Trogmayer 1992, 353-354.

local Vatina¹³⁸ și nu este un import din lumea central-europeană, atunci aceste influențe sunt mai degrabă din mediu Cruceni-Belegiș către Câmpia Pannonică, unde grupul Csorva se naște pe un fond tumular (*Hügelgäberkultur*).

În teza de doctorat a lui Szabó G., în cadrul subcapitolului legat de stadiul cercetărilor arheologice privind sfârșitul epocii bronzului din Voivodina, autorul asociază descoperirile de tip Belegiș II cu cele de la Ticvaniul Mare și Beograd-Karaburma III¹³⁹, fapt ce lărgeste nișa cronologică în care evoluează faza a II-a necropolei de la Belegiș.

7. Utilizarea termenului de „cultura Belegiș” și „cultura Cruceni-Belegiș”

Meritul incontestabil al lui N. Tasić este cel de a defini descoperirile atribuite sfârșitului epocii bronzului din Srem și Banat cu termenul de „cultura Belegiș”¹⁴⁰, deși se cuvine a fi menționat faptul că printre pionierii utilizării acestui termen se numără și Z. Benkovsky-Pivovarová¹⁴¹. Termenul de „cultură Belegiș” se va încetățeni treptat în literatura arheologică sârbească, fiind în permanență promovat de către N. Tasić în studiile ulterioare¹⁴².

În urma analizei tipologico-stilistice a inventarului funerar rezultat în urma cercetărilor arheologice de la Beograd-Karaburma, J. Todorović consideră că descoperirile din această necropolă se încadrează în „cultura Belegiș”¹⁴³, contribuind, astfel, la generalizarea acestui termen în literatura

¹³⁸ Cercetările arheologice din mai multe așezări Cruceni-Belegiș (Timișoara-Fratelia, Giroc-Mescal, Hodoni-Pustă, Deta-Dudărie etc.) au evidențiat faptul că, alături de ornamentele incizate și pseudo-șnurate considerate a fi definitorii pentru faza I a acestei culturi, au fost descoperite și fragmente ceramice canelate, cu analogii bune în mediu Vatina.

¹³⁹ Szabó 2002, 44.

¹⁴⁰ Tasić 1973, 32.

¹⁴¹ Tasić 1984a, 33-44; Tasić 1984b, 59, 62-64, 73-74; Tasić 1988, 51-52; Tasić 1989, 97-99; Tasić 1991, 16, 25; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 44, 49-50, 59, unde alături de termenul de „cultură Belegiș” sunt utilizate și cele de „grup Belegiș” și „Belegiș II-Gava”; Tasić 1997b, 291-292; Tasić 2002, 190-195; Tasić 2003-2004, 28-31; Tasić-Tasić 2003, 106-107; Tasić 2006, 11.

¹⁴² Todorović 1977, 149, 152.

¹⁴³ Benkovsky-Pivovarová-Enzersdorf 1981, 13; Kovács 1984, 383; Foltiny 1985b, 264, unde este utilizat și termenul de grupă culturală „Spätvršac”; Bogdanović 1986, 129-130; Kemenczei 1987, 338-349, Karte 1-7; Šimić 1987a, 22-23; Benkovsky-Pivovarová 1992, 343-344; Boroffka 1994, 280-281, unde apare și sub forma de „Belegiș-Cruceni-Komplexes”; Šimić 1994, 197-198; termenul se regăsește și în tabelul cronologic lui Chr. Strahm (Strahm

arheologică din Balcani și sud-estul Europei¹⁴⁴.

J. Šimić, analizând descoperirile arheologice din Slavonia Orientală, utilizează alternativ atât termenul de „grupă Belegiš”¹⁴⁵, cât și pe cel de „cultură Belegiš”¹⁴⁶ considerând însă că geneza acestei manifestări etno-culturale caracterizează sfârșitul culturii Vatină¹⁴⁷.

Utilizarea concomitentă a celor doi termeni se întâlnește și la D. Anđelić, care pare să înțeleagă prin termenul de „grup” un ansamblu complet, respectiv o „cultură”. Referindu-se la faza timpurie a „grupului Belegiš”, D. Anđelić precizează că este vorba de etapa Belegiš I, aceeași mențiune făcând-o și pentru faza târzie, respectiv Belegiš II¹⁴⁸.

O contribuție deosebit de importantă pentru definirea corectă a descoperirilor din Banatul românesc a fost sinteza lui S. Morintz privind epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic. Deși a utilizat inițial mai vechea terminologie pentru a defini manifestările etno-culturale din Banat la începutul Bronzului Târziu („cultură Vatină”)¹⁴⁹, S. Morintz va face rectificările de rigoare având ca argument major rezultatele arheologiei sârbești, precum și argumentele definitorii ale lui N. Tasić. Analiza inventarului din mormintele de incinerare de la Cruceni, parțial publicate până și astăzi, l-a determinat pe S. Morintz să considere că termenul de „cultura Cruceni-Belegiš” este mai potrivit pentru denumirea acestei manifestări etno-culturale¹⁵⁰. Acest termen

1994, 21); Kovács 1996, 122; Bogdanović 1998, 269; Bondár *et alii* 1998, 21, 25; P. Fischl-Kiss 2002, 125, 127, 132, 136-137; Szabó 2002, 31; Uzelac 2002b, 50-52, 56; Vranić 2002, 189; Petrović 2006; Marković 2007, 52; Marinković 2008, 25, 27, 31.

¹⁴⁴ Šimić 1992, 31-34; 36; 38-39; Šimić 2001, 41.

¹⁴⁵ Šimić 1987a, 16-17; Šimić 1987b, 64-65; Šimić 1998, 236-239, 242.

¹⁴⁶ Šimić 2008, 52, („Die letzte Entwicklungsstufe der Vatin-Kultur ist ihre Vatin-Belegiš-Phase, in der sich schon die Belegiš-Gruppe (Belegiš I) zu formen beginnt, die ihren Höhenpunkt dann in der Spätbronzezeit erreichten sollte”).

¹⁴⁷ Anđelić 1995a, 14-15; Anđelić 1995b, 80-81.

¹⁴⁸ Morintz 1974, 897-898.

¹⁴⁹ Morintz 1978, 40-45 și 187; Morintz 1980, 52, 54.

¹⁵⁰ Gumă 1981, 63; Petrescu-Dîmbovița 1981, 341; Dumitrescu *et alii* 1983, 195; Gumă 1992, 29-30; Gumă 1993, 150-157, 173-179; Gogâltan 1993, 63-72; Ciugudean 1994, 69, fig. 7; Gogâltan 1994, 17-21; Chicideanu 1995, 167-169; Gumă 1995, 99-119; Leahu-Rotea 1995, 67; Medeleț 1995, 289; Petrescu-Dîmbovița 1995, 86-87, fig. 26/6-7, 89, 101-102; Szentmiklosi 1995; Vulpe 1995b, 394-395; Gogâltan 1996, 34; Gumă 1997, 55-57, 65-67; Medeleț 1996, 231; Nica 1997a, 11; Nica 1997b, 19; Boroneanț-Miu 1998, 106; Gogâltan 1998, 184; Szentmiklosi 1998; Gogâltan 1999, 209; Gogâltan 2001, 293; Medeleț

va fi acceptat de arheologia românească¹⁵¹ și va fi preluat, parțial, și în literatura arheologică de specialitate din străinătate¹⁵².

Au existat și tendințe de simplificare a acestei denumiri de cultură Cruceni-Belegiș. În același an cu apariția monografiei lui S. Morintz, M. Petrescu-Dîmbovița utilizează termenul de „cultură Cruceni”¹⁵³, termen preluat mai apoi de către D. Berciu¹⁵⁴, L. Mărghită¹⁵⁵, N. Gudea și I. Moțu¹⁵⁶, A.S. Luca¹⁵⁷. Acest termen, în absența publicării necropolei de la Belegiș, părea să evidențieze relativ clar atât noua manifestare etno-culturală de la sfârșitul epocii bronzului, cât și cele două faze de evoluție deja menționate în literatura de specialitate.

Periodizările interne ale necropolelor de la Cruceni și Bobda, precum și analiza materialului ceramic descoperit în tumulul de la Susani-*Grămurada lui Ticu* contribuie la o diversificare a termenilor folosiți în definirea acestui fenomen cultural.

Similitudinile existente în formă și decorul canelat al unora dintre descoperirile arheologice din Banat și regiunile imediat învecinate l-au determinat pe St. Foltiny să opteze pentru termenul de „cultură Belegiș-Bobda”¹⁵⁸, fără a omite mai vechile denumiri precum cele „tip Tolvădia” și „grupul Belegiș-Cruceni”¹⁵⁹.

Szentmiklosi 2003; Szentmiklosi 2004a; Szentmiklosi 2004b; Gogâltan 2004, 81-82, 85, 100, 131; Szentmiklosi 2005a; Szentmiklosi 2005b; Szentmiklosi 2005c; El Susi 2006, 341, 345; Gogâltan *et alii* 2006; Luca 2006, 80-81; Szentmiklosi 2006; Ușurelu 2006, 22-23, 40.

¹⁵¹ Kállay 1983, 57-59; Stojić 1986, 117, unde M. Stojić folosește termenul „Cruceni-Belegiș II-Lăpuș”, paralelizând descoperirile din acest spațiu cu cele de tip Gava-„Vârtoș” și Mediana II-III însă utilizează și termenul de „Stufe Belegiș II” (pp. 119-120); Grčki-Stanimirov 1991, 116; Tasić 1991, 16-17, 19; Tasić 1997a, 52; Tasić-Tasić 2003, 105.

¹⁵² Petrescu-Dîmbovița 1978, 87.

¹⁵³ Berciu 1980, 59; Berciu 1982, 37.

¹⁵⁴ Mărghită 1979, 96.

¹⁵⁵ Gudea-Moțu 1987, 161.

¹⁵⁶ Luca 2006, 70/71, deși folosește în paralel și termenul de „Cruceni-Belegiș culture” (Luca 2006, 80-81). La prezentarea ceramicii de tip Vatina, printre vasele caracteristice acestei culturi au fost trecute și două amfore pseudo-șnurate descoperite în necropola de incinerare de la Cruceni (Luca 2006, 79, Fig. 39/1-2), ca urmare a unei grabnice preluări din literatura arheologică mai veche.

¹⁵⁷ Foltiny 1985a, 112, 114, 118-119.

¹⁵⁸ Foltiny 1985a, 118-119.

¹⁵⁹ Foltiny 1983, 166, 172-173; Foltiny 1985b, 264.

După utilizarea, succesiv, a denumirilor de „tip Tolvădia”, „Vrșac târziu”, cultura Belegiș-Bobda”, St. Foltiny utilizează termenul propus de S. Morintz, însă va utiliza această asociere de stațiuni eponime cu termenul de „grup Cruceni-Belegiș”¹⁶⁰, termen acceptat, într-un final, și de M. Garașanin în sintezele privind mileniul II a.Chr. și începutul milen. I a.Chr.¹⁶¹.

În cadrul unui studiu privind dezvoltarea ceramicii incrustate transdanubiene în nord-estul fostei Jugoslavii, menționează apariția în Bačka a primelor urme arheologice ale purtătorilor ceramicii pseudo-șnurate (numit *Pseudo-Litzen*) de tip Guntramsdorf-Drassburg care, într-o etapă cronologică ulterioară, vor apărea sporadic în amestec cu ceramica incrustată de tip Szeremle. Grupul Szeremle va înceta să existe ca urmare a primelor valuri ale culturii mormintelor tumulare (*Hugelgräberkultur*). Cercetătorul consideră că ceramica pseudo-șnurată de tip Tolvădia (cultura Bobda-Belegiș) arată pătrunderea acestui ornament din Austria și nord-vestul Ungariei în bazinul mijlociu al Dunării¹⁶².

Asocierea celor două stațiuni eponime este preluată și de E. Pădureanu care, însă, nu face diferențieri în terminologie și, pentru atribuirea unui mormânt de incinerare descoperit în malul înalt al Mureșului, utilizează termenul de „grup Cruceni-Belegiș”¹⁶³ pentru ca mai apoi să opteze, în același articol, pentru termenul de „cultură Cruceni-Belegiș”¹⁶⁴.

V. Dergacev preia termenul de „Cruceni-Belegiș”, însă îl reformulează pe secvențele de evoluție a necropolelor eponime realizând o sincronizare distorsionată a acestora. Cercetătorul analizează procesul de hallstattizare ilustrat de piesele de metal (bronz) din regiunea carpato-nistreană și consideră că acest proces se leagă nemijlocit de tradițiile culturale de la Dunărea Mijlocie. Locul de origine al acestui proces îl reprezintă comunitățile din sud-vestul Ungariei și din regiunea dunăreană a Banatului, unde a evoluat „cultura Belegiș I-II – Cruceni I”¹⁶⁵. Această definiție este utilizată în paralel cu cea de „purtători ai culturilor Belegiș I-Cruceni I sau Belegiș II-Bobda II”¹⁶⁶. Alături

¹⁶⁰ Garașanin 1996, 213-214; Garașanin 1996, 13.

¹⁶¹ Foltiny 1987, 78-79.

¹⁶² Pădureanu 1987-1988, 508.

¹⁶³ Pădureanu 1987-1988, 514.

¹⁶⁴ Dergacev 1997, 160-161.

¹⁶⁵ Dergacev 1997, 135.

¹⁶⁶ Dergacev 1997, 180, Harta 1, pct. 10, hartă pe care au fost marcate arealurile culturale din perioada Bronzului Târziu.

de aceste denumiri, V. Dergacev utilizează și pe cele de „Belegiș I-IIa-Cruceni I-Bobda II”¹⁶⁷ și „Belegiș II-Bobda II”¹⁶⁸.

Utilizarea acestor denumiri paralele, dincolo de ambiguitate, sugerează atât o evoluție parțial sincronă a necropolelor de incinerație de la Belegiș și Cruceni (unde primele două faze din necropola de la Belegiș sunt sincrone cu faza timpurie a necropolei de la Cruceni) dar, în același timp, și existența a două culturi istorice diferite. În prima cultură s-ar înscrie fazele timpurii ale celor două necropole menționate mai sus, iar în cea de-a doua, faza a doua a necropolei de la Belegiș sincronizată cu faza a doua a necropolei de la Bobda. Știindu-se că etapa Cruceni II este sincronă cu Belegiș II, am putea plasa faza a doua a necropolei de la Bobda la același orizont cronologic cu etapa a doua de la Cruceni. Urmând acest scenariu, etapa Bobda I ar trebui plasată anterior, în paralel cu etapa I a necropolei de la Cruceni (Cruceni I), fapt imposibil căci autorul deja a sincronizat această etapă cu etapa Bobda II („Belegiș I-IIa-Cruceni I-Bobda II”). Fără a mai insista asupra acestui scenariu, subliniez importanța utilizării unei terminologii stricte și general acceptate de specialiști, terminologie care elimină confuziile legate de sincronismele culturale și cronologice ale culturii Cruceni-Belegiș.

În sinteza privind relațiile culturale din arealul carpato-nistean la sfârșitul epocii bronzului, E. Ușurelu, alături de termenul consacrat de „cultura Cruceni-Belegiș”, pentru o mai exactă definire a manifestărilor etno-culturale din bazinul Dunării Mijlocii, utilizează denumirea de „cultura Cruceni-Belegiș I-IIa-Bobda II”¹⁶⁹. Considerăm că adoptarea acestui termen ar putea conduce la sincronisme eronate deoarece această denumire sugerează o divizare a culturii Cruceni-Belegiș, etapele finale ale necropolei de la Belegiș (Belegiș IIb și Belegiș IIc, în periodizarea internă a lui N. Tasić¹⁷⁰) trebuind, astfel, a fi considerate ca manifestări etno-culturale distincte.

Termenul de „cultură Belegiș I” și „cultură Belegiș II” îl întâlnim și la atribuirea unor depozite de bronzuri. Vasul în care a fost depozitat Kličevac

¹⁶⁷ Dergacev 1997, 181, Harta 2, pct. 8, hartă pe care au fost marcate arealurile culturale de la începutul primei epoci a fierului.

¹⁶⁸ Ușurelu 2006, 201, 207.

¹⁶⁹ Tasić 2001, 320.

¹⁷⁰ Jacanović-Radojčić 2001, 111; Jacanović 2000, 35-56; Vasić 2003, 41-42, Taf. 15/216.

I – *Rastovača* a fost o amforă decorată cu „nervuri”¹⁷¹. În opinia lui D. Jacanović, *These urns are characteristic for the culture Belegiš I, especially to its transitional type, characteristic for the very end of Belegiš I and the beginning of Belegiš II culture. That corresponds to the time after 1230, i.e. to the period Bz. D – Ha. A according to Reinecke, and this was accepted by most archaeologist. On this basis the dish from Kličevac can be dated in Ha. A₁*¹⁷². În ceea ce privește acest depozit, trebuie făcute câteva precizări: chiar dacă obiectele se datează în Ha. A₁, fragmentul de vas prezentat¹⁷³ este decorat cu șnur fals (*Litzen*). Prezența acestui fragment de vas poate fi explicată ca un import timpuriu în arealul culturii Žuto Brdo-Gârla Mare (la fel cum este cazul vaselor cu ornamente incrustate în mediu Cruceni-Belegiš) și care, păstrându-se de-a lungul timpului, a fost reutilizat pentru depozitarea obiectelor din bronz. Este foarte adevărat că acest stil de ornamentare este caracteristic fazei I a culturii Cruceni-Belegiš, dar nu supraviețuiește fazei I a acestei culturi. Momentul pe care D. Jacanović îl declară ca fiind cel de trecere de la „cultura Belegiš I” la „cultura Belegiš II” (1230 a.Chr.) nu corespunde nici realităților din siturile arheologice și nici serierilor tipologice a depozitelor de bronzuri. Dacă prin terminologia utilizată, cercetătorul sârb înțelege fazele de evoluție I și II, atunci el perpetuează posibilitatea unor interpretări greșite și existența a două manifestări etno-culturale distincte.

Cu ocazia republicării în formă integrală a depozitului de bronzuri Pecica II (jud. Arad), T. Kemenczei discută, în paralel cu analiza obiectelor din bronz, și încadrarea cronologică și culturală a amforei canelate în care a fost descoperit depozitul de bronzuri, considerând că analogiile pentru acest tip de vas sunt mai apropiate de „cultura Belegiš-Cruceni”, respectiv „Bobda-Susani”¹⁷⁴.

Pe baza artefactelor ceramice s-a putut stabili că, în ambele necropole, au existat două etape de evoluție, sincronismul dintre ele fiind doar parțial¹⁷⁵. Astfel, etapa Cruceni I este asimilată fazei I a culturii Cruceni-Belegiš, iar etapa Cruceni II, fazei a II-a. S-a considerat că etapa Bobda I a urmat etapei Cruceni II sau, cel mult, au fost parțial sincrone. Etapa Bobda II evoluează

¹⁷¹ Jacanović 2000, 51.

¹⁷² Jacanović 2000, 55, fig. 111.

¹⁷³ Kemenczei 1991, 36, 38, 44.

¹⁷⁴ Horedt 1967, 17-20; Gumă 1993, 171.

¹⁷⁵ Gumă 1993, 168-171, 178-179; Gumă 1995, 99-109; Gumă 1997, 64-66.

distinct, prezentând însă clar o legătură genetică cu prima etapă (Bobda I). Faza a doua a necropolei de la Bobda (ulterior grupul Bobda-Csorva) este inclusă de către M. Gumă într-una din grupele de tranziție care fac trecerea la prima epocă a fierului¹⁷⁶.

La fel precum faza a II-a a necropolei de la Bobda, și descoperirile de la Susani au fost incluse într-o grupă de tranziție la prima epocă a fierului, caracteristică pentru zona piemontană din nord-estul Banatului¹⁷⁷. Existența grupelor Bobda și Susani este menționată și de către Al. Vulpe¹⁷⁸. Cele două grupuri – Bobda și Susani – sunt, în opinia mea, regionalizări ale celei de-a treia și ultima etapă a culturii Cruceni-Belegiș (III). Utilizarea lor pentru a defini unele aspecte regionale ale ceramicii canelate de tip Cruceni-Belegiș a fost făcută uitându-se sincronismele cronologice diferite în care au evoluat grupele menționate¹⁷⁹.

Confuzia generată de această divizare artificială a culturii Cruceni-Belegiș poate fi sesizată în analiza Hallstattului timpuriu la est de Carpați, făcută de către O. Levițki. Cercetătorul, pe baza stratigrafiei așezării de la Hrtkovci-*Gomolava*, admite continuitatea cronologică și culturală, dar, prin terminologia utilizată, tratează cele două etape ca pe manifestări etno-culturale distincte. O. Levițki consideră că termenul de „cultura Belegiș II” reprezintă un aspect larg care cuprinde Bobda II-Susani-Belegiș II¹⁸⁰.

În monografia dedicată manifestărilor etno-culturale purtătoare de ceramică incrustată de pe Dunărea Mijlocie și cea Inferioară (grupul cultural Szeremle și cultura Žuto Brdo-Gârla Mare), M. Șandor-Chicideanu, alături

¹⁷⁶ Gumă 1992, 27; Gumă 1993, 168-171, 178-179; Gumă 1995, 99-109; Gumă 1997, 64-66.

¹⁷⁷ Vulpe 1995a, 86; Vulpe 1995b, 394-395.

¹⁷⁸ Ciugudean 1994, 59-60, 69, fig. 7, în tabelul sinoptic privind evoluția culturilor și grupurilor culturale din Bronzul Mijlociu și Târziu, cultura Cruceni-Belegiș se termină odată cu perioada Ha. A₁, fiind urmată de manifestările de tip Bobda, paralelă cu cea de tip Susani a cărei limită inferioară nu este precizată.

¹⁷⁹ Levițki 1994, 83, 85.

¹⁸⁰ Șandor-Chicideanu 2003, 69-70, 197-199. În discuția privind răspândirea străchinilor S.35, M. Șandor-Chicideanu pare să facă o distincție între termenul de Belegiș II și faza a doua a culturii Cruceni-Belegiș: „Ne atrag atenția două descoperiri excentrice, cea de la Dalj și cea de la Gomolava, în ambele cazuri fiind vorba de așezări, prima mai greu de atribuit cultural (poate Belegiș II), a doua aparținând fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș”.

de termenul consacrat de „cultură Cruceni-Belegiș”¹⁸¹ utilizează pentru comunitățile care fac tranziția la prima epocă a fierului, termenul de „grup Bobda-Susani”¹⁸².

Din punctul meu de vedere, asocierea celor două situri arheologice poate fi făcută doar ca un orizont de descoperiri, cu rol de reper în cadrul manifestărilor culturale de la sfârșitul epocii bronzului. Necropola de la Bobda se leagă de tumulul de la Susani prin tradiția Cruceni-Belegiș comună, însă diferențele sunt făcute de influențele exercitate asupra lor din arealuri culturale diferite, respectiv Csorva pentru necropola de la Bobda (dacă acestea au existat, într-adevăr) și cele de tip Igrița, poate și Gáva, resimțite în materialul ceramic din tumulul de la Susani¹⁸³.

N. Tasić introduce recent și termenul de „complex Belegiș-Cruceni-Bobda” (Tasić N., 2001, 320). Chiar dacă această denumire acoperă aproape în întregime problematica evoluției și periodizării interne, consider că nu este cel mai adecvat termen deoarece utilizarea cuvântului de „complex” poate sugera existența unor manifestări etno-arheologice înrudite, dar distincte.

Trebuie precizat însă faptul că atât descoperirile de la Susani, cât și cele de la Bobda, din etapa a doua de evoluție a necropolei, sunt mai târzii decât etapa a II-a a necropolei de la Belegiș. Dacă pentru descoperirile de la Susani se poate discuta pe marginea apartenenței culturale (ca urmare a puternicelor influențe Igrița și poate și a celor de tip Gáva¹⁸⁴), necropola de la Bobda este un sit unitar care ilustrează, alături de continuitatea în ceea ce privește ritul și ritualul de înmormântare, grija cu care au fost evitate deranjările de morminte, fapt ce sugerează o singură comunitate care a avut grijă de defuncții ei. Același lucru se poate afirma și în ceea ce privește necropola de la Belegiș, a cărei evoluție a fost paralelă cu necropola de la Timișoara-*Fratelia*. Se cuvine a fi subliniată și precizarea lui K. Horedt care, în pofida analogiilor existente între vasele din faza a II-a a necropolei de la Bobda și cele tipice culturii Gáva, vasele de la Bobda II „nu aparțin direct acestei culturi, ci reprezintă doar fenomene paralele în cadrul unei dezvoltări stilistice uniforme mai

¹⁸¹ Șandor-Chicideanu 2003, 149.

¹⁸² Gumă 1993, 168-173; Gumă 1997, 64-66.

¹⁸³ Gumă 1997, 66.

¹⁸⁴ Horedt 1967b, 148.

cuprinzătoare”¹⁸⁵. Această observație, deși ignorată de o parte a arheologilor sârbi, a fost confirmată și de către G. Szabó.¹⁸⁶

Aceeași denumire o utilizează și A. László care, în cadrul discuțiilor privind originea culturii Chișină-Corlăteni, consideră că o serie de vase ceramice își au analogii bune în „complexul Bobda II-Susani-Belegiș II din sud-vestul României și din regiunile învecinate ale Iugoslaviei (și, probabil, Ungariei), datat în Ha. A și născut pe un fond local din epoca bronzului, de tip Cruceni-Belegiș, respectiv Žuto Brdo-Gârla Mare, la care se adaugă, după cât se pare, și influențe central-europene, din partea culturii mormintelor tumulare și, apoi, a culturii câmpurilor de urne.”¹⁸⁷.

8. Utilizarea termenului „Belegiș” în asociere cu cultura Gáva

Plecând de la divizarea primelor două etape ale evoluției culturii Cruceni-Belegiș în două manifestări etno-culturale distincte, în literatura arheologică de specialitate a apărut și termenul de „Belegiș II-Gáva”¹⁸⁸ sau chiar „complex cultural Gáva”¹⁸⁹. Termenul „Belegiș II-Gáva” va fi preluat de către literatura arheologică din Serbia, printre arheologii care vor utiliza această denumire numărându-se și N. Tasić¹⁹⁰.

Utilizarea acestei terminologii improprie de către Pr. Medović a fost subliniată și de Szabó G., care sublinia faptul că, la sud de linia Mureș-Aranca, cultura Gáva a fost prezentă doar prin influențele acestei culturi¹⁹¹.

Asocierea culturii Gáva și a ceramicii canelate de culoare neagră cu începutul primei vârste a epocii fierului a determinat-o pe G. Tončeva, așa cum am mai precizat, să accepte divizarea necropolei în două etape distincte,

¹⁸⁵ Szabó 1996, 41, nota 82.

¹⁸⁶ László 1994, 127-128, 157, „complexul Bobda II-Belegiș II”.

¹⁸⁷ Medović-Hänsel 1989, 67; Jacanović 1995, 111; Medović 1995, 209, 217-218; Uzelac 1996, 33-34; Jevtić 1997, 45-46; *Muzej Vojvodine...*, 1997, 59; Stojić 2001, 28-29, Stojić 2002, 238; Vukmanović 2002, 31; Stojić-Jocić 2006, 269, 290; Przybyła 2005, 221; Stojić-Čadenović 2006, 258; Medović 2007, 79-81, 85.

¹⁸⁸ Medović 1988-1989, 48, 57; Bukvić 2000, 35.

¹⁸⁹ Tasić 1989, 97-98; Tasić 1991, 19, 21; Tasić 1995a, 197, „Komplex Belegiș II-Gáva-Kultur”; Tasić 1997c, 86-87; Tasić 1998, 98; Tasić 2001, 313; Tasić-Tasić 2003, 103, 108.

¹⁹⁰ Szabó 1996, 41, nota 82.

¹⁹¹ Tončeva 1980a, 31. Aceeași atribuire pentru ceramica canelată specifică fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiș o are și în alte studii (Tončeva 1980b, 12.)

în care prima etapă este atribuită culturilor epocii bronzului („Vatina-Pecica-Cârna-Gârla mare“) în timp ce urnele din mormintele etapei a II-a a necropolei sunt atribuite culturii Gáva¹⁹².

J. Uzelac, deși folosește termenul de „cultură Belegiș“, în caracterizarea celei de-a doua etape de evoluție a culturii Cruceni-Belegiș, în paralel, utilizează atât termenul de „cultura Belegiș II“ cât și pe cel de „complex cultural Belegiș II-Gáva“¹⁹³. Astfel, fie acceptăm o simplificare pragmatică a terminologiei (prin „cultura Belegiș II“ înțelegem faza a doua a acestei culturi), fie înțelegem că este vorba de o cultură distinctă de ceea ce alți cercetători o definesc ca faza I din evoluția acestei manifestări etno-culturale. Utilizarea termenului de „complex cultural Belegiș II-Gáva“¹⁹⁴ sau „complex al ceramicii canelate Gáva“¹⁹⁵ sporesc ambiguitatea definirii acestei culturi atât din punct de vedere al realităților arheologice de pe un spațiu larg care cuprinde cursul mijlociu al Dunării și nord-estul Ungariei, cât și din punct de vedere cronologic și al sincronismelor culturale.

Confuziile pe care le poate genera utilizarea acestui termen sunt ilustrate de către N.N. Tasić și N. Tasić, într-o sinteză privind stadiul cercetării arheologice din Serbia în anii '90¹⁹⁶. Chiar dacă autorii subliniază evoluția unitară a necropolei Belegiș-*Stojića Gumno* de la formare până în faza finală (Tasić N.N., Tasić N., 2003, 107), autorii utilizează și termenul de „Belegiș-Gáva“ (Tasić N.N., Tasić N., 2003, 103). Această utilizare contravine și cu sincronizările cronologice publicate de către N. Tasić anterior¹⁹⁷.

D. Jacanović este de acord că depozitul de bronzuri de la Cornuțel se datează în Bz. D - Ha. A₁, însă amfora bitronconică este considerată a fi tipică

¹⁹² Uzelac 1996, 33-34.

¹⁹³ Uzelac 1996, 34.

¹⁹⁴ Bukvić, Lj. 2000.

¹⁹⁵ Tasić-Tasić 2003, 81-127.

¹⁹⁶ Tasić 2001, 320. În cadrul periodizării interne a culturii, N. Tasić subîmparte fiecare dintre cele două etape majore (Belegiș I și II) în câte trei faze (a, b și c). Evoluția acestei culturi se încheie la sfârșitul perioadei Ha.A₂, fiind urmată de cultura Gáva și de grupul cultural Mala Vrbica. Grupa de tranziție Susani (Cruceni-Belegiș III) este mutată în Ha. B și sincronă în evoluție cu cultura Gáva. În anexa monografiei necropolei de la Belegiș-*Stojića Gumno* (Vranić 2002), N. Tasić păstrează în mare parte aceste sincronizări, însă mută evoluția culturii Gáva și a grupei de tranziție Susani în Ha.B₃, și împreună cu „Gornea“ evoluează în Banatul românesc în paralel cu Bosut I-Kalakača în Banatul sârbesc și în Srem (Tasić 2002, 195)

¹⁹⁷ Jacanović 1995, 111.

culturii Gáva¹⁹⁸, deci cu mult înainte ca această cultură să se fi născut și, cu atât mai puțin, să fi fost prezentă și în Banat. Chiar dacă obiectele care formează depozitul de bronzuri de la Cornuțel aparțin Bronzului Târziu¹⁹⁹, fiind incluse de M. Petrescu-Dîmbovița în seria Uriu-Domănești²⁰⁰, amfora bitronconică este încadrată tipologic de S. Forenbaher în tipul „Belegiš II”, varianta C (varianta „Banat”), care a fost datată începând de la sfârșitul etapei Reinecke Bz. D până la începutul perioadei Ha. A₂²⁰¹. Asemănările dintre amfora bitronconică în care a fost descoperit depozitul de bronzuri și cele care au slujit ca urne în necropolele culturii Cruceni-Belegiš, faza a II-a (mormântul M.32 din necropola de la Timișoara-*Fratelia*), l-au determinat pe M. Gumă să prelungească perioada de existență a seriei Uriu-Domănești până în prima jumătate a perioadei Ha. A₁ (sec. XII a.Chr.)²⁰².

Depozitul de la Kilečevac II – *Pomrlovo* este datat de D. Jacanović și N. Radojčić în Ha. A₁ (între 1200-1100 a.Chr.) subliniind faptul că o serie de obiecte din inventarul acestuia sunt direct legate de cultura Dubovac-Žuto Brdo, dar și de pătrunderea stilului Gáva în bazinul mijlociu al Dunării²⁰³.

Dacă ar fi să acceptăm opiniile lui D. Jacanović și N. Radojčić, pătrunderea culturii Gáva în Banat și în regiunea Dunării Mijlocii a avut loc într-un moment cronologic care se plasează înainte de momentul de debut al acesteia în arealul acceptat de formare și răspândire a acestei culturi.

Alăturarea celor doi termeni a facilitat perpetuarea și a altor greșeli. Lj. Bukvič desprinde din evoluția culturii Cruceni-Belegiš cea de-a doua fază și o redefinește cu numele de „complexul ceramicii canelate Gáva”²⁰⁴.

¹⁹⁸ Rusu 1963, 205, nr. 17.

¹⁹⁹ Petrescu-Dîmbovița 1977, 55, 187, Pl. 35/1-10.

²⁰⁰ Forenbaher 1988, 30-32.

²⁰¹ Gumă 1993, 156-157, 165-166, 252, nr. 15, 287, nr. 41; Gumă 1995, 100, 102, 122, Pl. IV/16-27; Gumă 1997, 64-65.

²⁰² Jacanović-Radojčić 2001, 89, 111. În publicarea celor două depozite de la Kličevac, pare-se, există unele erori. Depozitul de bronzuri de la Kličevac – Rastovača, publicat în 2000, a fost menționat anterior ca fiind Kličevac I – *Pomrlovo* (Jacanović 1997, 252). Depozitul de bronzuri Kličevac II – *Katanski brod*, menționat inițial ca având 254 de piese (Jacanović 1997, 252), va fi publicat drept Kličevac II – *Pomrlovo*, având 252 de obiecte (Jacanović-Radojčić 2001, 89, 111).

²⁰³ Bukvič 2000, 35, 223-224.

²⁰⁴ Koledin 2001-2003, 33, 40, în textul sârbesc „cultura Belegiš II-Cruceni, sau complexul Gava, în sens mai larg”.

J. Koledin preia utilizarea acestui termen și introduce noțiunea de *Gáva Complex of the Belegiš II-Cruceni Culture*. Însăși noțiunea, viciată de această alăturare, ridică semne de întrebare în ceea ce privește atribuirea culturală a primei etape a necropolei de la Belegiš (Belegiš I), în condițiile în care etapa a doua a necropolei de la Belegiš (Belegiš II) și întreaga evoluție a necropolei de la Cruceni constituie, în opinia lui J. Koledin, elementele caracteristice care definesc cultura care marchează sfârșitul epocii bronzului[□].

Așa cum am precizat în rândurile de mai sus, asocierea culturii Cruceni-Belegiš cu cultura Gáva, denumiri ce ridică semne de întrebare privind atât sincronismele cronologice între cele culturi (cultura Cruceni Belegiš, faza a II-a și cultura Gáva) cât și confuzii în ceea ce privește aria de răspândire a celor două culturi.

Într-o perioadă anterioară expansiunii culturii Gáva în sud-estul Ungariei, perioadă corespunzătoare etapelor „Reinecke” Bz.C₂ – Bz. A₁, a evoluat grupul cultural Csorva²⁰⁵. Evoluția acestui grup cultural a fost paralelă cu faza a doua a culturii Cruceni-Belegiš („Reinecke” Bz. C₂/Bz. D - Ha. A₁) și cu regionalizările acestei culturi (Cruceni-Belegiš III²⁰⁶), respectiv grupele de tranziție Bobda II, Susani, Ticvaniul Mare-Karaburma III, Moldova Nouă-Liborajdea (Ha. A₂)²⁰⁷.

Asocierea etapei Belegiš II (respectiv Cruceni-Belegiš II) cu cultura Gáva este eronată deoarece momentul în care are loc geneza culturii Gáva (Ha.A₁)²⁰⁸ coincide cu etapa finală a fazei a II-a a culturii Cruceni-Belegiš, regionalizarea culturii Cruceni-Belegiš (faza a III-a) fiind sincronă cu momentul de extindere graduală a culturii Gáva, limita sudică a expansiunii fiind Mureșul Inferior²⁰⁹.

Concluzii.

Utilizarea diferitelor terminologii în ceea ce privește cultura Cruceni-Belegiš și a fazelor acesteia a determinat multă vreme perpetuarea unor confuzii, din care unele continuă să fie prezente și astăzi în literatura arheologică de specialitate.

²⁰⁵ Szabó 1996, 38-39.

²⁰⁶ Szentmiklosi 2006, 234.

²⁰⁷ Gumă 1993, 168-179; Gumă 1995, 103-110; Gumă 1997, 61-67, 73-74.

²⁰⁸ Gumă 1993, 181-183; Laszló 1994, 48-49; Vasiliev 1997, 65; Szabó 2003, 163-164.

²⁰⁹ Szabó 2002, 44.

O parte a acestor confuzii derivă din utilizarea amalgamată a termenelor de „cultură”, „grup”, grupă culturală” sau chiar „complex”, fără a respecta valoarea semantică clar definită în literatura arheologică de specialitate. Astfel, dacă se acceptă că termenul de „cultură materială” definește ansamblul de bunuri materiale și tehnologii caracteristice unei culturi arheologice sau unei perioade istorice²¹⁰, iar prin cel de „cultură spirituală”, totalitatea manifestărilor cu caracter religios și, în general, cu semnificație abstractă/ideatică²¹¹, atunci trebuie să acceptăm faptul că divizarea culturii Cruceni-Belegiș în două culturi diferite (Belegiș I și Belegiș II), bazată în special pe argumentul tehnicilor de ornamentare diferite, este eronată.

Un prim argument pentru această afirmație îl constituie lunga evoluție din punct de vedere cronologic a unora dintre necropolele de incinerare din Banat, Srem și nord-estul Croației. Nu este deloc credibil faptul că două culturi distincte au utilizat aceleași spații sacre de cinstire a defuncțiilor. Lipsa unui număr semnificativ de morminte deranjate care să indice o reutilizare a necropolelor de incinerare sugerează o evidentă grijă față de marcarea mormintelor. Acestea, foarte probabil, au fost marcate nu numai prin movilițe de pământ care, în timp, s-au aplatizat, ci și prin semne distincte, probabil stâlpi scurți din lemn²¹². Lunga utilizare a unor necropole de incinerare (în contrast cu așezările sezoniere de scurtă durată din imediata apropiere) indică o populație unitară din punct de vedere al conștiinței religioase și a respectului față de strămoși.

Generalizarea ornamentului canelat în etapa a II-a de evoluție a acestei culturi nu constituie, în opinia mea, un argument suficient de puternic pentru a accepta ideea apariției unei noi culturi. Coroborarea vaselor ceramice descoperite în necropole cu cele din așezările adiacente arată că decorul canelat nu a fost străin culturii Cruceni-Belegiș, fiind mai degrabă o moștenire Vatina decât una preluată din alte medii culturale. În acest sens pledează asocierea unor fragmente ceramice decorate cu incizii și caneluri oblice late cu altele, decorate cu șnur fals, sincronismul cronologic fiind asigurat și de prezența unor fragmente ceramice incrustate cu pastă albă, tipice culturii Žuto Brdo-

²¹⁰ Florescu *et alii* 1980, 125-126, s.v. „cultură materială” (Radu Florescu); Gumă 1993, 112.

²¹¹ Gumă 1993, 112.

²¹² Medeleț 1995, 299.

Gârla Mare (ex. Foeni-*Gomila Lupului* II, locuința L.2/2000²¹³; Deta-*Dudărie*, gropile de provizii C.9 și C.14²¹⁴). Inițial în asociere cu decorul incizat (și mai rar cu ornamentul pseudo-șnurat), canelura se va impune foarte repede ca decor, ea fiind moștenită și de comunitățile primei epoci a fierului care au urmat culturii Cruceni-Belegiș în spațiul locuit de către aceștia.

M. Gumă definește noțiunea de „cultură” sau „cultură arheologică” ca pe o entitate istorico-arheologică al cărei areal geografic de răspândire este mai mult sau mai puțin bine delimitat, dar care este relativ omogenă din punct de vedere al culturii materiale și al credințelor religioase²¹⁵.

Din această perspectivă, cultura Cruceni-Belegiș este caracterizată de o formă unitară a modului habitational (locuințe semiîngropate, sezoniere), un nou tip de economie alimentară (axată, preponderent, pe creșterea animalelor de talie mare), de un rit și ritual funerar (incinerația) generalizat precum și tipuri ceramice (amfore bitronconice) și ornamente (pseudo-șnur, incizii, canelură) larg răspândite.

Totodată, utilizarea termenului de „cultură Cruceni-Belegiș”²¹⁶, termen consacrat în literatura de specialitate din România și, parțial, în Serbia²¹⁷, într-o formă modificată dar nu și în esență („Belegiș-Cruceni”), acoperă o plajă mai largă de descoperiri arheologice și sincronisme cronologico-culturale. Divizarea culturii în trei etape distincte (Cruceni-Belegiș, fazele I, II și III) ar elimina atât sincronizările cronologice inexacte cât și conexiunile culturale eronate.

²¹³ Szentmiklosi 2006, 236.

²¹⁴ Szentmiklosi 2005a, 639, 641; Szentmiklosi 2006, 236-237.

²¹⁵ Gumă 1993, 112.

²¹⁶ Szentmiklosi 1995; Szentmiklosi 1998; Medeleț-Szentmiklosi 2003; Szentmiklosi 2004a; Szentmiklosi 2004b; Szentmiklosi 2005a; Szentmiklosi 2005b; Szentmiklosi 2005c; Szentmiklosi 2006; Gogâltan et alii 2006.

²¹⁷ Stojić 1986, 117; Grčki-Stanimirov 1991, 116; Tasić 1991, 16-17, 19; Tasić 1997a, 52; Tasić-Tasić 2003, 105; Tasić 2001, 311-320.

BIBLIOGRAFIE

Alexander 1972,

Alexander J., *Jugoslavia Before the Roman Conquest*, Thames and Hudson, 1972.

Andelić 1995a,

Andelić D., *Praistorijskog doba (Prehistoric Periods)*, în *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 13-15.

Andelić 1995b,

Andelić D., *Tralovu bronzanog i starijeg gvozdenog doba (Bronze and Iron Age Settlements)*, în *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 73-89.

Balaguri 1990,

Balaguri E.A., *Procesele cultural-istorice din zona Tisei Superioare din a doua jumătatea a mileniului II î.e.n. pe baza materialelor expediției transcarpatice a Universității de Stat din Ujgorod*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 121-122.

Benkovsky-Pivovarová 1972,

Benkovsky-Pivovarová, Z., *Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich*, în *PZ*, 47, 1972, p.198-212.

Benkovsky-Pivovarová 1992,

Benkovsky-Pivovarová Z., *Zum beginn der Belegiš-Kultur*, în *Balkanica*, XXIII, 1992, p. 341-349.

Benkovsky-Pivovarová-Enzersdorf 1981

Benkovsky-Pivovarová, Z., Enzersdorf, M., *Zur kulturellen Stellung der Hügelgräberkultur im Osten Österreichs*, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, p. 3-20.

Berciu 1980,

Berciu D., *Quelques problèmes de l'âge du bronze thrace dans le l'espace carpatodanubian*, în *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 57-61.

Berciu 1982,

Berciu D., *Quelques problèmes de l'âge du bronze thrace dans le l'espace carpato-danubian*, în *Le Monde Thrace. Actes du IIe Congrès International de Thracologie* (Bucarest 1976), Roma-Montreal-Pelham N.Y., 1982, p. 35-39.

Bogdanović 1998,

Bogdanović I., *Metal Weaponry of the Middle Bronze Age in the South-Pannonian Region*, în *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin (Proceedings of the international Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997)*, (Ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BiblMA, III, 1998, p. 267-280.

Bogdanović 1986

Bogdanović M., *Ljuljaci. Naselje proto-vatinske i vatinske kulture*, Kragujevac, 1986.

Bóna 1975a,

Bóna I., *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Bóna 1994,

Bóna I., *Les cultures des tells de l'Age du Bronze en Hongrie*, în *Le bell age du Bronze en Hongrie* (Ed. I. Bóna, P. Raczky), Centre Européen d'archéologie, Pytheas Editions (Mont-Beuvray), 1994, p. 9-41.

Bondár et alii. 1998

Bondár M., D.Matusz E., Szabó J., 1998, *Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában* (*Kupfer- und Bronzezeitliche siedlungsspuren in der gemarkung von Battonya*), în *MFME- StudArch*, IV, 1998, p. 7-53.

Boroffka 1994b

Boroffka N., *Die Wietenberg-kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*, UPA, 19, Bonn, 1994.

Boroffka 1997

Boroffka N., *Rasiermesser der Bronze- und Hallstatzeit aus Rumänien*, în *Χρόνος. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 563-576.

Boroneanț-Miu 1998

Boroneanț V., Miu Șt., *Bronze Age in the Iron Gates Region*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 105-114.

Brukner 1971,

Brukner B., *Gomolava à Hrtkovci. Site préhistoriques à plusieurs couches*, în *Epoques préhistorique et protohistorique en Yougoslavie Recherches et résultats* (Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP), Beograd, 1971, p. 175-176.

Bukvič 2000

Bukvič Lj., *Kanelovana keramika Gava kompleksa u Banatu*, Novi Sad, 2000.

Chicideanu 1995,

Chicideanu I., *Cultura Cruceni-Belegiš*, în *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, 1995, p. 167-169.

Childe 1926

Gordon V.G., *Traces of the Aryans on the Middle Danube*, în *Man*, 26, 100, 1926, p. 153-154.

Childe 1929,

Childe V.G., *The Danube in Prehistory*, Clarendon Press, Oxford, 1929.

Ciugudean 1994,

Ciugudean H., *Perioada Hallstatt A în centrul Transilvaniei (The Hallstatt A Period in Central Transilvania)*, în *Apulum*, XXXI, 1994, p. 59-73.

Condurachi et alii 1972,

Condurachi E., Dumitrescu Vl., Matei M.D., *Harta arheologică a României*, Ed. Meridiane, București, 1972.

Della Casa 1995,

Della Casa Ph., *Zur sozialen Organisation bronzzeitlicher Nekropolen des 14. und 13. Jahrhunderts v.Chr. im Dinarischen Raum*, în *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas (Ed. B. Schmid-Sikimić, Ph. Della Casa)*, în *Antiquitas*, 34, 1995, p. 69-79.

Dergacev 1997,

Dergacev V., *Piese de metal – referințe la problema genezei culturilor Hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică (The Role of the Metal Wares in the Genesis of Early Hallstatt Cultures in the Carpathian-danubian-North-Pontic Region)*, în *Thraco-Dacica*, XVIII, 1-2, 1997, p. 135-205.

Dimitrijević 1979,

Dimitrijević S., *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla (Archäologische Topographie und Auswahl archäologischer Funde vom Vinkovcer Boder)*, în *Izdanja HAD-a (Corolla Memoriae Iosepho Brunšmid Dicata)*, 4, 1979, p. 133-282.

-
- Dizdar 1996,
Dizdar M., *Brončanodobno naselje u Vinkovcima – Duga Ulica Br. 23 (Bronze Age Settlement in Vinkovci–Duga Ulica 23)*, in *Opusc.archaeol*, 20, 1996, p. 7-38.
- Dizdar 1999,
Dizdar M., *Brončano doba. Bronze Age*, in *Vinkovci u svijetu arheologije* (catalog), Gradski Muzej Vinkovci, Vinkovci, 1999, p. 31-37.
- Dumitrescu 1960,
Dumitrescu Vl., *Quelques observation au sujet des civilisation danubiennes des champs d'urnes de l'âge du bronze*, in *Nouvelles Études d'Histoire (Publiée a l'occasion du XIe Congrès des Sciences Historiques, Stockholm, 1960)*, vol. II, 1960, p. 19-30.
- Dumitrescu et alii 1983
Dumitrescu Vl., Bolomey Al., Mogoșanu Fl., *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'âge du bronze*, Bucarest, 1983.
- El Susi 2006,
El Susi G., *Cercetări arheozologice preliminare în așezarea de epoca bronzului (cultura Cruceni-Belegiș) de la Foeni-Gomila Lupului II (jud. Timiș)*. Campaniile 2000, 2004, in *Corviniana*, X, 2006, p. 341-353.
- Falkenstein 1997,
Falkenstein F., *Eine Katasprophen-Theorie zum Beginn der Urnenfelderkultur, in Xpóvoç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 549-561.
- Florescu et alii. 1980,
Florescu R., Daicoviciu H., Roșu L., *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.
- Foltiny 1955,
Foltiny S., *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1955.
- Foltiny 1967,
Foltiny S., *Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, in *Apulum*, VI, 1967, p. 50-71.
- Foltiny 1968,
Foltiny S., *Zum Problem der sogenannten „Pseudo-Protovillanovaurnen“*, in *Origini*, II, Roma, 1968, p. 333-356.

Foltiny 1970,

Foltiny S., *Ka poznobronzanodobskoj keramici Vojvodine (Zur Spätebronzezeitlichen Keramik in der Vojvodina)*, in *RVM*, 15-17, 1966-1968 (1970), p. 5-15.

Foltiny 1983,

Foltiny S., *Zwei inkrustierte Gefäße im RGZM und die Problematik des mittelbronzezeitlichen Typus Szeremle*, in *JRGZM*, 30, 1983, p. 161-173.

Foltiny 1985a,

Foltiny St., *Zur urnenfelderzeitlichen Keramik im Banat*, in *WAB*, 71, 1985, p. 111-120.

Foltiny 1985b,

Foltiny St., *Bemerkungen zur Frage der mittleren Bronzezeit in Ungarn und in zentralen Mitteleuropa*, in *Anz.Österr.Akad.Wiss*, 121, 10, (1984), in *Studien zur Ur- und Frühgeschichte des Donau- und Ostalpenraumes*, 3, (Hrsg. R. Pittioni, H. Vetters), Wien, 1985, p. 236-265.

Foltiny 1987,

Foltiny St., *Ein Beitrag zur Frage der transdanubischen inkrustierten Keramik in Nordost-Jugoslawien*, in *PZ*, 62, 1987, p. 78-86.

Forenbaher 1988,

Forenbaher S., *On „pseudoprotovillanova” urns in Yugoslav Danube area (O „pseudoprtovillanova” urnama u jugoslavenskom podunavlju)*, in *Opusc.archaeol*, 13, 1988, p. 23-41.

Forenbaher 1990

Forenbaher S., *Vučedol – Streimov vinograd: horizont kasnog brončanog doba (Vučedol – Streimov vinograd: Late Bronze Age Horizon)*, in *Opusc.archaeol*, 14, 1989 (1990), p. 55-66.

Forenbaher 1991

Forenbaher S., *Nalazišta grupe „Belegiš” u istočnoj Slavoniji (Sites of the Late Bronze Age “Belegiš II” group in Eastern Slavonia)*, in *Opusc.archaeol.*, 15, p. 1991, p. 47-69.

Forenbaher 1994a

Forenbaher S., *The „Belegiš II” Group in Eastern Slavonia*, in *The Early Hallstatt Period (1200 – 700 B.C.) in South-Eastern Europe; Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June 1993*, (Ed. H. Ciugudean and N. Boroffka), Bibl.MA, I, Alba Iulia, 1994, p. 49-62.

Forenbaher 1994b

Forenbaher S., *The Late Copper Age Architecture at Vučedol, Croatia*, in *JFA*, 21, 3, 1994, p. 307-323.

Furmánek 1996

Furmánek V., *Urnfield Age in Danube Basin*, in *The Colloquia of the XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Forli (Italia), 8-14 September 1996*, Forli, 1996, p. 127-149.

Gačić 1995

Gačić Đorđe, *Lokaliteti bakarnog i bronzanog doba. Copper and bronze age settlements*, in *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem. Archaeological Investigation Along the Highway Route in Srem*, Novi Sad, 1995, p. 51-63.

Garašanin 1972,

Garašanin D., *Bronzano doba Srbije. The Bronze Age of Serbia* (catalog), Narodni Muzej/National Museum, Beograd, 1972.

Garašanin-Vinski-Gasparini 1971,

Garašanin D., Vinski-Gasparini K., *Age du Bronze*, in *Epoques préhistorique et protohistorique en Yougoslavie Recherches et résultats* (Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP), III, 1971, Beograd, 1971, p. 305-323.

Garašanin 1954,

Garašanin M., *Jedan prilog hronologiji bronzanog doba u Banatu (Ein Beitrag zur Chronologie der banatischen Bronzezeit)*, in *RVM*, 3, 1954, p. 57-65.

Garašanin 1959,

Garašanin M., *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, in *BerRGK*, 39, 1958 (1959), p. 1-130.

Garašanin 1973,

Garašanin M., *Praistoria na tlu SR Srbij*, vol. I-II, Beograd, 1973.

Garašanin 1983a,

Garašanin, M., *Vatinska grupa*, in *PJZ*, IV, *Bronzano doba*, Sarajevo, 1983, p. 504-519.

Garašanin 1983b,

Garašanin D., *Period polja sa urnama Vojvodine*, in *PJZ*, vol. IV, *Bronzano doba*, Sarajevo, 1983, p. 668-683.

Garašanin 1996,

Garašanin M., *Die kulturelle und chronologische Stellung der Mediana-Gruppe*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 201-218.

Garašanin 1998,

Garašanin M., *Zu den Problemen der Bronzezeit im Becken der Unteren Donau und auf dem Balkan*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 9-16.

Gavela 1953,

Gavela B., *Jedan prilog etničkoj i hronološkoj determinaciji panonske keramika u Srednjem Podunavlju (Une contribution a la détermination ethnique et chronologique de la ceramique pannonienne de la région du Danube Moyen)*, în *RVM*, 2, 1953, p. 59-66.

Gogâltan 1993

Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni- Belegiș Culture)*, în *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 63-73.

Gogâltan 1994,

Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni- Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni- Belegiș Culture)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* (Coord. S. Mitu și Fl. Gogâltan), Cluj, 1994, p. 17-22.

Gogâltan 1996a,

Gogâltan Fl., *Die späte Gornea-Kalakaca Siedlung von Giroc und die Frage des Beginns der Basarabi-Kultur im Südwesten Rumäniens*, în *Der Basarabi-Komplex...*, 1996, p. 33-51.

Gogâltan 1998,

Gogâltan Fl., *The Cruceni-Belegiș Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation. Reports and Summaries, I, The 7th International Congress of Thracology, May 20-26, 1996, Constanța- Mangalia-Tulcea*, (Ed. P. Roman), II, București, 1998, p. 181-205.

Gogâltan 1999,

Gogâltan Fl., *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. Cronologia și descoperirile de metal*, BHAB, XXIII, 1999.

Gogâltan 2001,

Gogâltan Fl., *Le Bronze Ancien et le Bronze Moyen du sud-ouest de la Roumanie: un perspective critique sur les system chronologiques*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici. Zum 60. Geburtstag*, BHAB, XXX, 2001, p. 281-310.

Gogâltan 2004a,

Gogâltan Fl., *Bronzul Mijlociu în Banat, Opinii privind grupul Cornești-Crvenka (Middle Bronze Age in Banat. Opinions concerning the Cornești-Crvenka group)*, în *Festschrift für Florin Medeleț Zum 60. Geburtstag*, BHAB, XXXII, 2004, p. 79-153.

Gogăltan *et alii* 2006,
Gogăltan Fl., Szentmiklosi Al., Cedică V., *Giroc, com. Giroc, jud. Timiș, Punct: Mescal, în CCA – campania 2006*, București, 2006, p. 163-165.

Grbić 1939,
M. Grbić, *Preistorijsko doba Vojvodine*, în *Vojvodina I. Od najstarijih vremena do velike seobe ca 2 karte, 38 tabela, 85 slika u textu i 2 slike u voji. Izdanje istoriskog društva u Novom Sadu*, Novi Sad, 1939, p. 47-60.

Grbić 1957,
Grbić M., *Preclassical Pottery in the Central Balkans: Connection and Parallels with the Aegea, the Central Danube Area and Anatolia*, în *AJA*, 61, 2, 1957, p. 138-149.

Grčki-Stanimirov 1991,
Grčki-Stanimirov S., *Eine bronzezeitliche Vorratsgrube*, în *Vorbericht über...*, 1991, p. 110-117.

Gumă 1992,
Gumă M., *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului (jud. Caras-Severin)*, în *SympThrac*, 9, 1992, p. 26-37.

Gumă 1993,
Gumă M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr., IV, București, 1993.

Gumă 1995,
Gumă M., *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia, and north-western Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 99-137.

Gumă 1997,
Gumă M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, BHAB, V, 1997.

Hänsel 1968,
Hänsel B., *Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, vol. I-II, Bonn, 1968.

Hänsel 1976,
Hänsel B., *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau*, Teil I-II, Bonn, 1976.

Honti 1994,

Honti Sz., *Neue Angaben zur Geschichte der Kultur der Transdanubischen Inkrustierten Keramik im Komitat Somogy (Újabb adatok a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája történetéhez Somogy megyében)*, in *Zalai Múzeum*, 5, 1994, p. 173-188.

Horedt 1967a,

Horedt K., *Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien (Problémy keramiky mládszego brazu w Transilvanii)*, in *ActaArchCar*, IX, 1, 1967, p. 5-27.

Horedt 1967b,

Horedt K., *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania (Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien)*, in *StComS*, 13, 1967, p. 137-156.

Iskra-Janošić 2001,

Iskra-Janošić I., *Vinkovci – zaštitno iskopavanje u Dugoj ulici 20 (Vinkovci – Rescue Excavation at 20 Duga ulica)*, in *Obavijesti*, 1, XXXIII, 2001, p. 31-34.

Jacanović 1995,

Jacanović D., *Metallgefäße aus der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Serbien*, in *Starinar*, XLV-XLVI, 1994-1995 (1995), p. 101-112.

Jacanović 1997,

Jacanović D., *Novi prilozi o kasnom bronzanom i ranom gvozdenom dobu u Braničevu (New Data About Late Bronze Age and Early Iron Ages at Braničevo)*, in *Arheologija istočne Srbije, Archaeology of Eastern Serbia* (Ed. Miroslav Lazić), Beograd, 1997, p. 249-258.

Jacanović 2000,

Jacanović D., *Praistorijska ostava metalnih predmeta iz Kličevca (Prehistoric Hoard of Metal Objects from Kličevac)*, in *Viminacium*, 11, 2000, p. 35-56.

Jacanović-Radojčić 2001,

Jacanović D., Radojčić N., *Praistorijske octave metalnih predmeta Kličevac II – Pomrlovo (Prehistoric hoards of metal objects Kličevac II - Pomrlovo)*, in *Viminacium*, 12, 2001, p. 67-108.

Jevtić 1997,

Jevtić M., *Židovar in the Early Iron Age*, in *Židovar. Naselje bronzanog doba i gvozdenog doba. Židovar. Bronze Age and Iron Age Settlement* (catalog) (Ed. M. Lazić), Belgrade-Vršac, 1997.

Kállay 1983,

Kállay Sz. Á., *A késő bronzkori halomsíros kultúra időszakának leletei Battonya határában. Die Funde der spätbronzezeitlichen Hügelgräberzeit in Battonya*, in *AE*, 110, 1983, p. 42-60.

Kemenczei 1963,
Kemenczei T., *Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez (Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in Nordungarn)*, in *AE*, 90, 2, 1963, p. 169-187.

Kemenczei 1971,
Kemenczei T., *A Gáva kultúra leletei a Miskolci múzeumban (Funde der Gáva Gruppe in Miskolcer Museum)*, in *HOMÉ*, X, 1971, p. 31-86.

Kemenczei 1982,
Kemenczei T., *Nordosteuropa in der Spätbronzezeit*, in *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS, 1, Berlin 1982, p. 305-320.

Kemenczei 1984
Kemenczei T., *Die Spätebronzezeit Nordostungarns*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

Kemenczei 1987,
Kemenczei T., *Zu den Beziehungen der slowakisch-ungarischen spätbronzezeitlichen Kulturen im Lichte der Schwerfunde*, in *Die urnenfelder-kulturen Mitteleuropas Symposium Liblice. 21.-25.10.1985*, Praha, 1987, p. 335-353.

Kemenczei 1991,
Kemenczei T., *A Pécskai/Pecica második bronzlelet (Der zweite Depotfund von Pecica/Pécska)*, in *FoliaArch*, XLII, 1991, p. 27-48.

Kiss 1998,
Kiss V., *Data to the Eastern Relations of Transdanubian Incrusted Pottery Culture*, in *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin (Proceedings of the international Symposium in Alba Iulia, 24-28 September 1997)*, (Ed. H. Ciugudean, Fl. Gogâltan), BiblMA, VIII, Alba Iulia, 1998, p. 161-189.

Koledin 2001-2003,
Koledin J., *Ostava bronzanih predmeta iz Hetina (A Findspot with Things in Bronze from Hetin)*, in *RMV*, 43-45, 2001-2003, p. 29-40.

Kovács 1996a,
Kovács T., *Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nördlichen regionen des Karpatenbeckens*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 115-125.

Krstić 1962,
Krstić D., *Tri praistorijske nekropole u Orešacu (Trois necropoles prehistoriques à Orešsac près Vršac)*, in *ZborNM*, III, 1961-1962 (1962), p. 75-91.

László 1973,

László A., *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu (Betrachtungen über die Keramik vom typ Gáva der frühen Hallstattzeit)*, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 575-609.

László 1994,

Laszló A., *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holíhrady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, BiblThr, VI, București, 1994.

Leahu-Rotea 1995,

Leahu V., Rotea M., *Depozite. Deposits, în Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, București, 1995, p. 63-108.

Levițki 1994,

Levițki O., *Cultura Hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, Bibl.Thr., VII, București, 1994.

Ložnjak 2001,

Ložnjak D., *Nalazišta brončanog doba na Vinkovačkom području (Bronze Age sites in Vinkovci region)*, în *Pril.Inst.arheol.Zagreb*, 18, 2001, p. 33-61.

Lőrinczi-Trogmayer 1995,

Lőrinczi G., Torgmayer O., *Birtuális vatyai temető Csanytelek-Palén (Birtuales Gräberfeld der Vatyá-Kultur in Csanytelek-Palé)*, în *MFME-StudArch*, I, 1995, p. 49-90.

Luca 2006a,

Luca A. S., *A Short Prehistory of Transylvania (Romania). Lectures given within the Erasmus Program at Tübingen University, Germany, May 5-7, 2006*, Bibl.Septem., XVI, Heidelberg-Sibiu, 2006.

Majnarić-Pandžić 1981,

Majnarić-Pandžić N., *Gradina u Privlaci – utvrđeno kasnolatensko naselje*, AP, 22, 1981, p. 45-47.

Majnarić-Pandžić 1984,

Majnarić-Pandžić, *Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji (Die Mittlere Bronzezeit in Ostslawonien)*, în *Izdanja HAD-a (Arheološka Istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji)*, 9, 1984, p. 63-90.

Majnarić-Pandžić 1990,

Majnarić-Pandžić N., *Tri neobjavljena srednjobrončanodobna groba iz Orešca u Banatu (Drei Bisher nichtveröffentlichte Mittelbronzezeitliche Gräber aus Orešac im Banat)*, în *Opusc.Archeol*, 14, 1, 1989 (1990), p. 43-54.

-
- Marković 2003,
Marković Z., *O genezi i počecima liscenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj* (*On Genesis and Appearance of the Litzen-pottery Culture in Northern Croatia*), *Opusc. archaeol.*, 27, 2003, p. 117-150.
- Marković 2007,
Marković Z., *O ranobrončanodobnim nalazima iz Novih Perkovaca kod Đakova* (*Über frühbronzezeitliche Funde aus Novi Perkovci bei Đakovo*), in *Pril.Inst.arheol.Zagreb*, 24, 2007, p. 49-58.
- Marinković 2006,
Marinković Sn., *Matejcki Brod* (catalog), Zrenjanin Narodni Muzej, 2006.
- Marinković 2008,
Marinković Sn., *Nalazi iz bronzanog doba sa lokaliteta Mali Akać kod Novog Miloševa* (*The Bronze Age Artefacts at the site of Mali Akać near Novo Mileševo*), in *RVM*, 50, 2008, p. 25-31.
- Marinković 2009,
Marinković Sn., *Nalazi bronzanog doba sa nalazišta Kudeljara kod Kleka* (*Finds of the Bronze Age from the site Kudeljara near Kleka*), in *RMV*, 51, 2009, p. 71-76
- Mărghită 1979,
Mărghită L., *Banatul în lumina arheologiei (paleoliticul-cucerirea romană)*, I, Timișoara, 1979.
- Medaković 2008,
Medaković A., *Felix Milleker (1858-1942). Istraživač, publicista i kustos Gradskog muzeja Vršac. Felix Milleker (1858-1942). Forscher, publizist und kustos des Stadtmuseums Werschetz*, Gradski muzej Vršac, 2008.
- Medeleț 1995,
Medeleț Fl., *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)* (*Les champs d'urnes funéraires de Banat*), in *AMN*, 32, I, 1995, p. 289-302.
- Medeleț 1996,
Medeleț Fl., *Die Urnengräberfelder im Banat – Fragen des Bestattungsritus und – rituals bei den frühen Nordthakern am Ende der Bronzezeit und am anfang der Eisenzeit*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 231-245.

Medeleţ-Bugilan 1987,

Medeleţ Fl., Bugilan I., *Contribuţii la probelema şi la repertoriul movilelor de pământ în Banat (Zur Frage der Erdhügel im Banat; problemestestellung und Fundhaufnahme)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 87-198.

Medeleţ-Szentmiklosi 2003,

Medeleţ Fl., Szentmiklosi Al., *Peciu Nou, com. Peciu Nou, jud. Timiş. Punct: Bociar*, în *CCA – campania 2002* (2003), p. 227-228.

Medeleţ-Toma 1997,

Medeleţ Fl., Toma N., *Muzeul Banatului. File de cronică, I, 1872-1818*, BHAB, VII, Ed. Mirton, Timişoara, 1997.

Medović 1978,

Medović Pr., *Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et Monographiae, XXII, Beograd, 1978.

Medović 1988,

Medović Pr., *Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba*, Vojvodanski Muzej Posebna Izdanja, X, Novi Sad, 1988

Medović 1988-1989,

Medović Pr., *Kanelovana keramika prelaznog perioda u Vojvodini (Kannelierte Keramik der Übergangsperiode in der Wojwodina)*, în *RVM*, 31, 1988-1989, p. 45-57.

Medović1992,

Medović P., *Terakota u obliku kornjace iz Sremskih Karlovaca (A Turtle Shaped Teracota from Sremski Karlovci)*, în *ZborNM*, XIV-1, 1992, p. 221-226.

Medović 1995,

Medović P., *Die Waage aus der frühhallstattzeitlichen Siedlung Bordjoš (Borjas) bei Novi Bečej (Banat)*, în *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, (Hrsg. B. Hänsel), PAS, 11, München-Berlin, 1995, p. 209-218.

Medović 2007,

Medović Pr., *Stubarlija. Nekropola naselja Feudvar kod Mošorina (Bačka)*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007.

Medović-Hänsel 1989,

Medović Pr., Hänsel B., *Mošorin / Feudvar, Utvrđeno naselje bronzanog i gvozdenog doba (Fortified Settlement of the Bronze and Iron Ages)*, în *AP/AR*, 28, 1989, p. 65-68.

Milleker 1897,
Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, *Őskori leletek*, Temesvár (Timișoara), 1897.

Milleker 1905,
Milleker B., *A vattinai őstelep*, Temesvár (Timișoara), 1905.

Milleker 1938,
Milleker F., *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, XIII, 1938, p. 102-166.

Morintz 1974,
Morintz S., *Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul carpato-balcanic (Fin de l'époque du bronze et commencement de l'âge du fer dans l'espace carpato-balkanique)*, în *RI*, 27, 6, 1974, p. 897-906.

Morintz 1978,
Morintz S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, vol. I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978.

Morintz 1980,
Morintz S., *Über die abstammung der Thraker*, în *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 49-56.

Mozsolics 1942,
Mozsolics A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1942, p. 30-50.

Mozsolics 1943,
Mozsolics A., *A magyarországi bronzkor kronológáról*, în *Erdely Tudományos Füzetek*, Nr. 169, Kolozsvár (Cluj-Napoca), 1943.

Muzej Vojvodine... 1997
Muzej Vojvodine. Stalna Postarka. The Muzeum of Vojvodina. Permanent Exhibition (catalog), Novi Sad, 1997.

Nestor 1960,
Nestor I., *Începuturile societății gentilice patriarhale și ale destrămării orînduirii comunei primitive. Epoca bronzului*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 90-113.

Nica 1997a,
Nica M., *New data regarding the end of the Bronze Age and the beginning of the Iron Age in Oltenia*, în *Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la*

Mer Noir (Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea). Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice (Lucrările Colocviului Internațional, Septembrie 1993, Tulcea), Tulcea, 1997, p. 11-17.

Nica 1997b,

Nica M., *Date noi cu privire la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului pe teritoriul Olteniei*, în *Premier Age du Fer aux bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noir (Actes du Colloque International, Septembre 1993, Tulcea). Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice (Lucrările Colocviului Internațional, Septembrie 1993, Tulcea)*, Tulcea, 1997, p. 19-41.

P. Fischl et alii 2001,

P. Fischl Kl., Kiss V., Kulcsár G., *Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feurherde (pyraunoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit-Früheisenzeit)*, în *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998* (Hrsg. C. Kacsó), BiblMarm. I, Baia Mare, 2001, p. 125-156.

P. Fischl-Kiss 2002,

P. Fischl Kl., Kiss V., *A Vattina-kultúra kutatása és északi kapcsolatainak kérdése (Der Forschung der Vattina-Kultur und die Frage ihrer nördlichen verbindungen)*, în *MFME-StudArch*, VIII, 2002, p. 25-145.

Pădureanu 1987-1988,

Pădureanu E., *Noi așezări din epoca bronzului în județul Arad (Nouveaux habitats de l'époque de bronze dans la dép. Arad)*, în *AMN*, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 507-528.

Pârvan, 1982,

Pârvan V., *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1972.

Petrescu-Dîmbovița 1977,

Petrescu-Dîmbovița M., *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

Petrescu-Dîmbovița 1978,

Petrescu-Dîmbovița M., *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.

Petrescu-Dîmbovița 1981,

Petrescu-Dîmbovița M., *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Forschungen zur Frage nach dem Ende der Bronzezeit im Donau-Karpaten-Raum*, în *Studien zur Bronzezeit. Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz/Rhein, 1981, p. 333-348.

Petrescu-Dîmbovița 1995,

Petrescu-Dîmbovița M., *Începutul civilizației tracice pe teritoriul Daciei (epoca bronzului)*, în *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, București, 1995.

Petrović 2006,
 Petrović B., *Kaluđerske Livade. Nekropola bronzanog doba. Kaluđerske Livade/ Bronze Age Necropolis*, Muzej Grada Beograda/Belgrade City Museum, Monographije/ Monographies 12, Beograd, 2006.

Petrović 1986,
 Petrović J., *Bronzano doba. The Bronze Age*, in *Gomolava od praistorije do srednjeg veka. Gomolava. Prehistory – Middle Ages. Catalog*, (Ed. Dalmacija M.), Novi Sad, 1986, p. 31-35.

Potrebnica-Dizdar 2002,
 Potrebnica H., Dizdar M., *Prilog poznavanju naseljenosti Vinkovaca i okolice u starijem željeznom dobu (A Contribution to Understanding Continuous Habitation of Vinkovci and its Surrounding in the Early Iron Age)*, in *Pril.Inst.arheol.Zagrebu*, 19, 2002, p. 79-100.

Przybyła 2005,
 Przybyła M.S., *Die Spätbronzezeitlichen Inventare mit kannelierter Keramik in westlichem Klempolen und ihre verbindungen mit südlichem Teil des Karpatenbeckens*, in *SlovArch*, LIII-2, 2005, p. 219-236.

Radu 1973,
 Radu O., *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, in *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 503-520.

Rusu 1963
 Rusu M., *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, in *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 177-210.

Simion 2002,
 Simion G., *Un nouveau point de vue sur la théorie de Vasile Pârvan concernant le rapport entre la civilisation du Fer au nord de l'Italie et celle des region carpato-danubiennes*, in *Studia Antiqua et Archaeologica...*, VIII, Iași, 2001 (2002), p. 67-76.

Smirnova 1990,
 Smirnova G.I., *Pamjtniki tipa Kišinev-Korlatenij v dnestro-siretskom mejdurčje i grupa Belegiš II v Jugoslavskom podunavlje (Sites of the Kishinev-Korlaten type in the interfluvium of Dniester and Siret and Belegish II group in the yugoslavian Danube Basin)*, in *ArhSbornik*, 30, 1990, 20-33, p. 116.

Smirnova 1997,
 Smirnova G.I., *Skytische kannelierte Keramik im Waldsteppengebiet des nördlichen Pontus und ihre Beziehungen zum hallstattzeitlichen Donau-Karpaten-Raum*, in *Χρόνος*.

Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Internationale Archäologie. Studia Honoria, Band 1, Verlagen Marie Leidorf GmbH, Espelkamp, 1997, p. 627-637.

Stojić 1995,

Stojić M., *Rapports entre la partie serbe du Bassin du Danube et le Bassin de la Morava au cours des II-ème et I-er millénaires avant J.C.*, în *Kulturraum Mittlere und Untere Donau: Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens. Spațiul cultural al Dunării Mijlocii și Inferioare: Tradiții și perspective ale conviețuirii*, Reșița, 1995, p. 23-31.

Stojić 1996,

Stojić M., *Le Bassin de la Morava à l'âge de bronze et à la période de transition de l'âge de bronze à celui de fer*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 247-256.

Stojić 1998a,

Stojić M., *Kulturni horizont vatinske kulturne grupe u Srbiji južno od Save i Dunava: Mojsinje-Dobrača (Vatin Cultural Horizon s in Serbia South of the Sava and Danube: Mojsinje-Dobrača)*, în *Rad Dragoslava Srejića na istraživanje u praistorije centralnog Balkana*, Kragujevac, 1998, p. 133-146.

Stojić 1998b,

Stojić M., *Lieux de trouvaille de la céramique de type Vatin en Serbie au sud de la Save et du Danube*, în *Die Kulturen der Bronzezeit in dem Gebiet des Eisernen Tores. Kolloquium in Drobeta-Turnu Severin (November 1997)*, Bukarest, 1998, p. 81-104.

Stojić 2001,

Stojić M., *The Brnjica cultural group in the South Morava Basin. Genesis, development and chronology*, în *Starinar*, L, 2000 (2001), p. 9-59.

Stojić 2002,

Stojić M., *Najstariji nalazi gvozdenih predmeta u Srbiji*, în *Godišnjak/Jahrbuch*, XXXII, Sarajevo-Frankfurt am Main-Berlin-Heidelberg, 2002, p. 235-249.

Stojić 2004,

Stojić M., *Panjevački Rit*, Belgrade, 2004.

Stojić 2006,

Stojić M., *Regional Characteristics of the Brnjica Cultural Group*, în *Starinar*, LXVI, 2006, p. 73-84.

Stojić-Čadenović 2006,

Stojić M., Čadenović G., *Kruševac. Kulturna stratigrafija praistorijskih lokaliteta u zoni stava Zapadne Morave i Južne Morave. Kruševac. Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites in Kruševac Region*, Belgrade-Kruševac, 2006.

- Stojić-Jocić 2006,
 Stojić M., Jocić M., *Niš. Kulturna stratigrafija praistorijskih lokaliteta u Niškoj regiji. Niš. Cultural Stratigraphy of Prehistoric Sites in the Niš Region*, Beograd-Niš, 2006.
- Strahm 1994,
 Strahm Chr., *Die Anfänge der Metallurgie in Mitteleuropa*, în *Helvetia Arch.*, 25, 1994, p. 1-39.
- Stratan-Vulpe 1977,
 Stratan I., Vulpe Al., *Der Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1977, p. 28-60.
- Szabó 1996,
 Szabó G., *A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűttes alapján (Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád)*, în *MFME-StudArch*, II, 1996, p. 9-109.
- Szabó 2002,
 Szabó G., *Tanulmányok az Alföld késő bronzkori történetéhez. A proto Gáva periódus és a Gáva-kultúra időszakának emlékei a Tisza-vidéken*, Teză de doctorat (manuscris), Budapest, 2002.
- Szentmiklosi 1995,
 Szentmiklosi Al., *Celul de tip transilvănean în Banat*, în *BCSS*, I, 1995, p. 83-86.
- Szentmiklosi 1998,
 Szentmiklosi Al., *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (Some Flat Cremation Graves from the End of Bronze Age Unearthed within the Voiteni Commune Boundaries, Timiș County)*, în *An.B (S.N.)*, VI, 1998, p. 197-207.
- Szentmiklosi 2004a,
 Szentmiklosi Al., *Un mormânt de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș). A Cremation Grave Belonging to Cruceni-Belegiș Culture Discovered at Șag (Timiș County)*, în *An.B (S.N.)*, X-XI, 2004, p. 81-92.
- Szentmiklosi 2004b,
 Szentmiklosi Al., *Câmpurile de urne funerare din Banat. Cronica expozitiei permanente*, în *An.B (S.N.)*, X-XI, 2003-2004, p. 555-568.
- Szentmiklosi 2005a,
 Szentmiklosi Al., *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură (Rescue Archaeological Excavations at Deta-Dudărie. Preliminary Report of Excavation)*, în *An.B (S.N.)*, XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 637-656.

Szentmiklosi 2005b,

Szentmiklosi Al., *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Expoziție temporară*, în *An.B* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 615-616.

Szentmiklosi 2005c,

Szentmiklosi Al., *Materiale aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul localității Drăgșina (jud. Timiș)/Materials belonging to the culture Cruceni-Belegiș discovered in the boundaries of the locality of Drăgșina (Timiș County)*, în *An.B* (S.N.), XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 111-125.

Szentmiklosi 2006,

Szentmiklosi Al., *The Relations of the Cruceni-Belegiș Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*, în *An.B* (S.N.), XIV/1, 2006, p. 229-269.

Șandor-Chicideanu 2003,

Șandor-Chicideanu M., *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, I-II, Cluj-Napoca, 2003.

Șandor-Chicideanu-Chicideanu 1993,

Șandor-Chicideanu M., Chicideanu I. *Observații asupra unor materiale ceamice inedite de la Dubovac aflate în colecțiile Muzeului Banatului (Observations on previously unpublished pottery from Dubovac in the collections of the Banat Museum)*, în *An.B* (S.N.), II, 1993, p. 151-169.

Šimić 1987a,

Šimić J., *Dalj-Livadice, naselje iz brončanog doba. Istraživanje 1979. godine. Položaj lokaliteta i historijat istraživanja (Dalj-Livadice; eine bronzezeitliche Siedlung. Untersuchungen im J. 1979)*, în *Osječki Zbornik*, XVIII-XIX, 1987, p. 7-35.

Šimić 1987b,

Šimić J., *Sarvaš / Gradac. Propovijesno višeslojno naselje. Prehistoric Multistrata Settlement*, în *AP/AR*, 27, 1986 (1987), p. 64-65.

Šimić 1992,

Šimić J., *Horizont kasnog brončanog doba na lokalitetu „Gradac” u Sarvaš (Horizont der späten Bronzezeit auf der Fundstelle „Gradac” in Sarvaš)*, în *Pril.Inst.arheol.Zagrebu*, 9, 1992, p. 31-48.

Šimić 1994,

Šimić J., *Early Hallstatt Horizon in North-Eastern Slavonia*, în *The Early Hallstatt Period (1200 – 700 B.C.) in South-Eastern Europe; Proceedings of the International Symposium from Alba Iulia, 10-12 June 1993*, (Ed. H. Ciugudean, N. Boroffka), Alba Iulia, 1994, p. 197-218.

Šimić 1998,

Šimić J., *Istraživanje lokaliteta Retfala u Osijeku. Kasno brončano doba istočne Slavonije (Explorations of Retfala locality in Osijek. The Late Bronze Age in Eastern Slavonia)*, in *Izdanja HAD-a*, 19, 1998, p. 235-242.

Šimić 2001,

Šimić J., *Brončano i istarije željezno doba na području grada Osijeka*, in *Osiječki Zbornik*, XXIV-XXV, 1996-1999 (2001), p. 23-42.

Šimić 2008,

Šimić J., *Die Bronzezeit im kontinentalen Kroatien*, in *Dreitausend Jahre Vorgeschichte. Meisterwerke der Metallzeit im kontinentalen Kroatien* (Catalog), Eberdingen, 2008, p. 45-71.

Tasić 1962a,

Tasić N., *Naselja kulture polja sa urnama u Vojvodini (Siedlungen der Urnenfelderkultur im östlichen Teile Syrmiens)*, in *RVM*, 11, 1962, p. 127-144.

Tasić 1971b,

Tasić N., *Belegiš, Stara Pazova – Praistorijskog naselje i nekropole*, *AP*, 4, 1962, p. 46-50.

Tasić 1973,

Tasić N., *The Problem of „Mycenean Influences” in the Middle Bronze Age Cultures in the Southeastern Part of the Carpathian Basin*, in *Balcanica*, IV, 1973, p. 19-37.

Tasić 1974,

Tasić N., *Bronzano doba*, in *PraiVoiv*, Novi Sad, 1974, p. 185-256.

Tasić 1984a,

Tasić N., *Mlada faza Belegiš kulture i njen položaj u raznogu kultura poznog bronzanog doba u jugoslovenskom podunavlju (Die jüngere Phase der Belegiš-Kultur und ihre Lage in der Entwicklung der Kulturen der Spätbronzezeit im jugoslawischen Donaugebiet)*, in *Balcanica*, XV, 1984, p. 33-44.

Tasić 1984b,

Tasić N., *Die Vatin-Kultur*, in *Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordostbalkans*, (Hrsg. N. Tasić), Beograd, 1984, p. 59-82.

Tasić 1988

Tasić N., *Bronze – und ältere Eisenzeit auf Gomolava (Bronzano i gvozdeno doba na Gomolavi)*, in *Gomolava*, I, Novi Sad, 1988, p. 47-58.

Tasić 1989,

Tasić N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donaauraum (Srednje bronzano doba u Jugosloveskom Podunavlju)*, in *Godišnjak Sarajevo*, 25, 1989, p. 91-102.

Tasić 1991,

Tasić N., *Précis du développement des cultures de la zone carpato-danubienne au IIe millénaire avant notre ère ('age du bronze)*, in *Balkanica*, XXII, 1991, p. 7-29.

Tasić 1995a,

Tasić N., *Fernbeziehungen im bronzezeitlichen Serbien*, in *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, (Hrsg. B. Hänsel), in *PAS*, 11, München-Berlin, 1995, p. 197-207.

Tasić 1997a,

Tasić N., *Niederösterreich und der jugoslawische Donaauraum in der Früh- und Mittelbronzezeit. Relativ chronologische Verhältnisse*, in *Starinar*, XLVIII, 1997, p. 41-52.

Tasić 1997b,

Tasić N., *Einige Fragen über die Chronologie und Genese der Brnjica-Kultur. Neki problemi hronologije i geneze Brnjica kulture*, in *Uzdarje Dragoslavu Srejšoviću povodom šezdesetpet godina života od prijatelja, saradnica i učenka. Antidoron Dragoslavo Srejšović : completis LXV annis ab amicis collegis discipulis oblatum* (Ed. Miroslav Lazić), Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Centar za arheološka istraživanja. Knj. 17, Belgrade, 1997, p. 287-299.

Tasić 1997c,

Tasić N., *Eneolit i bronzano doba severoistočne Srbije. Eneolithic and Early Bronze Ages in North-East Serbia*, in *Arheologija istočne Srbije, Archaeology of Eastern Serbia* (Ed. Miroslav Lazić), Beograd, 1997, p. 79-90.

Tasić 1998,

Tasić N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donaauraum*, in *Godišnjak Sarajevo*, 25, 1998, p. 91-107.

Tasić 2001,

Tasić N., *The problem of the Belegiš (Belegiš-Cruceni, Belegiš-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, in *Festschrift für Gheorghe Lazarovici* Zum 60. Geburtstag, BHAB, XXX, 2001, p. 311-321.

Tasić 2002

Tasić N., *The Necropolis at Belegiš and Issue of the Belegiš Culture*, in Vranić Sv., *Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika. Belegiš. Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials*, Beograd, 2002, p. 190-195.

Tasić 2003-2004

Tasić N., *Historical Picture of Development of Bronze Age Cultures in Vojvodina (Istorijska slika razvoja kultura bronzanog doba Vojvodine)*, in *Starinar*, LIII-LIV, 2003, 2004, p. 23-34.

Tasić 2006

Tasić N., *Bronze and Iron Age Sites in Srem and the Stratigraphz of Gomolava*, in *Balkanica*, XXXVI, 2006, p. 7-16.

Tasić-Tasić 2003,

Tasić N.N., Tasić N., *Serbian Prehistoric Archaeology in the 1990s. State of Research*, in *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, (Ed. D.V.Grammenos), Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, Nr. 3, Thessaloniki, 2003, p. 73-128.

Todorović 1956,

Todorović J., *Praistoricka nekropola na Rospri Ćuprij kod Beograda*, in *Godišnjak*, 3, 1956, p. 27-62.

Todorović 1977,

Todorović J., *Praistorijska Karaburma II – necropola bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie, XIX, Beograd (1977).

Tončeva 1980a,

Tončeva G., *Chronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de nord-est*, *Studia Thracica* 5, Sofia, 1980.

Tončeva 1980b,

Tončeva G., *Unité ethno-culturelle entre les tribus thraces de la région du Bas-Danube aux XIe - X^e s.av.n.ère (A la lumière des matériaux archéologiques)*, in *Actes du IIe Congrès Internationale de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976)*, I, *Histoire et Archéologie* (Ed. R. Vulpe), București, 1980, p. 189-194.

Trogmayer 1992,

Trogmayer O., *Csorva-Belegiš-Gáva*, in *Balkanika*, XXIII, 1992, p. 351-357.

Uşurelu 2006,

Uşurelu E., *Relațiile culturale ale comunităților Bronzului Târziu din spațiul carpato-nistrean (în baza pieselor de metal)*, Teză de doctorat (manuscris), C.Z.U.: 903.05 (478) „637” (043.2), Chişinău, 2006.

Uzelac 1996,

Uzelac J., *Bronze Age in the South of the Yugoslavian Banat. History and the Present State of Research*, in *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* (Ed. N. Tasić), Belgrade-Vršac, 1996, p. 23-42.

Uzelac 2002

Uzelac J., *Praistorijski odsek-zbirke metalnog doba. (The Prehistoric Department – Collections of Metal Age)*, în *Gradski muzej Vršac 1882-2002. The Town Museum of Vršac 1882-2002* (Ed. J. Rašajski), Gradski Muzej Vršac, 2002, p. 43-61.

Vasić 2003

Vasić R., *Die Nadeln im Zentralnbalkan*, PBF, XIII, 11, 2003.

Vasić 2006

Vasić R., *Notes on the Bronze Age Vatin Culture in Serbia*, în *Homage...*, Belgrade, 2006, p. 449-453.

Vinski-Gasparini 1973

Vinski-Gasparini K., *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien*, Zadar, 1973.

Vinski-Gasparini 1983

Vinski-Gasparini K., *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, în *PJZ, IV, Bronzano doba*, Sarajevo, 1983, p. 547-646.

Vranić 2002

Vranić Sv., *Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika Belegiš. Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials*, Beograd, 2002.

Vukmanović 2002

Vukmanović M., *Iron Age Collection*, în *From Lepenski Vir to Modern Art. Treasures of National Museum-Belgrade* (catalog) (Ed. N. Tasić), Belgrade, 2002, p. 31-34.

Vulpe 1974

Vulpe Al., *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România (Problèmes actuels concernant la métallurgie du cuivre et du bronze à l'époque du bronze sur le territoire roumain)*, în *RI*, 2, 27, 1974, p. 243-255.

Vulpe 1995a

Vulpe Al., *Zur Deutung und Datierung des Hügels von Susani im Banat*, în *Trans Europam. Beiträge zur Bronze- und Eisenzeit zwischen Atlantik und Altai. Festschrift für Margarita Primas* (Ed. B. Schmid-Sikimić, Ph. Della Casa), în *Antiquitas*, 34, 1995, p. 81-87.

Vulpe 1995b

Vulpe Al., *Stand und aufgaben der Urnenfelderforschung im Karpatenbecken*, în *Beiträge zum Urnenfelderzeit...*, Bonn, 1995, p. 389-397.

Waterbolk 1988

Waterbolk H.T., *C¹⁴-Datierungen von Gomolava (C¹⁴-Datovanja sa Gomolave)*, in *Gomolava*, I, Novi Sad, 1988, p. 117-121.

Wosinsky 1904

Wosinsky M., *Az őskor mészbetétes diszítésű agyagművészete*, Budapest, 1904.

Zotović 1985

Zotović M., *Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdеноg doba Zapadne Srbije*, Beograd, 1985.

CONSIDERATIONS CONCERNING TERMINOLOGY USED FOR DEFINING THE CRUCENI-BELEGİŞ CULTURE

Abstract

The ethnical-cultural manifestations from the second half of the 2nd millenium B.C., known also under the name of Cruceni-Belegiř culture, determined numerous hypotheses regarding not only the internal evolution of this culture, but also the cultural contacts and influences received by it. The attempts of achieving a general view as concerns evolution and spreading of this culture were and are still obstructed both by the deficient stage of research, and by a not unitary terminology. Thus, the term of „culture” is several times replaced by the term of „cultural group” that determined confusions in understanding evolution and in defining ethnical-cultural manifestations more or less synchronous (e.g. the Cruceni-Belegiř culture and the Gáva culture).

Initially, discoveries of Cruceni-Belegiř type have been defined with the term of „villanova” or „protovillanova”, and then they have been included in the Vatina culture, as a result of association of the cremation necropolis of Cruceni-Belegiř type with the Vatina settlement, in the site *Bela Bara*, partly superposed. Even if there were a few attempts to define the bearers of the cremation necropoles from Banat with two eponymous stations („the Vrřac culture”, discoveries of Tolvădia type”), subsequently, the discoveries from Vatina were customed („Vatin-Vrřac”, „Vrřac-Ilandža”, „Late Pecica-Vatina group”).

After he had abandoned the term of „plane urnfield culture”, N. Tasić introduced in 1968 the term of „Belegiš I group” and „Belegiš II”, the same specialist having the merit to get together the two groups into one, respectively the Belegiš culture, in 1973.

The necropolis from Belegiš-*Stojića gumno* would enter into the archaeological literature also through its association with other cremation necropolises („Surčin-Belegiš”, „Versec-Belegiš I”). It would be used also for defining the final phase of the Vatina culture („the phase Belegiš-Ilandža”).

Starting from the division of the first two stages of evolution of the Cruceni-Belegiš culture in two distinct ethnical-cultural manifestations, the term of „Belegiš II-Gava” culture (or even „cultural complex Gava”) appeared also in the archaeological literature. The term of „Belegiš II-Gava” would be taken over by part of the Serbian archaeology, being used even nowadays.

Frequent analogies among discoveries from Belegiš and Cruceni determined S. Morintz to introduce in the archaeological literature, in 1978, the denomination of „the Cruceni-Belegiš culture”, used then by the whole Romanian archaeology.

Utilization of an artificial division of the Cruceni-Belegiš culture, in the so-called Belegiš I groups (considered either the final phase of the Vatina culture, or a distinct culture/cultural group) and Belegiš II (or „Belegiš II-Gava”) leads to a wrong approach of the ethnical-cultural realities from the end of the Bronze Age within large geographical areas, respectively Eastern Slavonia, Bačka, Srem and Banat.

A first argument for this proposition is the long evolution, from a chronological point of view, of certain cremation necropolises from Banat, Srem and north-eastern Croatia. It is not at all credible the fact that two distinct cultures used the same sacred spaces for the cult of the dead. The reduced number of graves deranged by other burials was noticed in several cremation necropolises from the Romanian Banat that pleads for continuity of the communities that knew where the members of their families had been buried. The place had been marked not only through small hillocks that got flat in time, but also through distinct signs (probably short wooden pillars). The long usage of the cremation necropolises, in contrast with the seasonal settlements of short duration from the close vicinity indicates an unitary population from the point of view of the religious conscious and of the respect to their ancestors.

Generalization of the grooved ornament in the second stage of evolution of this culture does not constitute, in my opinion, a sufficiently strong argument to accept the idea of emergence of a new culture. Corroboration of ceramic vessels discovered in necropolises with those from adjacent settlements demonstrate that the grooved decoration was not strange to the Cruceni-Belegiș culture. It was rather a Vatina inheritance than a taken over one, exclusively from other cultural groups. To that direction pleads the association of several ceramic fragments decorated with incisions and oblique wide grooves with others decorated with pseudo-corded motif. The chronological synchronism was assured also by the presence of some ceramic fragments encrusted with white paste, typical to the Žuto Brdo-Gârla Mare culture (e.g. Foeni-*Gomila Lupului* II, settlement L.2/2000; Deta-*Dudărie*, provision pits C.9 and C.14 etc.).

In my opinion, the Cruceni-Belegiș culture is characterized by an unitary form of the habitat (semiburied seasonal dwellings, a new type of food economy (preponderantly centered on high animal breeding), by a generalized funeral rite and ritual (cremation), as well as ceramic types (bitronconical amphorae) and widely spread ornaments (pseudo-corded, incisions, groove). Utilization of the term of „the Cruceni-Belegiș culture”, already consecrated in the archaeological literature, covers a larger area of archaeological discoveries and chronological-cultural synchronisms. Division of the culture in three distinct stages (Cruceni-Belegiș, phases I, II and III) would eliminate both the inexact chronological synchronizations and the wrong cultural connections.

RESTITUIRI ARHEOLOGICE. UN TOPOR DE CUPRU DIN COLECȚIA DR. KASA ANTAL (DOROBANȚI, JUDEȚUL ARAD)*

*Victor Sava***

Cuvinte cheie: Dorobanți, colecția Dr. Kasa Antal, mormânt, topor de tip Jászladány.

Keywords: Dorobanți, Dr. Kasa Antal collection, grave, Jászladány axe.

Prin această notă doresc să restitui literaturii arheologice o piesă preistorică de metal, ce făcea parte din colecția dr. Kasa A., localitatea Dorobanți, județul Arad. Dr. Kasa A., medic veterinar al C.A.P.-ului din Dorobanți și un împătimit al arheologiei se numără printre cei mai de seamă colecționari de antichități din județul Arad, lui datorându-i-se salvarea a numeroase piese arheologice din zona Dorobanți și Iratoșul Mic. Se poate spune că cea mai importantă descoperire a acestuia constă în identificarea unei necropole sarmatice în incinta C.A.P.-ului din comuna Dorobani, C.A.P. în care își profesa meseria de medic veterinar. La aceasta se mai poate adăuga descoperirea mormântului din epoca cuprului, despre care se va vorbi mai jos, dar și a unei importante așezări, ce datează din epoca mijlocie a bronzului. Ceea ce îl detașază în mod real pe dr. Kasa față de marea majoritate a colecționarilor arădeni este efortul depus în deschiderea unui mic punct muzeistic, găzduit în incinta C.A.P.-ului.

Trebuie precizat încă de la bun început că toporul de cupru despre care voi vorbi mai jos este astăzi pierdut, cu toate că a fost amintit în literatura de specialitate, dar fără a fi ilustrat sau descris. Motivația principală a acestui demers este vidul acut de informație privind preistoria zonei arădene și necesitatea de a face cunoscută minuțioasa muncă a arheologului E. Dörner și a colecționarilor locali.

* Doresc să-i mulțumesc și pe această cale dr. Florin Gogâltan pentru sprijinul acordat în elaborarea acestui studiu.

**Complexul Muzeal Arad, Piața Enescu, nr. 1, 310131 Arad, e-mail: sava_vic@yahoo.com.

Deoarece toporul este astăzi pierdut m-am îndreptat înspre vasta documentație a răposatului arheolog arădean, E. Dörner, care a repertoriat majoritatea covârșitoare a descoperirilor arheologice din județul Arad, însă fără niciun rezultat concret. După cum bine se știe, repertoriul arheologic al județului Arad¹ nu a văzut lumina tiparului decât după moartea sa, în această situație o serie de informații cuprinse în fișele acestuia au fost omise. O altă sursă la care am apelat este un „caiet de patrimoniu”, întocmit de către muzeograful arădean N. Kiss. Acest așa-zis „caiet de patrimoniu” reprezintă în fapt un inventar al tuturor deținătorilor de obiecte de patrimoniu din județul Arad. Caietul, întocmit în 1978, conține printre alte colecții și pe cea a dr. Kasa A. din Dorobanți². Astfel, am constatat existența desenului piesei, descrierea acesteia și câteva considerații cu privire la condițiile descoperirii, atât în documentația lui E. Dörner, cât și în cea a lui N. Kiss.

Toporul de cupru a fost descoperit în comuna Dorobanți, județul Arad. Acesta este amintit pentru prima oară în repertoriul arheologic al Mureșului inferior: „în incinta sediului C.A.P., cu ocazia săpării unei gropi pentru siloz, în 1960, a fost descoperit un schelet uman lângă care se află un târnăcop de aramă cu brațele în cruce”³. Un an mai târziu, în 1999, S. A. Luca amintește și el această descoperire⁴. Din nefericire până în prezent nu a fost publicat niciun desen, nu au fost specificate dimensiunile și nu există nicio descriere a piesei. Desigur, aceasta se datorează faptului că întreaga documentație, atât a lui E. Dörner, cât și a lui N. Kiss, a fost accesibilă doar după moartea prematură a lui M. Barbu.

În continuare voi prezenta descrierea descoperii așa cum au făcut-o istoricii mai sus menționați. E. Dörner: „Dorobanț 19. IV.1961. Colecția Dr. Kasa A. Târnăcop de aramă, găsit la 8. VIII. 1960, incinta J.A.C., lângă un schelet cu ocazia săpăturii unei gropi de siloz, la cca. 0,90 m adâncime (patină verde strică, dedesupt culoarea arămiu închis, foarte frumos).” (pl. II/1a-b). N. Kiss: „1978. Târnăcop de aramă întreg, patinat, cu tăiș orizontal și vertical; lungime: 25,5 cm; diametrul orificiului: 3,8 cm; lățimea găurii de înmănușare: 4 cm.” (pl. III/1).

¹ Barbu *et alii* 1999.

² Atât documentația lui Egon Dörner, cât și „caietul de patrimoniu” întocmit de Nicolae Kiss se află în arhiva Secției de Istorie Veche a Complexului Muzeal Arad.

³ Barbu *et alii* 1999, 66, pct. 1.

⁴ Luca 1999, 51, pct. 21.

Descrierea piesei: metalul de confecționare este cuprul; profilul are o formă oblică; în jurul găurii de înmănușare corpul capătă o formă pronunțat ascuțită; ambele tășuri sunt ușor arcuite, tășul vertical este curbat spre interior; manșonul este vizibil doar în partea inferioară, unde este bine conturat; patina de culoare verde-„stricat”, probabil verde-deschis, partea inferioară are culoarea arămie-închisă.

Lungime totală: 24,5 cm (E. Dörner), 25,5 cm (N. Kiss); diametrul găurii de înmănușare: 3,8 (E. Dörner, N. Kiss); următoarele dimensiuni reies din desenul lui E. Dörner; lungimea brațului târnăcop: 10,2 cm; lungimea brațului topor: 10,9 cm; lățimea tășului orizontal: 5,76 cm; lățimea tășului vertical: 5,42 cm; grosimea manșonului: 3,92 cm; nu se precizează greutatea. (pl. II).

Condițiile descoperirii sunt, parțial, expuse în repertoriul arheologic al județului Arad și în lucrarea menționată a lui S. A. Luca. Astfel, aflăm din aceeași documentație, reprodusă mai sus, că târnăcopul a fost descoperit în 1960 alături de un schelet, în incinta C.A.P.-ului din localitate (pl. I/2). Scheletul se afla la o adâncime de aproximativ – 0,90 m, de la suprafața solului actual.

Cu privire la locul exact al descoperirii, îl lăsăm pe E. Dörner să vorbească: „... incinta J.A.C., pe versantul estic al drumului principal, pe la jumătatea căii de la poarta principală și cea din dos, pe locul unde s-a clădit silozul-clădire (mormintele sarmatice). Vis a vis, pe stânga drumului, la capătul clădirii, se găsisse târnăcopul de aramă.”

Știm că după descoperire, piesa a ajuns în colecția personală a lui Kasa A. Tot în incinta J.A.C.-ului, un an mai târziu, deci în 1961, au mai fost descoperite trei morminte de înhumăție sarmatice⁵. Atât toporul de cupru cât și inventarul necropolei sarmatice au fost expuse într-o cameră a C.A.P.-ului⁶. Ultima informație care ne survine în legătură cu piesa este inventarierea din 1978 a lui Kiss, de unde aflăm că aceasta se găsea, încă, în colecția lui Kasa A.

Piesa aparține topoarelor cu două tășuri, dispuse în cruce, numite și topoare-târnăcop. Pe baza gurii de înmănușare rotunde, prevăzută la bază cu un manșon bine reliefat, axei longitudinale curbate și ambelor tășuri ușor

⁵ Dörner 1970, 461-462; Barbu *et alii* 1999, 66, pct. 1.

⁶ Dörner 1970, nota 38.

arcuite⁷, toporul de la Dorobanți aparține tipului Jászladány. Deoarece nu există certitudinea corectitudinii desenului, încadrarea într-o anume variantă a tipului Jászladány reprezintă un demers sinuos. Cu toate acestea analogiile cele mai bune se regăsesc în cadrul variantei Șincai, prin descoperirile de la Luduș⁸, Păsăreni⁹ (acest topor diferă ușor de cel de la Dorobanți prin faptul că manșonul este foarte puțin reliefat), Șincai¹⁰ sau Șisterea¹¹.

În privința datării topoarelor de tip Jászladány se propune ca moment de apariție intervalul cuprins între orizontul de tranziție Tiszapolgár/Bodrogkeresztúr și faza finală a culturii Bodrogkeresztúr, implicit faza a III, eventual IV a culturii Sălcuța¹².

Deoarece nu se amintește nicio altă piesă, ca inventar al mormântului, în afară de acest topor, încadrarea culturală este nesigură. În această zonă singurele manifestări culturale ale perioadei evolutive a topoarelor de tip Jászladány aparțin culturii Bodrogkeresztúr, astfel se poate avansa ipoteza că mormântul ar aparține acestei culturii¹³, deși la Sântana „Holumb” s-a găsit un fragment de bol ce aparține descoperirilor de tip Decea Mureșului¹⁴. Pe lângă numeroasele descoperiri de cupru din Câmpia Aradului se numără câteva situri ce ar putea fi contemporane cu mormântul de la Dorobanți, iar cele

⁷ Berciu 1939-1942, 42-45, 47-53; Driehaus 1952-1955, 3, 7; Schubert 1965, 281, fig. 1; Novotná 1970, 25; Vulpe 1964, 460; Vulpe 1975, 37; Todorova 1981, 47; Patay 1984, 67-68; Mareș 2002, 105.

⁸ Roska 1942, 165, nr. 105; Roska 1942a, 44, nr. 107; Driehaus 1952-1955, 7, lista 6; Vulpe 1975, 40, nr. 136, pl. 18/136; Patay 1984, 102, nr. 602, pl. 56/602; Lazăr 1995, 173, nr. XLIX.1.b, pl. LVIII/1; Maxim 1999, 167, nr. 571; Mareș 2002, 254, pl. 33/7.

⁹ Lazăr 1977, 443-446, pl. LV/1, 2; Lazăr 1995, 195, nr. LXI.1.B, pl. LVIII/2, 3; Maxim 1999, 174, nr. 724; Mareș 2002, 269, pl. 34/2.

¹⁰ Roska 1942, 178, nr. 202, fig. 214; Roska 1942a, 44, nr. 113, fig. 15; Popescu 1944, 29, nota 4; Driehaus 1952-1955, 6, 7, listele 2, 6; Vulpe 1973, 227, fig. 2/15; Vulpe 1975, 40, nr. 128, pl. 17/128; Lazăr 1995, 250, nr. LXXXIV. A.c, pl. LVII/17; Maxim 1999, 186, nr. 985; Mareș 2002, 298-299, pl. 34/5.

¹¹ Vulpe 1975, 41, nr. 143, pl. 19/14; Lazarovici 1983, 17, nr. 129; Maxim 1999, 186, nr. 989; Mareș 2002, 300, pl. 35/1; Diaconescu 2009, 174-175, pct. 63.

¹² Patay 1984, 86; Mareș 2002, 108; Diaconescu 2009, 196.

¹³ Drept dovadă mormântul este cuprins în repertoriul siturilor Bodrogkeresztúr, vezi Luca 1999, 51, pct. 21.

¹⁴ Dumitrașcu 1975, 27, fig 3.

mai apropiate din punct de vedere geografic sunt Curtici¹⁵, Iratoșu¹⁶, Pecica „Forgaci”¹⁷ și eventual nivelul superior de la Sântana „Holumb”.

Pentru a oferi descoperirii de la Dorobanți un context cultural și cronologic, voi încerca mai jos să amintesc pe scurt principalele descoperiri contemporane din zonă.

La acest orizont cronologic au fost surprinse în Banat câteva descoperiri, care confirmă legăturile dintre cultura Tiszapolgár, Sălcuța și Bodrogkeresztúr. În campaniile anilor 1977 și 1980 în nivelul ce aparține fazei IIB a culturii Sălcuța de la Cuptoare „Sfogea” au fost descoperite câteva fragmente ceramice ale culturii Tiszapolgár târzii (faza B)¹⁸. Acest fenomen se regăsește și în alte situri bănățene, cum ar fi cel de la Parța¹⁹, Slatina Timiș „Gura Ilovei”²⁰ sau Valea Timișului „Rovină”²¹. Toate siturile enumerate mai sus reprezintă un proces de sinteză dintre cele două culturi, la care se adaugă și procesul de trecere de la Tiszapolgár la Bodrogkeresztúr²², reliefat prin descoperirile de la Pecica „Forgaci”²³ sau Deva „Ceangăi”²⁴.

Cel mai bine cercetat sit al culturii Bodrogkeresztúr din Câmpia Aradului este Pecica „Forgaci”²⁵. Aici a fost identificat și un nivel timpuriu al culturii, în care au apărut și fragmente ceramice Sălcuța III²⁶. Nivelul inferior al acestui sit aparține perioadei de formare a culturii Bodrogkeresztúr, caracterizată prin influențe Tiszapolgár²⁷ și Sălcuța²⁸ (fără a găsi elemente ale orizontului toartelor pastilate).

¹⁵ Pósta 1899, 18-28; Székely 1964, 125; Rusu 1971, 81; Roman 1971, 92; Roman 1973, 60; Pădurean 1982, 33; Lazarovici 1983, 11; Luca 1999, 51; Maxim 1999, 155.

¹⁶ Székely 1964, 125; Luca 1999, 5; Maxim 1999, 165.

¹⁷ Pădurean 1982, 29-60; Pădurean 1985, 37, pct. XXIV/A/c; Lazarovici-Munteanu 1982, 12; Lazarovici 1983, 11-12; Lazarovici 1985, 85, 88; Luca 1990, 89-92; Luca 1993, 49-86; Luca 1999, 10, 13-14, 17, 53, plan 1-4, fig. 4-18.

¹⁸ Lazarovici 1981; Radu 2002, 191-192.

¹⁹ Lazarovici-Munteanu 1982, 112; Radu 2002, 190.

²⁰ Lazarovici-Munteanu 1982, 126; Radu 2002, 190.

²¹ Lazarovici-Munteanu 1982, 124-125; Radu 2002, 191.

²² Lazarovici-Munteanu 1982, 124-125; Radu 2002, 191; Luca *et alii* 2004, 115.

²³ Luca 1993, 52-59.

²⁴ Floca 1950.

²⁵ Vezi nota 17.

²⁶ Luca 1993, 57; Luca *et alii* 2004, 125, 133.

²⁷ Luca 1993, 72.

²⁸ Luca 1993, 57.

Ca și orizont cronologic grupul Decea Mureșului se manifestă între finalul culturii Tiszapolgár și începutul culturii Bodrogkeresztúr²⁹. În zona analizată singurul sit cu astfel de descoperiri este cel de la Sântana „Holumb”³⁰. În nivelul al patrulea (numit de către Dumitrașcu - E) ce se desfășoară între – 1,60-2,00 m a fost descoperit un fragment de bol tipic grupului Decea Mureșului³¹.

În legătură cu acest fragment ceramic aş avea unele rezerve privind descoperirea lui în nivelul E. Trebuie menționat faptul că din săpătura lui S. Dumitrașcu sunt publicate doar 16 fragmente ceramice (toate sunt fotografiate și nu au profilul reprezentat)³², acestea nu sunt puse pe niveluri, iar desenul profilului secțiunii³³ este total neadecvat rigorilor științifice. Prin cercetările de suprafață efectuate de E. Dörner, N. Kugelman³⁴ și mai recente de V. Sava, Fl. Mărginean și Fl. Gogâltan, se poate preciza faptul că nivelul superior (denumit de Dumitrașcu, A), deci cel mai târziu al tell-ului, aparține fazei B, a culturii Tiszapolgár. După cum bine se știe grupul Decea Mureșului își face apariția pe scena cronologică a epocii cuprului în etapa de tranziție dintre cultura Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr³⁵. Datorită existenței acestui fragment de bol în nivelul E de la Sântana se pot enunța unele ipoteze cu privire la cronologia relativă a nivelurilor: prima înseamnă că patru niveluri din cinci nu aparțin culturii Tiszapolgár, ci unor etape cronologice ulterioare, fapt contrazis de cercetările de teren menționate mai sus; cea de-a doua se rezumă la faptul că acest fragment reprezintă un import Decea într-un mediu Tiszapolgár B, eventul A, ipoteză ce nu poate fi susținută prin restul descoperirilor grupului Decea. A treia și cea mai verosimilă ipoteză se bazează pe faptul că nici săpătura și nici publicația nu întrunesc rigorile științifice elementare, astfel fragmentul ceramic în cauză ar aparține nivelului superior și nu inferior.

În 1896 Pósta B. întreprinde o săpătură la Curtici „Cârciuma lui Vásárhely”³⁶. Aici identifică pe lângă nivelurile epocii bronzului și unul ce

²⁹ Luca 1999, 43.

³⁰ Dumitrașcu 1975.

³¹ Dumitrașcu 1975, 27, fig 3.

³² Dumitrașcu 1975, fig. 3-5, pl. I-II.

³³ Dumitrașcu 1975, fig. 1.

³⁴ Iercoșan 2002, 117-119/1-6.

³⁵ Lazarovici 1983, 11; Luca 1999, 57; Diaconescu 2009, 82.

³⁶ Pósta 1899, 18-28.

aparține culturii Bodroghkeresztúr, nivel în care au fost identificate trei gropi, pe care autorul le consideră a fi locuințe³⁷.

Mormântul de la Dorobanți „Sediul C.A.P.” reprezintă prima descoperire de acest tip a epocii cuprului din câmpia Aradului. Singura piesă amintită de inventar a fost toporul de tip Jászladány. Poziția scheletului sau a toporului nu au fost consemnate în documentația lui E. Dörner, dar nici în cea a lui N. Kiss.

BIBLIOGRAFIE

Barbu *et alii* 1999,
Barbu M., Hügel P., Hurezan G. P., Pădureanu E. D., *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad*, Timișoara, 1999.

Berciu 1939-1942,
Berciu D., *Topoarele de cupru cu două brațe opuse (tipologie și origine)*, în *Apulum* I, 1939-1942, p. 39-71

Diaconescu 2009,
Diaconescu D., *Cultura Tiszapolgár în România*, Sibiu, 2009.

Driehaus 1952-1955,
Driehaus J., *Zur Datierung und Herkunft donanländischer Axt- typender frühen Kupferzeit*, în *ArchGeogr* 3-4, 1952-1955, p. 1-8.

Dumitrașcu 1975,
Dumitrașcu S., *Așezarea neolitică de la Sântana-Holomb (jud. Arad)*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 25-31.

Dörner 1970,
Dörner E., *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, în *MCA* IX, 1970, p. 445-466.

Floca 1950,
Floca O., *Stațiunea de la sfârșitul treptei de jos a barbariei din marginea Devei (O civilizație neatestată pe teritoriul Transilvaniei)*, în *SCIV*, 1, 2, 1950, p. 220-224.

Iercoșan 2002,
Iercoșan N., *Cultura Tiszapolgár în Vestul României*, Cluj-Napoca, 2002.

³⁷ Pôsta 1899, 23.

Lazarovici 1981,
Lazarovici Gh., *Importuri Tiszapolgár în așezarea sălcuțană de la Cuptoare – Sfogea. Contribuții la legăturile culturale și cronologice ale culturilor Sălcuța și Tiszapolgár*, în *Banatica*, 6, (1981), p. 35-41.

Lazarovici 1983,
Lazarovici Gh., *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, în *AMN*, XX, 1983, p. 3-31.

Lazarovici 1985,
Lazarovici Gh., *Noi descoperiri Bodrogkeresztúr în Banat*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 83-90.

Lazarovici-Munteanu 1982,
Lazarovici Gh., Munteanu I., *Așezarea eneolitică de la Slatina-Timiș*, în *StComC*, IV, 1982, p. 121-135.

Lazăr 1977,
Lazăr V., *Două topoare de cupru de la Păsăreni*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 443-446.

Lazăr 1995,
Lazăr V., *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș*, 1995.

Luca 1990,
Luca S.A., *Despre cea mai timpurie fază a culturii Bodrogkeresztúr în România. Așezarea de la Pecica-Forgaci*, în *SympThrac*, 8, 1990, p. 89-92.

Luca 1993,
Luca S.A., *Observații privind faza clasică a culturii Bodrogkeresztúr în România. Așezarea de la Pecica-Forgaci (jud. Arad)*, în *An.B (S.N.)*, II, 1993, p. 49-84.

Luca 1999,
Luca S.A., *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României: Cultura Bodrogkeresztúr, Alba Iulia*, (1999).

Luca et alii 2004,
Luca S.A., Roman C., Diaconescu D., *Cercetări arheologice în Peștera Cauce, (sat Cerișor, comuna Lelese, județul Hunedoara)*, I, Sibiu, 2004.

Mareș 2002,
Mareș I., *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002.

-
- Maxim 1999,
Mareş I., *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002.
- Maxim 1999,
Maxim Z., *Neo-Eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999.
- Novotná 1970,
Novotná M., *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, în *PBF*, IX, 3, 1970
- Patay 1984,
Patay P., *Kupferzeitliche Meißel, Beile und Äxte in Ungarn*, în *PBF*, IX, 15, 1984.
- Pădurean 1982,
Pădurean E. D., *Noi descoperiri eneolitice în județul Arad*, în *Ziridava*, XIV, 1982, p. 35-48.
- Pósta 1899,
Pósta B., *Kurticsi őstelepek (Arad m.)*, în *AE*, XIX, 1899, p. 18-28.
- Radu 2002,
Radu A., *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002.
- Roman 1971,
P Roman., *Strukturänderungen des Endäeneolithikums im Donau-Karpaten-raum*, în *Dacia* N.S., XV, 1971, p. 31-169.
- Roman 1973,
Roman P., *Modificări structurale ale culturilor Eneoliticului Final din regiunea Carpato-Danubiană*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 57-77.
- Roska 1942,
Roska M., *Erdély Régészeti Repertórium*, I, Cluj-Napoca, 1942.
- Roska 1942a,
Roska M., *A részakányok*, în *KözCluj*, II, 1, 1942, p. 15-77.
- Rusu 1971,
Rusu M., *Cultura Tisa*, în *Banatica*, 1, 1971, p. 77-84.
- Schubert 1965,
Schubert F., *Zu den südosteuropäischen Kupferäxten*, în *Germania*, 43, 1965, p. 274-295.

Székely 1964,
Székely Z., *Descoperiri din neoliticul târziu de la Reci*, în *SCIV*, 15, 1, 1964, p. 121-126.

Todorova 1981,
Todorova H., *Die Kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, în *PBF*, IX, 14 1981.

Vulpe 1964,
Vulpe A., *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele „în cruce”*, în *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 457-466.

Vulpe 1973,
Vulpe A., *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpatodunărean*, în *SCIV*, 24, 2, 1973, p. 217-237.

Vulpe 1975,
Vulpe A., *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, în *PBF*, IX, 5, 1975.

ARCHAEOLOGICAL RESTITUTIONS. A COPPER AXE FROM DR. KASA ANTAL COLLECTION (DOROBANȚI, ARAD COUNTY)

Abstract

In this note I wish to discuss about an prehistoric metal artefact which belonged to Dr. Kasa Antal's collection from Dorobanți, Arad County. It should be noted that the copper axe is now lost, although over the time some researchers talked about this artefact, but it was never illustrated or described. In this respect I found E. Dörner's and N. Kiss (both were archaeologists at Complexul Muzeal Arad) old documentation. Here the copper axe was illustrated, described and there were informations regarding the discovering conditions.

Next I will present the description of the axe as the two archaeologists mentioned above did. *E. Dörner*: „Dorobanți 19. IV.1961. Dr. Kasa Antal's collection. The copper axe was found inside the local J.A.C. (pl. I/2) on 8.

VIII. 1960, beside a skeleton during the excavation of a pit, at the depth of 0,90 m (on the outside the collar of the patina was green). (Pl. II/1a-b). *N. Kiss*: „1978. Copper axe, patinate, with an horizontal edge and a vertical one; Length: 25,5 cm; Diameter hole: 3,8 cm” (Pl. III/1).

Description of the artefact: the manufacturing metal is copper; the profile is oblique; both edge are approximately semicircular; the vertical edge is curved toward the interior; the shaft hole's sleeve is visible only on the interior; on the outside the collar of the patina was green.

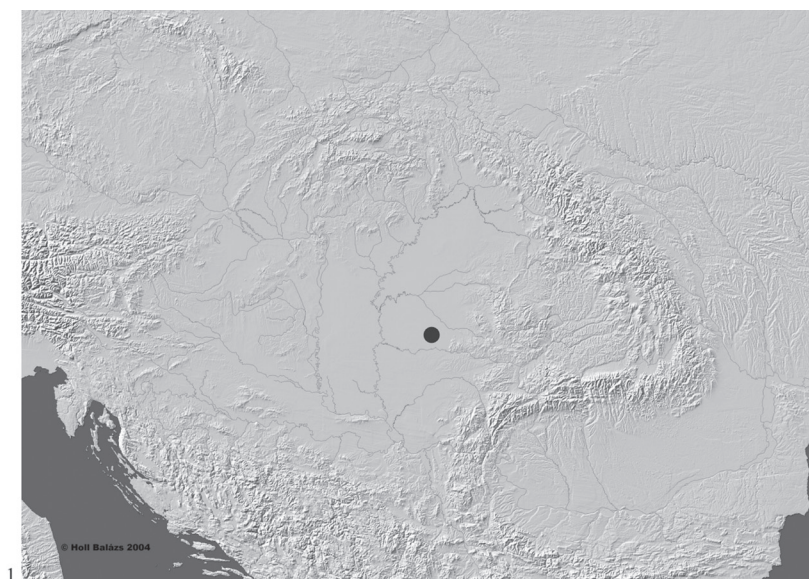
Total length: 24,5 cm (E. Dörner), 25,5 cm (N. Kiss); shaft hole diameter: 3,8 (E. Dörner, N. Kiss); the following dimensions emerge from the drawing of E. Dörner; horizontal arm length: 10,2 cm; vertical arm length: 10,9 cm; horizontal edge length: 5,76 cm; vertical edge length: 5,42 cm; sleeve thickness: 3,92 cm; the weight is not specified. (Pl. II).

The discovering conditions are partially exposed in the existing literature. From Dörner's documentation we can find out that the copper axe was discovered in 1960 beside a skeleton, at a depth of 0,90 m.

Because this axe has a round shaft hole, a well underlined sleeve, a slightly curved longitudinal axe and both edged arched, it belongs to Jászladány type. Since there is doubt regarding the correctness of the drawing, the classification in a specific variant of Jászladány type is a sinuous approach. Although the best analogies can be found at Luduş, Păsăreni, Şincai or Şiştăreia. Therefore the axe belongs to Şincai variant.

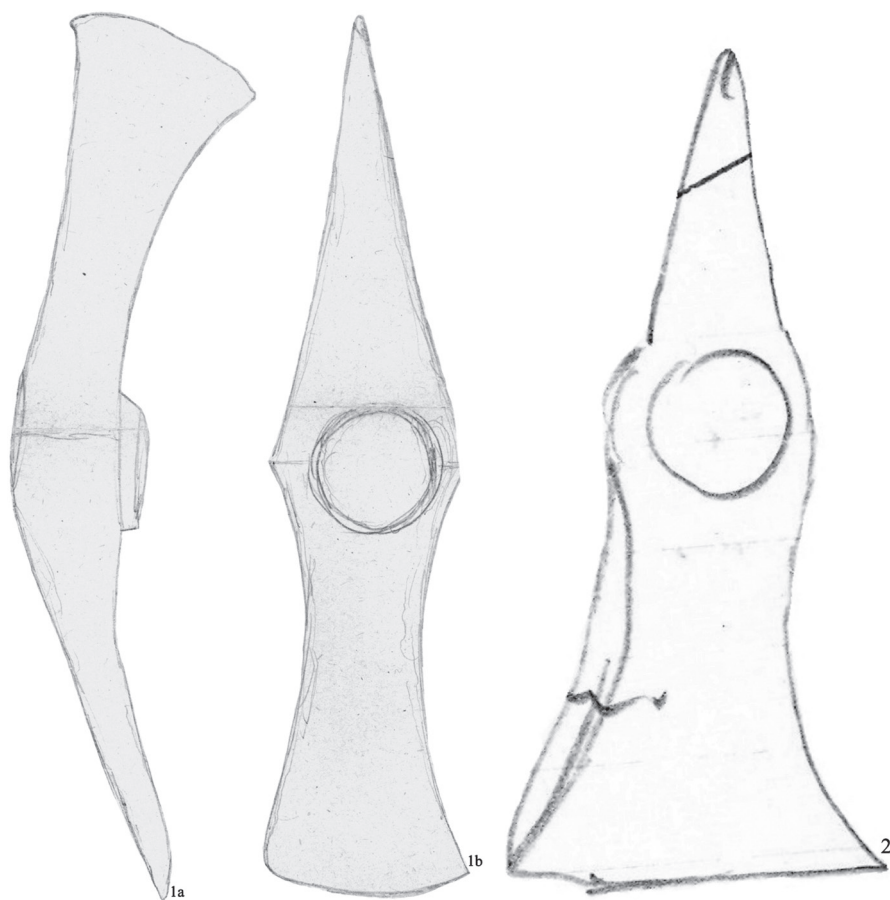
Jászladány axe are dated between the transition period from Tiszapolgár to Bodrogkeresztúr culture, until the end of Bodrogkeresztúr culture and during phase III, possibly phase IV of Sălcuţa culture. Because the grave from Dorobanţi has no inventory, besides the axe, the cultural framing is uncertain. In the area the only cultural manifestation of this period is Bodrogkeresztúr culture, so we can assume that the grave belongs to this culture.

In addition to the numerous copper discoveries from Arad Plain we can name several sites from the area that are contemporary with this grave. These are Curtici, Iratoşu, Pecica „Forgaci” and possibly the upper level from Sântana „Holub”. This Copper Age grave is the first discovery of this kind from the Arad Plain.

Pl. I. Harta a Bazinului Carpatic cu localizarea comunei Dorobanți Dorobanți. 2. Hartă de secolul al XVIII-lea cu localizarea C.A.P.-ului Dorobanți.

Plate I. 1. Carpathian Basin map with the localization of Dorobanți; 2. XVIIIth century map of Dorobanți area with the localization of „Sediul C.A.P.” site.

Pl. II. Dorobanți „Sediul C.A.P.”. 1a-b. Topor Jászladány (desen E. Dörner);
1. Topor Jászladány (desen N. Kiss).
Plate II. Dorobanți „Sediul C.A.P.”. 1a-b. Jászladány axe (drawing E. Dörner);
1. Jászladány axe (drawing N. Kiss).

CERCETĂRI PRIVIND CULTURA GÂRLA MARE ÎN ZONA PORȚILOR DE FIER – CLISURA DUNĂRII

Partea I

*Caius Săcărin**

Cuvinte cheie: Clisura Dunării, epoca Bronzului, cultura Gârla Mare
Schlüsselworte: Donau Klisura, Bronzenzeit, Gârla Mare Kultur

Incluzând cea mai mare parte din granița sud-vestică a României și nord-estică a Serbiei, zona Clisurii are drept axă Valea Dunării. Deși al doilea fluviu (după Volga) în ierarhia morfometrică a principalelor cursuri de apă europene, Dunărea este însă cel mai important fluviu al continentului nostru¹.

Străbătând regiuni de o mare varietate fizică și economică, el pune în legătură influențe atlantice, mediteraneene și continentale. Dunărea este astfel, deopotrivă, fluviu alpin, carpatic, dinaric și balcanic, dar și fluviu de câmpie, panonic sau pontic.

Din preistorie și până astăzi cursul său a constituit una din principalele artere de circulație europeană, de-a lungul său circulând cuceritori, oameni și mărfuri. Pe Dunăre s-au întâlnit și interferat sferele de influență atlantică cu cele europene și asiatice, civilizațiile coborâte din țăturile nordului cu cele venite din însoarta Mediterană. Pe malurile sale s-au dezvoltat și au venit în contact toate marile grupări etnice ale Europei, popoare germanice, slave sau romanice, fiecare cu propriile civilizații, grade de cultură sau credințe specifice.

Pe întregul său parcurs de 2860 km (dintre care 1075 km pe teritoriul României), Dunărea străbate trei mari sectoare distincte. Bazinul Dunării Inferioare (sau al Dunării de Sus) se desfășoară între izvoare și Depresiunea Vienei. Dunărea Mijlocie (sau Dunărea de Mijloc) se întinde de la aceasta din urmă și până la intrarea sa pe teritoriul României (la vest de Baziaș, la vărsarea Nerei). În sfârșit, Dunărea Inferioară (sau Dunărea de Jos) începe în acest punct și se termină la vărsarea fluviului în Marea Neagră printr-o importantă deltă.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10.

¹ Nicolae Popp, *Bazinul Dunării, natură și om*, București, 1998, p.8 și următoarele.

Ultimii 1075 km din cursul Dunării (respectiv aproape 40% din lungimea ei) aparțin deci Dunării de Jos, fiind partea ei cea mai importantă, căci aici fluviul atinge dimensiunea maximă.

Chiar la începutul acestui sector, între gura Nerei și Drobeta Turnu Severin, pe o lungime de cca. 140 km, Dunărea traversează cel mai grandios defileu din seria numeroaselor chei pe care le întâlnește între izvoare și vărsare. Acesta este Defileul Porților de Fier (sau al Cazanelor), denumit de localnici „Clisura” în sudul Banatului Românesc sau „Djerdap” pe malul sârbesc².

În această primă zonă pe care o străbate pe teritoriul românesc, Dunărea creează una dintre cele mai frumoase și mai interesante regiuni din Europa, atât din punct de vedere geografic, cât și sub aspect arheologic. Ea și-a sculptat aici, străbătând roci cu o structură și litologie foarte variate, o impresionantă poartă transmontană în care alternează sectoarele foarte înguste și micile depresiuni. Acestea constituie o lume aparte, zămislită într-o plastică geomorfologică destul de complicată, care a șlefuit în timp o multitudine de transformări atât sub acțiunea unor factori cu influență directă, cât și a unor factori secundari.

Modificările suferite sub presiunea acestor factori au avut influențe puternice în timp asupra conformației actuale a zonei, creând de-a lungul defileului, microzone distincte din punct de vedere geologic și geografic. În ciuda acestui fapt, zona respectivă se caracterizează printr-o unitate natural-teritorială cu determinări specifice din punct de vedere demografic și istoric.

Prin poziția geografică, „Clisura” a fost și continuă să fie o importantă arteră de comunicare europeană și regională. Sector distinct al celui mai important fluviu european, el face legătura între Dunărea Mijlocie și Dunărea de Jos, iar prin aceasta din urmă cu regiunile nord-pontice, legând astfel Europa Centrală de cea estică. Flancată la vest de Valea Moravei și la est de cursul Timișului, ea este legată prin intermediul acestora și de regiunile balcano-egeene ale Europei de sud-est. Prin intermediul Văii Nerei, zona „Clisurii” este conexată cu regiunea centrală a piemontului bănățean, iar prin culoarul Timiș-Cerna cu nord-estul Banatului și prin acesta cu sudul Transilvaniei.

Toate aceste condiții naturale și climaterice, resursele solului și subsolului, ca și structura geomorfologică a reliefului din zona „Clisurii” au permis și favorizat dezvoltarea așezărilor umane.

² Ion Sircu, *Geografia fizică a României*, București, 1971, p. 25; M. Iancu, *Atlasul complex Porțile de Fier*; V. Mutihac, *Atlasul complex Porțile de Fier*.

Întregul ansamblu de factori istorici, economici și naturali au influențat și s-au reflectat în apariția, evoluția și gruparea acestor așezări. Marea lor majoritate se aflau situate în imediata apropiere a Dunării, mai ales în zonele cu terase joase, mai largi în vestul și estul acelei zone, dar și în numeroasele bazine și microdepresiuni din defileul propriu-zis.

Acesta este și cazul comunităților aparținând culturii Gârla Mare, care au locuit în această zonă în ultima perioadă a epocii bronzului.

Cercetările arheologice efectuate în zona „Clisurii” au dus încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea la o serie de descoperiri (așezări, necropole), aparținând culturii Gârla Mare atât pe malul românesc, cât și pe cel sârbesc.

Pe malul românesc sunt cunoscute următoarele așezări și necropole:

Socol – Încă din secolul trecut, pe raza comunei au fost descoperite fragmente ceramice preistorice. Astfel, pe platoul dealului Kamendin, situat la capătul sud-estic al satului, la o distanță de 2 km de mănăstirea Baziaș, este menționată o așezare preistorică fortificată. Printre materialele recoltate de aici se aflau și fragmente ceramice încrustate cu alb, aparținând culturii Gârla Mare³.

Cercetările de teren efectuate de colectivul șantierului arheologic Divici–Grad au dus la descoperirea în punctul numit de localnici „Palanacki Breg” a unei așezări dacice fortificate, de pe suprafața ei fiind recoltate și câteva fragmente ceramice aparținând culturii Gârla Mare. Săpăturile arheologice începute aici au scos la lumină o așezare dacică fortificată, care în partea nordică suprapune o așezare Gârla Mare.

La circa 1 km de așezarea de la „Palanacki Breg”, în amonte, se află locul numit „Kamarița”. Acesta se întinde ca o limbă de pământ între locul unde se varsă Nera în Dunăre și șoseaua Pojejena-Socol, fiind în mare parte inundată de apele Dunării. În anul 2000 apele fluviului au scăzut permițând cercetarea zonei. De pe suprafața solului au fost recoltate fragmente ceramice aparținând mai multor epoci istorice. Printre acestea au fost găsite și unele care aparțineau culturii Gârla Mare.

Divici – Situat pe malul stâng al Dunării, la 10 km în aval de Baziaș, satul Divici aparține de comuna Pojejena și este cunoscut în literatura de

³ B. Milleker, *Délmagyarország régisegleletei a honfoglalás előtti időkből*, I, Temeswar, 1897, p. 79, 103, M. Roșka, *Erdélyi Regészeti Repertorium*, Kolozsvár, 1942, p. 277, R. Petrowsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleologic până în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 455.

specialitate prin cercetările din aşezarea dacică fortificată din punctul „Grad”, cât şi prin menţionarea unor descoperiri preistorice care au fost efectuate de colectivul de cercetare din cadrul şantierului arheologic Porţile de Fier⁴.

În anul 1994, soldaţii pichetului de grăniceri au descoperit în punctul numit „Ribiş”, situat în apropierea foişorului de pază din acest loc, mai multe fragmente ceramice dintre care unele încrustate. Cercetând locul, am constatat că în acest punct se află o aşezare de tip Źuto Brdo– Gârla Mare, iar la cca. 700-1000 m în amonte de aşezare s-au descoperit urmele unei necropole, distrusă în întregime de lucrările agricole, iar mai târziu şi de lucrările ce au fost efectuate pentru înălţarea şi consolidarea şoselei Pojejena–Socol. Până în prezent nu am putut efectua decât câteva sondaje la marginea aşezării, neavând acordul proprietarului pentru executarea unor săpături sistematice.

Moldova Veche - Încă de la sfârşitul secolului trecut localitatea este menţionată în literatura de specialitate pentru descoperirile preistorice de pe raza ei⁵.

Astfel, în apropierea portului, mai precis pe terenul cuprins între fosta vamă a portului, situată pe malul Dunării, şi biserica ortodoxă sârbă au fost descoperite mai multe fragmente de ceramică încrustată. În acest perimetru E. Bujor a cercetat o necropolă de incinerăţie de tipul Dubovac–Źuto Brdo–Gârla Mare⁶.

În insula Decebal, cunoscută de locatari sub denumirea de „Ostrovul Mare”, în urma cercetărilor efectuate de colectivul Porţilor de Fier au fost descoperite o serie de aşezări preistorice din diferite epoci, printre ele aflându-se şi ceramică Gârla Mare.

Pe înălţimea „Humca”, cercetările de suprafaţă şi mai apoi săpăturile arheologice efectuate au dus la descoperirea unor aşezări preistorice aparţinând culturii Coţofeni. Aşezarea Coţofeni este suprapusă de o aşezare Vatina şi de una Gârla Mare⁷.

⁴ D. Tudor şi colectiv, *Şantierul arheologic Porţile de Fier*, în *SCIV*, 2, 1966; M. Gumă, S. A Luca, C. Săcărin, *Cercetările de la Divici–Grad*, în *Banatica*, 9, 1987, p.199; M. Gumă, C. Săcărin, A. Rustoiu, *Cercetări arheologice în aria nord–thracică*, Bucureşti, 1995, p. 86.

⁵ B. Milleker, *op. cit.*, p. 130.

⁶ S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, Bucureşti, 1978, p. 81 şi următoarele.

⁷ R. Petrovsky, *op.cit.*, p . 437; S. Morintz, *op. cit.*, p.30; D. Tudor, *op. cit.*; Gh.

Liubcova – În punctul numit de localnici „Țiglărie” sau „depozitul lui Ficher” a fost descoperită și cercetată parțial o necropolă plană de incinerare care aparține culturii Gârla Mare. În timpul cercetărilor au fost scoase la lumină un număr de 64 de morminte și un mormânt depozit conținând arme, unelte și podoabe⁸.

Piatra Elișovei - Punctul „Piatra Elișovei” este situat în apropierea limitei dintre județele Caraș-Severin și Mehedinți, chiar pe malul Dunării, în dreptul fostului pichet de grăniceri. Descoperit întâmplător în 1982, odată cu scăderea apelor Dunării, situl arheologic din acest punct conține materiale ceramice și piese din metal aparținând mai multor epoci. Epoca bronzului este reprezentată prin materiale ce aparțin culturii Gârla Mare⁹.

Orșova - Printre materialele descoperite pe raza orașului vechi, care actualmente se află sub apele Dunării, sunt menționate și fragmente cu ceramică încrustată din epoca bronzului¹⁰.

Drobeta Turnu-Severin - printre materialele descoperite pe raza orașului sunt menționate și fragmente cu ceramică încrustată ce aparțin culturii Gârla Mare¹¹.

Pentru a putea discuta despre cultura Gârla Mare din Clisura Dunării nu putem omite materialele aparținând acestei culturi de pe malul sârbesc al Dunării. În prezentarea descoperirilor de pe malul sârbesc menționăm faptul că, deși zona aceasta a Clisurii, cunoscută în Serbia sub numele de „Djerdap”, se întinde până la Prahovo, noi vom prezenta numai descoperirile efectuate între localitățile Dubravica și Livade, acestea corespunzând segmentului românesc dintre Socol și Drobeta Turnu-Severin.

Dubravica - Săpăturile efectuate în situl de la Orasje au dus la descoperirea unei așezări preistorice aparținând mai multor epoci. Stratigrafia pe verticală de jos în sus este următoarea: neolitic – Starčevo, eneolitic Baden-Kostolac,

Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 71 și următoarele.

⁸ C. Săcărin, *Depozitul de bronzuri de la Liubcova-Țiglărie*, în *Banatica*, 8, 1985, p. 91; M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București 1993, p. 80; Idem, *Epoca Bronzului în Banat*, Timișoara, 1997, p. 40; S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al jud. Caraș-Severin*, 2004, p. 91.

⁹ C. Săcărin, *Descoperiri Gârla Mare în zona Porților de Fier*, în *Banatica*, 12, 1993, p.75 și următoarele; M. Gumă, *op. cit.*; S.A. Luca, *op. cit.*

¹⁰ S. Morintz, *op. cit.*, p. 90.

¹¹ *Ibidem*.

bronz mijlociu Vattina, bronz târziu Dubovac-Gârla Mare, hallstatt – Bosut-Kalakaca¹².

Monastir - În aval de Gospodinski Vir, lângă situl medieval, a fost descoperit un sit preistoric. Cercetările au scos la lumină o aglomerare de materiale preistorice. Primul orizont conține ceramică Baden-Kostolac-Coțofeni și Vucedol. Acesta este suprapus de un nivel cu ceramică caracteristică culturilor Vattina, Verbicioara și Gârla Mare¹³.

Veliko Gradište - Sondajele efectuate în împrejurimile localității în punctul „Tovan Ostrovo”, au dus la descoperirea unei așezări aparținând culturii Gârla Mare¹⁴.

Klicevac – În situl arheologic cercetat pe raza localității au fost descoperite și materiale care aparțin culturii Gârla Mare¹⁵.

Grad - Săpăturile arheologice efectuate în situl preistoric de pe raza localității au scos la lumină și materiale ceramice ce aparțin culturii Gârla Mare¹⁶.

Dobra - Cercetările efectuate în apropierea confluenței râului Kozice cu Dunărea au dus la descoperirea în 1968 a unei așezări aparținând culturii Gârla Mare, cât și a unui depozit de bronzuri compus din șapte piese¹⁷.

Žuto Brdo - Materialele descoperite în cadrul cercetărilor efectuate pe raza localității aparțin culturii Gârla Mare–Žuto Brdo–Dubovac¹⁸.

¹² M. Vasić, *Zuto Brdo. Prilozi za poznavanje Kulture gvozdenog doba u Dunavskoj Dolini*, în *Starinar*, N.S.V, 1910, Belgrad, 1912, p.1 și următoarele; M. Garašanin, în *Neolithicum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 1958, p. 82; N. Tasić, *Prajistoria Vojvodina*, 1974, p. 81; D. Iacanović, în *Viminacium*, 6, 1991, p. 22; D. Iacanović, A. Djordević, în *Viminacium*, 4-5, 1989-1990, p. 70.

¹³ B. Brukner, în *Comori arheologice în zona Porților de Fier*, p. 70; S. Morintz, *op. cit.*, p.40.

¹⁴ N. Tasić, în *Comori arheologice în zona Porților de Fier*, p. 70; Idem, în *Prajistoria Vojvodine*, p. 15; Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului...*, p.70.

¹⁵ M. Vasić, *op. cit.*, p.117; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 118; N. Tasić, *op. cit.*, p. 32.

¹⁶ N. Tasić, *op. cit.*, p. 408; M. Garašanin, *op. cit.*, p. 328; S. Morintz, *op. cit.*, p.33; M. Kosorić, I. Todorović, *Grad najelise mtobrske Kulture grupe*, în *Starinar*, N. S. XII–XIV, 1962-1963, p. 269.

¹⁷ P. Popović, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV/1983-83, p.80; N. Tasic, *op.cit.*, p. 122; Idem, *Praj. Voj.*, p. 90.

¹⁸ M. Garašanin, în *Prajistoria Yugoslavenske Zemalija*, 1983, p. 528; Vl. Dumitrescu, în *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, 1960, p. 220.

Kladova - În situl preistoric cercetat pe raza localității, printre alte materiale au fost descoperite și materiale aparținând culturii Dubovac–Žuto Brdo–Gârla Mare¹⁹.

Livade - Săpăturile arheologice efectuate pe raza localității, în punctul „Mala Varbica”, au dus la descoperirea unui important sit arheologic din epoca bronzului. Stratigrafic succesiunea orizonturilor este următoarea: orizontul I aparține culturii Verbicioara, faza III, complet dezvoltată. Orizontul II aparține culturii Dubovac–Žuto Brdo–Gârla Mare, iar cel de-al treilea orizont aparține culturii Gava din Ma A1²⁰.

După prezentarea cadrului geografic și a descoperirilor aparținând culturii Gârla Mare în Clisura Dunării, vom încerca să prezentăm principalele abordări privind evoluția acestei culturi în zonă.

Făcând parte din marele complex al câmpurilor de urne cu ceramică încrustată de la Dunărea mijlocie și inferioară, descoperirile care constituie subiectul acestei lucrări au fost desemnate succesiv prin termenii de descoperiri, grup sau cultura de tip Žuto Brdo²¹, Bjelo Brdo–Klicevac²², Gârla Mare²³, Bjelo Brdo–Gârla Mare²⁴, Bjelo Brdo–Vatina–Vârșeț–Cârna²⁵, Gârla Mare–Cârna²⁶, Dubovac–Žuto Brdo²⁷, Žuto Brdo–Gârla Mare sau Žuto Brdo–Gârla

¹⁹ Wosinsky Mor, *Az öskor meszbetetes diszitesu agyagművéssege*, Budapesta, 1904, p. 30; S. Morintz, *op. cit.*, p. 31.

²⁰ M. Vukmanović, P. Popović, *Recherches archeologiques sur la localité Livade, près de Mala Vrbica*, în *Chaiers des Portes de Fier*, III, p. 7.

²¹ M. Vasić, *op. cit.*, p. 207.

²² I. Nestor, *Der Stand de Vorgeschitetforschung in Rumanien*, 1993, p. 92.

²³ D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *MCA*, II, 1956, p. 265; D. Berciu, *Zorile Istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 177-182; I. Nestor, *Epoca bronzului*, în *Istoria României (tratat)*, București, 1960, p. 108-110.

²⁴ I. Nestor, *op. cit.*, p. 109.

²⁵ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cârna*, București, 1961, p. 301.

²⁶ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 317.

²⁷ M. Garašanin, *Neolithicum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 1958, p. 82; Idem, *Dubovačko – Zutobrdsko grupa*, în *Praistorija Jugoslovenkoe Zemalja*, IV, (Bronzano doba), Sarajevo, 1983, p. 520; B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasic, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, p. 464.

Mare-Cârna²⁸, Dubovac-Cârna²⁹, Dubovac-Žuto Brdo-Gârla Mare-Cârna³⁰ și Dubovac-Žuto Brdo Gârla Mare³¹.

În literatura bulgară de specialitate au fost utilizate denumirile de cultură Nova Selo, cultură Orsoja, cultură Balej-Orsoja și mai nou cultura ceramicii încrustate de la Dunărea de Jos³².

Cele mai vechi descoperiri aparținând complexului cultural cu ceramică încrustată de la Dunărea mijlocie și inferioară, respectiv de tipul celor cunoscute mai recent sub termenii de ceramică nord-panonică, sud-panonică sau transdanubiană încrustată, a celor atribuite grupului Szeremle și culturilor de tip Novo Selo-Balej-Orsoja, au fost semnalate și chiar parțial cercetate sau publicate încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Pot fi amintite aici, în primul rând, semnalările lui Fl. Römer³³, J. Hampel³⁴, M. Wosinsky³⁵ (pentru Ungaria).

Se cuvine a fi remarcat studiul monografic pe care ultimul dintre aceștia l-a dedicat ceramicii preistorice încrustate cu alb³⁶. În cadrul acestuia, alături de multe descoperiri din Serbia și Voivodina au fost semnalate și o serie de descoperiri din sudul Banatului Românesc, între care se detașează cele de la Orșova³⁷.

Pentru zona Porților de Fier și regiunile imediat învecinate din Serbia și România, trebuie amintite contribuțiile inițiale ale lui M. Valtrović³⁸ și apoi cele

²⁸ S. Morintz, *op.cit.*, p.28.

²⁹ B. Hansel, *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 a Chr*, în *PAS*, Band 1, Berlin, 1982, p. 31.

³⁰ Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *Epoca bronzului...*, p.81.

³¹ C. Săcărin, *Descoperiri Gârla Mare...*, p.76.

³² T. Shalganova, *The Lower Danube Incrusted Pottery Culture*, în *Preistoric Bulgaria. Monographis in World Archeology, Preistor Wisconsin*, p. 291.

³³ Fl. Romer, *Resultats généraux du mouvement archeologique en Hongrie*, *Compte-Rendue II*, Budapest, 1878, p. 163

³⁴ J. Hampel, *Denkmaler der Bronzezeit in Ungarn*, I-III, Budapest, 1886-1896.

³⁵ M. Wasinsky, *Tolnavármegye az öskortól a honfoglalásig*, I Budapest, 1896, p.108.

³⁶ M. Wonsinsky, *Die inksustierte Keramik der Stein-und Bronzezeit*, Berlin, 1904, p.81.

³⁷ M. Wosinsky, *Az öskor meszbetetes diszitesu agyagművessege*, Budapest, 1904.

³⁸ M. Valtrović, *Bakrene i brozane starine iz Srbije*, în *Starinar*, VII, 1890, p.110.

datorate lui M. M. Vasić³⁹ și Bodrog Milleker⁴⁰. Ultimilor autori menționați li se datorează practic primele cercetări asupra monumentelor arheologice de tip Žuto Brdo–Gârla Mare din zona Porților de Fier și introducerea lor în circuitul științific de specialitate.

Astfel, după publicarea descoperirilor efectuate la Klicevac (în mare parte distruse în timpul războiului), M. Vasić a introdus în literatura de specialitate numeroase descoperiri de acest gen, scoase la iveală în urma cercetărilor efectuate pe malul sudic al Dunării, de la Belgrad la Prahovo (în special acelea de la Vinča, Klicevac, Vajuga, Ljubicevac și Vidbol, ultima în Bulgaria)⁴¹, pe care le atribuie însă epocii fierului.

Pentru malul nordic al acestei zone, primele cercetări și semnalări ale unor descoperiri de același tip se datorează prodigioasei activități de investigare în teren depuse de către Bodrog Milleker. După cunoștințele noastre, cele dintâi referiri publicate de acesta se leagă de ceramica încrustată descoperită la Socol-„Kamedin” (promontoriul „Palanacki Breg”)⁴² și la Liubcova-Depozitul de lemne Fischer („Tiglarie”)⁴³. Tot el menționează și faptul că, între 6-9 iulie 1898, în localitatea Moldova Veche, pe malul Dunării, la demolarea unei cazărmi a fost descoperit un idol din lut ars (fragmentar), decorat cu incizii încrustate cu alb și mai multe morminte de incinerare în urnă, ceramica fiind ornamentată cu incizii și încrustată cu substanță albă⁴⁴. De asemenea, Milleker este acela care a semnalat existența unei alte necropole de incinerare în urnă, de epoca bronzului, caracterizată prin ceramică încrustată cu substanță alb, la Moldova Veche-„Ostrov”⁴⁵. În 1903 el va face săpături în necropola de la Dubovac-Kudeljiste⁴⁶. Tot lui i se datorează și semnalarea descoperirilor de la Gaj-Beli Breg⁴⁷.

³⁹ M. M. Vasić, *La necropole de Klicevac*, în *Revue archeologique*, Paris, 1902.

⁴⁰ B. Milleker, *op.cit.*, III, p. 45.

⁴¹ M. M. Vasić, *op. cit.*

⁴² B. Milleker, *op.cit.*, I, p. 103

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ B. Milleker, *op.cit.*, III, p. 94.

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁴⁷ *Ibidem.*

Cam în aceeași perioadă, J. Brumschmid a publicat parțial descoperiri similare înregistrate la Bjelo Brdo⁴⁸.

Pentru zonele riverane Dunării din nord-vestul Bulgariei trebuie menționată semnalarea descoperirilor de la Kutovo de către A. Chilingirow⁴⁹.

Alături de înregistrarea și publicarea unor noi materiale de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, mai ales pe teritoriul Olteniei, perioada dintre cele două războaie mondiale consemnează într-o serie de studii și sinteze mai ample primele încercări de ordonare cronologică, delimitare cronologică și structurare culturală a complexului dunărean cu ceramică încrustată din epoca bronzului.

Astfel, după ce în 1922 L. Franz a introdus în circuitul științific o serie de descoperiri efectuate la Gârla Mare⁵⁰, Al. Bărcăcilă va publica în 1924 materiale similare descoperite la Ostrovul Corbului⁵¹.

Între 1932–1935 D. Berciu și colaboratorii săi au început cercetările în necropola plană de incineratie („câmp cu urne”) de la Balta Verde – „la Morminți”⁵², după care, în 1936, Al. Bărcăcilă efectuează la rândul său primele săpături în necropola de la Ostrovul Mare–Km fluvial 870 (punctul „Bivolării”)⁵³.

În 1937 a fost publicat pentru prima dată și tezaurul de aur de la Ostrovul Mare („Țigănași”)⁵⁴, fiind foarte probabil ca acesta să fi aparținut comunităților de tip Gârla Mare⁵⁵.

⁴⁸ J. Brumschmid, *Hrvatske sredovjicne starine I-V*, în *Vjesnik Hrvatsnoga Arheoloskj*, N.S. VII, 1903-1904, p. 30.

⁴⁹ A. Chiilngirov, *Predistoceski nahodište Kray Duna va ot Timoka*, în *Izvestija na Bulgarskoto, Arheologicesko Druzbestvo*, 2, Sofia, IS II, p. 147.

⁵⁰ L. Franz, *Vorgeschichtliche Funde aus Rumanien*, în *WPZ*, IX, 1922, p. 89.

⁵¹ Al. Bărcăcilă, *Antiquites pre et protohistoriques de Turnu –Severin*, în *Dacia*, I, 1924, p. 283.

⁵² D. Berciu, *Cercetări și descoperiri noi în Mehedinți*, în *AO*, XII, 1933, p. 65, Idem, *Scurtă privire asupra preistoriei Olteniei în lumina noilor descoperiri*, în *RI*, XX, 1934, p. 42, Idem, *Generalități asupra preistoriei Olteniei și angrenării ei în problemele Europei Centrale și sud-estice*, în *BCMI*, 1934.

⁵³ G. Crăciunescu, *Noi descoperiri arheologice din epoca bronzului la Ostrovul Mare*, în *Drobeta*, IV, 1980, p.43.

⁵⁴ G. Severeanu, *The Gold Tresasure of the Ostrovul Mare*, în *Revista muzeului și pinacotecii municipiului București*, nr. 1-2, 1937, p. 5.

⁵⁵ D. Popescu, V. Popescu, *Asupra tezaurului de la Ostrovul Mare*, în *SCIV*, VII, 1955, 3-4, p. 865.

Dacă în monumentală sa sinteză din 1926 V. Pârvan nu a făcut prea multe referiri⁵⁶, ele vor fi însă mult mai substanțiale în lucrările lui I. Nestor (1933)⁵⁷ și, mai ales, în cele aparținând lui D. Berciu (1939)⁵⁸.

În timp ce I. Nestor desemna acest gen de descoperiri prin termenul de grupă Bjelo Brdo-Klicevac⁵⁹, D. Berciu realiza mai apoi cea mai amplă publicare de asemenea materiale cunoscute până în acel moment pe teritoriul Olteniei, provenind de la Ostrovul Mare, Balta Verde, Gârla Mare, Salcia, Vânjuleț, Cârna, Plosca, Bistreț și Desna. El propunea includerea lor în grupa Bivolării (specifică Olteniei), descoperirile similare din Banat fiind atribuite grupei Vatina-Vârșeț. Integrându-le în contextul mai larg al civilizației „Câmpurilor de urne”, D. Berciu le încadra în „epoca mijlocie și târzie a bronzului”, apreciind că „evoluția lor se prelungește și în prima epocă a fierului”⁶⁰.

În anul 1942 începe și cercetarea sistematică a importantei necropole de la Cârna–„Grindul Tomii”⁶¹. Până în 1944 poate fi consemnată doar publicarea câtorva figurine antropomorfe descoperite aici⁶². Rezultatele de ansamblu ale săpăturilor de aici au văzut lumina tiparului doar în 1961, într-o monografie semnată de Vl. Dumitrescu și rămasă exemplară până în prezent⁶³.

În Serbia, pentru perioada interbelică se remarcă îndeosebi publicarea carului votiv de la Dupljaja⁶⁴.

De asemenea, în această perioadă problematica „ceramicii încrustate” sau a „culturii câmpurilor de urne” a fost abordată și în câteva sinteze mai ample referitoare la „preistoria” europeană sau într-o serie de lucrări dedicate

⁵⁶ V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 203.

⁵⁷ I. Nestor, *Der Stand der Forgechichte forschung in Rumanien*, p. 92.

⁵⁸ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p.102.

⁵⁹ I. Nestor, *op. cit.* p. 92.

⁶⁰ D. Berciu, *op. cit.* p. 102.

⁶¹ Vl. Dumitrescu, *Dare de seamă asupra cercetărilor și săpăturilor întreprinse în 1942*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități în anii 1942-1943*, București, 1944, p. 38.

⁶² Vl. Dumitrescu, C.S. Nicolaescu Plopșor, *Statuetele din epoca bronzului descoperite în necropola de la Cârna – Dolj*, în *Oltenia*, IV, 1944 (extras).

⁶³ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare de la Cârna*, București, 1961.

⁶⁴ I. Petrović, *Votivna Kolica iz Dupljaje*, în *Starinar*, V, 1928-1930, p. 21-28; F. Milleker, *Preihistorjska Kolika na Dupljaje*, în *Starinar*, V, 1928-1930, p.20.

diverselor aspecte ale epocii bronzului în zonele panonice și ale Dunării mijlocii.

Astfel, în 1925, M. Hoernes acceptă denumirea de „ceramică panonică încrustată”, propusă inițial de Fl. Romer pentru toate manifestările cu ceramică de acest tip din zona Dunării mijlocii, în timp ce O. Menghin includea în „cultura Vârșeț” grupa sudică a acesteia, din afara hotarelor Ungariei (reprezentată la acea dată mai ales prin descoperirile din Banat)⁶⁵.

În 1929 V. G. Childe deosebea un număr de cinci grupe culturale (considerate a fi caracterizate prin ritul de incinerare) în cadrul manifestărilor epocii bronzului de la Dunărea Mijlocie și Inferioară, între care și trei grupe de „câmpuri de urne” cu ceramică încrustată, respectiv grupa Bjelo Brdo (din Slovenia), grupa Klicevac (din Serbia) și grupa Vatina (din Banat)⁶⁶.

Pe de altă parte, în 1932 N. Aberg folosea termenul de „ceramică panonică încrustată” doar pentru grupele sudice cu ceramică de acest tip din afara hotarelor Ungariei⁶⁷.

În 1937, deși publică o serie de alte materiale descoperite la Dubovac și Žuto Brdo, N. Grbić continuă încă să le încadreze în epoca fierului⁶⁸.

Pentru Ungaria, P. Patay este cel dintâi care a utilizat termenii de „ceramică încrustată nord-panonică” (pentru grupa sudică)⁶⁹, delimitare care va fi preluată ulterior și de alți autori. În același context pot fi remarcate și unele contribuții aduse ulterior de către J. Csilag⁷⁰.

Progrese deosebite atât în cercetarea, cât și în interpretarea realităților arheologice aparținând complexului cultural al „câmpurilor de urne” cu ceramică încrustată de la Dunărea Mijlocie și Inferioară au fost înregistrate într-un ritm din ce în ce mai accelerat după cel de-al doilea război mondial.

Astfel, în 1953, odată cu publicarea catalogului Muzeului arheologic din Turnu-Severin, D. Berciu introduce în circuitul științific noi materiale de

⁶⁵ M. Hoerner, O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Wien, 1925, p.404.

⁶⁶ G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, p.268.

⁶⁷ N. Aberg, *Bronzezeitliche und fruheisenzeitliche Chronologie*, III, Stokholm, 1932, p.52.

⁶⁸ N. Vulić, M. Grbić, *Corpus Vasorum Antiquorum*, Yougoslavie, fasc.3, Belgrad, 1937, p.5.

⁶⁹ P. Patay, *Fruhbronzezeitliche Kulture in Ungarn*, Budapest, 1938, p.60-67.

⁷⁰ J. Csilag, *Bronzokori temető es ujjabbokori lakotelepnymok Bonyad határában*, în *AE*, 1942, p.119.

tip Žuto Brdo–Gârla Mare din sud-vestul Olteniei (provenind mai ales de la Ostrovul Mare, Ostrovul Corbului, Balta Verde și Salcia)⁷¹.

Aproape concomitent, în 1953-1954, M. Garašanin utiliza deja termenul de cultură de tip Dubovac–Žuto Brdo (în care includea atât descoperirile din zona Porților de Fier/Djerdap, cât și pe cele din Oltenia), plasând-o în intervalul Reinecke Bzbl-HaA și considerând-o contemporană cu descoperirile pe care le atribuie grupei Vatina-Vârșeț⁷².

În 1956, odată cu publicarea cercetărilor pe care le-au efectuat în „câmpul de urne” de la Balta Verde, D. Berciu și E. Comșa au făcut prima încercare de periodizare a descoperirilor de tip Gârla Mare din România, bazându-se îndeosebi pe evoluția acestui cimitir, în două faze, presupunând și existența unei eventuale etape intermediare între acestea⁷³.

Anul 1960 consemnează apariția primului volum din tratatul de istorie a României, în care I. Nestor apreciază că grupa Bjelo Brdo–Gârla Mare este considerată „intensivă” în Oltenia și că ea nu evoluează, cu excepția unor moșteniri ulterioare, dincolo de sfârșitul bronzului mijlociu⁷⁴.

În 1961, cu ocazia publicării importantei monografii a necropolei de la Cârna–„Grindul Tomii”, Vl. Dumitrescu aprecia că existența acesteia poate fi plasată aproximativ între 1500-1200 a. Chr., acceptând implicit evoluția culturii Žuto Brdo–Gârla Mare și în bronzul târziu⁷⁵.

Introducerea acestor cercetări în circuitul științific a permis cercetătorilor germani B. Hänsel și R. Hachmann să-și avanseze propriile opinii referitoare la periodizarea cimitirului de la Cârna.

B. Hänsel a deosebit trei faze în evoluția acestei necropole, utilizarea ei situându-se (conform propriului sistem cronologic) între etapele MDI (aproximativ Reinecke BzB1) și SDI (aproximativ Reinecke BzC-D).

⁷¹ D. Berciu, *Catalogul Muzeului Arheologic din Turnu – Severin*, în *MCA*, I, 1953, p.589.

⁷² M. Garašanin, *Banat–Serbisches Donauland Keramelkod*, în *RadVM*, 2, 1953, p. 67; Idem, *Ein Beitrag zur Chronologie der banatischen Bronzezeit*, în *RadVM*, 3, 1954, p. 5; Idem, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 1958, p. 75.

⁷³ D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu*, în *MCA*, II, 1956, p. 156.

⁷⁴ I. Nestor, *op-cit.*, p. 110.

⁷⁵ B. Hänsel, *Beitrage zur Chronologie der mittlere Bronzezeit in Karpatenbecken*, I, Bon, 1968, p. 139.

Primele două faze stabilite de către Hänsel includeau, de fapt, majoritatea înmormântărilor de la Cârna, etapei finale a acesteia corespunzându-i doar câteva (M70, 75, 109, 116)⁷⁶.

În schimb, în recenzia pe care a făcut-o monografiei lui Vl. Dumitrescu, R. Hachmann opina, pe baza analizei efectuate asupra motivelor ornamentale ale ceramicii, pentru existența a două faze în această necropolă (prima fiind caracterizată prin utilizarea preponderentă a ornamentelor în zigzag, iar cea de-a doua prin utilizarea motivelor în ghirlandă și mai rar a celor meandrice)⁷⁷. Pe de altă parte, el atribuia toate figurinele „en cloche” celei de-a doua faze a necropolei de la Cârna.

Cercetările din zona Porților de Fier (atât pe malul românesc, cât și pe cel sârbesc) s-au intensificat, mai ales în anii '60, prin activitatea desfășurată de colectivele complexe care au urmărit depistarea și salvarea vestigiilor ce urmau să fie afectate prin construirea barajului pentru hidrocentrala de la Porțile de Fier I. Pe lângă reconfirmarea unor semnalări mai vechi⁷⁸, cele efectuate pe malul românesc au condus, în primul rând, la identificarea și cercetarea parțială de către Expectatus Bujor a necropolei de tip Dubovac-Žuto Brdo-Gârla Mare de la Moldova Veche-Sat (din păcate încă nepublicate până în prezent)⁷⁹.

Descoperirile substanțiale au fost efectuate însă pe malul sârbesc, unde pe lângă reverificarea și cercetarea parțială a unor situri demult semnalate de către M.M. Vasić (Ljubicevac, Korbovo, Vajuga), au mai fost semnalate și publicate alte vestigii atribuite culturii de tip Dubovac-Žuto Brdo-Gârla Mare atât în amonte (Tavan-Ostovo, lângă Veliko Gradište, Kozice lângă Dobra, Monastir lângă Gospodjin Vir), cât și în aval de Cazane (Nova Varbica și Kamenicki Potok lângă Mihajlovac)⁸⁰.

În 1962 au fost publicate cercetările efectuate în așezarea de la „Grad”, unde a fost surprinsă pentru prima oară relația stratigrafică între faza „clasică”

⁷⁶ *Ibidem*, p. 145.

⁷⁷ R. Hachmann, *Die fruhe Bronzezeit in wetlichen Ostgeegbeit und ihre mittel-und sud-ostereuroaischen Bezeihungen*, Hamburg, 1957, p. 54.

⁷⁸ B. Milleker, în *Délm.*, III, 1906, p. 50.

⁷⁹ Cu toate demersurile făcute pe lângă cercetătorul E. Bujor, nu am putut vedea materialul respectiv.

⁸⁰ J. Uzelac, *Bronze Age in the South of the Yugoslavian Banat*, în *The Yugoslav Danube Basin and the Neghbouring Regions in the second Millenium B.C.*

și cea târzie a culturii de tip Žuto Brdo-Gârla Mare⁸¹.

Anumite referiri la descoperirile cunoscute până în acel moment în zona Porților de Fier au fost făcute și în două lucrări de sinteză referitoare la preistoria Serbiei și la preistoria Voivodinei, semnate de M. Garašanin⁸² și, respectiv, N. Tasić⁸³. Datând mai timpuriu sfârșitul variantei vestice (Dubovac-Žuto Brdo) a culturii Žuto-Brdo-Gârla Mare, ultimul s-a pronunțat pentru divizarea evoluției culturii în trei faze.

Aproape concomitent A.D. Alexandrescu a stabilit, pe baza importurilor ceramice reciproce, o serie de sincronisme importante între descoperirile de tip Gârla Mare și anumite manifestări culturale din imediata vecinătate estică a acesteia (în special acelea de tip Tei și Zimnicea-Plovdiv)⁸⁴.

Contribuții importante la cunoașterea acestei culturi în nord-vestul Bulgariei au fost aduse în aceeași perioadă de către V. Mikov⁸⁵ și T. Filipov⁸⁶, în special în legătură cu descoperirile de la Novo Selo și Orsoja.

Un alt moment deosebit în studiul de ansamblu al culturii Žuto Brdo a fost marcat în 1978 de S. Morinz prin publicarea sintezei sale dedicate principalelor manifestări culturale ale epocii bronzului din spațiul carpato-balcanic⁸⁷. Plasând evoluția acestei culturi între sfârșitul manifestărilor de tip Vatina (respectiv al unui anumit moment din faza Verbicioara III) și începutul culturilor de aspect „hallstattian”, apărute ulterior în aceleași areale, el a împărțit evoluția culturii în patru faze și a opinat că – începând cu faza a III-a – se pot diferenția în cadrul acesteia două aspecte zonale, cel estic (Gârla Mare) – în aval de Porțile de Fier și cel vestic (Žuto Brdo) – în amonte de Porțile de Fier⁸⁸.

În 1979 descoperirile de tip Dupovac- Žuto Brdo-Gârla Mare-Cârna din zona Porților de Fier, mai ales cele de pe malul românesc (Clisura Dunării), au fost trecute în revistă și analizate de către Gh. Lazarovici și C. Săcărin într-

⁸¹ M. Garašanin, *Praistorja no tlu S.R. Srbije*, II, Beograd, 1973, p. 327.

⁸² *Ibidem*, p. 340.

⁸³ N. Tasić, în *PraiVoiv*, Novi Sad, 1974, p. 241.

⁸⁴ A.D. Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dep. du Teleorman)*, în *Dacia* (NS), XVII, 1973, p. 52.

⁸⁵ V. Mikov, *Zlatnoto sakrovište ot Valcitran*, Sofia, 1958.

⁸⁶ T. Filipov, *Nekropol ot Kasnata bronzova epocha pri.s. Orsoja*, Lomsko, Lom., 1976.

⁸⁷ S. Morintz, *op.cit.*, 1978.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 38.

un studiu mai amplu referitor la evoluția epocii bronzului în această regiune. Autorii s-au declarat în favoarea existenței a trei faze în cadrul respectivelor manifestări culturale⁸⁹.

Documentația arheologică referitoare la prezența comunităților de acest tip pe malul românesc al Porților de Fier s-a îmbogățit în mod substanțial îndeosebi începând cu 1979, când a fost localizată necropola de la Liubcova-Țiglărie, din păcate aflată deja în acel moment în zona inundată de apele lacului de acumulare al hidrocentralei Porțile de Fier I. În ciuda acestui fapt, începând cu 1980, în perimetrul necropolei s-au întreprins o serie de cercetări arheologice de salvare (în momentele permise de scăderea nivelului actual al fluviului, datorită curățării ecluzelor hidrocentralei). Au fost recuperate astfel până în prezent un număr important de morminte plane de incinerare, cu un inventar bogat și interesant⁹⁰. Cu excepția unui „depozit” de bronzuri descoperit în perimetrul necropolei și publicat în 1985⁹¹, marea majoritate a descoperirilor efectuate până în prezent în necropola de la Liubcova-Țiglărie au rămas inedite, ele urmând a fi valorificate.

Progrese substanțiale în cunoașterea de ansamblu a culturii de tip Žuto Brdo–Gârla Mare și, implicit, la prezența ei în zona Porților de Fier au fost înregistrate mai ales în ultimii ani. Ele se datorează atât arheologilor români, cât și celor din țările învecinate⁹².

Astfel, în această perioadă, repertoriul descoperirilor de tip Žuto Brdo–Gârla Mare de pe malul românesc al Porților de Fier s-a îmbogățit prin identificarea și cercetarea și chiar publicarea parțială a stațiunilor de la Divici, punctele „Ribîș” și „Grad”⁹³, precum și de la Svința-„Piatra Elișovei”⁹⁴.

De asemenea, pe lângă descoperirile similare înregistrate în nord-estul Serbiei, noile cercetări efectuate în sud-vestul României au reușit să pună în evidență aici – alături de necropole deja cunoscute – și existența unor

⁸⁹ Gh. Lazarovici, C. Săcărin, *op. cit.*, p. 71.

⁹⁰ C. Săcărin, *Descoperiri Gârla Mare...*, p. 73.

⁹¹ Idem, *Depozitul de bronzuri...*, p. 91 și următoarele.

⁹² M. Gumă, *Epoca bronzului...* passim.

⁹³ C. Săcărin, *Descoperiri Gârla Mare...*, p. 76.

⁹⁴ Idem, *O nouă descoperire din epoca bronzului în Clisura Dunării*, în *Banatica*, 7, 1983, p. 59 și următoarele.

așezări, cum ar fi cea de la Ostrovul Mare-Km 865⁹⁵, Orevița Mare⁹⁶, Ostrovul Corbului⁹⁷ și Ghidici⁹⁸. Astfel, ultimele două stațiuni au oferit elemente noi și importante referitoare la stratigrafia, cronologia relativă și periodizarea descoperirilor de tip Žuto Brdo–Gârla Mare, în ciuda faptului că multe din observațiile și materialele rezultate din săpătură n-au fost încă publicate.

Astfel, cercetările efectuate în așezarea Gârla Mare de la Ostrovul Corbului au evidențiat o stratigrafie complexă, comportând trei etape succesive de locuire în sectorul A, mai multe complexe de locuire sau gropi izolate în sectorul B al stațiunii și chiar câteva morminte de incinerare (spre kilometrul fluvial 912). Se apreciază că descoperirile de aici reflectă întreaga evoluție a culturii Gârla Mare, pornind de la etapa cea mai veche, care se situează la un orizont cronologic anterior necropolei de la Cârna (etapa proto-Gârla Mare) și continuând cu celelalte două, care prezintă elemente deja specifice pentru respectiva cultură. Primele două niveluri conțin și elemente de mixtură cu manifestări de tip Madorovce, Vatina și Verbicioara (faza a III-a)⁹⁹.

O situație interesantă din același punct de vedere s-a constatat și în așezarea de la Ghidici, unde se remarcă, de asemenea, existența a trei niveluri succesive de tip Žuto Brdo–Gârla Mare, suprapuse de un nivel hallstattian timpuriu cu ceramică exclusiv canelată¹⁰⁰. Totodată, în materialul ceramic din inventarul unor locuințe aparținând celui de-al treilea nivel al așezării de tip Žuto Brdo–Gârla Mare de aici, mai ales în locuințele 2-3, s-a putut observa un proces organic de evoluție spre orizontul canelat care a urmat acestei culturi în sudul Olteniei¹⁰¹.

⁹⁵ G. Crăciunescu, *Așezarea din epoca bronzului de la Ostrovul Mare*, în *Drobeta*, IV, 1986, p. 180.

⁹⁶ Idem, *Așezarea din epoca bronzului de la Oravița Mare*, în *SympThrac.*, 7, Tulcea, 1989, p. 154.

⁹⁷ B. Hänsel, P. Roman, *Siedlungsfunde der bronzezeitlichen Gârla Mare-Gruppe bei Ostrovul Corbului Ostlich des Eisernen Tores*, în *PZ*, 59, 1984, p. 188.

⁹⁸ M. Nica, *Locuințe de tip Gârla Mare și hallstattiene descoperite în așezarea de la Ghidici (jud. Dolj)*, în *Thraco-Dacica*, VIII, nr. 1-2, 1987, p. 188.

⁹⁹ B. Hänsel, P. Roman, *op. cit.*, p. 188.

¹⁰⁰ M. Nica, *op. cit.*, p. 16 și următoarele.

¹⁰¹ Idem, *Date noi cu privire la cronologia și periodizarea grupului cultural Gârla Mare pe baza descoperirilor din așezarea și necropola de la Ghidici, punctul Balta Țârova*, în *SympThrac*, 8, Satu Mare, p. 178.

Se impune să remarcăm însă aici și faptul că, anterior, bazându-se exclusiv pe analiza necropolelor de acest tip, Vl. Dumitrescu atribuia primei etape necropola de la Balta Verde și cea mai veche fază a necropolei de la Cârna, incluzând în a doua etapă ultima fază a acesteia din urmă¹⁰². La rândul său, I. Chicideanu atribuia primei etape o serie de descoperiri mai timpurii de la Ostrovul Corbului, considerând tipice pentru cea de-a doua etapă stațiunile de la Balta Verde, Cârna, Grad, Korbovo și Novo Selo¹⁰³.

În literatura românească de specialitate, mai recentă, au fost consemnate și unele contribuții importante referitoare la relațiile existente între manifestările târzii ale culturii de tip Žuto Brdo-Gârla Mare și cele specifice „perioadei de tranziție spre prima epocă a fierului” sau grupelor hallstattiene timpurii cu ceramică exclusiv canelată, care s-au succedat în același areal geografic (sud-vestul României, nord-estul Serbiei și nord-vestul Bulgariei). Dintre acestea, menționăm aici pe acelea aparținând lui I. Chicideanu și M. Gumă. Ambii se pronunță, într-o măsură mai mare sau mai mică, în favoarea participării unor elemente târzii aparținând culturii Žuto Brdo-Gârla Mare la geneza manifestărilor culturale care i-au urmat în mod nemijlocit acesteia, existând între ei o serie de deosebiri în ceea ce privește componentele etnoculturale dominante ale acestora din urmă.

Astfel, în concepția lui I. Chicideanu evoluția culturală post-Gârla Mare (respectiv din bronzul târziu/Reinecke BzD și până în pragul fazei HaA) a fost continuată în sudul Olteniei și în zona Porților de Fier de grupa Bistreț-Ișalnița, la geneza căreia avea în vedere, alături de unele elemente Gârla Mare târzii, îndeosebi o puternică componentă vestică (de tip Belegiš târzie)¹⁰⁴.

Se poate observa însă că majoritatea descoperirilor incluse de I. Chicideanu în grupa Bistreț-Ișalnița corespund celor atribuite de S. Moritz fazei a IV-a a culturii Žuto Brdo-Gârla Mare. Multe dintre acestea fuseseră integrate astfel încă din 1976 de către B. Hänsel în așa-numita grupă Ișalnița, alături de alte descoperiri aparținând orizontului final din dezvoltarea culturii Žuto Brdo-Gârla Mare, efectuate mai ales în aval de zona Porților de Fier. Cercetătorul german aprecia încă din acel moment că această grupă prezintă caractere tranzitorii între orizontul clasic al descoperirilor de tip Gârla

¹⁰² Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerație de la Cârna*, București, 1961, p. 343.

¹⁰³ I. Chicideanu, *Die Frühthrakische Kultur. Zur Bronzezeit in Südwesten Rumaniens*, în *Dacia* NS, XXX, 1986, 1-2, p. 7.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 20.

Mare-Cârna și cel hallstattian timpuriu din Oltenia (ilustrat mai ales prin descoperirile cu ceramică canelată ale grupului Vârtop)¹⁰⁵.

La rândul său, M. Gumă aprecia că descoperirile de tip Ișalnița sau de tip Bistreț-Ișalnița aparțin mai curând unui orizont final al culturii de tip Žuto Brdo-Gârla Mare, putând fi datate la sfârșitul fazei BzD și începutul fazei HaA1. El plasa astfel sfârșitul culturii Žuto Brdo-Gârla Mare undeva în prima parte a fazei HaA1, apreciind că aceasta s-ar fi petrecut în condițiile unor puternice influențe și chiar a unei anumite presiuni etnice concrete exercitate de elemente de tip Cucuteni-Belegiș II. Prin sinteza realizată între acestea și manifestările de tip Žuto Brdo-Gârla Mare târzii ar fi luat naștere (pe fondul preponderent al acestora din urmă, însă) grupele de tip Moldova Nouă-Liborajdea (în zonele dunărene din sudul Banatului românesc și cel nord-vestic al Bulgariei), grupe pe care autorul le integrează în „perioada de tranziție spre prima epocă a fierului”, plasându-le *grosso modo* în etapa HaA (eventual și începutul fazei HaB1)¹⁰⁶.

Câteva abordări au fost făcute în ultima perioadă de timp, la problematica statuetelor *en cloche* destul de frecvente în mediul cultural de tip Žuto Brdo-Gârla Mare. Urmând unor studii anterioare elaborate de Z. Letica¹⁰⁷, N. Majnarić-Pandzić¹⁰⁸, aceeași problematică a fost reluată mai recent și de cercetătorii români M. Chicideanu-Șandor și I. Chicideanu, care au operat o nouă împărțire tipologică și eșalonare cronologică a acestui gen de descoperiri¹⁰⁹.

Dincolo de unele reluări mai noi în discuție ale grupelor panonice și transdanubiene cu ceramică încrustată datorată cercetătorilor maghiari G. Bandi¹¹⁰ și T. Kovács¹¹¹, nu putem trece peste aportul pe care îl aduc recent

¹⁰⁵ B. Hänsel, *op. cit.*, p. 148.

¹⁰⁶ M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, în *BiblThr.*, IV, 1993, p. 150.

¹⁰⁷ Z. Letica, *Antropomorfne figurine bronzanog doba u. Jugoslavij*, Beograd, 1973.

¹⁰⁸ N. Majnarić, N. Pandzić, *Tri neobjavljena srednjobroneodoba groba iz Oresca u Banatu*, în *O.A.*, 14, Zagreb, 1989, p. 43.

¹⁰⁹ M. Șandor Chicideanu, I. Chicideanu, *Observații asupra unor materiale ceramice inedite de la Dubovac aflate în colecțiile Muzeului Banatului*, în *AnB* (S.N.), II, 1993, p. 83.

¹¹⁰ G. Bandi, *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*, Belgard, 1984, p. 267.

¹¹¹ T. Kovács, *Die topographische und chronologische stellung dre Ezeremle-Kultur in der Bronzezeit des sudlichen Kerpatenbeckens*, în *Symposium Gomolava*, I, 1986, Novisad, 1988, p. 155.

cercetătorii sârbi la clarificarea unor probleme importante referitoare la prezența și locul descoperirilor cu ceramică panonică și transdanubiană încrustată, ca și acelora de tip Dubovac- Žuto Brdo-Gârla Mare de pe teritoriul Serbiei, cuprinzând inclusiv pe cele din Clisura Dunării/Djerdap.

Astfel, în capitolul referitor la descoperirile atribuite grupei Dubovac-Žuto Brdo din vol. IV al amplei sinteze dedicate preistoriei Iugoslaviei, M. Garašanin a făcut o sintetică trecere în revistă a problematicii generale legate de prezența acestui tip de descoperiri pe teritoriul Serbiei. Cu acest prilej, el s-a pronunțat în favoarea unei evoluții neîntrerupte a acestei culturi, plasând-o în intervalul fazelor BzD- început de HaA1¹¹².

P. Medović, la rândul său, a făcut cea mai recentă trecere în revistă a descoperirilor cu ceramică încrustată din Voivodina (Banatul sârbesc, Backa și Srem), publicând noi materiale de acest tip descoperite în spațiul menționat¹¹³.

O problemă asemănătoare a fost abordată concomitent și de N. Tasić într-un important studiu dedicat descoperirilor de tip Szeremle din Banat și cronologiei acestora¹¹⁴. Menționând că, deși cele mai timpurii descoperiri cu ceramică încrustată apar izolat în alte medii culturale din Serbia (cum sunt cele de tip Somogyvar-Vinkovci, Vatina și Mureș), încă de la sfârșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu, cercetătorul iugoslav precizează totuși că despre o întrepătrundere efectivă a elementelor de acest tip până în Banat nu poate fi vorba decât odată cu sfârșitul culturii Vatina în această zonă, respectiv undeva la nivelul fazei BzB1 (adică în jur de 1500 a. Chr.) și după acest moment¹¹⁵. Totodată, el împarte evoluția manifestărilor cu ceramică încrustată din Voivodina și zonele dunărene ale Serbiei, României și Bulgariei în trei faze mari¹¹⁶.

În prima fază, elementele culturale de ceramică transdanubiană încrustată ajung spre sud doar până în zona estică a Sremului și până la confluența Savei cu Dunărea. Ele lipsesc la acest orizont (BzA2 cca 1600 a. Chr.) în sudul Banatului, unde continuă încă să evolueze comunitățile Vatina târzii.

¹¹² M. Garašanin, *Dubovacko-Zutobrdaska grupa*, în *Pristorija Jugoslaven skih zemalja*, IV, Sarajevo, 1983, p. 520.

¹¹³ P. Medović, *Die inkrustierte Keramik der Mittelbronzezeit in der Vojvodina*, în *Symposia Vršac*, (1995) Belgrad – Vršac, 1996, p. 163 și următoarele.

¹¹⁴ N. Tasić, *Das Problem der Funde von Szeremle in Banat*, în *Symposia Vršac* (1995) Belgrad–Vršac, 1996, p. 147.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 150.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 154.

În a doua fază, elementele de acest tip se răspândesc până în Baranja sudică, Backa și Srem, ajungând apoi până în sudul Banatului. Această etapă este la orizontul fazei BzB și ar corespunde cu începutul manifestărilor de tip Dubovac.

A treia fază (începând odată cu BzB2) consemnează răspândirea aceluiași element spre est, până în zona Porților de Fier, în Oltenia și nord-vestul Bulgariei, corespunzând astfel – în mare – evoluției manifestărilor de tip Žuto Brdo–Gârla Mare în aceste regiuni.

Contribuții importante la studiul acestor din urmă cercetări au fost aduse în ultima perioadă și prin cercetările din Bulgaria.

După ce V. Mikov a pus în discuție mai multe probleme legate de prezența acestui gen de descoperiri pe teritoriul Bulgariei¹¹⁷, a urmat publicarea importante necropole de la Orsoja (de către T. Filipov)¹¹⁸ și apoi publicarea parțială a cercetărilor efectuate lângă Balej.

În același context mai pot fi menționate și contribuțiile aduse de Panayotov¹¹⁹ și T. Shalganova, ultima desemnând aceste descoperiri sub denumirea de „cultura ceramicii încrustate de la Dunărea de Jos”¹²⁰.

În sfârșit cele mai recente contribuții la problemele culturii cu ceramică încrustată de tip Žuto Brdo–Gârla Mare au fost aduse de M. Gumă în lucrarea dedicată epocii bronzului în Banat¹²¹.

Desigur, toate cele prezentate mai sus au contribuit mult la progresul cercetărilor și la mai buna cunoaștere a manifestărilor de tip Žuto Brdo–Gârla Mare în ansamblul lor, urmând ca prin prezentarea ultimelor cercetări și a materialelor rezultate să contribuim la o mai bună cunoaștere a evoluției acestei culturi în zona Clisurii.

¹¹⁷ V. Mikov, *op. cit.*, p. 116.

¹¹⁸ T. Filipov, *op. cit.*, p. 80.

¹¹⁹ I. Panayotov, *The Bronze Age in Bulgaria*, în *Studies and Problems Preistoria Bugaria*, Madison–Wisconsin, 1995.

¹²⁰ T. Shalganova, *Otnosno grebedovidnija motiv ukrasata na Kulturata na in Krustovana Keramika po dolnija Dunav, Marica–Istok*, în *Arheologiceski proucavanija*, 2, Sofia, 1994, p. 112.

¹²¹ M. Gumă, *Epoca Bronzului în Banat*, Timișoara, 1997.

WISSENSCHAFT ÜBER DIE KULTUR GÂRLA MARE IN DER ZONE EISEN TORE – DONAU KLISUR

Zusammenfassung

Durch dieses Vorstellung, der Hersteller mache eine kurze Präsentation an geographischen Rahmen, natürlichen Bedingungen, Wetter Bedingungen, Bodenressourcen, Reliefstruktur und auf Bedeutung diesen Faktoren an Bereich Wohn und Siedlungswesen Entwicklung.

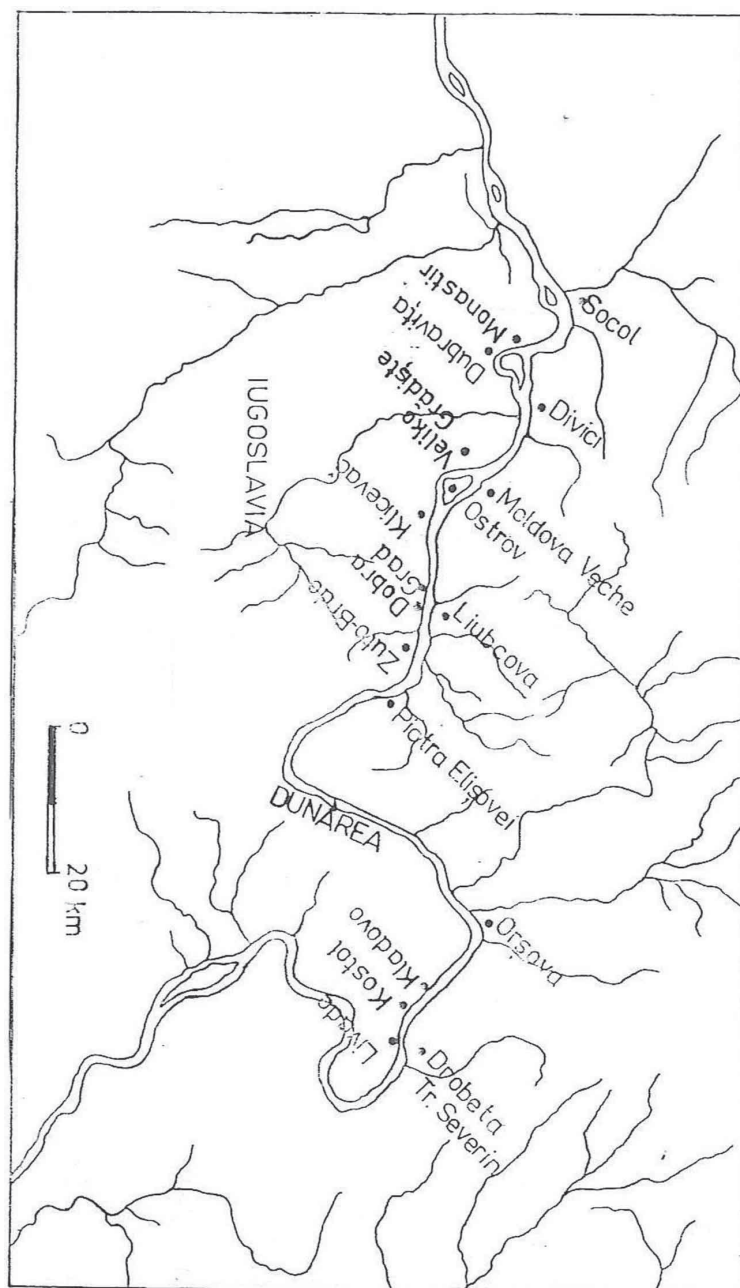
Das gesamte Komplex diesen Faktoren haben beeinflusst das Entstehung und Entwicklung von menschlichen Siedlungen von diesem Bereich entlang vieler Historisches Zeiträumen.

Für zu bersprechen können über Gârla Mare Kultur von Donau Klisura Forschungen, wird vorgestellt die Untersuchungen die zugehören diesen Kultur, solange auf Rumänischen und Serbische Wasserfront.

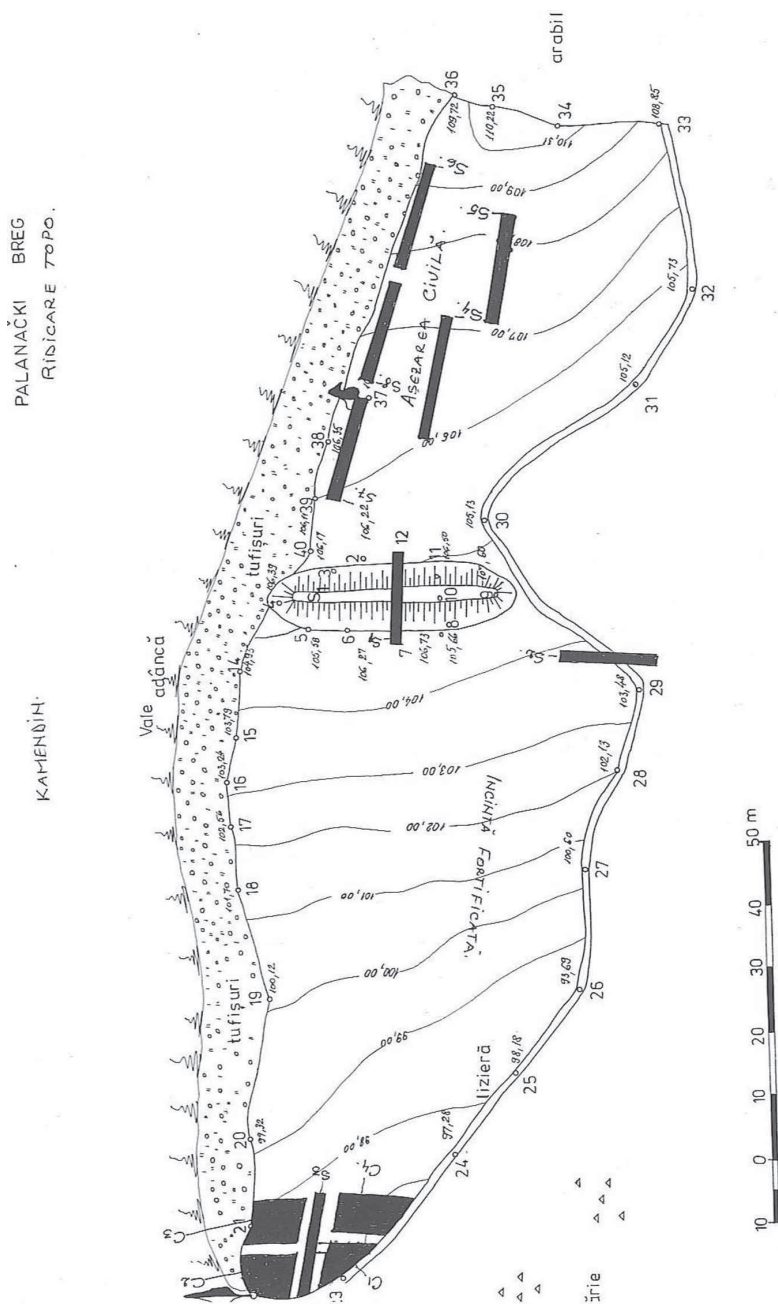
Fortsetzung ist eine Analyse eingetragen über hauptsächlich Problemen Gârla Mare Kultur, laufen verschiedenen Namen die Sie erhielt, sowie unterschiedlichen Meinungen auf Periodisierung und Chronologie.

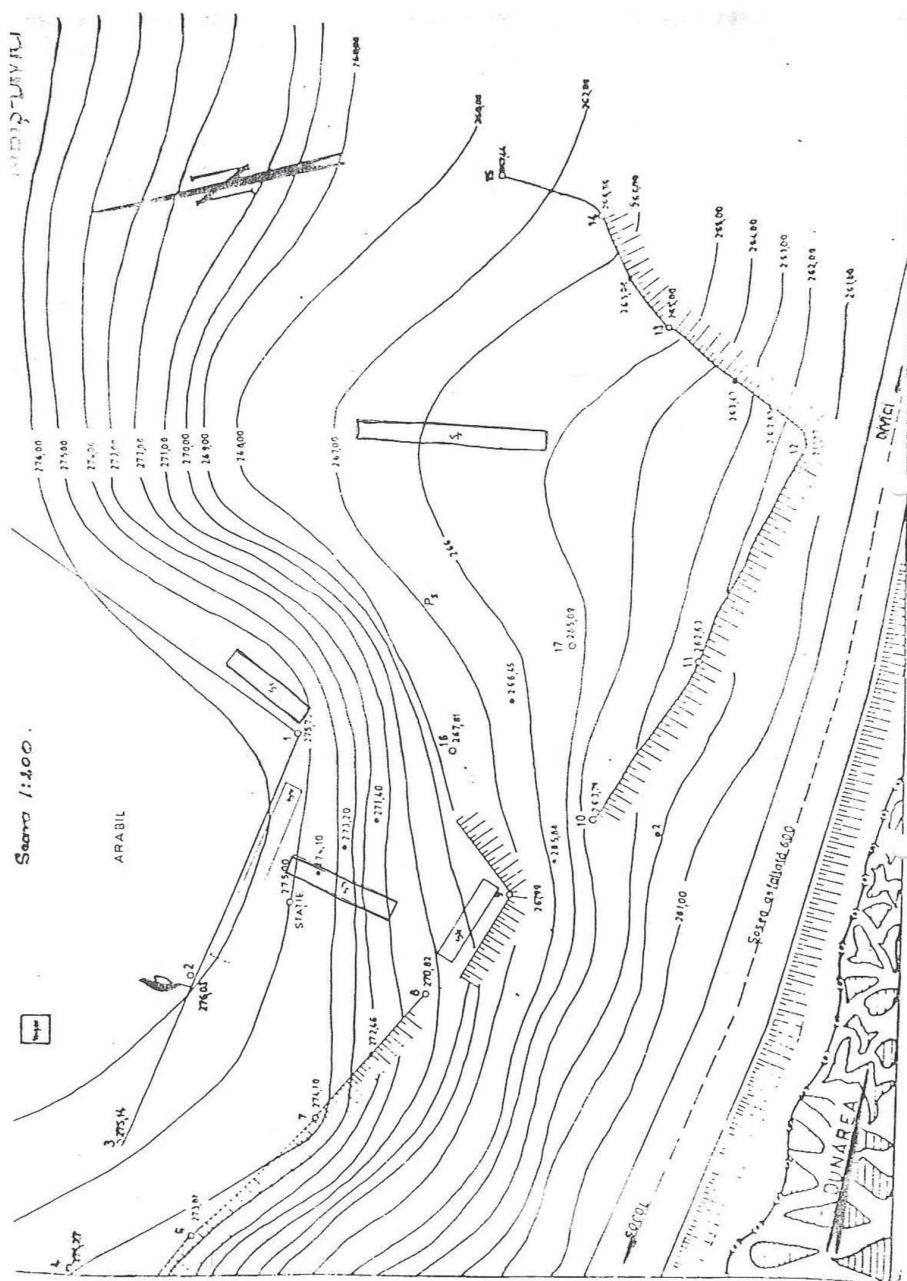
Alle Ergebnisse die gemacht worden bis heutzutage, sowie in Donau Klisura und Djerdop, und Umgebung, hatten erlaubt der Rumänischen und Ausländischen Forschers zu erfinden neuen Hypothesen auf Herkunft Kultur, Zerstreung Verbreitung und Zeitraum der Evolution.

Hiermit die frühesten Manifestation zugehörig diesen Kultur sind gerahmt in Bronzezeit B1 (1500 an.Ch.) , ende Vatina Kultur in Bereich, und ihres ende scheint stattgefunden zu haben an die Schwelle Hallstatt, Teilnahme einigen Faktoren Gârla Mare Kultur an Biellung ersten Hallstatt Manifestationen in Donau Klisura und Bereich flußabwärts EisenTore.

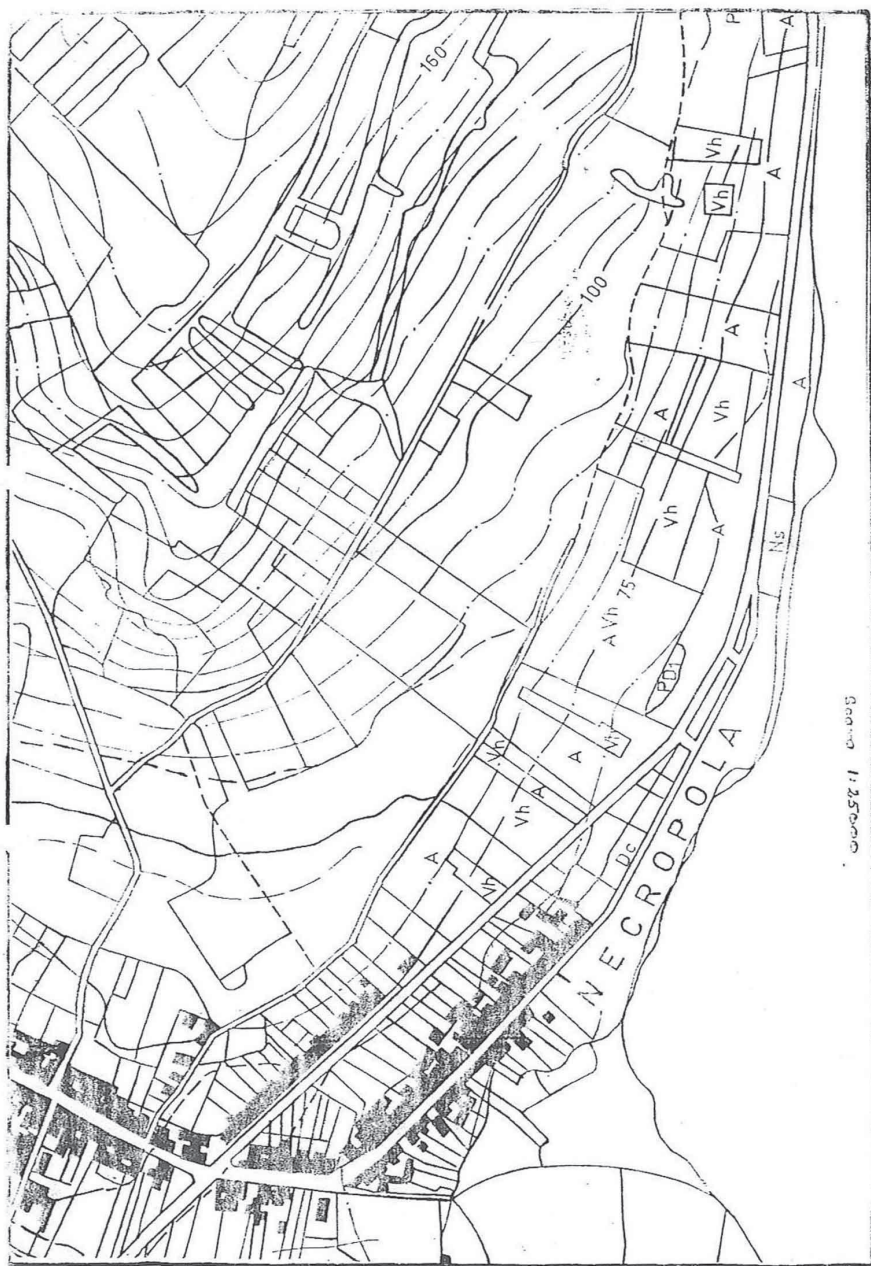

Pl. 1. Harta descoperirilor Žuto Brdo – Gârla Mare în zona Porților de Fier.
 Abb. 1 – Entdeckung Karte Žuto Brdo - Gârla Mare Bereich Portile de Fier (EisenTore).

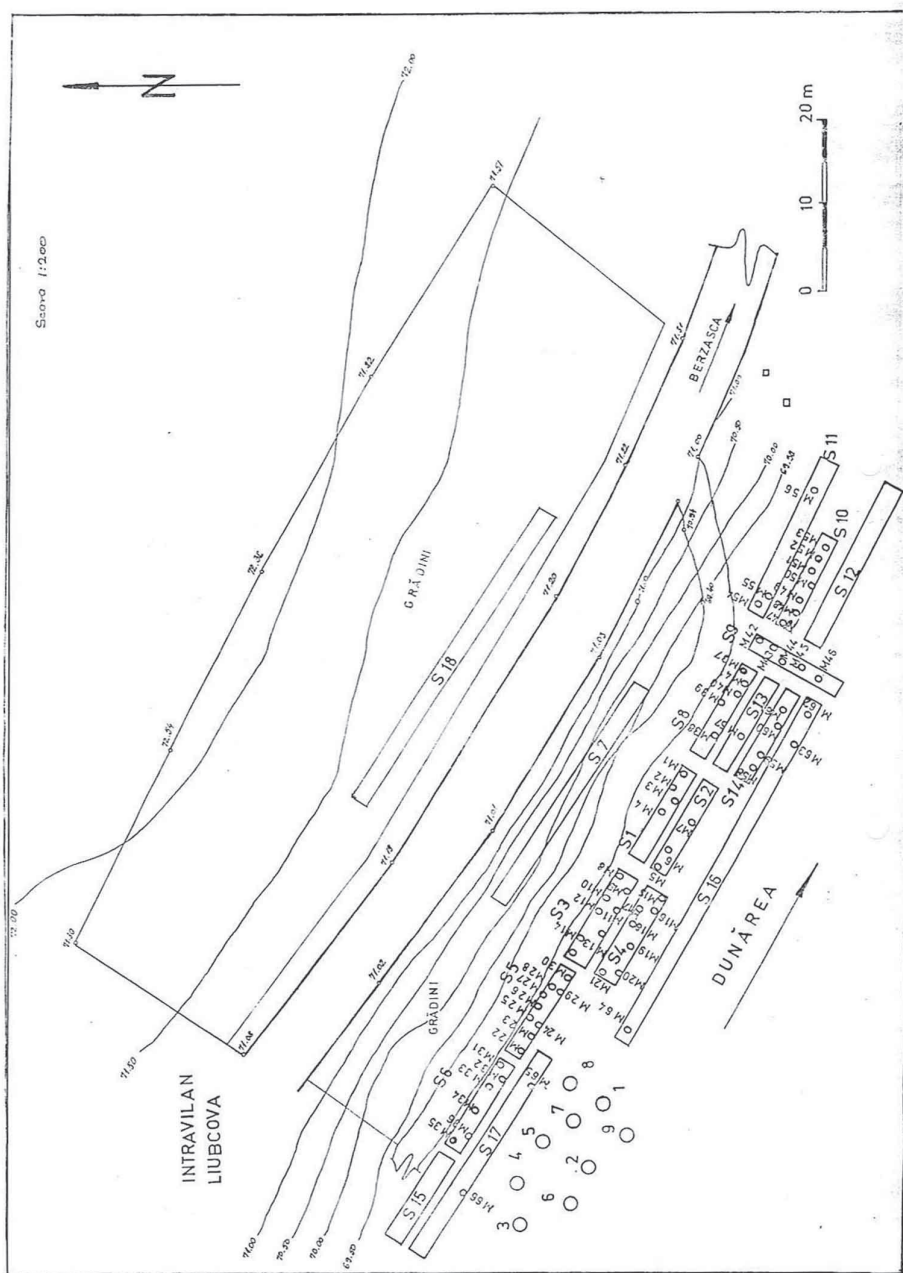

Pl. 3. Planul cercetărilor de la Divici – „Ribis”.
 Abb. 3 – Forschung Planzeichnung von Divici – „Ribis”.

Pl. 4. Planul satului Liubcova.
Abb. 4 – Dorf Ortplan Liubcova.

Pl. 5. Planul cercetărilor din necropolă.

Abb. 5 - Forschung Planzeichnung aus Nekropole.

UNELTE AGRICOLE ROMANE DIN SUD-VESTUL DACIEI

*Dacian Rancu**

Cuvinte cheie: catalog, tipologie, unelte agricole

Keywords: the catalogue, typology, the agriculture tools

Sud-vestul Daciei a reprezentat, încă din Antichitate, un teritoriu cu multe resurse minerale, exploatate de-a lungul veacurilor, în special în perioada romană, de către populațiile care au trăit în aceste teritorii, nu puține la număr, atestate și ele arheologic prin numeroasele urme lăsate de-a lungul timpului.

În ceea ce privește prelucrarea fierului în Dacia, avem atestate arheologic ateliere de fierărie, atât în mediul militar cât și în cel civil. Deși diferă, producția unui atelier din mediul militar fiind axată în principal pe producția de arme, piese de harnașament și echipament militar, în mediul civil producția este specializată pe materiale necesare construcțiilor, ele sunt totuși similare. În Dacia de sud-vest avem documentate două asemenea ateliere, unul la *Tibiscum*, celălalt la *Praetorium* (Mehadia).

Uneltele folosite în agricultură erau din fier și se produceau în atelierele locale, unele fiind aduse din import. Acestea s-au descoperit fie în depozite, cum ar fi cele de la Dedrad¹ (Reghin), Lechința de Mureș² (județul Mureș), Obreja³ (județul Alba), Apoldu de Sus⁴ (județul Sibiu), Căianu Mic⁵ (județul Bistrița Năsăud), Mărculeni⁶ (județul Mureș), fie prin cercetări arheologice sau întâmplătoare și constau din brăzdare de plug, cuțite de plug, seceri, coase, sape, săpăligi, târnăcoape, cosoare etc.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-mail: rancudacian@yahoo.com.

¹ Glodariu-Cîmpeanu 1966, 19-31.

² Crișan 1960, 280-299.

³ Protase 1971, 140-157.

⁴ Popa 2001, fig.15/1, 1-10.

⁵ Marinescu-Retegan 1979, 253-260.

⁶ Glodariu *et alii* 1970, 207-231.

Adunarea acestor unelte într-un singur loc era făcută din mai multe motive: din cauza jafurilor întreprinse de barbari după distrugerea unei așezări sau a unui castru, fie erau ascunse în scop de salvare de către proprietari, fie pentru a aduna metalul vechi ca ulterior să poată fi refolosit, fapt ce poate fi atribuit atât atacatorilor cât și localnicilor⁷.

Catalogul uneltelor agricole romane din sud-vestul Daciei

Denumire: BRĂZDAR DE PLUG (*vomer*) (Pl. I /1)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 200 mm; l_{max}: 100 mm; Gr: 6 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, cu lama de formă triunghiulară, ușor rotunjită la vârf, care se lărgeste la partea superioară. Cam la o treime din lungimea totală, prin două creștături executate în părți și îndoirea plăcii s-au obținut două aripioare cu ajutorul cărora brăzdarul era fixat de talpa plugului, din care se mai păstrează una. Pe una din fețe lama prezintă o nervură longitudinală.

Analogii: Tăturea, 1982, 73, Fig.9.

Bibliografie: Moga-Benea , 1977, 327, Pl. 1/1.

Datare: Sec. II- III.

Loc de păstrare: MBT, Neinventariat.

Denumire: BRĂZDAR DE PLUG (*vomer*) (Pl. I /2)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L:262 mm;l: 130 mm; Gr: 15 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, cu lama de formă triunghiulară, ușor rotunjită la vârf, care se lărgeste la partea superioară. Cam la o treime din lungimea totală, prin două creștături executate în părți și îndoirea plăcii s-au obținut două aripioare cu ajutorul cărora brăzdarul era fixat de talpa plugului. Pe una din fețe lama prezintă o nervură longitudinală.

⁷ Benea 2008, 37.

Analogii: Tătulea, 1982, 74, Fig.10.

Bibliografie: Moga-Benea, 1977, 327, Pl. 1/1.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MBT Inv. 3526.

Denumire: BRĂZDAR DE PLUG (*vomer*) (Pl. I/3)

Locul descoperirii: Pescari (Coronini), Caraș Severin.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni : L: 233 mm; l: 100 mm; D_{manșon}: 45,5 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, cu lama de formă triunghiulară, ușor rotunjită la vârf, care se lărgeste la partea superioară. Prin două creștături executate în părți și îndoirea plăcii s-au obținut două aripioare cu ajutorul cărora brăzdarul era fixat de talpa plugului. Pe una din fețe lama prezintă o nervură longitudinală.

Analogii: Tătulea, 1982, 69.

Bibliografie: Protase-Zrinyi, 1978, 78.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MBMR. Neinventariat.

Denumire: CUȚIT DE PLUG (*aratrum*) (Pl. I/4)

Locul descoperirii: Gornea, Caraș-Severin, "Cetate".

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total}: 260 mm; l: 70 mm; Gr: 4 mm; H: 120 mm.

Stare de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, masiv, cu vârful ascuțit și de formă triunghiulară, talpă cu nervură profilată, dispozitiv de prindere cu spin.

Analogii: Glodariu-Câmpeanu, 1966, 19-31.

Bibliografie: Gudea 1977, Fig. 56/3; Bozu, 2008, 219, Fig. 371.

Datare: Sec. IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 73116.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. I/5)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 190 mm; l:250 mm; L_{orificiu}: 56 mm; l_{orificiu}: 38 mm; h_{orificiu}: 5 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de formă triunghiulară, asemănătoare cu cele de azi, are pe fața interioară o nervură longitudinală proeminentă. Orificiul de înmănușare are formă trapezoidală, cu o mică placă trasă în afară pentru susținerea mai bună a mânerului

Analogii: Protase, 1998, Pl. 92/6.

Bibliografie: Moga-Benea, 1977, 327, Pl. ½.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MT, inv. 491.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. I/6)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 290 mm; l:195 mm; L_{orificiu}: 50 mm; l_{orificiu}: 37 mm; h_{orificiu}: 4 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, de formă triunghiulară, asemănătoare cu cele de azi, are pe fața interioară o nervură longitudinală destul de ștearsă din cauza uzurii. În dreapta o mică porțiune lipsă iar orificiul de înmănușare are formă trapezoidală.

Analogii: Branga, 1986, 180-184, Pl.46-47.

Bibliografie: Moga-Benea, 1977, 327, Pl. 1/3.

Datare: Sec. II-III

Loc de păstrare: MT, inv. 497.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. I/ 7.)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 205 mm; l:155 mm; l_{placă}: 43 mm .

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de formă triunghiulară, de dimensiuni mici, destul

de uzată. Orificiul de înmănușare este fixat pe o placă, din care pornește o nervură longitudinală mai lată.

Analogii: Branga, 1986, 198, Pl. 53.

Bibliografie: Moga-Benea, 1977, 327, Pl. 1/4.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MT, inv. 499.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. I/ 8)

Locul descoperirii: Moldova Veche, Caraș Severin, așezare rurală.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total} : 225 mm; $l_{parte\ activă}$: 210 mm; $D_{orificiu}$: 44 mm; Gr: 800 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, cu partea activă de formă triunghiulară, orificiu semioval, cu o tijă de fixare lungă și corp masiv.

Analogii: Popa, 2001, Pl. 15/1, Pl. 15/6-7.

Bibliografie: Bozu 2008, 219, Fig. 372.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 73119.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. II/1)

Locul descoperirii: Moldova Veche, Caraș Severin, "Vinograda", așezare rurală.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total} : 290 mm; $l_{parte\ activă}$: 200 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, cu lama în formă de semidisc, cu o tijă lungă și manșon de prindere masiv.

Analogii: Tudor 1965, Pl.6/2.

Bibliografie: Bozu 2008, 219 , Fig. 373.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 3601.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. I/2)

Locul descoperirii: Gornea, Caraș Severin, “Căunița de Jos”.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L: 300 mm; l: 160 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, cu partea activă semiovală, cu aripi îndoite pentru înmănușare.

Analogii: Gaiu 2005, 215-225.

Bibliografie: Gudea 1977, Fig. 54/1; Bozu 2008, 219, Fig. 375.

Datare: Sec. III-IV .

Loc de păstrare: MBM, inv. 4283.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. II/3)

Locul descoperirii: Gornea, Caraș Severin, “Cetate”.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total}: 230 mm; l: 115 mm; Gr: 4 mm; D_{orificiu de fixare}: 35 mm .

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier cu corpul masiv și partea activă lată, orificiu cu aripioare de formă ovală.

Analogii: Gaiu 2005, 215-225.

Bibliografie: Gudea 1977, Fig. 56/1; Bozu , 2008, 219, Fig. 376.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 73118.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. II/4)

Locul descoperirii: Berzovia, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 300 mm; l: 160 mm; Gr: 7 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Partea activă este din fier masiv iar corpul dreptunghiular ușor trapezoidal. Orificiu de înmănușare se prelungește cu un vârf rupt la un capăt.

Analogii: Gudea 1977, Pl. 56/2.

Bibliografie: Bozu-Rancu, 2005, 170, Pl.XV.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, neinventariat.

Denumire: SAPĂ (*sarculum*) (Pl. II/25)

Locul descoperirii: Gornea , Caraș Severin, “Cetate”.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total} : 250 mm; $L_{parte\ activă}$: 180 mm, $l_{parte\ activă}$: 150 mm, $L_{manșon}$: 60 mm; $D_{manșon}$: 30 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de formă trapezoidală. cu nervură mediană în interior și cu manșon de fixare.

Analogii: Glodariu *et alii* 1970, 207-231.

Bibliografie: Gudea 1977 , Fig. 56 /2; Bozu, 2008, 219, Fig. 374.

Datare: Sec. IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 3695.

Denumire: SĂPĂLIGĂ (*sarculum*) (Pl. II/6)

Locul descoperirii: Berzovia. Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 470 mm; $L_{parte\ activă}$: 90 mm; $l_{parte\ activă}$: 60; $L_{tijă}$: 380 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, îndoită, aproximativ în forma literei “U”. Partea activă se prelungește cu o tijă cu profil dreptunghiular, cu capătul lățit și marginile îndoite spre interior cu aspect de manșon.

Analogii: Gudea 2008, 302. Pl.XLI / 6.

Bibliografie: Bozu-Rancu, 2005, 170, Pl.XVII/3.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MBM, neinventariat.

Denumire: SĂPĂLIGĂ (*rastrum*) (Pl. III/1)

Locul descoperirii: Tibiscum, S IV/ 1985, C.21, ad.- 1,20m, Caraș-Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 190 mm; l: 40 mm; Gr: 25 mm; D_{orificiu}: 15mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de mici dimensiuni, cu un orificiu de fixare pentru mâner la mijloc, capetele sunt ascuțite.

Analogii: Marinoiu 2004, Pl. 77/4.

Bibliografie: Petrescu-Rogozea, 1990, 130, Pl. V/3.

Datare: Sec. IIIII

Loc de păstrare: MC, inv. 13590.

Denumire: SĂPĂLIGĂ (*rastrum*) (Pl. III/2)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 190 mm, l: 30-60mm, L_{orificiu}: 36mm, l_{orificiu}: 33mm; h_{orificiu}: 6mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, cu lama trapezoidală, mult lățită în partea inferioară și orificiul de înmănunșare executat în capul piesei. Era utilizată la săparea pământului, în lucrările de grădinarie.

Analogii: Gherghe 2001, 46-47.

Bibliografie: Moga-Benea, 1977, 327, Pl. 1/5

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MT, inv. 490.

Denumire: SĂPĂLIGĂ (*ligo*) (Pl. III/3)

Locul descoperirii: Tibiscum, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 210 mm; l: 55 mm; L_{orificiu}: 40 mm; l_{orificiu}: 31mm; h_{orificiu}: 6 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de formă dreptunghiulară, cu lama rotunjită la un capăt. Orificiul de înmănunșare este executat în corpul piesei, astfel ca celălalt capăt să poată fi folosit ca și ciocan.

Analogii: Protase 1998, Pl. 92 /6.

Bibliografie: Moga-Benea , 1977, 327, Pl. 1/6.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MT, inv. 488.

Denumire: SĂPĂLIGĂ (*rastrum*) (Pl. III/4)

Locul descoperirii: Pojejena, Caraș Severin, achiziție, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 80 mm; l: 45 mm; Gr: 4 mm; D_{orificiu}: 20 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, de formă triunghiulară, de mici dimensiuni, cu un orificiu de fixare la mâner tras din partea activă.

Analogii: Popa 2001, Pl. 15/1, Pl.15/4-5.

Bibliografie: Bozu 2008, 218, Fig. 365.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 3645.

Denumire: SĂPĂLIGĂ - TÂRNĂCOP (*ligo*) (Pl. III/5)

Locul descoperirii: Tibiscum, S IV/ 1985, C. 3, ad.- 1,20m, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald prin batere.

Dimensiuni: L: 260 mm; l: 22 mm; Gr: 10 mm; D_{orificiu}: 5 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, de formă dreptunghiulară, cu lama rotunjită la un capăt. Orificiul de înmănunșare este executat în corpul piesei, astfel ca celălalt capăt să poată fi folosit ca și ciocan.

Analogii: Gudea, 2008, 300, Pl.XXXIX /1.

Bibliografie: Petrescu-Rogozea, 1990, 130, Pl. V/4.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MC, inv. 13579.

Denumire: TÂRNĂCOP (*dolabra*) (Pl. III /6)

Locul descoperirii: Berzovia, Caraș Severin, castru.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin ciocănire.

Dimensiuni: $L_{totală}$: 170 mm; $L_{tp. act}$: 90 cm; $l_{p. act}$: 60 mm; Gr: 20 mm; $L_{ext. orificiu}$: 80 mm; $l_{ext. orificiu}$: 40 mm.

Starea de conservare: Deteriorată.

Descriere: Din fier, fragmentară, cu partea activă ușor curbată și ascuțită; orificiul de fixare are formă dreptunghiulară.

Analogii: Gudea, 1977, Fig. 45/6.

Bibliografie: Bozu-Rancu, 2008, 170, Pl.XVI.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MBM, neinventariat.

Denumire: COSOR (Pl. III/7)

Locul descoperirii: Duleu, Caraș Severin, *Passim*.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L: 78 mm; $l_{lamă}$: 15 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, piesă folosită în general la altoiri și la curățatul viței de vie. Are formă curbă, lama terminându-se cu o tijă care are ca rol fixarea uneltei în mânerul de lemn

Analogii: Stîng, 2005, Pl. XXXVII.

Bibliografie: Inedit.

Datare: Sec. III.

Loc de păstrare: MȘD, neinventariat.

Denumire: COSOR (Pl. III/8)

Locul descoperirii: Dalboșeț (Șopotu Vechi), Caraș Severin, *Passim*.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L: 82 mm; $l_{lamă}$: 11 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, piesă folosită în general la altoiri și la curățatul viței de vie. Are formă curbă, lama terminându-se cu o tijă care are ca rol fixarea uneltei în mânerul de lemn. Diferă de piesa anterioară prin lungimea lamei.

Analogii: Duvauchelle, 2005, p. 198, Pl. 50.

Bibliografie: Inedit.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MȘȘ-V, neinventariat.

Denumire: SECERĂ (*falx*) (Pl. III/9)

Locul descoperirii: Șoșdea, Caraș Severin, donație, 1987, așezare rurală.

Material: Fier.

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L_{total} : 310 mm; $L_{lamă}$: 260 mm; $l_{lamă}$: 20 mm; $L_{mâner}$: 55 mm;

Gr: 4 mm.

Starea de conservare: Bună.

Descriere: Din fier, cu lama îngustă și curbată, mânerul este scurt, lipsește vârful.

Analogii: Protase *et alii*, 1997, Pl. LXIV /2.

Bibliografie: Bozu 2008, 220, Fig. 377.

Datare: Sec. III-IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 3660.

Denumire: SECERĂ (*falx*) (Pl. III/10)

Locul descoperirii: Dalboșeț (Șopotu – Vechi), jud. Caraș-Severin,

Passim.

Material: Fier

Tehnică: Prelucrare la cald, prin batere.

Dimensiuni: L: 153 mm; l: 7-12 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier de formă semiovală, pătrată în partea superioară, mânerul de fixare este rupt, în stare avansată de degradare.

Analogii: Gudea, 2008, 219, Fig. 78.

Bibliografie: Inedit.

Datare: Sec. II-III.

Loc de păstrare: MȘȘ-V, neinventariat

Denumire: SECERĂ (*falx*) (Pl. II /11)

Locul descoperirii: Gornea, Caraș Severin, "Cetate".

Tehnică: Prelucrare la cald.

Dimensiuni: L: 320 mm; l: 15 mm; Gr: 3 mm.

Starea de conservare: Mediocră.

Descriere: Din fier, cu spin de fixare la mâner și lama este curbată spre vârf.

Analogii: Gudea 2008, 219, Fig. 78.

Bibliografie: Bozu 2008, 116.

Datare: Sec. IV.

Loc de păstrare: MBM, inv. 73142.

Tipologia uneltelor agricole romane din sud-vestul Daciei

În provincia Dacia această categorie de unelte domină în toate descoperirile de până acum. În cadrul acestor descoperiri lotul cel mai mare de unelte aparține brăzdarelor de plug romane, alături de cuțitele de plug, unelte folosite în atelaje cu animale. Se utilizează în continuare și fierul de plug dacic⁸.

a) *Brăzdar de plug.* Referitor la brăzdarul de plug, C.M. Tătulea⁹ demonstrează că brăzdarul roman din Dacia reprezintă o categorie distinctă și întocmește o tipologie a acestuia care, cu câteva completări, este valabilă și astăzi.

Cele două piese care provin de la Tibiscum (Pl. I/1-2), din castru, se încadrează cronologic în secolele II-III, au partea activă de formă triunghiulară, ușor rotunjită la vârf, cu două aripioare. Dimensiunile lor sunt cuprinse între 200-262 mm, lungimea și 100-130 mm, lățimea.

Acestea se încadrează în tipul I, varianta *a*, a tipologiei întocmite de C. M. Tătulea¹⁰ și au fost folosite o lungă perioadă de timp, între secolele II-XI¹¹.

A treia piesă prezentată provine din arealul satului Pescari (Coronini) (Pl. I/3), are lungimea de 233 mm și lățimea de 100 mm, este încadrată de C.M. Tătulea¹² în tipul II care se caracterizează prin manșonul îngust, în formă de

⁸ Benea 2008, 48-49.

⁹ Tătulea 1982, 47-86.

¹⁰ *Ibidem*, fig. 11.

¹¹ *Ibidem*, fig. 2.

¹² *Ibidem*, fig. 12/5, fig. 13/1-5.

jgheab. Pieseile sunt lucrate din placă triunghiulară și au întotdeauna nervură longitudinală mediană pe aceeași parte cu deschiderea manșonului¹³.

Acest tip de brăzdar cu manșon de fixare este specific doar secolelor II- III¹⁴.

Analogii pentru tipul Ia se regăsesc la: Băiceni¹⁵, Bîrlogu¹⁶, Bicfalău¹⁷, Brateiu¹⁸, București¹⁹, Budești²⁰, Buțuluc²¹, Capidava²², Căianu Mic²³, Cornățel²⁴, Corvinești²⁵, Cristești²⁶, Dănești²⁷, Dedrag²⁸, Dodești²⁹, Dragosloveni³⁰, Garvăn³¹, Gherla³², Giurcani³³, Grumezoaia³⁴, Lazuri³⁵, Locusteni³⁶, Mărculeni³⁷, Mănăstirea³⁸, Ploiești³⁹, Pogonești⁴⁰, Răducăneni⁴¹, Reci⁴², Rîmnice Sărat⁴³,

¹³ *Ibidem*, 53.

¹⁴ *Ibidem*, 52.

¹⁵ Ioniță 1966, 217, fig. 7.

¹⁶ Tătulea 1982, 65, Fig. 5/3.

¹⁷ *Ibidem*, fig. 5/2.

¹⁸ Popa 2001, fig. 11.

¹⁹ Tătulea 1982, 65, fig. 5/4, 6.

²⁰ *Ibidem*, 67, fig. 5/7, 8.

²¹ *Ibidem*, fig. 6/1.

²² *Ibidem*, fig. 6/2.

²³ Marinescu-Retegan 1979, 253-260.

²⁴ Tătulea 1982, 67, fig. 6/4.

²⁵ *Ibidem*, nr. 18.

²⁶ *Ibidem*, nr. 18, 19, 20.

²⁷ *Ibidem*, Fig. 6/8, 9.

²⁸ Glodariu-Cîmpeanu 1966, 21, fig. 2/1, 4/1, Tătulea 1982, nr. 25.

²⁹ Tătulea 1982, 69, fig. 8/2.

³⁰ *Ibidem*, fig. 7/1-7.

³¹ *Ibidem*, 69, fig. 8/3.

³² *Ibidem*, 69, fig. 8/4.

³³ Coman 1979, 89 și fig 10/3.

³⁴ Tătulea 1982, 72, fig. 8/6.

³⁵ *Ibidem*, fig. 8/7.

³⁶ *Ibidem*, nr. 53-54.

³⁷ *Ibidem*, 81, fig. 10/6. Glodariu *et alii* 1970, *passim*.

³⁸ Tătulea 1982, 72, fig. 9/3.

³⁹ *Ibidem*, 75, fig. 9/4 -6.

⁴⁰ *Ibidem*, 75, fig. 9/8.

⁴¹ *Ibidem*, 79, fig. 9/7.

⁴² *Ibidem*, nr. 72-73.

⁴³ *Ibidem*, 79, fig. 10/3-4.

Sighișoara⁴⁴, Șivița⁴⁵, Tălmăciu⁴⁶, Turda⁴⁷, Ungra⁴⁸, Vărd⁴⁹, Vurpăr⁵⁰, iar în Imperiu în Pannonia⁵¹, Moesia Inferior⁵².

Analogii pentru tipul II găsim la: Bumbești⁵³, Gherla⁵⁴, Hobița⁵⁵, Răcari⁵⁶.

În Dacia de sud-vest, pe lângă cele trei brăzdare de plug prezentate de noi, bibliografia de specialitate mai prezintă încă o unealtă de acest fel, astăzi dispărută, descoperită la Băile Herculane⁵⁷.

b) *Cuțit de plug*. Piesă masivă cu vârf ascuțit și de formă triunghiulară, descoperită la Gornea (Pl. I/4) în cetate, încadrată cronologic în secolul al IV-lea. Acest exemplar este singurul descoperit în Dacia sud-vestică.

Analogii pentru acest tip de unealtă avem la Dedrag⁵⁸, Mărculeni⁵⁹, Obreja⁶⁰, Ilișua⁶¹ și Gârbova⁶². Din literatura de specialitate reiese faptul că și cuțitele de plug romane au fost folosite o lungă perioadă de timp.

c) *Sapa*. Unealtă agricolă pentru săpat și prășit, cu partea activă fixată aproape perpendicular într-o coadă de lemn⁶³. Pentru piesele prezentate în studiul nostru propunem următoarea tipologie:

Tipul I. Sunt unelte de formă triunghiulară sau trapezoidală cu orificiul de înmănușare de formă trapezoidală, cu dimensiuni cuprinse între 19-29 cm, asemănătoare cu cele de azi.

⁴⁴ *Ibidem*, fig. 10/5.

⁴⁵ *Ibidem*, 81, fig. 10/6.

⁴⁶ *Ibidem*, fig. 10/7-8.

⁴⁷ Glodariu 1977, fig. 17/7.

⁴⁸ Tătulea 1982, 81, fig. 11/5.

⁴⁹ *Ibidem*, fig. 11/6.

⁵⁰ *Ibidem*, fig. 11/7.

⁵¹ Thomas 1964, 323, pl. CCXII.

⁵² Florescu *et alii* 1958, 233.

⁵³ Tătulea 1982, 67.

⁵⁴ *Ibidem*, 69.

⁵⁵ *Ibidem*, 72.

⁵⁶ Tudor 1978, 73.

⁵⁷ Mărghită 1980, 62.

⁵⁸ Glodariu-Cîmpeanu 1966, 20.

⁵⁹ Glodariu *et alii* 1970, *passim*.

⁶⁰ Protase 1971, 104-157.

⁶¹ Protase *et alii* 1997, fig. LXVI /2.

⁶² Popa 2001, fig. 13/7.

⁶³ DEX, 1998, 946.

La acest tip încadrăm piesele descoperite la *Tibiscum*, 3 exemplare , (Pl. I/5, Pl. I/ 6-7), în castru, date cronologic în secolele II-III și cea de la Gornea, (Pl. II/5) din cetate, aparținând secolelor III-IV.

Tipul II. Sapele cu orificiu semioval, o tijă lungă de prindere și manșon de prindere masiv, cu partea activă de diferite forme. Piese încadrate la acest tip au fost descoperite la Moldova Veche, 2 exemplare, (Pl. I/8 și Pl. II/1), în așezarea rurală, date în secolele III-IV cu lungimea cuprinsă între 225-290 mm.

Tipul III. Piesa cu lungimea de 300 mm și lățimea de 160 mm, având partea activă semiovală și aripi îndoite pentru înmănușare a fost descoperită la Gornea (Pl. II/2), "Căunița de Jos", în așezarea rurală, din secolele III-IV.

Tipul IV. Sapa de formă trapezoidală, având partea activă lată, lama puternic călită și orificiul de înmănușare de formă ovală, cu lungimea de 230 mm, descoperită la Gornea (Pl. II/3), din cetate, se încadrează cronologic în secolele III-IV.

Tipul V. În acest tip putem încadra sapa cu muchia îngroșată, orificiul de înmănușare prelungindu-se iar partea activă este din fier masiv, cu lungimea de 300 mm, descoperită la Berzovia (Pl. II/4), în castru, datată în secolele III-IV.

Pentru toate tipurile de sape prezentate de către noi găsim analogii în Dacia la: Apoldu de Sus⁶⁴, Răcari⁶⁵, Obreja⁶⁶ și în Imperiu, la Avenches⁶⁷.

Aceste tipuri de sape se regăsesc și în lumea dacică, continuă în perioada romană și medievală, unele dintre acestea le regăsim și în prezent în gospodăriile țărănești.

d) *Săpăligă*. Unealtă agricolă, de diferite forme și mărimi, folosite la grădinarit. Exemplarele prezentate de noi, patru la număr se pot împărți în 3 tipuri:

Tipul I. Săpăligă cu partea activă care se prelungește cu o tijă de profil dreptunghiular, având capul lătit și marginile îndoite spre interior dând un aspect de manșon. În acest tip se încadrează piesa descoperită la Berzovia (Pl. II /6), în castru, cu lungimea de 470 mm, aparținând secolelor II –III.

⁶⁴ Popa 2001, fig. 15/1.

⁶⁵ Tudor 1965, fig. 6 /2.

⁶⁶ Protase 1998, 92, fig.6.

⁶⁷ Duvauchelle 2005, 192, pl. 44 ,193, pl. 45.

Tipul II. Piese de acest fel sunt de mici dimensiuni cu un orificiu de fixare pentru mâner la mijloc având ambele capete active. Săpăligă descoperită la *Tibiscum* (Pl. III /1), în castru, cu lungimea de 190 mm și lățimea de 40 mm se încadrează cronologic în secolele II- III.

Tipul III. Acest tip de unelte se caracterizează prin orificiu de înmănușare executat în corpul piesei, având diferite forme pentru partea activă. Dimensiunile acestui tip de piesă variază între 80- 210 lungime și 30 și 60 mm lățime. Uneltele care se încadrează în această categorie au fost descoperite, 2 exemplare, la *Tibiscum*, (Pl. III /2-3), în castru, aparținând secolelor II- III iar a treia la Pojejena (Pl. III/4), în castru, încadrată cronologic în secolele III-IV.

Analogii pentru piesele prezentate de noi la această categorie găsim în Dacia la: Apoldul de Sus⁶⁸, Bumbești⁶⁹ și Săcelu⁷⁰, iar în Imperiul Roman la Avenches⁷¹.

Asemenea tipuri de săpăligi regăsim și în lumea dacică și continuă în perioada romană.

e) *Săpăligă – târnăcop*. Aceste unelte aveau o multiplă întrebuințare, fiind folosite la săpat în pământuri tari, grădărit, uneori chiar la spart pietre. Unealta prezentată, cu lungimea de 260 mm este de formă dreptunghiulară cu orificiul de înmănușare executat în corpul piesei, un capăt are lama rotunjită iar celălalt capăt folosit ca ciocan, provine de la *Tibiscum* (Pl. III/5), fiind descoperită în castru, aparținând secolelor II-III.

Această unealtă își găsește analogii la Obreja⁷², Lechița de Mureș⁷³, iar în Imperiu la Avenches⁷⁴.

f) *Târnăcop*. Târnăcopul este unealta folosită la săpat în pământuri tari și la spart pietre. Singurul exemplar de târnăcop prezentat de noi are partea activă ușor curbată și ascuțită, este fragmentar și a fost descoperit la Berzovia (Pl. III/6), în castru, datând din secolele II-III.

⁶⁸ Popa 2001, fig. 15/4-5.

⁶⁹ Marinoiu 2004, pl. 77/4, 128, nr.5.

⁷⁰ Gherghe 2001, 45-49.

⁷¹ Duvauchelle 2005, 192, pl. 44, 193, pl. 45.

⁷² Protase 1998, 92, fig.6.

⁷³ Crișan 1960, 285-301.

⁷⁴ Duvauchelle 2005, 196, pl. 48 .

Analogii există la Săcelu⁷⁵, Feldioara⁷⁶, iar în Imperiu la Avenches⁷⁷.

g) *Cosoare*. Sunt unelte folosite la altoiri și la curățatul viței de vie. Au formă de semilună, lama terminându-se cu o tijă care are ca rol fixarea uneltei în mânerul de lemn.

Ambele piese prezentate sunt inedite, dimensiunile părții active variază între 78-82 mm lungime și 11-15 mm lățime, regăsindu-se una la Duleu (Pl. III/ 7), aparținând secolului III, cealaltă la Dalboșeț (Șopotu Vechi) (Pl. III/8), datată în secolele II- III.

Cosoarele din Dacia de sud-vest își găsesc analogii la Apoldu de Sus⁷⁸ și Gârla Mare⁷⁹, iar în Imperiul Roman la Avenches⁸⁰.

Aceste unelte, pe care le regăsim în secolele II-IV, sunt răspândite și în perioada dacică.

h) *Seceri*. Secera este unealta cu o formă relativ simplă constând dintr-o lamă curbată, ascuțită la vârf și terminată la capătul opus cu un cârlig de fixare perpendicular pe lamă. În studiul nostru sunt cuprinse 3 seceri, cu dimensiunile cuprinse între 153 și 320 mm lungime. O piesă provine de la Șoșdea (Pl. III/9), din așezarea rurală, aparținând secolelor III-IV; alta de la Dalboșeț (Șopotu Vechi) (Pl. III/10), inedită, încadrată cronologic în secolele II-III; iar a treia de la Gornea (Pl. III/11), din cetate, încadrându-se cronologic în secolul al IV-lea.

Acest tip de seceri continuă din secolele II-IV, până spre secolul al V-lea.

Analogii pentru seceri există la Aiud⁸¹, Bumbești⁸², Cicău⁸³, Ilișua⁸⁴, Mărculeni⁸⁵, Obreja⁸⁶, Porolissum⁸⁷, Ulpia Traiana⁸⁸, Apoldu de Sus⁸⁹,

⁷⁵ Gherghe 2001, 45-49.

⁷⁶ Gudea 2008, 300, pl. XXXIX.

⁷⁷ Duvauchelle, 2005, 196, pl. 48, fig. 256-257.

⁷⁸ Branga 1986, 180-184, fig. 46-47; 198, fig. 53.

⁷⁹ Stângă 2005, pl. XXXVII.

⁸⁰ Duvauchelle 2005, 198, pl. 50.

⁸¹ Winkler *et alii* 1968, 59-85.

⁸² Marinoiu 2004, pl.78.

⁸³ Popa 2001, fig. 17.

⁸⁴ Protase *et alii* 1997, pl. LXVI /2.

⁸⁵ Glodariu *et alii* 1970, *passim*.

⁸⁶ Protase 1971, *passim*.

⁸⁷ Gudea 1989, pl. 138/1.

⁸⁸ Alicu *et alii* 1994, pl. IV/11.

⁸⁹ Popa 2001, fig. 15/I /8,9.

Chinteni⁹⁰, Gârla Mare⁹¹, Miercurea Sibiului⁹², Potaissa⁹³, Târnăvioara⁹⁴, iar în Imperiu Roman, la Avenches⁹⁵.

Concluzii:

Numărul uneltelor agricole din Dacia de sud-vest este relative mic, atât în raport cu numărul acestui tip de unelte descoperite în întreaga provincie Dacia, cât și în raport cu numărul celorlalte tipuri de unelte de fier descoperite în Banat dar și în provincia Dacia.

Acest lucru, credem noi, se datorează mai multor factori: uneltele agricole erau prețioase pentru cei care le foloseau fiind folosite, în cele mai multe cazuri, până la uzarea fizică a lor. Un alt factor l-ar reprezenta faptul că în acest areal cercetările arheologice sistematice au fost puține la număr, în comparație cu restul provinciei (o singură *villa rustica* cercetată integral, cea de la Gornea).

Datorită puținelor cercetări, nu se pot aduce prea multe informații asupra ocupațiilor, deși aceste unelte se concentrează în zonele posibile agricole ale teritoriului.

Din numărul total de piese incluse în acest studiu se observă faptul că predomină uneltele agricole descoperite în mediul militar (17) în comparație cu cele descoperite în mediul civil (4) și *passim* (4).

Numărul mai mare de unelte agricole descoperite în mediul militar se datorează faptului că, castrarele aveau terenuri agricole proprii, pășuni și o nevoie mai mare de unelte pentru nevoile curente și întreținere.

În ceea ce privește raportul acestor unelte descoperite în mediul civil se observă faptul că toate piesele au fost descoperite în așezări rurale și nu în *villae*, fapt ce dovedește practicarea agriculturii de către populația daco-romană din aceste așezări rurale.

Din punct de vedere cronologic piesele cuprinse în acest studiu sunt încadrate în două orizonturi cronologice: secolele II –III (15 piese) și secolele III- IV (10 piese). Acest fapt explică dezvoltarea economică înfloritoare în

⁹⁰ Alicu *et alii* 1994, 566.

⁹¹ Stîngă 2005, 56.

⁹² Popa 2001, fig. 15/II.

⁹³ Cătinaș-Bărbulescu 1979, fig. 12/7-8.

⁹⁴ Popa 2001, fig. 15/II.

⁹⁵ Duvauchelle 2005, 197, pl. 49.

secolele II-III în contradicție cu cealaltă perioadă, când la sfârșitul secolului al III-lea și începutul celui următor au loc conflicte interne, lupte pentru putere și barbarizarea mediului rural.

BIBLIOGRAFIE

- Alicu *et alii* 1989-1993,
 Alicu D., Pop C., Cociș S., *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmisegetusa (1985-1989)*, în *AMN*, 1989-1993, 26-30, I/2; 1989-1993.
- Benea 2008,
 Benea D., *Metalurgia și prelucrarea fierului în Dacia, în sistemul socio-economic roman (Cu privire la atelierele meșteșugărești locale)*, Timișoara, 2008.
- Bozu-Rancu 2005,
 Bozu O., Rancu D., *Săpături arheologice de salvare din cadrul proiectului „Alimentare cu apă Berzovia” comuna Berzovia (jud. Caraș Severin)*, în *Banatica*, 17, 2005, p. 159-160.
- Bozu 2008,
 Bozu O., *Catalogul pieselor romane și daco-romane din colecția Muzeului Banatului Montan*, Reșița, 2008.
- Branga 1980,
 Branga N., *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980.
- Branga 1986,
 Branga N., *Italicii și veteranii din Dacia*, Timișoara, 1986.
- Cătinaș-Bărbulescu 1979,
 Cătinaș A., Bărbulescu M., *Cella vinaria de la Potaissa*, în *AMN*, 16, 1979, p. 109.
- Coman 1979,
 Coman Gh., în *AMM*, Vaslui, 1979, p. 89.
- Crișan 1960
 Crișan H., *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (Plugul la geto-daci)*, în *SCIV*, 2, 1960, p. 280-299.
- Duvauchelle 2005,
 Duvauchelle A., *Les outils en fer du Musée Romain d’Avenches*, Avenche, 2005.

- Florescu *et alii* 1958,
Florescu Gr., Florescu R., Diaconu P., *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958.
- Gaiu 2005,
Gaiu C., *Un depozit de antichități romane*, în *Marmația*, 18, 1, 2005, p.215-225.
- Gherghe 2001,
Gherghe P., *O mărturie a practicării agriculturii la Săcelu în epoca romană*, în *Litua*, 11, 2001, p. 45-49.
- Glodariu-Cîmpeanu 1966,
Glodariu I., Cîmpeanu M., *Depozitul de unelte agricole de la Dedrag*, în *SCIV*, 17/1, 1966, p.19-31.
1970.
Glodariu I., Zrinyi A., Gyulai P., *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, în *Dacia*, 14, 1970, p. 207-231.
- Glodariu 1977,
Glodariu I., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin-New York, 1977.
- Gudea 1977,
Gudea N., *Gornea. Așezări din epocă romană și romană târzie*, Reșița, 1977.
- Gudea 1989,
Gudea N., *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a imperiului roman*, Zalău, 1989.
- Gudea 2008,
Gudea N., *Castrul roman de la Feldioara. Încercare de monografie arheologică*, 2008.
- Ioniță 1966,
Ioniță I., în *ArhMold*, 4, 1966, p.207.
- Marinescu-Retegan 1979,
Marinescu G., Retegan I., *Depozitul de obiecte romane de la Căianu Mic (județul Bistrița Năsăud)*, în *SCIV*, 30, 2, 1979, p. 253-260
- Marinoiu 2004,
Marinoiu V., *Romanitatea în nordul Olteniei*, Tg. Jiu, 2004.
- Mărghitan 1980,
Mărghitan L., *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1980.

-
- Moga-Benea 1977,
Moga M., Benea D., *Unelte agricole de la Tibiscum*, în *StComC*, II, 1977, p. 321-329.
- Petrescu, Rogozea 1990,
Petrescu M.S., Rogozea P., *Tibiscum- principia castrului mare de piatră*, în *Banatica*, 10, 1990, p. 107- 136.
- Popa 2001,
Popa D., *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2001.
- Protase 1971,
Protase D., *Așezarea și cimitirul de la Obreja*, în *AMN*, 8, 1971, p. 140-157.
- Protase-Zrinyi 1978,
Protase D., Zrinyi A., *Castrul roman și așezarea civilă de la Brîncovenești (Jud. Mureș)*, în *Marisia*, VIII, 1978, p.78.
- Protase et alii 1997,
Protase D., Gaiu C., Marinescu G., *Castrul roman și așezarea civilă de la Ilișua (jud. Bistrița Năsăud)*, în *RevB*, X-IX, 1977, p.54 și urm.
- Stîngă 2005,
Stîngă I., *Villa rustica de la Gârla Mare*, Craiova, 2005.
- Tătulea 1982,
Tătulea C.M., *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspândirii brăzdarelor romane în Dacia (depozitul de fiare de plug de la Ghidici-Dolj)*, în *Oltenia*, 4, 1982, p.47-86.
- Thomas 1964,
Thomas E.B., *Römische Villen in Pannonien*, Budapest, 1964.
- Tudor 1965,
Tudor D., *Castrae Daciae Inferioris (VIII). Săpăturile lui Gr. G. Tocilescu în castrul roman de la Răcari (raionul Filiași, reg. Oltenia)*, în *Apulum*, V, 1965, p. 51.
- Tudor 1978,
Tudor D., *Oltenia Romană*, București, 1978.
- Winkler et alii 1968,
Winkler I., Vasiliev V., Chițu L., Borda A., *Villa rustica de la Aiud. Câteva observații privind villae-le rusticae din Dacia*, în *Sargeția*, 5, 1968, p. 58-85.
- DEX,
Dicționarul Explicativ al Limbii Române, București, 1998.

ROMAN AGRICULTURE TOOLS FROM THE SOUTH WEST OF DACIA

Abstract

The following study presents Roman agriculture tools from the South West of Dacia, the ones we find presented in the special literature but also some special pieces.

For this type of tools, that come from Banat the region that belongs to Romania, there has not been made until now a compact presentation, a chronological enclose on each tool, there where we find many samples, and their report based on the average where they have been found: military or civilian.

All the agriculture tools presented are enclosed into two chronological horizons: the second and third century and the third and fourth century, these types being presented in all the provincial average.

Fig. 1. Repertoriul localităților din Dacia de sud-vest unde au fost descoperite unelte agricole: 1- Berzovia; 2- Dalboșeț (Șopotu Vechi); 3- Duleu; 4- Gornea; 5- Moldova Veche; 6- Pescari; 7- Pojejena; 8- Șoșdea; 9- Tibiscum

Fig. 1. Directory of settlements in Dacia south – west where agricultural tools were found.

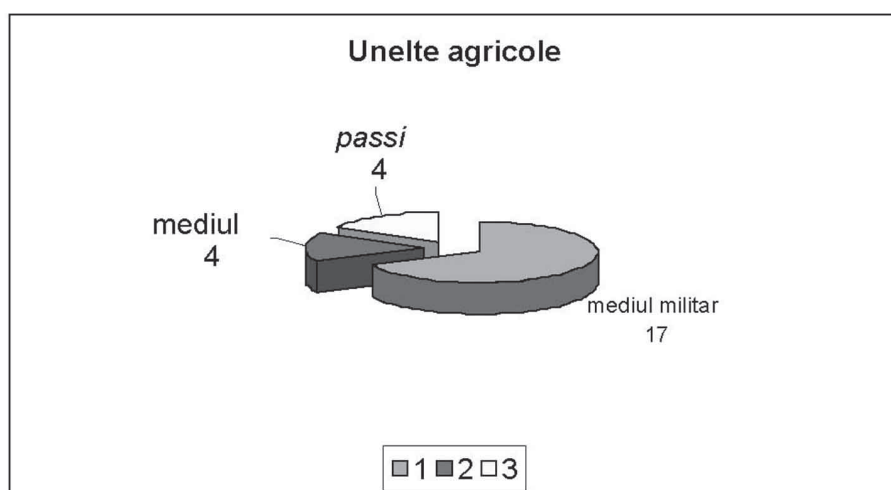
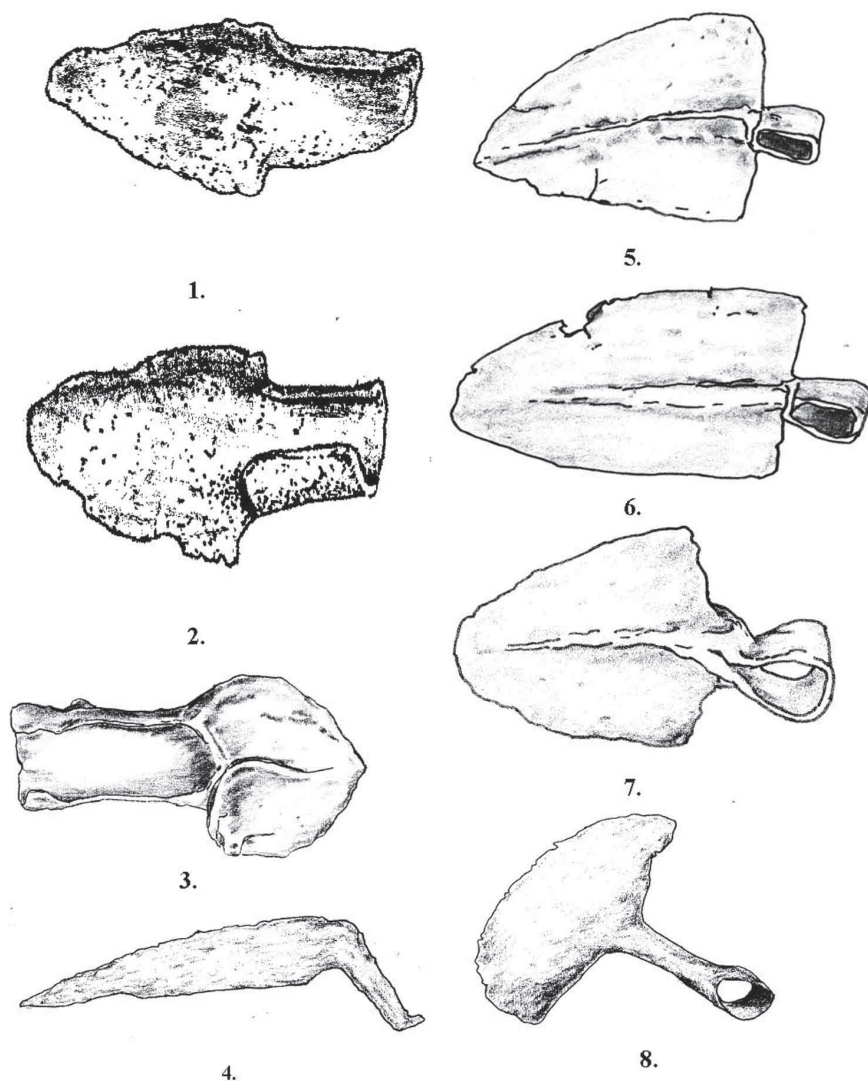
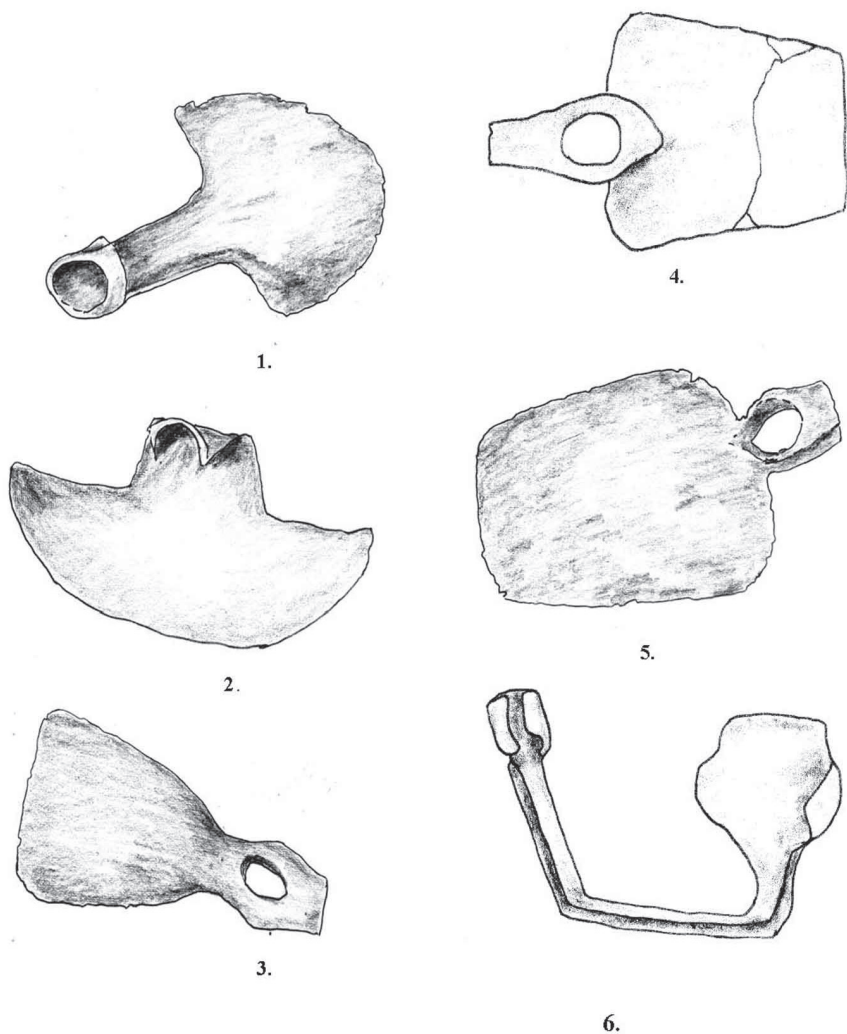

Fig. 2. Raportul uneltelor agricole
Fig. 2. Report agricultural tools

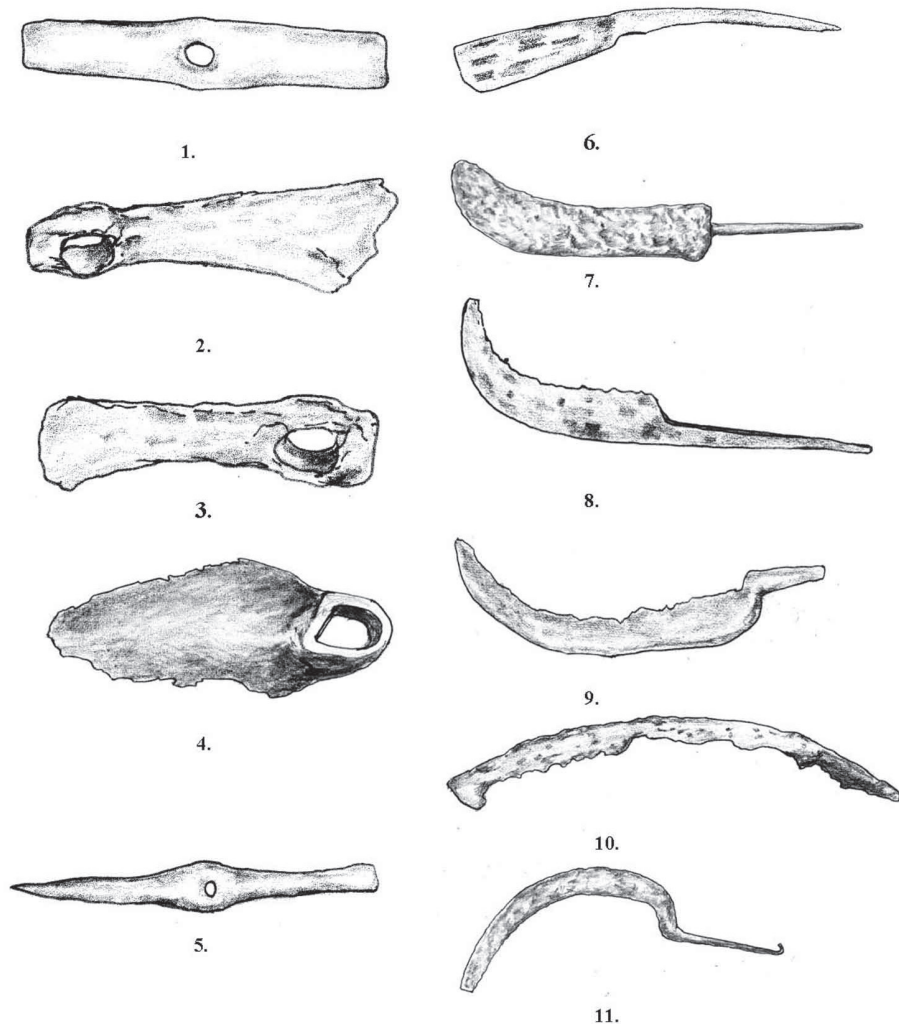
Pl. I. Unelte agricole: brăzdar de plug (1,2,3), cuțit de plug (4), sape (5,6,7,8); Tibiscum (1,2) – (după Moga, Benea, 1977); Pescari (3) – (după Protase, Zriny, 1978); Gornea (4) – (după Gudea 1977); Tibiscum (5,6,7) – (după Moga, Benea, 1977); Moldova Veche (8) – (după Bozu, El Susi 1987).

Pl. I. Agricultural tools: cutter plough (1,2,3), coulter (4), hoes(5,6,7,8); Tibiscum (1,2) – (after Moga, Benea, 1977); Pescari (3) – (after Protase, Zriny,1978); Gornea (4) – (after Gudea 1977); Tibiscum (5,6,7) – (after Moga, Benea, 1977); Moldova Veche (8) – (after Bozu, El Susi 1987).

Pl. II. Unelte agricole: sape (1,2,3,4,5), săpăligă (6); Moldova Veche (1) – (după Bozu, El Susi 1987); Gornea (2,3,5) – (după Gudea 1977, Bozu 2008); Berzovia (4,6) – (după Bozu, Rancu, 2005).

Pl. II. Agricultural tools: hoes (1,2,3,4,5), spud (6); Moldova Veche (1) – (after Bozu, El Susi 1987); Gornea (2,3,5) – (after Gudea 1977, Bozu 2008); Berzovia (4,6) – (after Bozu, Rancu, 2005).

Pl. III. Unelte agricole: săpăligă (1-4), săpăligă-târâncop (5), târâncop (6), cosor (7,8), seceră (9,10,11); Tibiscum (1) - (după Petrescu, Rogozea 1990); Tibiscum (2,3) - (după Moga, Benea 1977); Pojejena (4) - (după - Bozu, 2008); Tibiscum (5) - (după Petrescu, Rogozea, 1990); Berzovia (6) - (după Bozu, Rancu, 2005); Duleu (7) - inedit; Dalboșeț (Șopotu Vechi) (8) - inedit; Șoșdea (9) - (după Bozu, 2008); Dalboșeț (Șopotu Vechi) (10)- inedit; Gornea (11) - (după Bozu, 2008).

Pl. III. Agricultural tools: spud (1-4), spud-picker (5), picker (6), hook (7,8), sickle (9,10,11); Tibiscum (1) - (after Petrescu, Rogozea 1990); Tibiscum (2, 3) - (after Moga, Benea 1977); Pojejena (4) - (after - Bozu, 2008); Tibiscum (5) - (after Petrescu, Rogozea, 1990); Berzovia (6) - (after Bozu, Rancu, 2005); Duleu (7) - unpublished; Dalboșeț (Șopotu Vechi) (8) - unpublished; Șoșdea (9) - (after Bozu, 2008); Dalboșeț (Șopotu Vechi) (10) - unpublished; Gornea (11) - (after Bozu, 2008).

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DE EPOCĂ ROMANĂ ÎN CLISURA DUNĂRII

Ovidiu Bozu*

Cuvinte-cheie: cuptor de ars cărămizi, așezare minieră și necropolă romană
Schlüsselwörter: Ziegelbrennofen, Bergwerke, römische Nekropole

Gornea, comuna Sichevița, județul Caraș-Severin.

Săpăturile arheologice din vara anului 1976, efectuate în punctul Căunița de Sus de către Gheorghe Lazarovici, au dus la identificarea a două cuptoare de ars cărămizi. Primul cuptor, după cum a fost descris „are jumătate din încăpere 4x5 m; înălțimea ei 2 m, din care 60 cm camera de foc și 1,40 m cea de ardere. Grătarul are 15 cm grosime și are prevăzute din 20 în 20 cm găuri cu diametrul de 3-4 cm. Găurile sunt regulat dispuse. Bolta se păstrează numai pe jumătate. Ea consta dintr-un rând de cărămizi groase de 12 cm; dimensiunile lor 40x21 cm. Bolta era prăbușită peste cuptorul propriu-zis aproape cu totul. Celălalt cuptor se afla la 2,50-3 m spre S; el iese din șanț. A fost identificat numai parțial, deocamdată, numai partea lui de SE pe o lungime de 3-4 m”¹. Acest cuptor a fost cercetat în vara anului 1978 prin executarea secțiunii S. 41, orientată nord-sud, cu dimensiunile de 11/5 m, situată la 26 m de *villa rustica* și la 10 m de șoseaua Moldova Veche-Berzeasca.

Cuptorul, de formă dreptunghiulară, a fost construit prin săparea unei gropi corespunzătoare până în pământul galben, neumblat, străpungând șanțul de apărare și nivelurile de locuire neolitice din punctul “Căunița de Sus”. Dimensiunile exterioare ale cuptorului sunt de 5x3,85 m, având o suprafață de 19,25 m² și s-a păstrat pe o înălțime de 2,70 m. Pereții din pământ cruțat care au fost supuși unui îndelungat proces de vitrificare, au o grosime de 25 cm. Camera de ardere de 4,40 m lungime și 3,50 m lățime, cu pereții înalți de 2 m, a suportat pe întreaga suprafață refaceri, fiind acoperită cu două și chiar trei straturi succesive de lipitură de lut, compactă și bine fățuită, în grosime de 3-4

* Muzeul Banatului Montan Reșița, B-dul Republici, nr. 10, e-mail: ovidiu_bozu@yahoo.co.uk.

¹ N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 13-14.

cm (Fig. I). Vatra-grătar a fost solid construită din țigle și cărămizi peste care s-a întins un strat de lut care, datorită temperaturii înalte, a devenit compact, lucios, de culoare roșie-maronie ca și pereții interiori ai camerei de ardere. Vatra este străbătută de 52 de orificii cu diametrul de 4 până la 6 cm, acestea sunt dispuse pe toată lățimea vetrei, din care 43 sunt grupate pe trei rânduri a câte două șiruri paralele. Distanța dintre rânduri este de 60 cm, iar dintre șiruri de 20 cm. Înainte și după îndepărtarea cărămizilor din bolta prăbușită, în vatra cuptorului s-a putut evidenția o străpungere cu diametrul de 80/90 cm executată după ce cuptorul de ars cărămizi nu a mai funcționat. Camera de foc cu sistemul canalelor secundare și a peretelui median de susținere a platformei-grătar nu au putut fi cercetate, deoarece erau inundate de apa din pânza freatică, datorată și ridicării nivelului Dunării, în urma construirii barajelor de acumulare de la Porțile de Fier I și Porțile de Fier II.

Bolta alcătuită din cărămidă nearsă, cu dimensiuni variabile, cea mai mare de 40x20x12 cm, s-a prăbușit în interiorul cuptorului. Bolta cuptorului s-a prăbușit probabil în timpul scoaterii cărămizilor de pe vatră după ce întreaga instalație s-a răcit. Așa se explică de ce o parte din cărămizile din ultimul rând au putut fi descoperite *in situ*. În cuptor au rămas nederanjate, așa cum au fost ele clădite pentru a fi arse, un număr de 115 cărămizi. Plecând de la faptul că singurul șir păstrat întreg numără 25 de cărămizi și într-un rând sunt 11 șiruri de cărămizi puse la ars una peste alta, putem evalua că într-un singur rând au fost clădite pentru a fi arse un număr de 275 cărămizi. Cărămizile ocupau spațiul sau interspațiul dintre orificiile din placa de reverberație a cuptorului, ceea ce oferă posibilitatea de a aprecia capacitatea cuptorului care, într-o singură sarjă, putea să ardă între 825 și 1375 de cărămizi. Pe placa de reverberație a fost descoperită o plăcuță din bronz, dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite în lungime de 8,7 cm, lată de 2 cm și groasă de 2 mm (Fig.I/2). Suprafața plăcuței numără 8 orificii cu diametrul de 3 mm, în spațiul dintre primul și al doilea orificiu a fost incizat cuvântul *BITE*, care ca substantiv propriu la vocativ dă *Bite*. Fără a cunoaște la ce folosea plăcuța, posesorul acesteia a fost probabil un anume *Bitus*, sclav sau libert a cărui activitate poate fi legată de fabricarea cărămizilor. Nu excludem nici posibilitatea ca *Bite* să derive din verbul *bito*, *bitere* – a se duce, care la imperativ dă *bite* adică - du-te. Faptul că după cuvântul inscripționat se succed un număr de șapte orificii, că plăcuța a fost descoperită pe vatra unui cuptor, atunci pare că în acest caz avem un

limbaj simbolico-magic ce conține un mesaj apotropaic cu înțelesul de „du-te demone”, „du-te spirit rău”.

Moldova Nouă.

Exploatarea zăcămintelor cuprifere și a altor minereuri utile din zona Moldova Nouă de către administrația romană a fost documentată încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și pe tot parcursul secolului al XIX-lea².

În anul 1985 Intreprinderea de Prospekțiuni Geologice - Secția Moldova Nouă a executat defrișări, terasări, drumuri de acces și un puț de acces în subteran, pentru prospectarea și exploatarea zăcămintelor polimetalice de la confluența Ogașului Băieșului cu Valea Bătrână, de sub Cleanțul Baronului, la 6 km nord de Moldova Nouă (Fig. II). Lucrările la acest nou obiectiv minier au dus la descoperirea fortuită a unui număr de 5 clădiri, aparținând unei așezări de mineri de epocă romană, datând din secolele II-III p. Chr. Până la intervenția arheologică de specialitate a Muzeului Județean de Istorie Caraș-Severin din Reșița, trei dintre clădiri au fost pur și simplu rase de la suprafața solului. Din a patra construcție a rămas doar un singur zid prins în taluzul dealului.

Singura clădire romană care a putut să fie cercetată prin săpături arheologice de salvare a fost cea situată pe terasa de pe malul stâng al Ogașul Băieșului în apropierea confluenței acestuia cu pârâul Valea Bătrână. Săpăturile arheologice de salvare s-au desfășurat într-o suprafață defrișată, cu copaci tăiați și ziduri parțial distruse de drumul de acces spre puțul nou creat. Orientată est-vest, cu un plan dreptunghiular, clădirea cu dimensiunile de 14/28 m ocupă o suprafață de 392 m² (Fig. III). Cele patru ziduri de incintă includ trei elemente constructive distincte ca funcționalitate. Este vorba de un grup de 8 încăperi ce alcătuiesc corpul principal de locuit, o curte interioară și

² G.v.Bene, *Befahrung einer muthmasslich römischen Edelmetallgrube bei Neu-Moldova*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg-und Hüttenwesen*, XLV, 1897, p. 198-199; B. Milleker, în *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II, Timișora, 1899, p. 48-50; R.J. Forbes, *Studies in ancient technology*, VII, London, 1966, p.156; V.Wollmann, *Minieritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album cartografic*, în *Banatica*, 5, 1979, p. 307-310; V.Wollman, *Minieritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996, p. 109; *TIR*, L. 34; *IDR*, III/1, p. 54-55, 28; D.Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 66. Zăcămintul de la Moldova Nouă a constituit până în 1989 principala sursă de cupru a României cf. P. Danilă, M. Dănilă, *Cuprul*, București, 1982, p.117.

o anexă cu ziduri din piatră compusă din trei încăperi. Încăperea 1 din corpul principal are dimensiunile interioare de 6,40/6,80 m, cu o suprafață locuibilă de 43,52 m², prevăzută cu instalație de *hypocaustum*, din care s-au păstrat doar cărămizile de la baza stâlpilor. Încăperea 2, cu o suprafață interioară de 12,80 m, are dimensiunile de 6,40/2 m. Trecerea dintre încăperea 1 spre încăperea 2 se făcea printr-o deschidere de un metru practică în zidul ce desparte cele două încăperi. Încăperea 3, cu dimensiunile 6,40/3,40 m, dispune de o suprafață de 21,76 m². Trecerea din încăperea 2 în încăperea 3 se făcea, de asemenea, printr-o străpungere lată de un metru a zidului. Podeaua încăperilor 2 și 3, din pietriș bine bătătorit, era acoperită de un mortar bine întins. Majoritatea fragmentelor ceramice au fost descoperite pe podeaua acestor încăperi.

Distribuția celor opt încăperi din corpul principal cu laturile de 14/14 m este realizată de zidul median ce împarte acest corp în două jumătăți egale. Într-o parte situându-se încăperile 1-3 și de cealaltă parte încăperile 4-8. Încăperea 4, cu dimensiunile de 2/1,20 m și de 2,40 m², cu încăperea 7 cu dimensiunile de 2,20/1,20 m și de 2,64 m² sunt cele mai mici încăperi ale acestei construcții romane. Cele două încăperi, cu podeaua din *cocciopesto* și o plintă rotunjită de-a lungul pereților, funcționau ca băi ale locuinței. Un coridor lung de 3,80 m prevăzut cu canal de scurgere, cotește în unghi drept din încăperea 4 și dă în curtea interioară. Încăperea 8, cu dimensiunile de 6/5 m și o suprafață de 30 m², avea podeaua din piatră mărunță bine tasată în amestec cu mortar întins. Încăperile 5 și 6 sunt despărțite de un zid ce se mai păstrează doar pe o porțiune de 4 m pe partea interioară a încăperii 5 și respectiv 3 m, pe partea interioară a încăperii 6. Încăperea 5 are dimensiunile de 6/2 m și o suprafață de 12 m².

Curtea are o suprafață de 104 m², având dimensiunile de 13/8 m închisă fiind între zidurile de incintă ale construcției. La nivelul de călcare antic al curții au fost descoperite fragmente, dar și cărămizi întregi cu dimensiunile de 50/50/6 cm, ce sugerează că măcar o porțiune din această curte interioară a fost pavată. Construcția a fost acoperită cu țigle. Din numeroasele fragmente descoperite, doar două aveau aplicată, în cartuș dreptunghiular de 11/4 cm, ștampila LEG VII CL, cu litere înalte de 3 cm.

În capătul curții dinspre est, făcând pe laturile înguste corp comun cu zidul de incintă, a fost surprinsă în suprafața cercetată o anexă compusă din trei încăperi cu ziduri și pereți despărțitori din piatră. Zidurile din piatră de carieră, late de 70 cm, ridicate în tehnica *opus incertum*, s-au păstrat pe o

înălțime de 30-40 cm. Cele trei încăperi au dimensiuni apropiate: încăperea 1 este de 4,40/4,40 m, cu o suprafață de 19,36 m², încăperea 2 de 4,40/3,60 m cu o suprafață de 15,84 m² și încăperea 3 are 5,60/3,40 m cu o suprafață de 19,04 m². În interiorul acestor încăperi, pe lângă zgură, au fost descoperite fragmente ceramice aparținând unor creuzete, ai căror pereți interiori prezentau resturi de depuneri de metal topit. Anexa cu cele trei încăperi a funcționat probabil ca ateliere metalurgice de retopire și prelucrare a metalelor. Nu departe de această construcție, la cca. 50 m nord-vest, pe malul drept al ogașului, la suprafața solului, se găsește o movilă înierbată conținând zgură și minereu de fier, ce sugerează prezența unor cuptoare de redus minereul (Fig. IV).

Cu excepția a două opaițe întregi descoperite în încăperea 2, materialul arheologic rezultat în urma cercetărilor arheologice constă din fragmente ceramice aparținând diferitelor categorii de veselă romană de uz comun. Excepție fac trei fragmente de creuzet care, pe fundul recipientului sau pe pereții interiori, păstrau urme de metal topit.

Prezența fragmentelor de țiglă cu ștampila legiunii a VII-a Claudia sugerează că această legiune a putut participa la înființarea așezării de mineri romani și la asigurarea pazei exploatărilor miniere din Munții Locvei din imediata apropiere a localității de azi Moldova Nouă pe tot parcursul stăpânirii romane. Unități ale legiunii VII Claudia Pia Fidelis, le găsim cantonate alături de cele ale legiunii a IIII Flavia Felix în castrul de la Pojejena³ situat pe malul Dunării, la 10 km de Moldova Nouă și la cca 20 km de exploatările miniere romane.

În imediata apropiere a așezării miniere romane de la Ogașul Băieșului, pe panta muntelui de sub Cleanțul Baronului, am cartat mai multe puțuri de mină din care cel puțin două sunt de epocă romană având pereții ciopliți cu dalta și ciocanul, puțuri de aeraj ce în subteran corespund cu o întreagă rețea de galerii romane. Pentru istoria mineritului roman din Munții Banatului redăm în traducere ceea ce geologul Geza von Bene a văzut acum 112 ani în subteranul de la Moldova Nouă⁴: “La Moldova Nouă am aflat că sub vârful de deal denumit „Baronfes” situat în partea împădurită „Kinepiște” s-ar găsi o mină, care s-a atribuit romanilor, constând dintr-o galerie și un puț vertical legat cu galeria în direcție transversală. Puțul ar fi greu de vizitat, parțial numai

³ N. Gudea, *Granița romană și romană târzie în zona Porților de Fier. Câteva note critice și statistice*, în *Banatica*, 16/I, Reșița, 2003, p. 175.

⁴ G.v.Bene, *op.cit.*, p.198-199.

cu ajutorul funiei. Am vizitat această mină în toamna anului 1896. La nord de „Baronfes”, la cca. 500 m deasupra nivelului mării, se întâlnesc grupuri întregi de ridicături, halde și jgheaburi vechi acoperite de copaci. Numai câțiva lucrători români cunosc locul unde trebuie părăsită căraruia pentru călărit pentru a se ajunge după câțiva pași pe o parte în sus, în fața unei tăieturi drepte în calcar cristalin executate cu ciocan și daltă, la capătul căreia se poate observa o gaură de galerie, acoperită pe jumătate. Tăietura are o lungime de 11 m, o lățime de cca. 2 m este perfect dreaptă, iar taluzurile sunt lucrate foarte îngrijit și uniform. Când am intrat în galerie, am avut plăcuta surpriză că aceasta s-a dovedit mai spațioasă decât însăși gura galeriei. Pereții sunt perfect verticali și, făcând abstracție de urmele lăsate de loviturile cu dalta, ei sunt neteziți. La fel de îngrijit lucrat este și tavanul, pe când vatra prezintă neregularități, având o pantă pronunțată în sus. Creasta galeriei de urcuș are o direcție de $21^{\circ}8'0''$, o lungime de 19 m, o lățime de 2 m și o înălțime de 1,15–1,85 m. Roca constă numai din calcar cristalin. La 11 m a acestei galerii se deschide spre stânga o derivație de 6,5 m, săpată de asemenea în calcar, care are exact dimensiunile galeriei de acces și care are o galerie secundară de 2 m lungime. La frontul de lucru, prelucrat vertical, al acestei galerii secundare se observă, în mijlocul calcarului cristalin, o crăpătură de un deget grosime, umplută cu lut. În această galerie săpată exclusiv cu ciocan și daltă se găsesc în pereți, la o înălțime de 1,0-1,2 m deasupra vetrei, mici nișe săpate cu dalta, ale căror vatră este înclinată spre observator. Dr. Gabriel Téglás, cunoscutul cercetător al urmelor romane de minerit, a apreciat că aceste nișe au servit ca suport pentru lămpi de mină făcute din lut, explicație pe care și noi o acceptăm fără rezerve. La capătul galeriei de acces se ajunge într-un spațiu lărgit, un fel de excavație în tavan, în care spre sud-vest ne atrage atenția un abis. Tavanul se înalță la 3-4 m deasupra noastră. Această excavație ne arată deja prin forma sa neregulată că ne găsim într-un filon. De aici un coborâș cu dimensiuni neregulate conduce în adâncime. Vatra prezintă la început o pantă de $40-55^{\circ}$ spre sud-vest, este foarte alunecoasă, iar în special la începutul coborâșului, tavanul se prezintă așa de ridicat, încât cu mâna nu poate fi atins, pereții sunt de asemeni foarte distanțați. Într-una din adânciturile coborâșului a fost fixată o proptă din lemn gros de fag, peste care s-a înfășurat o funie de pompieri de 22 m lungime, pe care a coborât un muncitor. La cca. 5 m a ajuns la o platformă, în perete se vedea acolo urme de magnetită și minereu grosier de mangan. Orientarea cu busola în acel loc a fost imposibilă datorită prezenței

magnetitei. De pe platformă am observat: hematită, magnetită, calcopirită și cuarț în concrețiune ca umplutura unui filon granotos și cuarțos. Acesta este deschis printr-o scobitură de cca. 3 m, pe lângă care s-a practicat în plin calcar cu ciocan și daltă, o adâncitură transversală în acoperiș de cca. 2 m. S-a continuat drumul în adâncime, pășind un coborâș care s-a aplatizat între timp la 35-30°, peste un grohotiș grosier. Și această înaintare de jos urmărește direcția unui filon spre nord-vest și are cca. 22 m lungime. Un abataj orizontal, păstrând ca nivel vatra galeriei, practicat în această înaintare, arată că aceasta nu s-a lucrat pe același filon ca și coborâșul prin care s-a ajuns jos, deoarece în înaintări unde în unele locuri se văd și lucrări în tavan, filonul este aproape vertical, sub care însă cade cu 30-35° spre nord-est, având deci sens contrar cu primul filon. Aceste două filoane par să se unească în punctele de atac. Coperișul și culcușul constă aici dintr-o rocă foarte cuarțoasă dură, probabil dacit, fiind, abstracție făcând unele adâncituri mari sub formă de covată, atât de neted, încât n-a fost posibil a se recolta probe. Un aspect similar au pereții marelui coborâș al abatajului cât și ale lucrărilor din tavan; toate aceste lucrări dau impresia că au fost executate prin metoda focului. Trecerea peste abatajul orizontal se făcea cu mari dificultăți. În imediata apropiere a abatajului, vatra de sub picioarele mele a dat un sunet gol (cavernos), lovind cu ciocanul am pătruns printr-un strat de limonită de 0,1 m grosime, care aparținând filonului, a fost subminat în timpul lucrărilor de abataj, rămânând atașat sub formă de volbură. În abatajul vatră nu s-a putut pătrunde mai mult de 3-4 m; mai departe acesta a fost umplut de gangă cuarțoasă, granat și hematită, minereu de cupru și calcar cristalin. Filonul pare să fi fost aici bun, deoarece se observă lucrări în tavan. În înaintarea ce duce spre nord-vest, puțini pași de la încrucișare, se observă găuri perforate. Această parte, împreună cu alte 3 locuri de urmă din apropiere este deci de origine modernă. În cele 3 locuri de muncă (fronturi de lucru) se observă pe filonul sfărâmat magnetită, pirită și hematită, împreună cu o gangă cuarțoasă. Este încă de remarcat că apa care se vede pe alocuri nu se adună niciunde, de unde se poate deduce că atât ultimul abataj-vatră cât și coborâșul lung, din care din loc în loc conduc lucrări miniere spre adâncime (spre sud), trebuie să fie în legătură cu lucrările miniere așezate mai jos (deoarece timpul a fost limitat, G.v. Bene s-a reîntors din nou la galeria de acces, unde la suprafață a vizitat un puț vertical, așezat la nord-vest de gura galeriei și mai sus de aceasta cu cca. 20 m – n.n.). Având în vedere că acest puț este înconjurat de o haldă cu pante abrupte și deoarece copacii necesari

pentru ancorarea funiei se aflau la mare îndepărtare, puțul a putut fi observat numai de la depărtare, cauză pentru care nu s-au putut stabili dimensiunile exacte. Acesta, executat foarte probabil în dacit cu ciocan și daltă este perfect vertical, având o secțiune aproape pătrată cu cca. 2. m lungime și 1,6-1,8 m lățime. Colțurile puțului apar perfect dreptunghiulare, pereții puțului sunt prelucrați foarte exact; este o adevărată mostră a lucrului cu ciocan și daltă. Înainte cu mulți ani s-au găsit în galeria de sus lămpi de mină din lut, din care una se păstrează în muzeul național regal ungar din Budapesta și care a fost identificată ca fiind de origine romană, mai departe spre sud, în regiunea Ogașul Grec (Griechental) au existat mine din care s-au exploatat minereuri argentifere cuprinse în filoane cvartase”.

În *Explication über des Besediner-Moldavae Gebürg, nach dem der Alte merckwürdge Verhau durch Schächte, Stollen und Pincken* este menționată, de asemenea, „o galerie antică de peste 40 de stânjani și o rețea subterană de exploatare antice, la care se adaugă circa 100 de puțuri la suprafață”⁵. În fascicolul trei din albumul cartografic de hărți miniere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea intitulat *Grund und Profill Risse, über die in dem kayl. Königl. Bannatischen Moldaver Kupfer Berg-Werk mit Austritt des 771-igsten Jahres in Belegung stehenden Gruben Gebäude* (aufgenommen und zusammengetragen in November und December 1771, durch Josph Widner k.k. Hutmänn)⁶ este menționată existența unor exploatare miniere de epocă romană. Astfel, din minele *Hilarius* și *Gabriely* situate în Valea Grecilor se recupera „o mare cantitate de rezerve bogate, rămase din antichitate”. În mina *Barthollomeey* din munți s-a străpuns o galerie de coastă cu aspect foarte arhaic bogată în minereu argentifer-plumbifer. La fel, din minele *Petri et Pauli* din perimetrul minier *Andrea*, ca și din exploatarea *Erzherzogin Maria* și *Pelagia* din zona minieră Florimunda, au fost executate străpungeri pentru a ajunge în galeriile antice care păstrau „rezerve minerale neextrase”. De asemenea, se specifică faptul că exploatarea denumită *Maria von Guthen Rath* a „funcționat în jurul unui puț la zi de dimensiuni mai mari (20 stânjani) săpată parțial pe urmele unor lucrări mai vechi romane”.

În anul 1989 a fost prospectată o galerie romană situată pe panta dealului Floricica din valea Apele Albe, descoperită de minierul Ciutari Nicolae din

⁵ V. Wollmann, *op.cit.*, p. 151, nota 118.

⁶ Idem, *Mineritul din Banat la mijlocul veacului al XVIII-lea oglindit într-un album cartografic*, în *Banatica*, 5, 1979. p. 307-310.

Moldova Nouă nr. 82. Dinspre exterior, accesul s-a realizat printr-o deschidere foarte mică ce a rămas din intrarea surpată a unei galerii de coastă. Ulterior, am constatat că în zona intrării surpate a galeriei, acoperită de vegetație, exista împrăștiată o haldă de minereu. După o coborâre printre surpări de aproximativ 3-4 m., în pantă de 35-40°, se ajunge în galeria romană propriu-zisă. Lungimea galeriei, atât cât a putut fi explorată, este de 22 m. Galeria înaltă de 1,70 m are pereții drepecți înalți, ce se boltesc ușor spre vârf, unde distanța dintre ei este 80 cm (Fig. V). La bază, galeria are o lățime de 1,20-1,30 m cu o pantă pronunțată în jos. Galeria săpată cu ciocanul și dalta a urmărit filonul de minereu complex existent în subteran. Această tehnică de urmărire a filonului este dovedită de faptul că după opt metri galeria cotește brusc spre stânga, de unde, după alți doi metri, se intră brusc într-un spațiu golit de minereu cu dimensiunile de cca. 10/3 m cu panta ascendentă spre tavan, care se află la aproximativ 4 m de podea. În peretele din stânga a acestui abataj au fost săpate cu dalta un număr de trei nișe servind ca suport pentru opaițe. Prima nișă, cu dimensiunile de 3 cm la bază, 14 cm de înaltă și 8 cm de adâncă, se află la 1,70 m de la nivelul vetrei; a doua la 1,40 m cu dimensiunile de 24/18/10 cm. se află la înălțimea de 1,40 m.; a treia, cu dimensiunile de 15/14/8 cm, la 1,20 m de la baza exploatării. În peretele din dreapta se află doar două nișe. Una cu dimensiunile de 16/25/10 cm săpată la 1,30 m înălțime, iar a doua la 1,40 m. cu dimensiunile de 13/12/10 cm. Din această exploatare subterană din care s-a scos minereul, galeria continuă pe o lungime de 12 m după care nu s-a mai putut înainta, deoarece se înfunda cu minereul care nu a mai fost scos la suprafață. La doi metri de spațiul excavat, în pereții acestei galerii principale au fost săpate alte două galerii.

Cea practică în peretele din stânga are o lungime de 2 m, iar cea din dreapta 4 m. Din galeriile descrise de Geza von Bene, cât și din cea descoperită de noi rezultă că din subteranul de la Moldova Nouă romanii extrăgeau minereu de fier, cupru, argint și plumb⁷.

⁷ Minereurile utile de origine metaliferă din zonele de mineralizare: Ogașul Grecilor, Valea Mare, Valea Batrână, Ogașul Băieșului, Suvarov, Florimunda, Apele Albe, Vărad, aparțin câmpului minier Moldova Nouă. Mineralele prezente în zăcămintele de la Moldova Nouă sunt: magnetitul, oligistul, pirita, pirotina, blenda, calcopirita, bornitul, tetraedritul, galena, galenobismutina, wittichenitul, aikinitul, molibdenitul, marcasita, realgarul și auripigmentul, calcozina, bornitul, covelina, limonitul, malachitul, azuritul, melanteritul, crizocolul cf. P. Danilă, M. Dănilă, *op.cit.*, p. 117.

Moldova Veche.

Înainte de a intra în Moldova Nouă, cum vii dinspre satul Moldova Veche, se desprinde un drum betonat ce duce spre vechea stație de flotație a fostei Întreprinderi Miniere Moldova Nouă. La circa 300 m de această intersecție, în dreapta drumului, se află locul numit *Săliște*. În această zonă, în anul 1977 au fost întreprinse săpături arheologice de verificare care au localizat prezența unei necropole romane. Din această necropolă au fost cercetate doar două morminte și o fântână-put. Surprinse la adâncimea de -0,50 m, mormintele sunt de înhumatie, cu defuncții depuși în cistă de cărămidă.

Mormântul (M.1.) a fost construit din șapte rânduri de cărămizi prinse cu mortar, cu dimensiunile de 28/39/6 cm. Orientat aproximativ est-vest, mormântul avea dimensiunile exterioare de 2,45/1,20/0,56 m, cu o adâncime interioară de 0,45 m (Fig. VI/2, Fig. VII/1-M1.). Fundul mormântului era acoperit de un strat de mortar bine întins, ușor ridicat spre zona unde trebuia să fie craniul. Mormântul a fost profanat din vechime, dovadă fiind cele două cărămizi provenite din capacul mormântului aflate în interiorul acestuia pe care se aflau un *cubitus* și un *radius*. Din inventarul ce a aparținut mormântului s-a putut recupera doar ulciorul, găsit fragmentar, în poziție secundară, la suprafața mormântului. Ulciorul este din pastă semifină, roșie cărămizie, corp globular, fund inelar detașat dimensiuni: H:190 mm; D_{gură}: 47 mm; D_{fund}: 62 mm; D_{maxim}: 220 mm; G: 700 g.⁸ Mormântul M.2, cu dimensiunile de 1,90/1/0,25m., din care au rămas nederanjate doar trei rânduri de cărămizi, se afla la 1,20 m de M.1. Cutia a fost construită din cărămizi cu dimensiunile de 40/28/5 cm, folosindu-se ca liant lutul. Cărămizile ce alcătuiau capacul și probabil o parte din pereții cutiei au fost dizlocate în formă de evantai în momentul jefuirii mormântului. Din schelet, ca urmare a profanării violente la care a fost supus, s-au mai păstrat doar porțiuni din femurul celor două membre inferioare, părți de *humerus*, *radius* și *cubitus* (Fig. VI/3; Fig. VII/1-M2). Cele două morminte cercetate își găsesc analogii în necropola romană de la Iaz-Dîmb⁹, județul Caraș-Severin, datate ca și cele din punctul Săliște-Moldova Veche în secolele II-III p Chr.

În apropierea celor două morminte a fost descoperită și cercetată o fântână-put romană (Fig. VII/2). Gura fântânii-put a apărut la același nivel

⁸ O. Bozu, *Catalogul pieselor romane și daco-romane din colecția Muzeului Banatului Montan*, Reșița, 2007, p. 32, p. 176/55.

⁹ R. Petrovsky, în *Banatica*, 5, p. 208-211, Pl. V, p. 210, Fig. 3, 4, p. 211 Fig. 5.

cu mormintele-cistă. La exterior, pe o lățime de 20-30 cm și pe o adâncime de 70 cm se mai păstrau porțiuni din ghizdeiul fântânii zidit din fragmente de cărămidă și țigle romane prinse cu mortar. Adâncă de 2,80 m la exterior, fântâna-puț avea diametrul de 1,20 m, se îngusta până la 1 m în porțiunea zidită, ca apoi să se lărgască până la maximum 1,30 m, ca la fundul ei să aibă doar 65 cm. Materialul arheologic rezultat din golirea fântânii a constatat doar din fragmente de țigle și cărămizi. Descoperită în imediata apropiere a celor două morminte-cistă, fântâna-puț servea practicilor de tip *refrigerium*, legate de cultul morților din această necropolă romană. Termenul *refrigerium*, cu înțelesul de răcorire, ușurare, desemnează în istoria religiilor acele practici rituale prin care cei în viață au grijă ca morții să nu sufere de sete în viața veșnică de după moarte. Setea fiind socotită ca cel mai dureros supliciu pe care omul viu poate să-l îndure. Cultul morților la romani era bogat în libații de răcorire și ușurare, cum de altfel și astăzi, apa, face parte din practicile rituale legate de cultul morților la români¹⁰.

În anul 1953, în imediata apropiere a necropolei romane din punctul Săliște, a fost descoperită o stelă funerară ce consemna moartea lui *Publius Aelius Aelianus* în vârstă de trei ani și o lună. Din textul inscripției rezultă că *Piperas*, tatăl copilului, era scalv ce deținea funcția de *vik(arius)*, căsătorit cu *Aelia Epictesis* de condiție liberă, stăpânul său fiind *dispensator*-ul (casier-contabil) *Timostratus*¹¹ (Fig. VII/3). După D. Tudor, activitatea celor două personaje era legată de administrația minelor romane de la Moldova Nouă¹². Nu departe de necropola romană din „Săliște”-Moldova Veche se află locurile cunoscute sub denumirea de „Flotații” și „Valea Văradului”. În punctul „Flotații”, în anul 1969 împreună cu un tezaur monetar din secolul IV, s-a descoperit și un ciocan folosit în minieritul roman, cu vârful ascuțit în lungime de 15 cm și cu o lățime maximă de 5 cm¹³. Pe dealul Curcubăta din valea Tisa Potoc, din apropierea exploatărilor și așezărilor miniere din Valea Văradului, Apele Albe și Ogașul Grecilor, în anul 1997 a fost descoperit un nou tezaur monetar de secol IV¹⁴. Este cel de-al șaptelea tezaur monetar de secol IV descoperit în zona Moldova Nouă-Moldova Veche. Îngroparea

¹⁰ R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, p. 480-481.

¹¹ *IDR*, 1, p. 53, 26.

¹² D. Tudor, *op.cit.*, p. 66.

¹³ V. Wollman, *Minieritul metalifer....*, p. 109, Pl. LXXII/2.

¹⁴ D. Bălănescu, în *Banatica*, 15/1, 2000, p.252-253.

acestui ultim tezaur monetar din imediata apropiere a exploatărilor miniere de epocă romană de la Moldova Nouă, ciocanul de minier descoperit, alături de tezaurul monetar de secol IV descoperit în anul 1969, aşezarea minieră de epocă romană, semnalată în punctul Valea Văradului, sunt desigur insuficiente dovezi în a susţine că zăcămintele miniere de la Moldova Nouă au fost exploatate şi valorificate economic şi după părăsirea Daciei de către administraţia romană.

Încă din anul 1968 Dumitru Tudor, referindu-se „la malul bănăţean al Dunării de la Panciova la Orşova” în contextul „apartenenţei administrative a Banatului de sud la Dacia sau la Moesia Superior”¹⁵, ţinea să sublinieze: „dintre toate regiunile Banatului roman, cea mai săracă în urme arheologice rămâne zona văii Dunării de la Moldova Veche la Orşova. Malul a fost prea îngust ca să ofere posibilitatea înfiripării unor sate. Urmele semnalate ţin de prezenţa unor puncte militare organizate acolo de către guvernatorul Moesiei Superioare pentru a sprijini navigaţia şi a apăra locurile de extracţie a cuprului şi plumbului. Este firesc ca acest mal să fi fost administrat şi apărat de către provincia de peste Dunăre, din secolul al II-lea până în secolul al V-lea e.n.”¹⁶. Referitor la cine controla malul bănăţean al Dunării din punct de vedere militar şi administrativ, Nicolae Gudea ţine şi el să sublinieze cum că „odată cu cucerirea Daciei malul stâng al fluviului în regiunea Porţilor de Fier şi întreaga graniţă dintre Moesia Superior şi Dacia (şi apoi cele trei Dacii) a rămas controlată de aceleaşi unităţi militare ale Moesiei Superior”¹⁷. Descoperirile arheologice de epocă romană prezentate, alături de cele cunoscute deja din literatura de specialitate de pe malul bănăţean, oferă acea imagine de stabilitate militară, politică şi economică, în care fortificaţiile, aşezările romane şi daco-romane, exploatările miniere din zona Moldova Nouă îşi legitimează continuitatea de locuire neîntreruptă odată cu cucerirea romană şi până la mijlocul secolului al IV-lea p. Chr., dacă nu până târziu în secolul V p. Chr. (Fig.VIII).

¹⁵ D.Tudor, *op.cit.*, p.64.

¹⁶ *Ibidem*, p.66-67.

¹⁷ N. Gudea, *Graniţa romană şi romană târzie în zona Porţilor de Fier .Câteva note critice şi statistice*, în *Banatica*, 16/I, 2003, p.175.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS DER RÖMERZEIT VOM GEBIET DER DONAUENGEN

Zusammenfassung

Die im Sommer des Jahres 1976 im Ort Căunița de Sus des Dorfes Gornea, Gemeinde Sichevița, Kreis Caraș-Severin von Gheorghe Lazarovici durchgeführten Ausgrabungen identifizierten zwei Ziegelbrennöfen. Beide Öfen lagen in der unmittelbaren Nähe der hiesigen *villa rustica* und wurden summarisch von Nicolae Gudea in der Monographie *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița 1977 beschrieben. Nur ein Ofen, nämlich derjenige, der 26 m weit von der *villa rustica* lag, wurde 1978 vollständig freigelegt. Er hat einen rechteckigen Grundriss und wurde durch die Grabung einer entsprechenden Grube bis in die unberührte gelbe Schicht eingerichtet. Diese Grube schnitt den Abwehrgraben und die neolithischen Schichten von Căunița de Sus. Die äußeren Maße des Ofens sind 5 x 3,85 m, d.h. er hatte eine Fläche von 19,25 m² und die erhaltene Höhe von 2,70 m. Die 25 cm dicken Erdwände waren lange Zeit dem Feuer ausgesetzt und deshalb verglast. Die Brennkammer war 4,40 m lang, 3,50 m breit und die Wände waren 2 m hoch. Ihr Boden wurde auf der ganzen Fläche mehrmals mit zwei bis drei, 3-4 cm dicken, kompakten und geglätteten Lehmschichten erneuert. Die Rostfeuerstelle wurde aus Dach- und Mauerziegeln gebaut; auf diese verbreitete man eine Lehmschicht, die wegen der Hitze kompakt und glatt wurde und eine rotbraune Farbe bekam. Der Rost wies 52 Öffnungen mit einem Durchmesser von 4-6 cm; 43 von ihnen waren je drei in zwei parallelen Reihen geordnet. Der Abstand zwischen den Öffnungen ist von 60 cm und diejenige zwischen Reihen von 20 cm. Nach der Entfernung der Ziegelstein von der zusammengefallenen Ofengewölbe sah man ein Loch mit einem Durchmesser von 80-90 cm. Dieses Loch entstand nachdem der Ofen nicht mehr in Funktion war. Die restliche Feuerkammer mit den sekundären Kanälen und der mittleren Stützwand des Rostes konnte man wegen des erhöhten Grundwassers nicht eingehend untersuchen.

Das aus ungebrannten Ziegelsteinen gebaute Gewölbe (Durchschnittsmaße der Ziegelsteine 40 x 20 x 12 cm) ist ins Ofeninnere eingestürzt. Im Ofen

fand man noch 115 Ziegelsteine, die für das Brennen vorbereitet waren. Wir schätzen, dass man in einer einzigen Reihe man 275 Ziegelsteine brennen konnte, was auf eine Charge zwischen 825 und 1375 Ziegelstein schließen lässt. In der Brennkammer fand man auch ein bronzenes Plättchen mit gerundeten Ecken (8,70 x 2 cm und 2 mm dick) (Abb. I/2). Das Plättchen weist 8 Löcher mit einem Durchmesser von 3 mm auf. Zwischen dem ersten und dem zweiten Loch wurde das Wort *BITE* eingeritzt. Wir glauben, dass es sich um das lateinische Verb *bito*, *bitere* handelt (= gehen, weggehen), welches die Befehlsform *bite* hat. Die Tatsache, dass nach dem Wort sieben Löcher folgten und, dass die Platte in der Feuerstelle eines Ofens gefunden wurde, führt uns zur Idee, dass es sich hier um eine apotropäische Botschaft handelt, etwa „geh weg (Dämon/böser Geist)“.

Die Ausbeutung der Kupfer- und anderer Erze in der Umgebung von Moldova Nouă durch die Römer ist schon seit dem Ende des 18. Jh. bekannt.

Einige im Jahre 1985 durchgeführten Vorbereitungen für die Ausbeutung der metallischen Erze von der Konfluenz der Bäche Ogaşului Băieşului und Valea Bătrână, unter dem Berg Cleanţul Baronului, 6 km nördlich von Moldova Nouă, führten zur zufälligen Entdeckung von fünf Gebäuden einer römischen Bergwerksiedlung. Man konnte nur ein einziges Gebäude archäologisch untersuchen. Das Gebäude war Ost-West orientiert und hatte die Maße 14 x 28 m, was eine Fläche von 392 m² ergibt. Das Gebäude umfasste erstens acht Wohnräume, einen Innenhof und ein Nebengebäude aus Stein mit drei Räumen. Der Wohnraum 1 vom Hauptgebäude hatte die Maße 6,40 x 6,80 m und war mit *hypocaustum* versehen. Die Wohnräume 4 und 7 hatten *cocciopesto*-Fußboden und dienten als Badeanlage. Das Wasser floß durch einen Kanal ab, der unter einem 3,80 m langen Korridor lag und in den Innenhof mündete. Das Nebengebäude beinhaltete Fragmente von Schmelztiegeln, Schlacke und verschmolzene Metallreste, was auf eine Metallwerkstatt schließen lässt. In einem Abstand von 50 m nordwestlich vom Nebengebäude fand man eine Erhebung, die Schlacke und Eisenerz enthielt, was das Vorhandensein von Öfen für die Reduktion der Eisenerze suggeriert. Die Entdeckung von zwei Ziegeln mit dem Stempel der Legion VII Claudia weist auf eine mögliche Teilnahme dieser Legion an der Gründung der Bergwerksiedlung und an der Überwachung der Metallminen von Ogaşul Băieşului-Moldova Nouă. Ziegelstempel der Legion VII Claudia pia fidelis

fand man übrigens zusammen mit denjenigen der Legion IV Flavia felix im Kastell von Pojejena, 10 km weit von Moldova Nouă und ca. 20 km von den römischen Bergwerken. In der Nähe dieser Bergwerksiedlung von Ogașul Băieșului, auf dem Abhang von Cleanțul Baronului wurden mehrere Bergwerkschächte identifiziert, von welchen mindestens zwei römerzeitlich sind. Im Jahr 1989 wurde einen römischen Stollen vom Abhang des Hügels Floricica, im Tal Apele Albe, untersucht. Der Stollen ist 1,70 m hoch, hat senkrechte Wände, die oben leicht gebogen sind. Der Stollen ist unten 1,20-1,30 m und oben 80 cm breit. Er wurde mit dem Meißel und dem Hammer gemacht und verfolgte eine Metallader. Nach acht Meter biegt der Stollen nach links um. Nach weiteren zwei Metern erreicht man einen ausgehohlenen Raum von 10 x 3 m und mit einer ca. 4 m hohen Decke. In der linken Wand dieses Raumes wurden drei Nischen für Öllampen eingemeißelt

Moldova Veche

Am Ort *Săliște* unternahm man im Jahr 1977 Probegrabungen, die eine römische Nekropole identifizierten. Nur zwei Gräber und ein Brunnen wurden hier ausführlich untersucht. Es handelt sich um 50 cm tiefe Körpergräber in Zisetn aus Ziegelsteinen. Diese Gräber haben Entsprechungen in Iaz-Dîmb, Kr. Caraș-Severin, die ebenfalls ins 2.-3. Jh. n. Chr. datiert werden. Der Brunnen war 2,80 m tief und hatte einen äußeren Durchmesser von 1,20 m und einen inneren Durchmesser von 1 m im gemauerten Abschnitt. Auf dem Boden beträgt der Durchmesser nur 65 cm. Der Brunnen diente für die Rituale des *refrigerium*. In der unmittelbaren Nähe dieses Friedhofes entdeckte man 1953 die Grabstele des Publius Aelius Aelianus, der drei Jahre und ein Monat gelebt hat. Der Vater des Kindes hieß Piperas und war Sklave im Amt eines *vikarius*. Seine Frau hieß Aelia Epictesis und hatte einen freien Status. Der Herr des Piperas war der *dispensator* (Buchhalter) Timostratus. D. Tudor dachte, dass die zwei Männer für die Verwaltung der römischen Bergwerke von Moldova Nouă arbeiteten. Unweit vom römischen Bergwerk von *Săliște*-Moldova Veche befinden sich die Orte, die als *Flotații* und *Valea Văradului* bekannt sind. In *Flotații* fand man neben einem Münzhort vom 4. Jh. auch einen Bergwerkerhammer. In *Valea Văradului* lag ebenfalls eine große römerzeitliche Bergwerksiedlung. D. Tudor glaubte, dass diese der Provinz Obermoesien angehörten, wie das ganze linke Ufer der Banater Donau von Pancevo bis Orșova. Diesbezüglich schrieb N. Gudea auch, dass das linke

Donauufer im Gebiet der Eisernen Tore und die ganze Grenze zwischen Dakien und Obermoesien von Truppen aus Obermoesien kontrolliert wurden. Unter diesen Umständen können wir vermuten, dass die Bergwerke und die Siedlungen von Moldova Nouă von dieser Stabilität profitieren konnten, um bis zur Mitte des 4. Jh., wenn nicht sogar bis ins 5. Jh. weiter zu existieren.

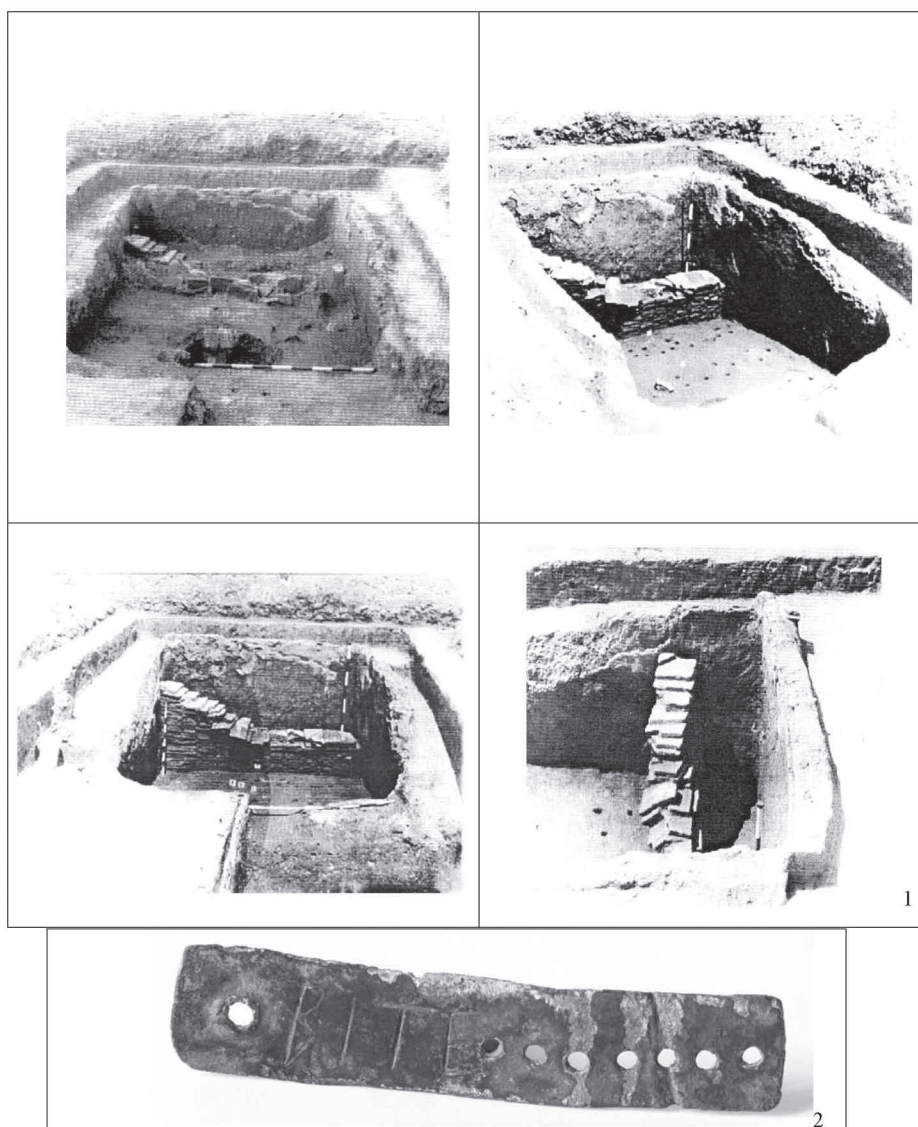

Fig. I. 1. Cuptorul de ars cărămizi, 2. Plăcuța din bronz cu inscripția BITE.
Abb. I. 1. Brennofen für Ziegelsteine; 2. Bronzeplatte mit Inschrift BITE.

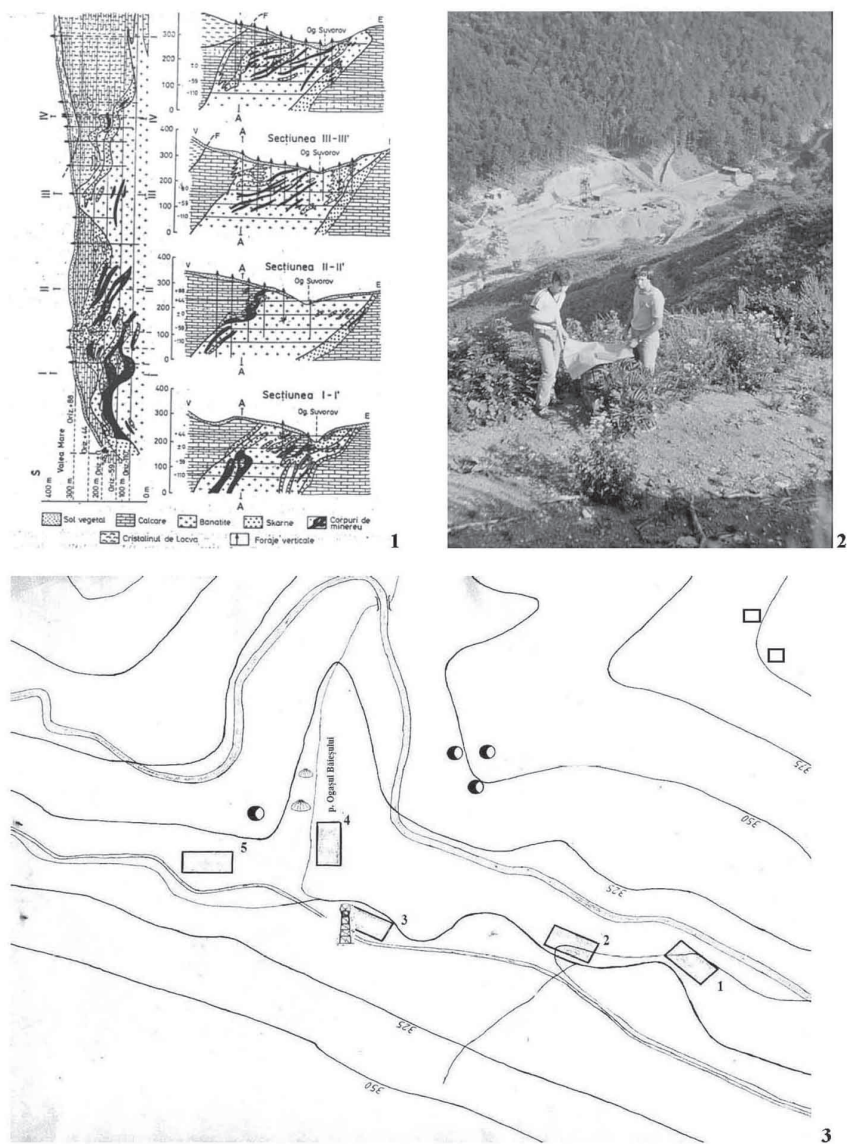

Fig. II. 1. Structura geologică a zăcămintelor de la Moldova Nouă. 2. Exploatarea minieră din zona Ogașul Băieșului. 3. Plan de situație: 1-5 construcții romane, □ puțuri romane, ● puțuri moderne, ▨ movile cu zgură.

Abb. II. 1. Geologische Struktur an Einlagerung von Moldova Nouă; 2. Bergbau von Ogașul Băieșului; 3. Lage Plan: 1-5 Römische Construction, □ Römische Brunnen, ● moderne Brunnen, ▨ Hügel mit Schlacken.

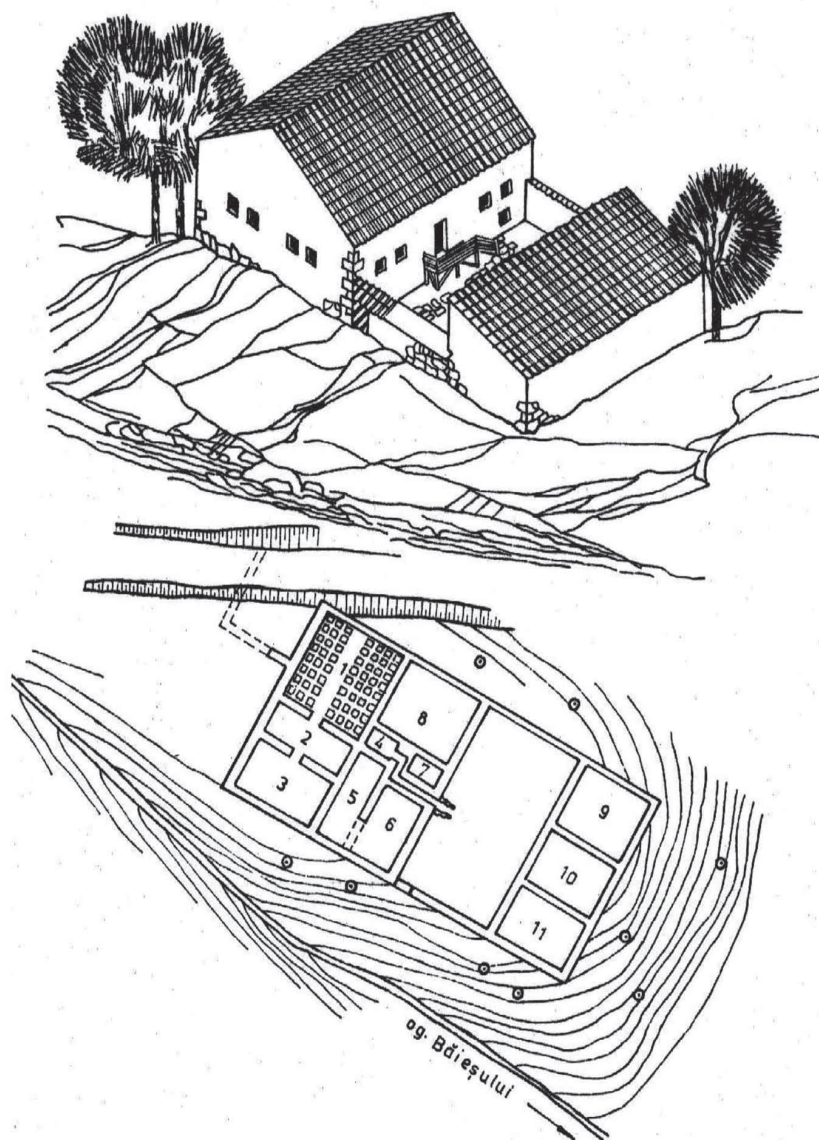

Fig. III. Planul construcției romane cu o posibilă reconstituire grafică.
Abb. III. Römische Bauplan mit eine mögliche grafische Rekonstruktion.

Întreprinderea Construcții Mașini Reșița,
BULETIN DE ANALIZĂ CHIMICĂ NR. 1182
Ogașul Băieșului – MOLDOVA NOUĂ
18.01.1985

Muzeul Reșița	Rezultatul analizei [%]													
	SiO ₂	Fe ₂ O ₃	Al ₂ O ₃	TiO ₂	CaO	MgO	MnO	P ₂ O ₅	Sn	Cu	Pb	Ni	Zn	Cr
Proba 1	43,68	21,90	10,37	0,36	6,99	0,74	3,29	2,29	-	0,11	5,90	-	2,25	-
Proba 2	32,00	22,70	15,00	0,42	4,75	0,38	1,26	2,01	-	0,62	11,39	-	2,18	-
Proba 3	34,07	22,30	11,80	0,40	12,00	0,89	1,67	2,95	-	0,32	8,11	-	1,20	-
Proba 4	40,26	21,50	11,07	0,36	8,11	0,63	1,65	2,70	-	0,20	7,26	-	1,96	-
Proba 5	29,48	21,90	15,20	0,46	3,49	0,38	0,89	2,52	-	0,50	14,61	-	2,41	-
Proba 6	47,89	20,31	12,40	0,40	4,19	0,71	2,24	1,09	-	0,30	5,00	-	2,50	-
Proba 7	68,74	5,95	11,40	0,45	1,39	1,26	1,16	0,71	-	0,05	5,20	-	1,32	-
Proba 8	36,91	17,95	20,01	0,42	2,79	0,54	1,25	1,12	-	0,32	14,00	-	2,75	-
Proba 9	45,18	20,00	21,10	0,39	3,49	0,74	1,63	1,11	-	0,22	0,25	-	1,92	-
Proba 10	67,84	5,55	17,75	1,78	0,27	0,89	0,25	0,87	-	0,01	0,12	0,03	0,01	-
Proba 11	49,68	8,75	17,40	0,55	0,61	1,30	0,52	0,50	-	0,01	17,50	-	0,12	-
Proba 12	42,68	13,50	9,45	0,90	6,15	1,02	0,92	1,48	-	0,05	17,50	-	1,04	-
Proba 13	61,80	6,75	24,15	0,90	0,64	1,30	0,38	1,14	-	0,01	0,49	-	0,03	-
Proba 14	23,90	11,15	47,65	0,90	5,31	0,43	0,90	0,91	-	0,08	4,70	-	1,04	-

Fig. IV. Buletinul de analiză chimică a probelor prelevate de la Ogașul Băieșului.
Abb. IV. Chemische Analyse Bericht von Proben gesammelt von Ogașul Băieșului.

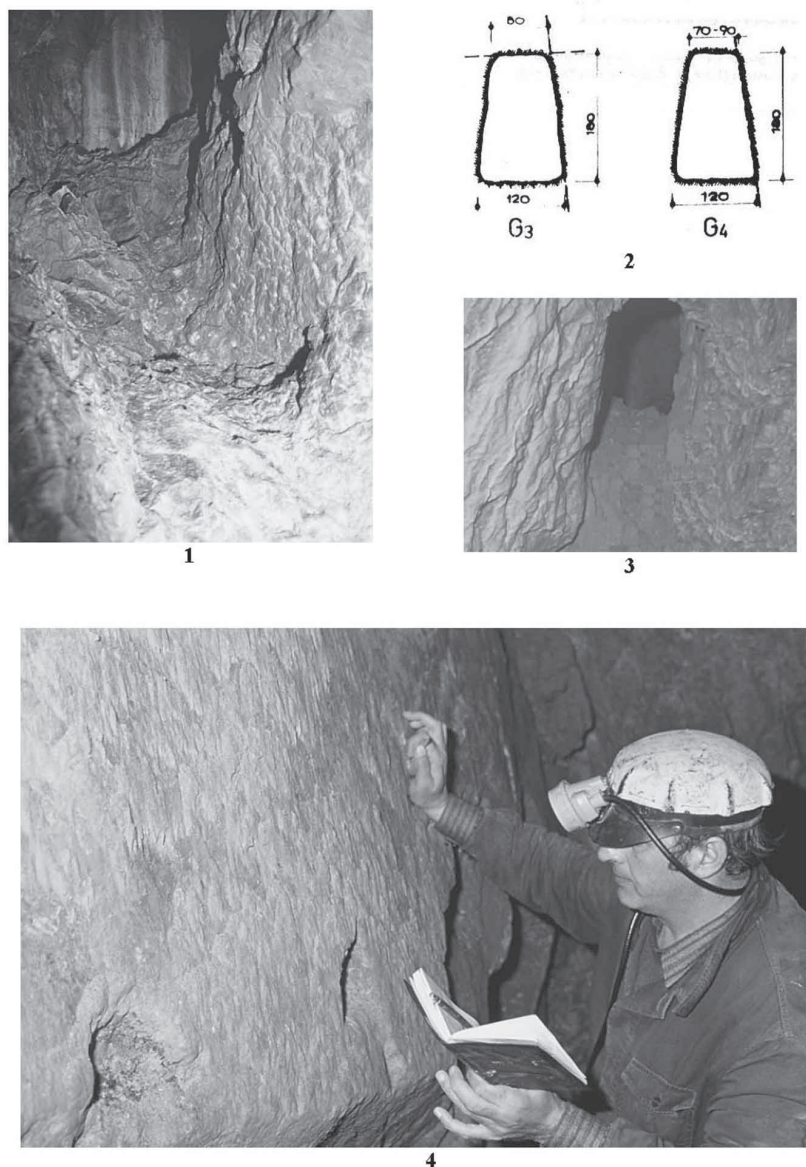

Fig. V. Moldova Nouă-Dl. Floricica. 1. Galeria-abataj din care a fost extras minereul. 2 Profile de galerii romane (după V. Wollmann). 3. Intrarea din galeria principală în galeria-abataj.

4. Orificii pentru opaițe.

Abb. V. Moldova Nouă – Hüg. Floricica. 1. Schlachtung gallery von welchen extrahiert wurden Erzlagerstätten; 2. Römische gallery Aufzug (nach V. Wollmann); 3. Hauptgallery Eingang von Schlachtung gallery; 4. Löcher für Lichtölgefäß.

Fig. VI. Moldova Veche-Săliște. 1-3. Mormintele cistă din necropola de secol II-III.
Abb. VI. Moldova Moldova Veche-„Săliște“. 1-3. Zystitis II-III Jahrhunderts Gräbern in der Nekropole.

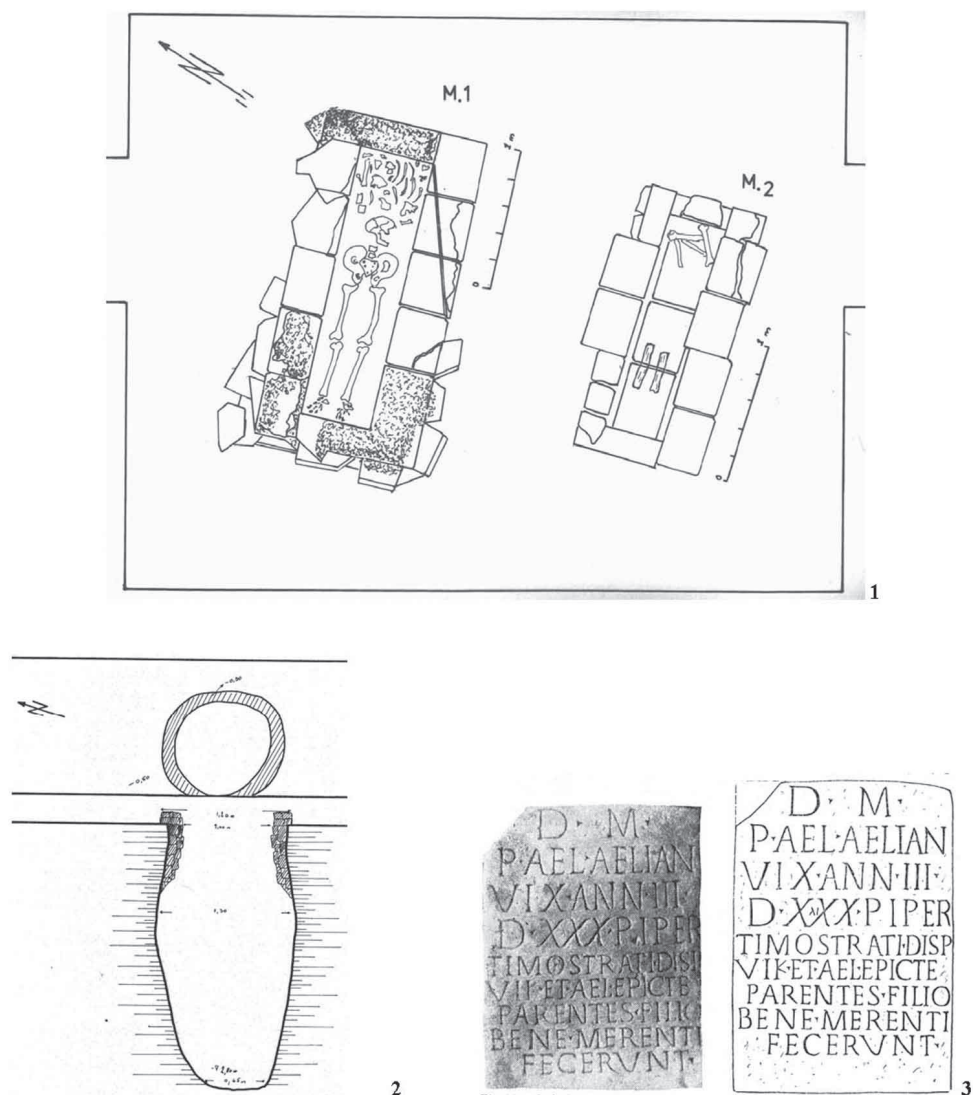

Fig. VII. Moldova Veche – Săliște. 1. Planul celor două morminte cistă. 2. Planul și profilul fântânii-put din necropola romană. 3. Stelă funerară descoperită în apropierea necropolei (după. IDR III/1, p. 53, 26).

Abb.VII. Moldova Veche-„Săliște“ 1. Plan zwei Gräber Zystitis; 2 Plan und Profil Römische Nekropole Brunnen; 3 Gräbstein gefunden in der Nähe Nekropolen (nach IDR III/1, p.53,26).

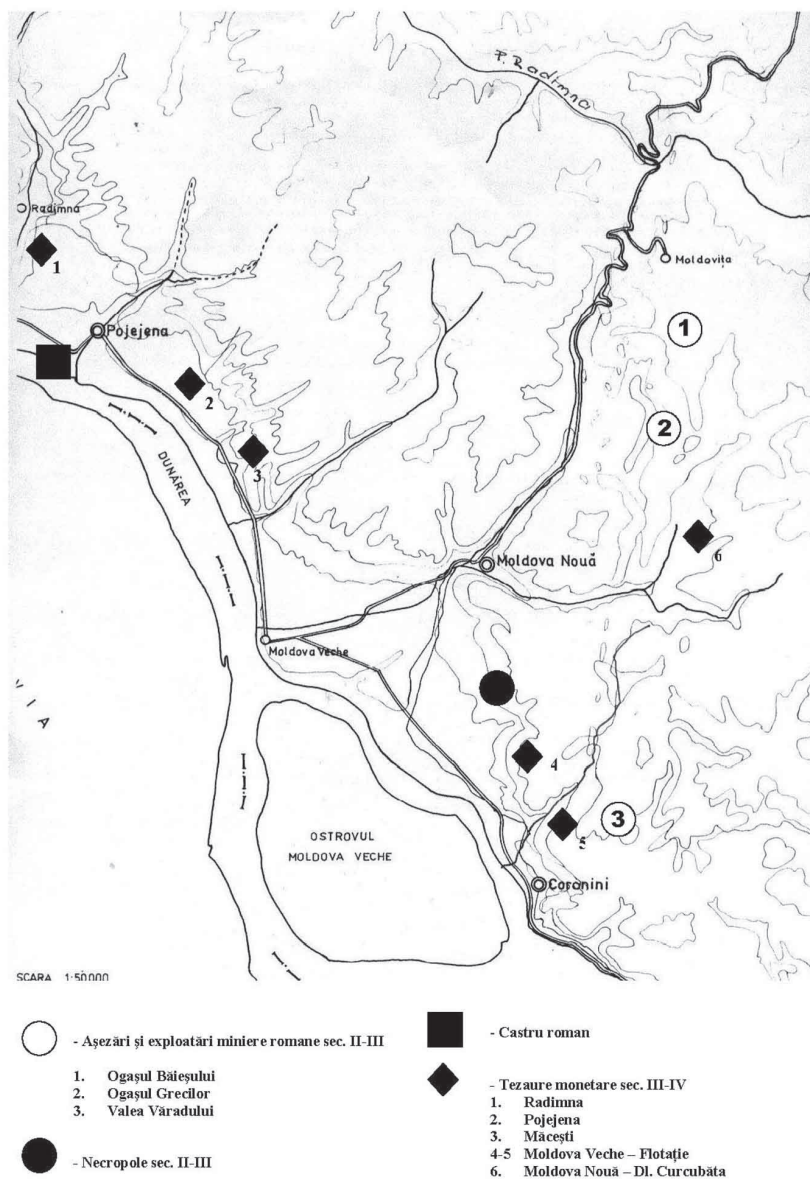

Fig. VIII. Descoperiri arheologice de epocă romană și principalele tezaure de secol IV din zona Moldova Nouă.

Abb.VIII. Archäologischen Entdeckungen von Römischen Zeit und die Wichtigsten Schätze IV Jahrhunderts von kreis Moldova Nouă.

ARCHAEOLOGICAL RESCUE EXCAVATIONS ON THE SOUTH SLOPE OF CHILII HILL IN VĂRĂDIA VILLAGE, CARAȘ-SEVERIN COUNTRY

*Flavius Petru Bozu**

Keywords: platform, proto-dacian, Hallstatt

Cuvinte cheie: terasare, proto-dacică, *hallstatt dezvoltat*

In July 2007, on Chilii Hill, situated near the village of Vărădia, in close proximity of the Roman Fort¹ (listed among the major monuments and archaeological sites in Romania), there has been mechanically created an earth platform at approximately 50m south of the earth-built Roman camp.

The area affected summarizes 5700m², having several drops in the natural slope of the hill, drops that measure between 0,50m and 1m (Fig. 1). By removing the luxuriant greenery from the surface and excavating the platforms, the ancient and prehistoric levels have been brutally tempered with. At a glance, dwellings, cesspools and provision holes from the first Iron Age have been identified. There have also been identified foundations from Roman Age dwellings. A remarkable quantity of proto-dacian and roman sherds has been collected (provision pots, pans, kettles, amphorae etc.), as well as a Roman sesterce emitted by emperor *Augustus*.

Trench S.I, measuring 12/2m has been dug bearing north-south on terrace no.1 located on the south slope of Chilii Hill. In this trench there has been found a rectangular shaped iron age dwelling with rounded corners, measuring 4/3m (Fig. 2). It had a central and a side pole ment to sustain the roof. When the complex had been cleaned out, numerous hallstatt potshirds have been recovered bearing heavy burn marks. This suggests a violent fire that misted this dwelling.

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, e-amil: bozu_flavius_petru@yahoo.com.

¹ Iaroslavschi-Bozu 1995; Idem 1996; Idem 1997; Idem 2001; Idem 2002.

Chronologically, the ceramics sherds discovered in L.1., as well as the type of dwelling that has been investigated, belong to Hallstatt B1-B2 maybe B3, with many analogies in Gornea-Kalakacea horizon and early Basarabi culture².

The following special inventory has resulted from emptying dwelling L.1. (Fig. 3):

1. *Loom weight* – it's missing the upper side; modeled from clay; semi-fine mass with isinglass; brown-black colour with obvious signs of secondary burn. *Dimensions*: *L*: 60 mm; *D_{base}*: 47/52 mm; *G*: 150 gr (Fig. 3/1);

2. *Miniature bowl* – fragment; semi-fine mass; grey-white colour; outside-flared lip, straight bottom; *Dimensions*: *D_{lip}*: 40 mm; *D_{bottom}*: 20 mm; *H*: 15 mm (Fig. 3/2)

3. *Small bowl* – fragment; semi-fine mass; brownish-black; inside-flared round lip; secondary bur non the inside; *Dimensions*: *D_{lip}*: 90 mm; *D_{bottom}*: 40 mm; *H*: 38 mm (Fig. 3/3)

4. *Piece for decking bowls* – diamond-shaped; it's lower side is missing; very fine mass; fownish-brown; secondary bur non over 80%; *Dimensions*: *H*: 55 mm; *D*: 34 mm; *G*: 40 gr (Fig. 3/4)

5. *Conditioned horn* – fragment; deer horn; *Dimensions*: *H*: 40 mm; *D*: 37 mm; *G*: 40 gr (Fig. 3/5)

6. *Amulet - joss* – bone; fragment; *Dimensions*: *D*: 36 mm; *l*: 6 mm (Fig. 3/6)

7. *Adornment* – conoidal; small dimensions; bronze flake; *Dimensions*: *L*: 20 mm; *l*: 4-9 mm; *gr*: 4 mm (Fig. 3/7)

8. *Ring / earring* – fragment, bronze wire; *Dimensions*: *D*: 1 mm.; *L*: 14 mm; *gr*: 1 mm; *G*: 2 gr (Fig. 3/8)

The drawings of those artefacts are shown in Fig. 4.

I shall present only a small part of the ceramics found in dwelling L.1:

1. *Tray lip fragment* – fine mass, brown-yellow, narrow lip, straight (Fig. 5/1).

2. *Bowl lip fragment* – semi-fine mass, brown on the outside, brickly-brown on the inside, black crack; lip cut straight with slanting notches applied on the outside (Fig. 5/2).

3. *Pan lip fragment* – semi-fine mass, brickly, with slipt; straight cut, slightly flared inside (Fig. 5/3).

² Munteanu 1983.

4. *Ceramic fragment* – semi-fine mass, fawnish-brown, alveolar belt-shaped ornament (Fig. 5/4).

5. *Pot lip fragment* – semi-fine mass, sand degreaser, reddish-brown on the outside, fawnish-brown on the inside, small conical stud under the lip (Fig. 5/5).

6. *Pottery fragment* – semi-fine mass, with isinglass, brownish, belt-shaped ornament with slanting notches (Fig. 5/6).

7. *Pan lip fragment* – fine mass, black, small stud under the round lip (Fig. 6/1).

8. *Pan lip fragment* – fine mass, black, inside flared lip (Fig. 6/2).

9. *Deep bowl lip fragment* – fine mass, black, rippled on the outside, slightly flared inward (Fig. 6/3).

10. *Can lip fragment* – very fine mass, black, 4mm thin walls, lobed opening, horizontal fluting under the neck (Fig. 6/4).

11. *Pot bottom fragment* – very fine mass, 3mm thin walls (Fig. 6/5).

12. *Ceramic fragments* – very fine mass, black, with vertical and slanting fluting (Fig. 6/6-7).

On platform no. 5, there have been executed 4 square trenches numbered C.1. to C.4., measuring 3 x 3m. They have been dug to the depth of 0,80m until virgin soil was reached. In none of those trenches has there been found traces of enclosed archaeological units, only a relatively compact layer of ceramic shreds and fauna traces 25-30cm thick.

The following shreds come from the four trenches described above:

1. *Supply-pot lip fragment* – semifine mass, dark-brown on the inside and outside, vertically rippled lip, pressed with the finger on the neck of the pot (Fig. 7/1).

2. *Ceramic fragment from a bitronconical pot* – fine mass, brown on the outside and black on the inside, duckweed-shaped ornament at the base of the neck, traces of a narrow, rectangular handle in the profile (Fig. 7/2).

3. *Pot lip fragment* – fine mass, brownish-black, 15mm thick profile, outward-flared round lip (Fig. 7/3).

4. *Bowl fragment* – fine mass, brown-yellow, straight lip outward flared (Fig. 7/4).

5. *Pot lip fragment* – fine mass, gray-black, 15mm thick walls, short flared lip (Fig. 7/5).

6. *Pot lip fragment* – semi-fine mass, gray-black, straigh lip with round edges (Fig. 7/6).

7. *Bowl lip fragment* – fine mass, black, inward-flared lip with slanting flutings (Fig. 7/7).

Fig. 8 – Various types of handles.

BIBLIOGRAFIE

Iaroslavschi-Bozu 1995,
Iaroslavschi E., Bozu O., *Vărădia*, „*Dealul Chilii*”, jud. Caraș-Severin, în *CCA – campania 1994*, 1995, p. 98.

Iaroslavschi-Bozu 1996,
Iaroslavschi E., Bozu O., *Vărădia*, „*Dealul Chilii*”, jud. Caraș-Severin, în *SAC – I* 1996, p. 123.

Iaroslavschi-Bozu 1997,
Iaroslavschi E., Bozu O., *Vărădia*, „*Dealul Chilii*”, jud. Caraș-Severin, în *CCA – campania 1996*, 1997, p. 76.

Iaroslavschi-Bozu 2001,
Iaroslavschi Eugen, Bozu Ovidiu, *Vărădia*, com. *Vărădia*, jud. Caraș-Severin, în *CCA – campania 2000* (2001), p. 266-267.

Iaroslavschi, Bozu 2002,
Iaroslavschi E., Bozu O., *Vărădia*, com. *Vărădia*, jud. Caraș-Severin, în *CCA – campania 2001*, 2002, p. 328.

Munteanu 1983,
Munteanu L., *Cercetări arheologice la obiectivul „La Chilii”, com. Vărădia*, jud. Caraș-Severin, în *CA*, 6, 1983, p. 231-238.

SĂPĂTURILE DE SALVARE DE PE VERSANTUL SUDIC AL DEALULUI CHILII DE PE VERSANTUL SUDIC AL DEALULUI CHILII DIN COMUNA VĂRĂDIA, JUD. CARAȘ-SEVERIN

Rezumat

În luna iulie 2007, pe Dealul Chilii, situat în extravilanul comunei Vărădia, la cca. 50 m de latura de sud a castrului de pământ, clasat pe *Lista monumentelor și siturilor arheologice din România*, au fost executate lucrări mecanizate de terasare.

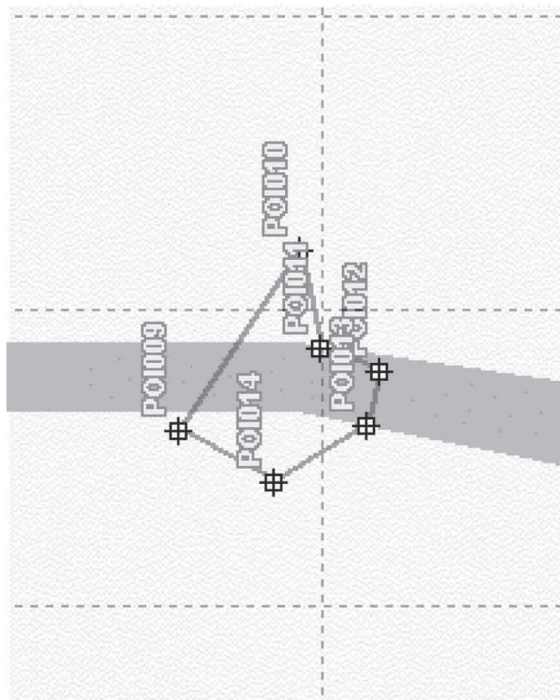
Suprafața afectată prin terasarea mecanizată măsoară 5700m², cu căderi în panta naturală a dealului, cuprinse între 0,50 și 1m. (Fig. 1). Prin îndepărtarea vegetației arboricole de la suprafața solului și excavarea teraselor cu căderi de nivel apreciabile, s-a intrat brutal în nivelele de locuire antice și preistorice, evidențiind-se conturul unor locuințe, gropi menajere și gropi de provizii aparținând primei vârste a fierului, precum și amprente de fundații, aparținând a unor clădiri de epocă romană. De la suprafața teraselor nou create, a fost recoltată o cantitate apreciabilă de ceramică de factură protodacică și romană provenind de la vase de provizii, castroane, oale, amfore etc. precum și un sesterț roman emis de împăratul Augustus.

În a doua decadă a lunii septembrie au fost întreprinse săpături arheologice de salvare constând din executarea secțiunii S.I. de pe terasa nr. 1 și a unui număr de patru casete C.1-C.4 executate pe terasa nr. 5.

Secțiunea S.I., cu dimensiunile de 12/2m și caseta C1 de 5/2m, orientată nord-sud, a fost trasată și executată pe terasa nr.1, pe panta de sud a dealului Chilii, în condițiile în care în această zonă, în luna iulie 2007 au fost executate mecanizat un număr de 5 terase. În această secțiune a fost surprinsă și dezvelită în proporție de 85% locuința L.1. (Fig. 2) cu dimensiunile de 4/3m, de formă patrulateră cu colțurile rotunjite. Dispunea, în interiorul ei, de un stâlp situat central și unul lateral pentru susținerea acoperișului. Din golirea locuinței a rezultat un bogat material ceramic hallstatt-ian, în cea mai mare măsură fragmentar, cu urme evidente de ardere secundară, ce sugerează sfârșitul violent prin incendiere al acestei locuințe semi-adâncite.

Pe terasa 5, au fost executate un număr de patru casete C.1.-C.4. cu dimensiunile de 3/3m ce au fost adâncite până la solul virgin, situat la -0,80m de la nivelul terasării. În niciuna din casetele executate nu au fost sesizate urmele unor complexe închise, doar un strat relativ compact de resturi ceramice și faunistice gros între 25-35cm cu aspect de scurgeri de pe panta dealului, sau a unor locuri deschise sezoniere de vară pe panta cea mai însoțită a dealului Chirii.

Cronologic, materialul ceramic rezultat din golirea locuinței L.1., la care se adaugă materialul ceramic rezultat în urma executării celor patru casete de pe terasa a 5-a precum și tipul de locuință cercetat, se poate concluziona că ele aparțin în majoritate Hallstattul-ului dezvoltat B1-B2 poate și B3 cu multe analogii în orizontul Gornea-Kalakacea și perioadei timpurii a culturii Basarabi.

#	Name	Icon	Message	Latitude	Longitude	Altitude (m)	Latitude (degrees)	Longitude (degrees)	Icon ID
1	POI009	Crossed Square		N45°05.234'	E21°32.860'	173	000 000 045	000 000 022	a
2	POI010	Crossed Square		N45°05.205'	E21°32.921'	168	000 000 045	000 000 022	a
3	POI011	Crossed Square		N45°05.200'	E21°32.888'	168	000 000 045	000 000 022	a
4	POI012	Crossed Square		N45°05.186'	E21°32.880'	165	000 000 045	000 000 022	a
5	POI013	Crossed Square		N45°05.189'	E21°32.862'	164	000 000 045	000 000 022	a
6	POI014	Crossed Square		N45°05.211'	E21°32.843'	166	000 000 045	000 000 022	a

Fig. 1: Terasarea de pe versantul de sud în coordonate Stereo70
The terrace from the south slope in Stereo70 coordinates

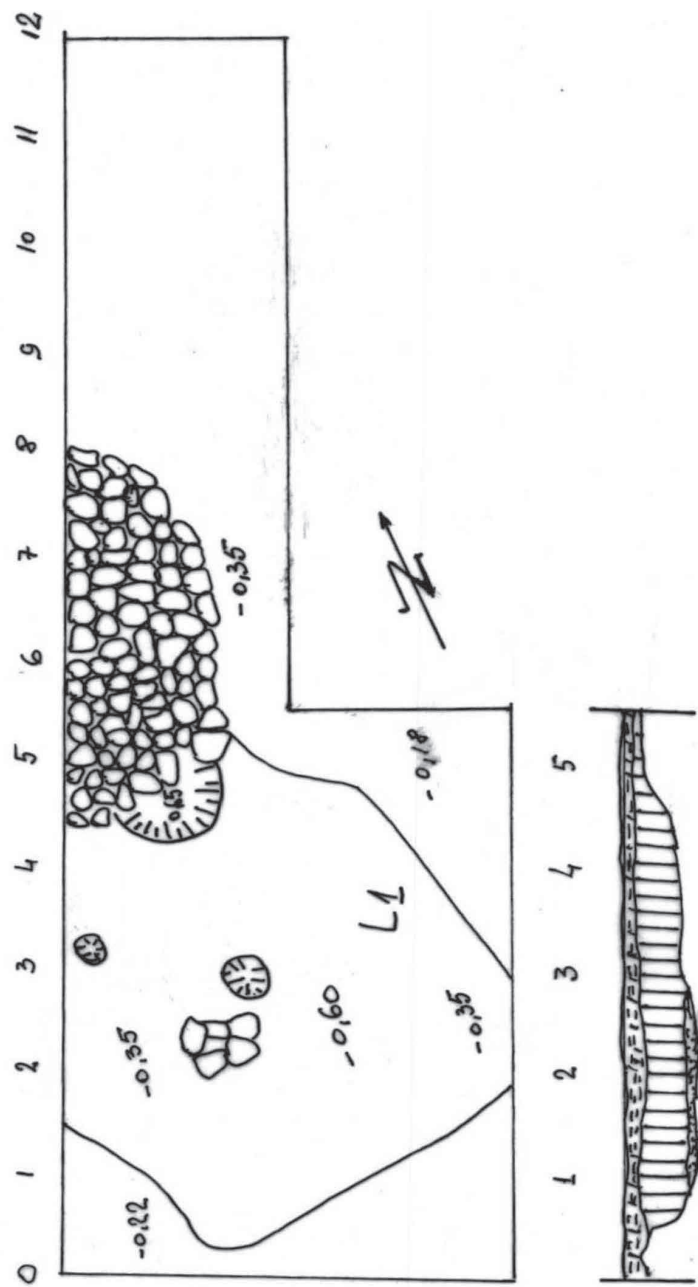

Fig. 2: Planul locuinței L.1. de pe terasa 1
The plan of dwelling L.1. from terrace no.1

1. Greutate război de țesut
2. Vâscior miniatural
3. Bol
4. Piesă pt. realizat caneluri
5. Fragment de os prelucrat
6. Fragment amuleță (?) din os
7. Obiect podoabă din foiță de bronz
8. Fragment cercei (?) din bronz

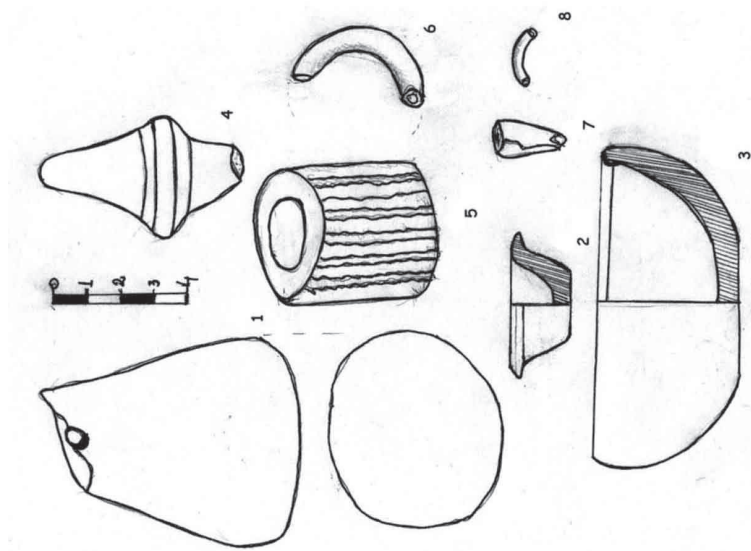

Fig. 4: Inventarul special din locuința L.I.

Special inventory from dwelling L.I.: 1. Loom weight, 2. Miniature bowl, 3. Small bowl, 4. Piece for decking bowls, 5. Conditioned horn, 6. Amulet, 7. Adornment, 8. Ring / earring

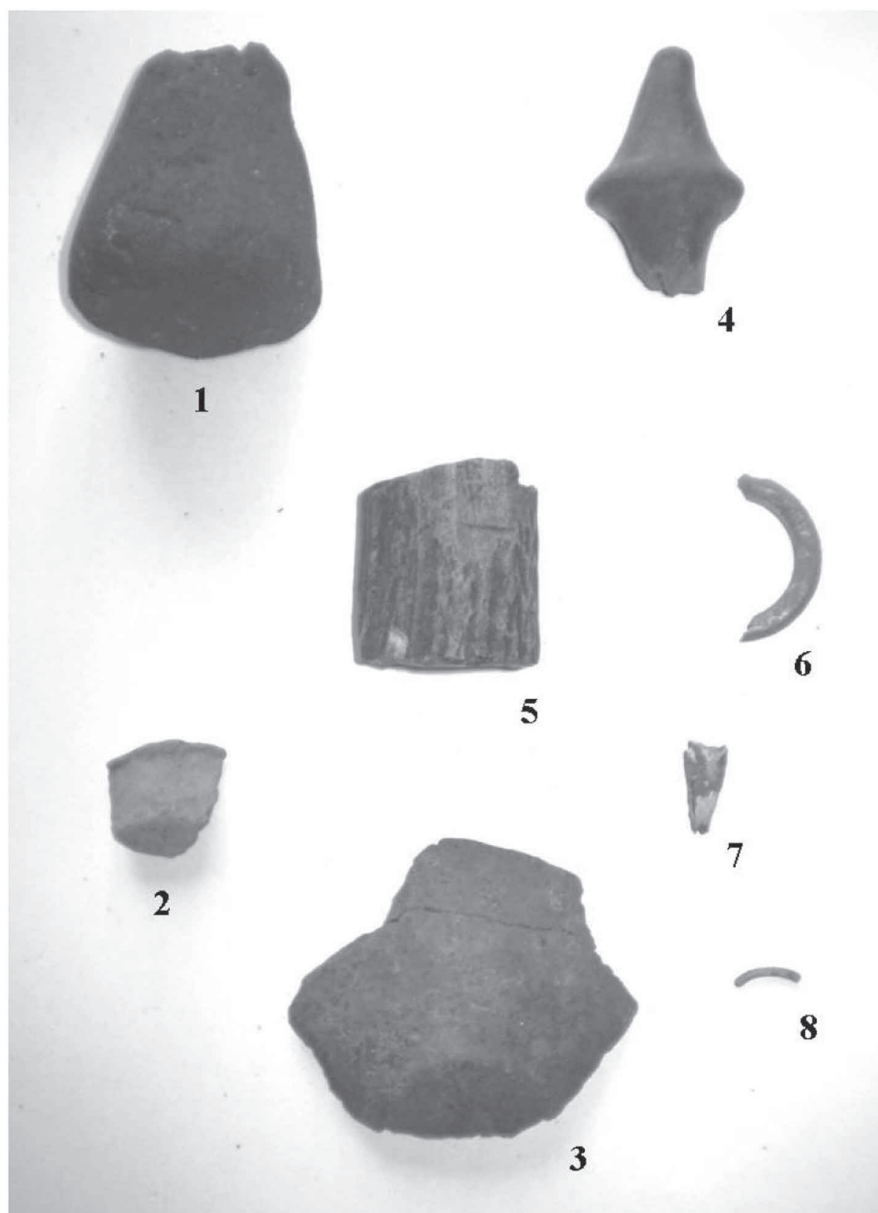

Fig. 3: 1. Greutate război de țesut; 2. Văscior miniatural; 3. Bol; 4. Piesă pt realizat caneluri; 5. Fragment de os prelucrat; 6. Fragment amuletă (?) din os; 7. Obiect podoabă din foiță de bronz; 8. Fragment cercel (?) din bronz.
 1. Loom weight, 2. Miniature bowl, 3. Small bowl, 4. Piece for decking bowls, 5. Conditioned horn, 6. Amulet, 7. Adornment, 8. Ring / earring

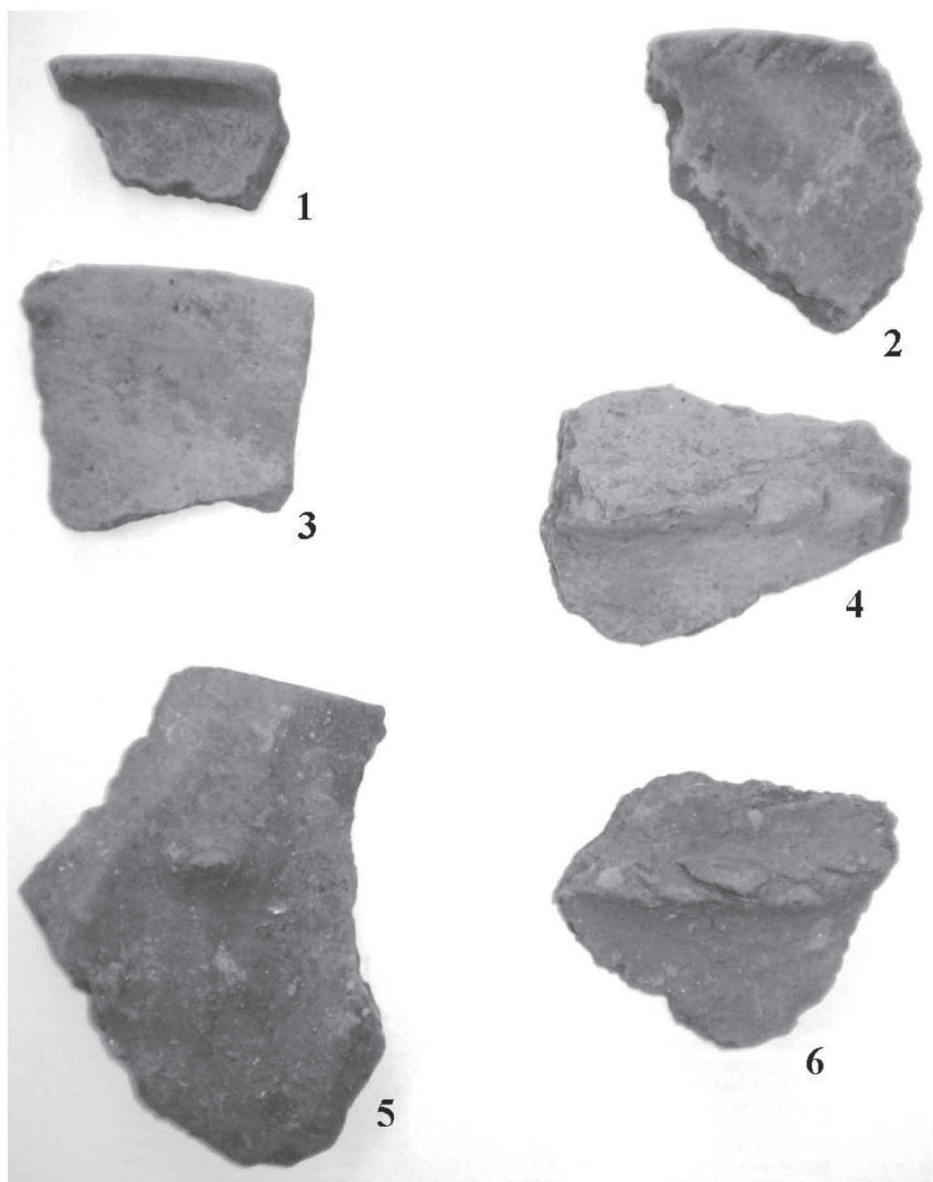

Fig. 5: 1 – Fragment buză tipsie; 2 – Fragment buză vas; 3 – Fragment buză castron; 4 – Fragment ceramic; 5 – Fragment buză oală; 6 – Fragment ceramic.

1 – Tray lip fragment; 2 – Bowl lip fragment; 3 – Pan lip fragment; 4 – Ceramic fragment; 5 – Pot lip fragment; 6 – Pottery fragment.

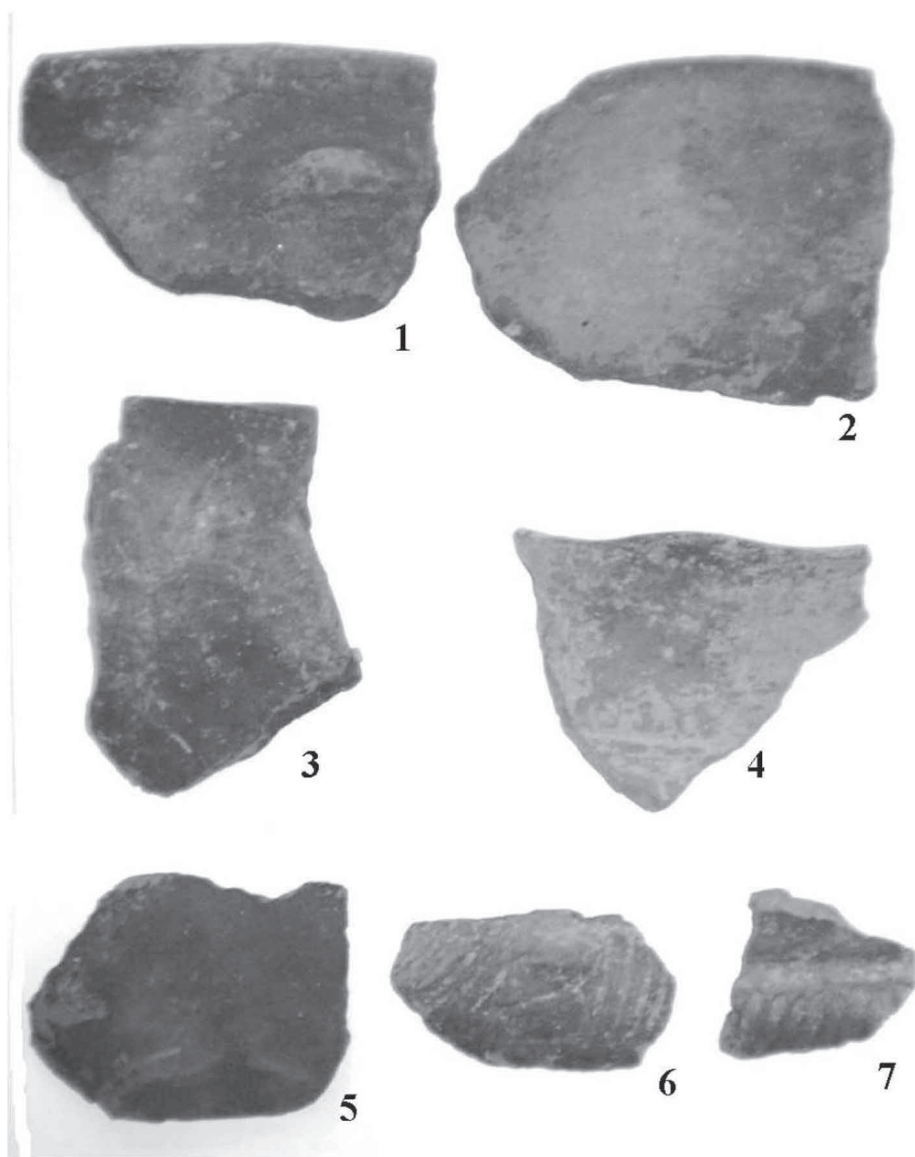

Fig. 6: 1 – Fragment buză castron; 2 – Fragment buză castron; 3 – Fragment buză castron adânc; 4 – Fragment buză cană;
5 – Fragment fund vas; 6-7 – Fragmente ceramice.
1 – Pan lip fragment; 2 – Pan lip fragment; 3 – Deep bowl lip fragment; 4 – Can lip fragment; 5 – Pot bottom
fragment; 6-7 – Ceramic fragments.

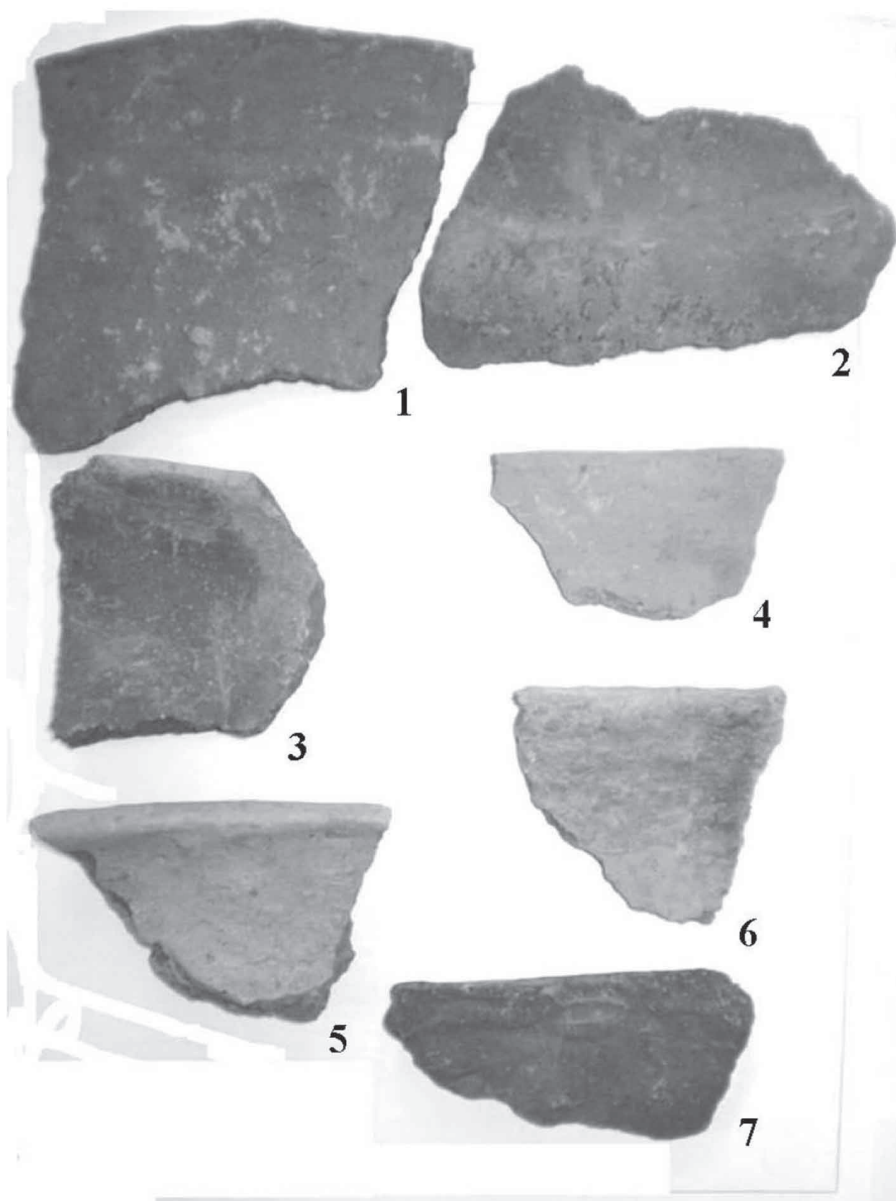

Fig. 7: 1 – Fragment buză vas de provizii; 2 – Fragment ceramic dintr-un vas bitronconic; 3 – Fragment buză vas; 4 – Fragment castron; 5 – Fragment buză vas; 6 – Fragment buză vas; 7 – Fragment buză castron.
 1 – Supply-pot lip fragment; 2 – Ceramic fragment from a bitronconical pot; 3 – Pot lip fragment; 4 – Bowl fragment; 5 – Pot lip fragment; 6 – Pot lip fragment; 7 – Bowl lip fragment.

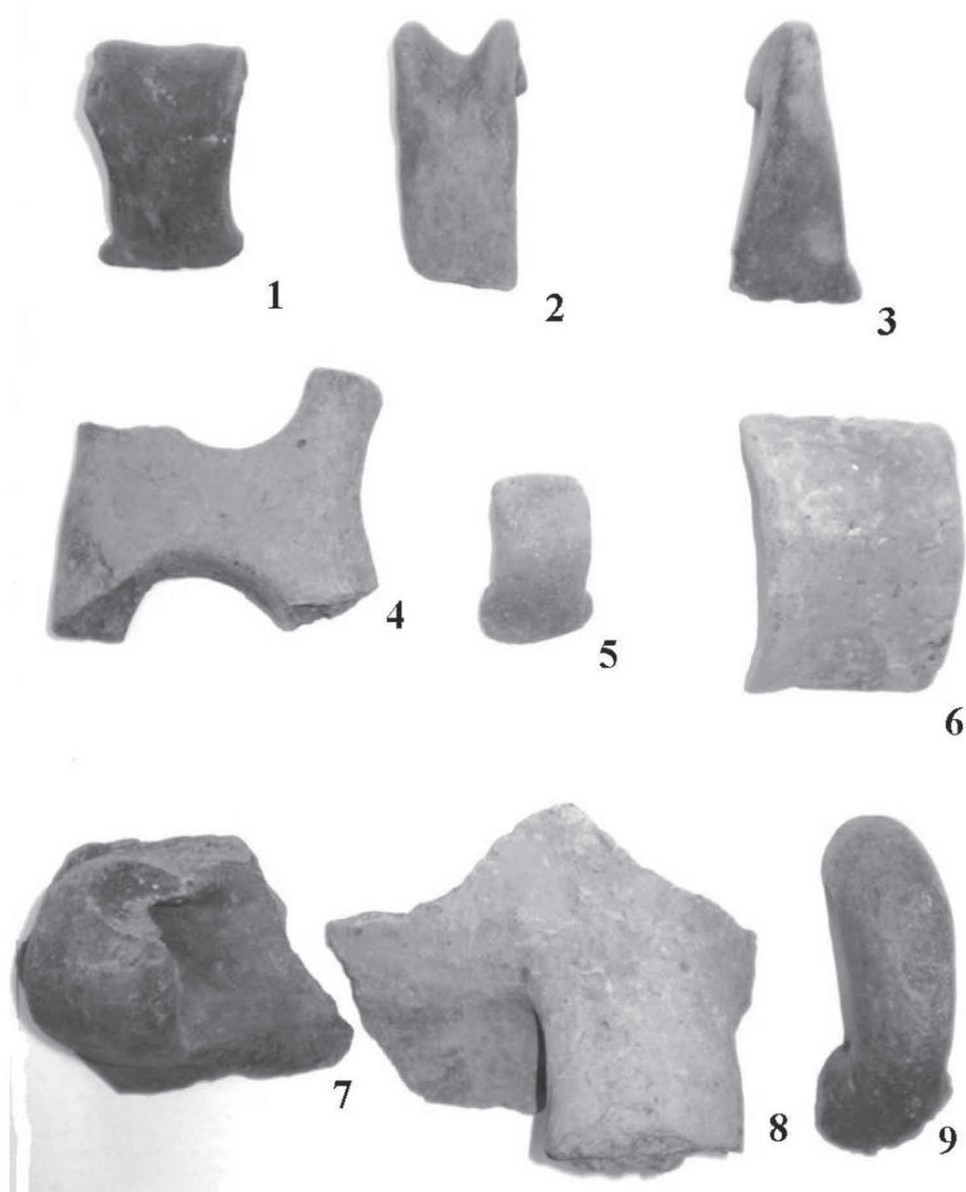

Fig. 8: Diferite tipuri de toarte.
Various types of handles.

TURNURILE-LOCUIȚĂ DE LA SVINIȚA

Andrei Bălărie

Cuvinte cheie: Banat, Svinița, fortificații medievale, turnuri-locuință, arhitectură.

Schlüsse Worte: Banat, Svinița, Mittelalterliche Befestigungen, Wohntürme, Architektur.

Complexul monumental numit *Tricule* (sau *Trei cule*, *Tri Kule*, *Háromtorony*) situat la 4 km est de localitatea Svinița (com. Dubova, jud. Mehedinți), loc în care literatura arheologică menționează și apariția unor artefacte hallstattiene și romane¹. Turnurile-locuință sunt amplasate chiar la intrarea în Clisura Cazanelor Dunării, sector în care vadul fluviului se îngustează, apoi cotește brusc către nord (Pl. I/1). Cele trei turnuri-locuință au constituit un subiect de interes pentru turiști, dovadă fiind litografiile și cărțile poștale tipărite la sfârșitul secolului XIX - începutul sec. XX (Pl. II-III). Ca urmare a construirii hidrocentralei de la Porțile de Fier, lacul de acumulare rezultat a afectat și monumentul medieval de la Svinița-*Tricule*. Promontoriului stâncos pe care au fost construite cele trei turnuri astăzi este acoperit de aluviuni, iar cel de-al treilea turn se află mai mereu acoperit de apele Dunării (Pl. I/2, Pl. IX/2).

Cele trei turnuri (1, 2 și 3) sunt situate pe malul nordic al Dunării, pe un promontoriu stâncos², formând un triunghi cu vârful ascuțit, orientat spre fluviu³ (Pl. IV/1-2). Turnurile nr. 1 și 2, care formează baza triunghiului, au fost construite pe partea ridicată a malului, distanța dintre ele fiind de 20 m. Cel de-al treilea turn (turnul nr. 3) este amplasat pe malul abrupt al fluviului, la o distanță de aproximativ 40 m de turnurile 1 și 2⁴. Promontoriul stâncos contribuie la sistemul defensiv lăsând un singur front de acces în perimetrul lor.

Fiecare dintre cele trei turnuri are o bază patrulateră, dimensiunile variind de la un caz la celălalt. Baza turnului nr. 1 este de 6,70 x 6,50 m,

¹ Luca 2006, 238, nr. 573, pct. 1b.

² Acest promontoriu este vizibil pe cărțile poștale de epocă (vezi Pl. II).

³ Voi utiliza numerotarea propusă de A. Corvătescu și Al. Rădulescu (Corvătescu-Rădulescu 1979, 169).

⁴ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169; Țeicu 2009, 48.

înălțimea acestuia fiind de 10 m. Turnul nr. 2, situat la est de turnul nr. 1, ridicat direct pe stânca naturală, are dimensiunile de 7,20 x 6,30 m și înălțimea de 11 m⁵, iar turnul nr. 3, situat pe malul de odinioară al Dunării, are dimensiunile de 7 x 7,50 m⁶ și o înălțime aproximativă de 12 m⁷.

Cercetările arheologice de salvare efectuate în anul 1970, în perimetrul turnului nr. 1 (pe latura sa vestică, mai exact), au scos la iveală cota de fundare a construcției. Aceasta a fost săpată în lutul galben, la o adâncime de 1 m, baza de construire constituind-o stânca naturală (Pl. V/1)⁸.

Zidurile turnurilor nr. 1 și 2, cu o grosime de 1,40 m, sunt construite din piatră brută, de dimensiune medie, parțial fățuită cu scopul de a se obține muchiile coturilor⁹. Mortarul de foarte bună calitate folosit la zidire a conferit turnurilor o rezistență și o trăinicie de-a dreptul remarcabile dacă ținem cont de faptul că, de mai bine de 40 de ani, părțile inferioare ale turnurilor nr. 1 și 2 și aproape în totalitate turnul nr. 3 sunt supuse eroziunii apelor Dunării¹⁰.

Ambele turnuri au câte un parter înalt, complet izolat de exterior care putea fi accesat doar de la etajul I, probabil prin intermediul unor scări. Accesul către interiorul turnului nr. 2 se făcea printr-o deschidere de 1 x 1,90 m, amplasată la etajul I pe fața nordică a acestuia, la care se putea ajunge doar prin intermediul unei scări retractabile (Pl. V/2)¹¹.

Planșeele, atât de la parter cât și de la etaj, au fost construite, foarte probabil, din scânduri de lemn care placau grinzile fixate în pereți, urmele acestor grinzi fiind încă vizibile pe pereții interiori¹² (Pl. VI/1-3). La o înălțime de 2,50 m deasupra planșeului dintre etajul I și II (care constituia platforma de tragere) se remarcă o subțiere a grosimii zidurilor - de la 1,40 m la 0,80 m (Pl. VI/1), care a fost interpretată ca un posibil drum de strajă pe console de lemn¹³, fiind apărat de creneluri groase de 0,80 m, merloanele având o lățime de 1,25 m și o înălțime de 1 m, cu goluri de tragere de aprox. 0,15 x 0,35

⁵ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169; Țeicu 2009, 49.

⁶ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169; Țeicu 2009, 49.

⁷ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

⁸ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

⁹ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

¹⁰ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

¹¹ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

¹² Corvătescu-Rădulescu 1979, 169; Țeicu 2009, 49.

¹³ Corvătescu-Rădulescu 1979, 171.

m, lărgite către interior¹⁴. În pereții etajelor au fost dispuse fante de tragere îngustate către exterior, cu dimensiuni aproximative de 0,12 x 0,80 m și cu un parapet de 1 m înălțime¹⁵ (Pl. VI/1).

La cercetarea paramentului turnurilor s-au putut observa trei registre pe verticală. Peste partea inferioară, prevăzută cu rosturi ușor adâncite, apare o tehnică diferită de zidire, cu rosturi șterse peste fața pietrei, ca mai apoi la partea superioară să se revină la tehnica inițială¹⁶ (Pl. VI/1). Acest tip de structurare a paramentului pe verticală nu indică - cum am fi putut crede inițial - etape diferite de refacere a turnurilor, ci reprezintă o caracteristică de construire, întâlnită și la alte monumente din această zonă¹⁷.

Ca material de construcție, pe lângă piatră, a fost reutilizată și cărămida romană existentă în zonă¹⁸. Un număr sporit de astfel de cărămizi apar în partea superioară a turnului nr. 2, iar la turnul nr. 3, cu ocazia unor lucrări de restaurare, s-au descoperit trei cărămizi cu ștampila DRP, Dierna¹⁹.

Analizând secțiunea turnului nr. 1, putem observa și alte detalii care evidențiază modalitatea de realizare a acestei construcții, cum ar fi urmele de bârne existente în profilul zidurilor. Aproape de baza turnului nr.1 cât și la nivelul planșeului despărțitor dintre etajele I și II²⁰, se pot observa urmele unor bârne circulare în profil (probabil trunchiuri de copaci). Bârnelor, grupate paralel două câte două, au fost dispuse longitudinal pe ductul peretelui (Pl. VI/2-3, Pl. VII/1-2), îmbinându-se la fiecare dintre colțurile turnurilor (Pl. VIII/1-3). Probabil că aceste bârne din lemn, cu secțiune circulară, dispuse longitudinal pe ductul peretelui, se îmbinau la colțurile turnului prin chertare. Aceste bârne sunt elemente de rezistență a pereților din piatră, având rolul de a prelua forțele de întindere care apar în interiorul peretelui. Fără aceste bârne ne putem imagina ușor cum pietrele din structura peretelui se depărtează una de cealaltă fără ca mortarul dintre ele să se opună, acest material neavând nici o proprietate de rezistență. Astfel, în cazul tasărilor inegale, pereții turnurilor

¹⁴ Corvătescu-Rădulescu 1979, 171.

¹⁵ Corvătescu-Rădulescu 1979, 171.

¹⁶ Corvătescu-Rădulescu 1979, 171; Țeicu 2009, 49.

¹⁷ Corvătescu-Rădulescu Al., 1979, 171.

¹⁸ Existența artefactelor romane este menționată și de A.S. Luca (Luca 2006, 238, nr. 573, pct. 1b).

¹⁹ Corvătescu-Rădulescu 1979, 171.

²⁰ Am optat ca în descriere să folosesc termenul de „etajul II” în loc de „platformă de luptă” deoarece, în opinia mea, în cazul acestor două turnuri este vorba de două etaje distincte.

s-ar fi depărtat unul de celălalt (mai ales în primii ani de viață ai construcțiilor), dar acest fenomen a fost prevenit de bârnele de lemn încastrate în zid, cu rol de tenzori/armătură²¹.

În interiorul construcției încă se mai văd găurile de la grinzile ce formau planșeul. Cele situate între parter și etajul I sunt dispuse de la est la vest iar cele dintre etajele I și II sunt orientate de la nord la sud (Pl. VI/1). Această particularitate poate ține fie de rezistența structurii, fie de probabilitatea existenței unei scări care făcea legătura între nivele. Între etajele I și II, în partea dinspre colțul nord-estic al turnului nr. 1, se poate observa în șirul de găuri pentru fixarea grinzilor planșeului un spațiu mai larg (Pl. VI/1-2) care indică, probabil, locul scării interioare care făcea trecerea de la un nivel la altul (Pl. VIII/2-3). Interesant de urmărit în secțiunea zidului este faptul că acesta este alcătuit din două paramente, exterior și interior, și un emplecton format dintr-un amestec de piatră cu dimensiuni reduse, înecate în mortar (Pl. VII/2).

Drumul de strajă de pe turn a fost format de planșeul care a suprapus etajul II. Tipul de drum de strajă de tip fort pe console de lemn, descris de A. Corvătescu și Al. Rădulescu²², presupune un spațiu deschis, expus la cantități mari de apă pluvială sau precipitații sub formă de ninsoare. Astfel, acest spațiu gol nu ar fi putut oferi o hidroizolare corespunzătoare nivelurilor inferioare. Pe de altă parte, un volum mare de apă sau zăpadă, acumulat în acest gol, ar fi putut determina tensiuni asupra planșeului II, distrugând structura internă a turnurilor. Din acest punct de vedere, drumul de strajă de la nivelul superior trebuie să fi fost protejat cu un acoperiș.

Intervențiile de refacere a turnului nr. 2 limitează posibilitățile de reconstituire a accesului în interior însă, similaritățile în construcție cu turnul nr. 1 sugerează un mod oarecum identic (Pl. III/2 și Pl. IX/1).

Turnul nr. 3 pare a avea o construcție diferită față de turnurile nr. 1 și nr. 2, în comparație cu primele două, acesta fiind mai masiv²³ (Pl. IX/2). Pe baza cărților poștale și a fotografiilor de epocă se poate aprecia faptul că turnul nr.

²¹ În construcțiile moderne din beton armat, forțele de întindere sunt preluate de armătura de oțel. Betonul, ca și zidăria de altfel, rezistă la forțe de compresiune (datorate încărcărilor structurii), încărcările excepționale însă (vânt lateral sau de natură seismică) sunt preluate de către elemente de rezistență elastică (în cazul nostru grinzile din lemn care țin locul armăturii). (informații amabile arh. Cristian Bălărie căruia îi mulțumesc și pentru ajutorul acordat în realizarea graficii 3D a monumentului istoric).

²² Corvătescu-Rădulescu 1979, 171.

²³ Rusu 1980, 196, fig. 2.

3 a fost compus dintr-un parter înalt și un singur etaj. Mai putem remarca și că acesta își păstrează acoperișul²⁴, iar accesul se putea face doar prin intermediul unui pod, ce lega stânca pe care se afla de malul abrupt al Dunării (Pl. II-III). În literatura de specialitate există o mențiune conform căreia turnul nr. 3 ar fi fost distrus de ghețurile de pe Dunăre din 1924²⁵. Nu ar fi însă exclus să fi fost distrusă doar partea sa superioară, construcția păstrându-se, probabil, în cea mai mare parte, în sedimentul aluvionar.

Turnul-locuință își are originea în civilizația occidentului medieval timpuriu, undeva la începutul secolului al X-lea, pentru ca mai apoi, în secolele XI-XIV, să cunoască o largă răspândire pe spații largi ale Europei. În secolele XIII-XIV, acest tip de fortificație este prezent și în zona Dunării Inferioare, în lumea slavo-bizantină²⁶. Începând din secolul al XII-lea, regatul arpadian începe să renunțe la vechile fortificații din lemn în favoarea celor de piatră²⁷, pentru ca la sfârșitul secolului al XIII-lea, pe fondul disoluției autorității regale din ultimele decenii ale dinastiei arpadiene, numărul turnurilor-locuință să se înmulțească²⁸. În evoluția acestui tip de arhitectură militară medievală, o amprentă puternică a avut și arhitectura ecleziastică, aflată în plină înflorire în acea perioadă²⁹. În secolul al XV-lea, odată cu apariția armelor de foc, acest tip de fortificație iese din uz³⁰.

Turnurile-locuință de la Svinița-*Tricule* sunt încadrate de către A. A. Rusu în categoria donjoanelor cu baze patrulate, majoritatea donjoanelor din Banat având baza rectangulară³¹. Această caracteristică se explică prin facilitățile de natură tehnică și funcțională pe care le oferă construcțiile cu baza unghiulară³².

²⁴ Acoperișul acestui turn este descris de către Corvătescu și Rădulescu, pe baza unei fotografii din 1915 (Corvătescu-Rădulescu 1979, 169, nota 2), ca un acoperiș de tip pupitru și nu este exclus ca acoperișul propus de cei doi autori să fie o refacere mai târzie, ca urmare a refolosirii turnului. Nu este exclus ca și turnul 3 să aibă o structură asemănătoare cu turnurile 1 și 2, aflate în partea elevată a malului. Din fotografii însă reiese că acesta este mai mic decât celelalte două, având doar un parter înalt și un singur etaj.

²⁵ Corvătescu-Rădulescu 1979, 169.

²⁶ Rusu 1980, 182; Țeicu 2009, 27.

²⁷ Rusu 1980, 181-182; Engel 2006, 129-130; Țeicu 2009, 27.

²⁸ Popa 1972, 60.

²⁹ Țeicu 1996, 79; Țeicu 2009, 27.

³⁰ Corvătescu-Rădulescu 1979, 178; Horvat 2007, 27.

³¹ Rusu 1980, 184, 196, Fig.2, nr. 22-23, 25.

³² Rusu 1980, 184.

Din punct de vedere cronologic, construirea turnurilor-locuință de la Svinița-*Tricule* poate fi plasată la același orizont cu fortificația de piatră care suprapune fortificația mai veche de pământ și lemn de la Drobeta-Turnu Severin³³, cel mai probabil la sfârșitul secolului al XIII-lea sau în cursul secolului al XIV-lea³⁴. Apariția turnurilor-locuință de la Svinița trebuie legată de contextul politicii de expansiune către est și sud-est a regalității maghiare în timpul dinastiei arpadiene³⁵. Rolul acestui ansamblu fortificat de la Svinița a fost, evident, cel de a controla comerțul fluvial în Evul Mediu³⁶.

În anii '70 ai secolului al XX-lea, starea turnurilor de la Svinița-*Tricule* era relativ bună, lucrările de restaurare consolidându-le, vremelnic, rezistența. În prezent, turnurile-locuință de la Svinița-*Tricule* sunt într-o stare avansată de degradare, eroziunea de la baza turnurilor fiind foarte pronunțată. Consolidarea parțială, dacă nu chiar restaurarea completă a acestor turnuri, contribuie cu siguranță la valorificarea acestui ansamblu arhitectonic medieval reprezentativ pentru Clisura Dunării, atât din punct de vedere cultural cât și turistic.

BIBLIOGRAFIE

- Achim 2006,
Achim V., *Istoria unei provincii de frontieră: Banatul de Severin (titlu rezumat)*, în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, Cluj-Napoca, 2006, p. 31-59.
- Columbeanu 1973,
Columbeanu S., *Cnezate și Voievodate Românești*, București, 1973.
- Corvătescu-Rădulescu 1979
Corvătescu A., Rădulescu Al., *Despre ansamblul fortificat de la Tricule-Svinița, Jud. Mehedinți (Über die Befestigungan-lage von Tricule-Svinița, Kreis Mehedinți)*, în *Tibiscus*, 5, 1979, p. 169-182.
- Engel 2006,
Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale*, Cluj-Napoca, 2006.

³³ Uzum 1979, 221.

³⁴ Țeicu 2009, 50.

³⁵ Columbeanu 1973, 110; Matei-Uzum 1973, 147, 149; Uzum-Davidescu 1978, 241; Popa 1988, 274-278; Papacostea 1993, 60-61; Țeicu 1998, 421-424; Țeicu 2009, 50.

³⁶ Țeicu 2009, 48.

Luca 2006,
Luca A. S., *Descoperiri arheologice din Banatul românesc- repertoriu* (Cu contribuții de C. Suciu și S. I. Purece), în *Bibl.Septem.*, XVIII, Sibiu, 2006.

Matei-Uzum 1793,
Matei Șt., Uzum I., *Cetatea de la Pescari (Die Burg von Pescari)*, în *Banatica*, 2, 1973, p. 141-156.

Popa 1972,
Popa R., *Cetățile din Țara Hațegului*, în *BMI*, XLI, 3, 1972, p. 54-66.

Popa 1988,
Popa R., *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.

Rusu 1980,
Rusu A.A., *Donjoane din Transilvania (Donjons de Transylvanie)*, în *AMN*, XVII, 1980, p. 177-197.

Țeicu 1996,
Țeicu D., *Arheologia satului medieval din Banat*, Reșița, 1996.

Țeicu 1998
Țeicu D., *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998.

Țeicu 2009
Țeicu D., *Cetăți medievale din Banat. Medieval Fortifications in Banat*, Timișoara, 2009.

Uzum 1979,
Uzum I., *Die Rumänen aus der „Clisura Dunării” zwischen dem VI. und XIV. Jahrhundert (Geschichtlich-archäologische Betrachtungen) (Românii din Clisura Dunării între secolele VI–XIV)*, în *Banatica*, 7, 1979, p. 215-224.

Uzum-Davidescu 1978,
Uzum I., Davidescu M., *Zona Porților de Fier în timpul feudalismului. La zone de Porțile de Fier à l'époque féodale*, în *Comori arheologice în regiunea Porților de Fier. Tresors arheologiques dans la region de Porțile de Fier*, București, 1978, p. 239-257.

DIE WOHNTURNER VON SVINIȚA

Zusammenfassung

Der Monumentale Komplex genannt *Tricule* (oder *Trei cule*, *Tri Kule*, *Háromtorony*), befindet sich 4 km östlich von Svinița (KOM Dubova, Kreis Mehedinți), Ort an dem die archäologische Literatur auch das auftreten von Hallstattlichen und Römischen Artefakte erwähnt.

Die drei Wohntürme (1, 2 und 3) befinden sind am Nordufer der Donau, auf einer felsigen Landzunge, und bilden einen Dreieck, mit der scharfen Spitze zum Fluss orientiert. Dieser Felsige Landzunge ist teil des Verteidigungssystems, so dass ein einziger Zugang in dem Umfang der Türme möglich ist.

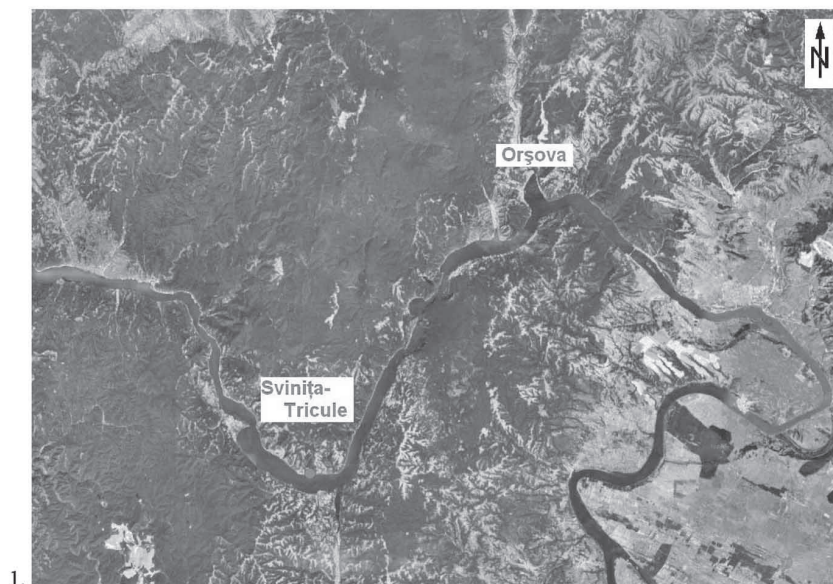
Der Turm Nr. 1 ist zur Hälfte abgerissen. In dem Wandabschnitt kann man einen Emblecton, bestehend aus einer Mischung von kleinen Steinen und Mörtel, bemerken. Der Zugang zum Inneren der Türme wurden durch eine einziehbare Leiter ermöglicht. Die Türme 1 und 2 haben ein hohes Erdgeschoss, völlig von der Aussenseite isoliert, in dem der Zugang nur von der ersten Etage, vielleicht mittels einer Leiter, möglich war. Die Fußböden, sowohl vom Erdgeschoss als auch von den Etagen, wurden wahrscheinlich aus Holzplanken gebaut die auf die in den Wänden gesetzten Balken, gelegt wurden. Die Spuren dieser Balken sind immer noch sichtbare auf der inneren Seite der Wände. Als Baumaterial, neben Stein, wurden auch Römische Ziegel, die in Umgebung vorhanden waren, wiederverwendet.

Beim Analysieren des Wandabschnittes, von Turm Nr. 1, sehen wir weitere Details, die die Erreichung dieser Konstruktion zeigen, wie zum Beispiel die sichtbare Spuren der Balken. Die Balken, je zwei gruppiert, wurden im Inneren entlang der Wand, in der Mischung aus Stein und Mörtel, gelegt und trafen auf einander, vielleicht in einem Eckkamm, in der Ecke der Wand. Diese Balken sind Widerstandselemente der steinernen Mauern, und haben die Rolle die Zugkräfte, die innerhalb der Wände erscheinen, zu übernehmen. Die Rehabilitationsmaßnahmen beim Turm Nr. 2 begrenzen die Möglichkeiten der Wiederherstellung des Zugangs zum Inneren des Turms, aber die Ähnlichkeiten mit dem Bau des Turmes Nr. 1 deuten auf einen

identischen Aufbau. Die oberste Ebene muss mit einem Dach bedeckt gewesen sein um die Regenwasserversickerung in die unteren Etagen zu verhindern.

Turm Nr. 3 scheint eine verschiedene Konstruktion als die Türme 1 und 2 zu haben, im verglichen mit den ersten beiden, scheint dieser Turm massiver zu sein. Basierend auf die Postkarten und alten Fotografien kann man schätzen, dass Turm Nr. 3 aus einem hohen Erdgeschoss und einer einzigen Etage gebildet ist.

Die meisten Wohntürme aus Banat haben eine rechteckige Basis, in diese Kategorie fallen auch die Wohntürme von *Svinița-Tricule*. Chronologisch betrachtet können die Wohntürme von *Svinița-Tricule* in dem gleichen Horizont mit der steinernen Befestigungsanlage in Drobeta-Turnu Severin gebracht werden, gebaut am wahrscheinlichsten im späten XII Jahrhundert oder im Laufe des XIV Jahrhunderts.

Pl. I. 1. Fotografie satelitară (Google Earth) ; 2. Complexul monumental de la Svinița-Tricule.
Abb. I. 1- Satelliten Foto (Google Earth); 2 - Monumentale Komplex von Svinița-Tricule.

Pl. II. 1–2. Vederi de epocă cu turnurile-locuință de la Svinița-Tricule.
Abb. II. 1-2. Alte Ansichtskarten mit Turmhausen von Svinița-Tricule.

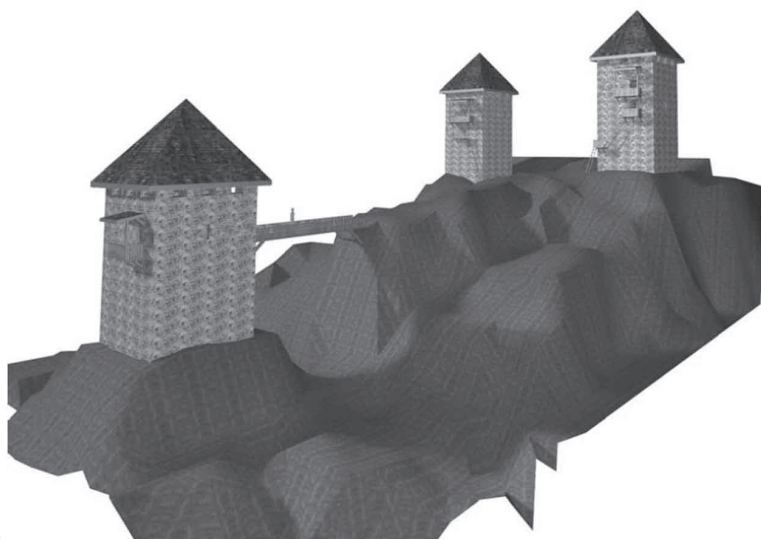

Pl. III. 1. Vedere de epocă ; 2. Poză din 1955 cu turnurile-locuință de la Svinița-Tricule (după Corvătescu-Rădulescu 1979, fig. 3).

Abb. III. 1. Alte Ansichtskarten; 2. Bild von 1955 mit Turmhausen von Svinița-Tricule (nach Corvătescu-Rădulescu 1979 , abb.3).

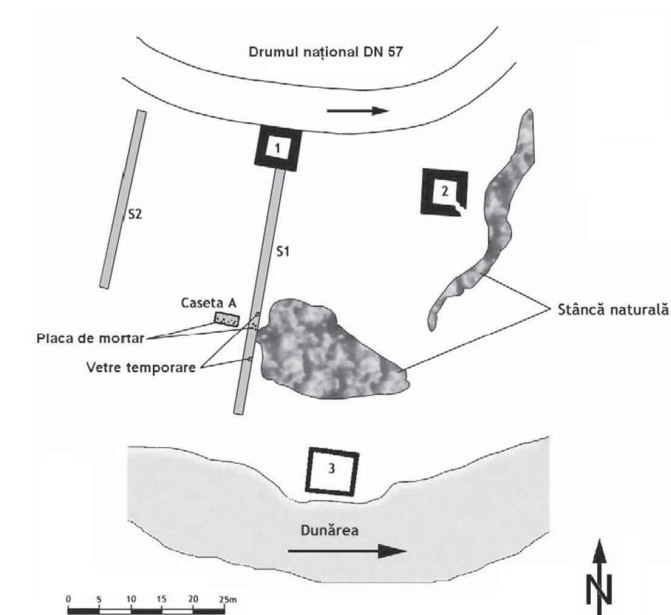
1.

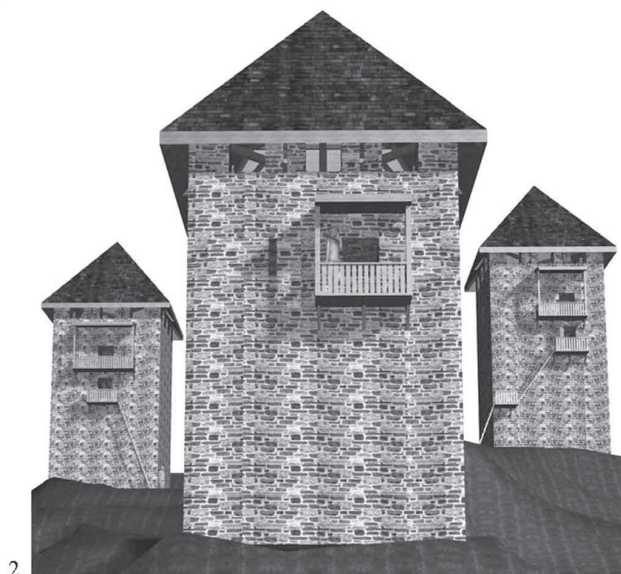
2.

Pl. IV. 1–2. Vedere de ansamblu cu turnurile-locuință de la Svinița-Tricule (reconstrucție 3D).

Abb. IV. 1-2. Überblick mit Turmhausen von Svinița-Tricule (Wiederaufbau 3D).

1.

2.

Pl. V. 1. Planul cercetărilor arheologice de salvare efectuate în anul 1970 (după Corvătescu-Rădulescu 1979, Fig. 2/a) ; 2. Accesul în turnurile-locuință nr. 1 și 2 (reconstrucție 3D).

Abb. V. 1. Forschungsplan an archäologischen Rettung durchgeführt in 1970 (nach Corvătescu-Rădulescu 1979 ,abb. 2/a); 2. Zugang in Turmhausen 1 und 2 (Wiederaufbau 3D).

1.

2.

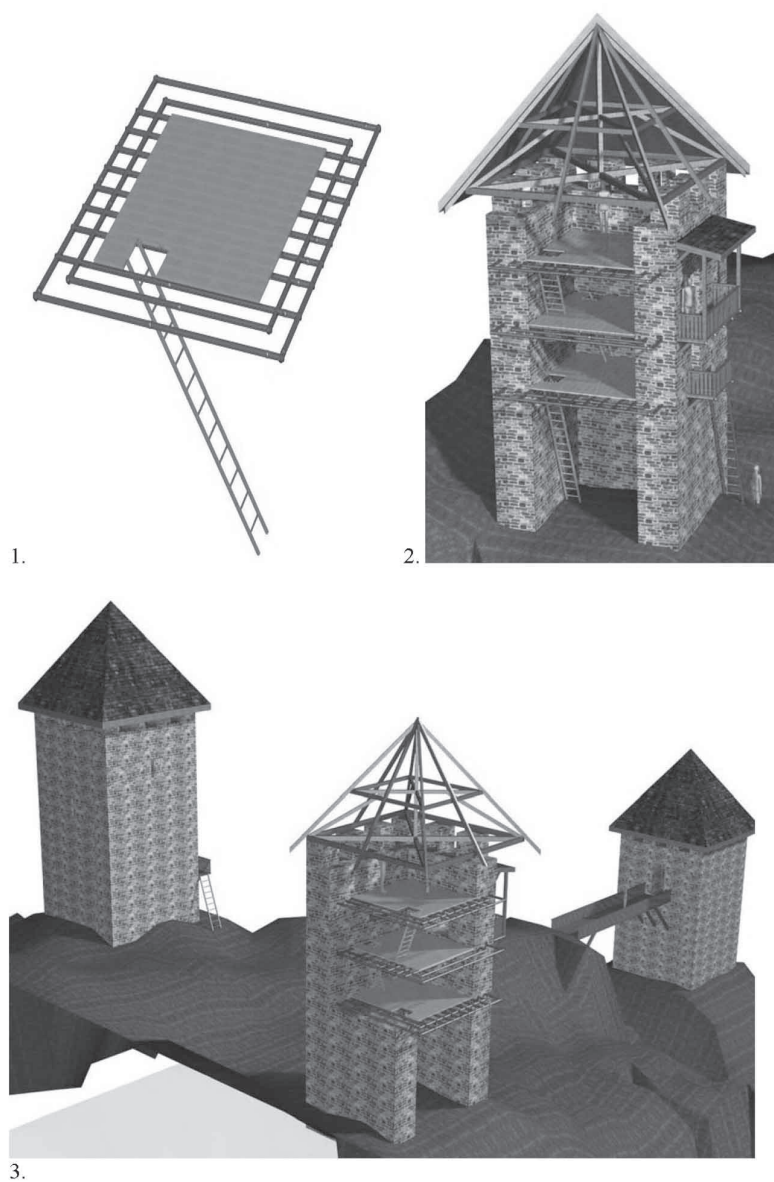

3.

Pl. VI. 1. Ruinele turnului-locuință nr. 1 (foto Al. Szentmiklosi 2006); 2-3. Urmele bânelor din em-
 plecton și a grinzilor transversale de susținere a planșeelor.
 Abb. VI. 1. Turmhaus Ruinen (foto Al. Szentmiklosi 2006); 2-3. Balken spuren aus em-
 plecton und an
 Querbalken die unterstützen der Decken.

Pl. VII. 1–2. Urmele bânelor din emplectonul zidului de est a turnului-locuință nr. 1
(foto Al. Szentmiklosi 2006).
Abb.VII. 1-2. Balken spuren von Ostwand des Turmeshaus (foto Al. Szentmiklosi 2006).

Pl. VIII. 1–3. Elemente de infrastructură a turnului-locuință nr. 1 (reconstrucție 3D).
 Abb.VIII. 1-3. Elemente der Infrastruktur des Turmhaus 1 (Wiederaufbau 3D).

1.

2.

Pl. IX. 1. Turnul-locuință nr. 2 (foto Al. Szentmiklosi 2006), 2. Turnul-locuință nr. 3 (foto Al. Szentmiklosi 2006).

Abb. IX. 1. Turmhaus 2 (foto Al. Szentmiklosi 2006); 2 -Turmhaus 3 (foto Al. Szentmiklosi 2006).

MĂNĂSTIREA BAZIAȘ – UN MONUMENT MEDIEVAL DIN CLISURA DUNĂRII

*Dumitru Țeicu**

Cuvinte cheie: mănăstire ortodoxă, arhitectură ecleziastică, sec. XIV-XV, triconc, Banat, Dunăre

Mots clé: monastère orthodoxe, architecture ecclesiastique, les XIV-XV siècles, triconque, Banat, Danube

Satul Baziaș, o așezare modestă și foarte mică, este situat în extremitatea vestică a Clisurii Dunării, aproape de confluența râului Nera cu fluviul. În această zonă cursul Dunării, ce vine dinspre nord-vest, își modifică brusc direcția de curgere spre răsărit, până la intrarea în bazinetul de la Pojejena (Fig. 1). Defileul dunărean prin care fluviul străbate Carpații începe aici la Baziaș, la km 1075. Prelungirile vestice ale Munților Locvei ale căror culmi joase și teșite fărâmițate de văi adânci ce coboară spre Dunăre conferă zonei un aspect colinar, ce închide sever cursul fluviului. Dunărea, între Baziaș și Pojejena, străbate o vale îngustă, ce face legătură între două zone depresionare: cea de la Moldova Veche și golful Caraș-Nera¹. (Fig.1.).

Mănăstirea Baziaș a fost amplasată la gura unei văi ce coboară dinspre răsărit către apus, până la lunca îngustă a fluviului. Construcții moderne din veacul al XIX-lea ale administrației și gării vechiului port dunărean, ajunse acum în stare de ruină, estompează peisajul din jurul mănăstirii ce domina valea în vremea Evului Mediu. Culmile prelungi ale dealurilor Vârgulia Mică (367 m) și Gradici spre sud, și dealul Ciuca (297 m) spre nord mărginesc valea ce adăpostește așezământul monahal de la Baziaș. (Fig. 2).

Mănăstirea Baziaș a intrat târziu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în conul de lumină al izvoarelor scrise. Ea apărea consemnată întâia dată

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10.

¹ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 36; *Geografia Văii Dunării românești*, București, 1969, p. 278-279.

în anii 1569-1579 în defterele turcești². Mănăstirea închinată *Sfântului prooroc Ilie* se regăsește înscrisă în anul 1569, alături de satele *Camendin*, *Ocruglița* și o așezare pustiită *Varadin*, în defterele referitoare la nahia Caraș-Vicinic din vilaietul Timișoara - Moldova³. O informație despre o mănăstire „*Bazyach supra fluvium Danubium*” închinată *Sfintei Maria*, amintită într-o sursă scrisă din 30 august 1581 provenind din mediul catolic, s-a dovedit recent că este vorba, în fapt, despre un convent franciscan din Bács⁴.

Așezământul ortodox de la Baziaș a rămas în afara sferei de interacțiune cu forurile emitente de acte locale ori centrale, până după mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel, actul din 15 iunie 1757, în care erau inventariate bisericile din eparhia Caransebeșului, a înscris mănăstirea Baziaș cu hramul *Înălțarea Domnului*, „cu avere foarte împuținată, având 4 case de perniavari”⁵.

Documentația scrisă cu privire la mănăstirea Baziaș lasă fără răspuns chestiuni importante legate de începuturile așezământului, de ctitorul acestuia și de donația făcută conform normelor dreptului canonic ortodox.

Cercetările arheologice, derulate între anii 2002-2005, au încercat o extindere și o consolidare a bazei documentare. Investigația arheologică s-a derulat în suprafața liberă la nordul bisericii și, în parte, pe cea sudică. (Fig. 4; 11). Actualul zid de incintă, casa egumenului, aleea și fântâna de la vestul bisericii au restrâns aria de investigație. În cursul anilor 2002-2005 s-au cercetat 85 mp pe spațiul nordic și 18 mp pe cel sudic⁶. Au fost identificate

² O. Ziroević, *Crkve i manastiri na područiju Petčke patrijaršje do 1683 godine*, Beograd, 1984, p. 47; P. Engel, *A Temesvári és Moldavai szandzák törökori települései*, Szeged, 1996, p. 26.

³ P. Engel, *op. cit.*, p. 26, 97.

⁴ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892, p. 317-318. Istoricul Pesty Frigyes în *Krassó vármegye története*, II/1, Budapesta, 1884, p. 34 a acreditat opinia atestării mănăstirii Baziaș în anul 1581, pornind de la documentul invocat mai sus. Informațiile din actul din 1581 reflectă o întrunire, organizată de episcopul catolic Bonifacio de Stephanis din Ragusa a călugărilor franciscani - I. G. Tóth, *Raguzai Bonifác a hódoltság első pápai vizitatora*, în *Történelmi Szemle*, 1997, p. 456-457 a demontat confuzia localizării între mănăstirea ortodoxă Baziaș și conventul franciscan din Bács.

⁵ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 238.

⁶ Cercetări 2002 s-au derulat de la 20 august – 20 septembrie: $S_1 = 10/1,50$ m; $S_2 = 5/1,50$ m; cercetările din anul 2004 12 iulie – 5 august au fost finanțate de Ministerul Culturii și Cultelor și Muzeul din Reșița. Suprafața $S_3 = 7,50/5$ m; $S_4 = 5/5$ m; suprafața $S_5 = 6/3$ m a

urme de locuire anterioare construcției bisericii în secțiunile 1 și 3 notate în plan S_1 și S_3 . Conturul gropii unei locuințe hallstattiene a fost surprins în S_1 . S-au găsit fragmente din lutuiala pereților locuinței, arsură, ceramică și resturi menajere. Adâncimea gropii cobora până la -1,30 m, măsurat de la nivelul actual de călcare. Locuirea din secolele III-IV a fost identificată în S_3 , unde a fost cercetat un cuptor de copt, cu diametrul de 0,90 m (Fig. 8; 12). Cercetările din anul 2005 au surprins în spațiul restrâns dintre actuala reședință a egumenului și zidul nordic de incintă al mănăstirii urmele chiliilor din epoca modernă, secolele XVIII-XIX (Fig.9). Zidurile cu grosimi de 0,60m au fost lucrate din cărămidă legată cu mortar. Pavimentul surprins într-una din încăperi era amenajat din cărămidă. Materialul arheologic modest constând în resturi de ceramică uzuală și smălțuită aparține epocii moderne.

Necropola din jurul bisericii a fost cercetată în parte, atât la nordul cât și la sudul bisericii. Au fost investigate un număr de 30 de morminte din care o parte, prin inventarul funerar, au aparținut unor femei și copii. Cercetarea arheologică a spațiului din interiorul bisericii n-a fost posibilă în anii 2004-2005 din motive independente de dorința și demersurile noastre. Am constatat atunci decopertări masive la pereții interiori ai bisericii⁷. Absența săpăturilor arheologice a limitat sever cercetarea și a diminuat implicit informațiile cu privire la monument.

Necropola din jurul bisericii cuprinde, în stadiul actual al cercetării, un număr de 30 morminte.

M_1 – cercetat în S_1 la 0,60 m adâncime. Mormânt de copil, de la care s-a păstrat doar craniul, fragment din humerusul stâng și coaste. În groapa mormântului, lângă craniu, în pământul de umplutură al gropii, s-a găsit o monedă de argint de la regele maghiar Bela al IV-lea (1235-1270).

fost amplasată pe extremitatea sudică a bisericii. Cercetările din anul 2005 s-au derulat de la 12 iulie – 1 august și au fost finanțate de Ministerul Culturii și Cultelor și Muzeul Banatului Montan. $S_5 = 11/4$ m, amplasată în prelungirea lui S_1 și S_4 .

⁷ Investigațiile de la mănăstirea Baziaș s-au derulat cu acordul Vicariatului Ortodox sârbesc de la Timișoara și cu sprijinul prietenesc al preotului paroh dr. Vasa Lupulovici din Socol. În anii 2004-2005 bunele relații cu Vicariatul ortodox sârbesc au fost perturbate de călugărul Dane Radoicici de la mănăstirea Baziaș care a obstrucționat sistematic cercetările. Am constatat atunci că din inițiativa sa a decapat tencuiala de pe pereții interiori la navă până la zid și, în parte, la altar până la înălțimea de circa 1,50 m. Agresiunea asupra unui monument de arhitectură de categoria A, protejat prin lege, a fost încurajată de lipsa de reacție a instituțiilor abilitate prin lege cu protecția patrimoniului cultural național.

M_2 – cercetat lângă M_1 , la 0,60 m adâncime.

M_3 – cercetat în martorul dintre S_1 și S_2 și în S_2 . Însmormântarea s-a făcut într-o groapă placată cu cărămizi, puse pe cant și acoperite cu cărămizi. S-au pus două rânduri de cărămizi pe cant pe marginile gropii. Mormânt de femeie, care a avut ca inventar funerar un ac de păr. Brațele erau așezate pe piept. (Fig. 5; 13).

M_4 – cercetat parțial în S_1 . A fost surprinsă doar o parte a tibiilor și a labei picioarelor. Groapa coboară până la 0,90 m de la nivelul actual de călcare. (Fig. 5; M_{15}).

M_5 – cercetat în S_1 , la adâncimea de 1,10 m. A fost suprapus de M_4 , până să fie deranjat de această însmormântare ulterioară. A fost surprinsă doar laba piciorului drept. (Fig. 5).

M_6 – cercetat în S_1 la 0,70 m adâncime. Groapa mormântului surprinsă la 0,40 m adâncime de la nivelul actual de călcare și săpată până la 0,70 m. Însmormântarea s-a făcut într-o groapă placată cu cărămizi, deasupra gropii fiind puse cărămizi întregi și fragmentare. Brațul drept era așezat pe abdomen, iar cel stâng era adus cu palma la claviculă. Nu a avut inventar funerar. (Fig. 5; 14).

M_7 – cercetat în S_2 . Groapa mormântului surprinsă la adâncimea de 1,15 m și a fost săpată până la 1,35 m. Se mai păstrează scândurile sicriului în zona craniului și la picioare. Ambele brațe erau așezate pe piept. (Fig. 5; 14).

M_8 – mormânt de femeie cercetat în S_2 la 0,90 m adâncime de la nivelul actual de călcare. Ambele brațe erau așezate pe abdomen. Podoabe lucrate dintr-un fir foarte subțire din argint, sub forma unor nasturi mici, s-au găsit în jurul craniului. Mormântul a deranjat puternic o însmormântare mai veche, notată în plan M_8 a. (Fig. 5; 14).

M_9 – S_2 la adâncimea de 1,10 m, cercetat parțial. (Fig. 5).

M_{10} – cercetat în S_2 la 0,60 m adâncime. (Fig. 5; 16).

M_{11} – a fost o însmormântare anterioară M_{10} , care l-a deranjat. S-au păstrat doar femurele și fragmente din tibii și bazin. S-au surprins în profilul gropii urmele sicriului din scândură.

M_{12} – cercetat parțial în S_2 , doar picioarele. A fost suprapus de M_{14} , care este o însmormântare ulterioară. (Fig. 5).

M_{13} – mormânt deranjat de la care s-a păstrat doar craniul.

M_{15} – identificat pe extremitatea estică a S_4 la -0,70 m adâncime. Cercetat

parțial, doar craniul, clavicula dreaptă și humusul drept (Fig. 8).

M_{16-17} – morminte deranjate, identificate pe latura sudică a suprafeței 5. S-au păstrat craniile, fragmente din oasele brațelor (Fig. 6).

M_{18} – cercetat în S_5 la $-0,84$ m adâncime. S-au identificat nederanjate, o parte a bazinului, femurul drept, coloana și omoplatul drept, iar în profilul estic s-au găsit aruncate fragmente din oasele lungi ale brațelor și picioarelor. De la acest mormânt deranjat provine o monedă turcească din argint, cu diametrul de 15 mm. (Fig. 6).

M_{19} – cercetat parțial, deoarece s-a găsit în profilul sudic al suprafeței 4. A avut brațul stâng așezat pe piept (Fig. 6).

M_{20} – identificat în S_5 la $-0,75$ m adâncime. Scheletul unui individ matur, bine conservat, a avut ambele brațe cu palmele ridicate și așezate la claviculă. A fost deranjat în parte de o înmormântare ulterioară, craniul de la M_{20} s-a găsit așezat lângă laba picioarelor de la M_{21} . (Fig. 6; 17).

M_{21} – cercetat în S_5 la $-0,70$ m adâncime, a fost înmormântat cu brațul stâng pe abdomen, iar cel drept așezat pe piept (Fig. 6; 17; 19.).

M_{22} – mormânt de copil, cercetat în S_4 la $-0,97$ m adâncime. Craniul și o parte din oasele brațelor mai bine păstrate. Pe piept s-a găsit o monedă. Brațul stâng adus la claviculă, iar cel drept a fost așezat pe piept. Cubitusul stâng măsurat a avut lungimea de 11 cm.

M_{23} – mormânt deranjat, de la care s-au găsit fragmente din calota craniană și oasele brațelor.

M_{24} - mormânt de copil, păstrat parțial, cu oasele foarte fragile. Cercetat în S_4 la $-0,70$ m adâncime. Humerusul stâng măsurat avea 12,4 cm și radiusul stâng 10,5 cm.

M_{25} – cercetat în S_4 la $-0,85$ m adâncime. Mormânt de adult cu oasele foarte bine păstrate. A avut ambele brațe așezate pe abdomen. (Fig. 7).

M_{26} – a fost cercetat în S_4 la $-0,70$ m adâncime. Adultul a fost înmormântat cu brațul stâng pe bazin, iar cel drept așezat la piept. (Fig. 7).

M_{27} – mormânt de adult identificat în S_3 la $-0,80$ m adâncime. A fost înhumat cu ambele brațe așezate pe abdomen (Fig. 8).

M_{28} – mormânt deranjat din vechime, de la care s-a identificat doar craniul și câteva fragmente din oasele brațelor.

M_{29} – mormânt de copil, cercetat în S_3 la $-0,70$ m adâncime, brațul drept așezat pe piept, iar poziția celuilalt braț nu se poate preciza. (Fig. 8; 18).

M₃₀ – cercetat în S₅ în profilul nordic al secțiunii la -1,20 m adâncime. Brațul drept era așezat pe piept.

Observațiile din cercetarea parțială a necropolei îngăduie câteva încheieri cu privire la amploarea și cronologia acesteia. Investigațiile din spațiul de la nordul și sudul bisericii n-au pus în evidență înmormântări anterioare zidirii bisericii. Înhumările s-au făcut în sicriu, urmele acestora au fost identificate foarte clar la mormântul notat în plan M₁₁. Două morminte, M₃ și M₆, identificate pe spațiul nordic al bisericii au avut amenajată o cistă din cărămidă. Mormântul M₃, cu cistă, era un mormânt de femeie, după cum sugerează inventarul funerar și aparține epocii recente de înmormântări din veacul al XVIII-lea.

Din punctul de vedere al adâncimii gropii mormintelor se detașează un grup de morminte a căror groapă nu depășește adâncimea de 0,60-0,70 m, alături de care se întâlnesc morminte a căror groapă coboară la adâncimi cuprinse între 0,90-1,35 m. Se înscriu aici mormintele M₄ și M₈ cu adâncimi de -0,90m, M₅ și M₉ cu adâncime de -1,1 m și M₇ a cărei groapă avea o adâncime de -1,35 m. Inventarul funerar este extrem de modest, nu îngăduie corelări cronologice cu adâncimea gropii mormintelor. Ar fi hazardat să încercăm să plasăm cronologic cele două grupe de înmormântări pe o cercetare parțială a necropolei, și cu ajutorul unor elemente de cultură puțin concludente și puțin numeroase în același timp.

Mormintele se pot structura în trei grupe distincte din perspectiva așezării brațelor defuncților: morminte cu brațele așezate pe piept (M₃; M₇), mormintele cu brațele așezate pe abdomen (M₈, M₂₅, M₂₇) și morminte cu brațele aduse cu palma la claviculă (M₂₀). Se regăsesc și variante intermediare, în care un braț era adus cu palma la claviculă și celălalt braț era așezat pe abdomen (M₆, M₂₂), ori varianta în care un braț era așezat pe piept și celălalt adus pe abdomen (M₂₁, M₂₆).

Inventarul funerar găsit la cele treizeci de morminte cuprinde un număr de trei monede, un ac de păr și o podoabă de păr fragmentară. În groapa mormântului M₁, un mormânt de copil, al cărui schelet a fost păstrat fragmentar, s-a găsit o monedă de la regele Bela al IV-lea (1235-1270), o altă monedă turcească, a fost găsită la M₁₈.⁸ Moneda depusă ca obol funerar la M₂₂ a fost așezată pe piept, fiind o emisiune a arhiepiscopului de Salsburg,

⁸ Determinări Dana Bălănescu.

Guidobald von Thum und Hohenstein (1654-1668)⁹. Acul de păr este de o formă simplă, cu corp rotunjit, fără decoruri. Acul de păr găsit la mormântul de femeie, notat M₃, are analogii la morminte de la mănăstirea Partoș, datate în secolul al XVIII-lea¹⁰, dar și în alte zone ale lumii ortodoxe sârbești din secolele XVI-XVIII. Podoaba de păr găsită la M₈ era lucrată din fir de argint subțire de care atârnau elemente decorative, sub forma unor butonași lucrați din fir de argint. Ea era așezată pe frunte, podoabele, moneda turcească și cea emisă de arhiepiscopul de Salsburg reprezintă jaloane pentru o cronologie a înmormântărilor în secolele XVII-XVIII. Moneda maghiară de la regele Bela al IV-lea de la finele veacului al XIII-lea nu poate fi acceptată între elementele de datare, pentru că provine dintr-o poziție secundară, din groapa unui mormânt păstrat parțial. Inventarul funerar modest, în limitele cercetării derulate, nu a oferit informații despre începuturile înmormântărilor în jurul bisericii mănăstirii Baziaș.

Momentul zidirii bisericii de la Baziaș și impulsul sub care apare acest monument cu plan triconc în arhitectura ecleziastică medievală a Banatului îl putem discuta, în stadiul actual al acumulării documentației istorice și arheologice, mai degrabă prin acumulările privitoare la arhitectura ecleziastică medievală de la Dunărea de jos apuseană.

Constructorii medievali ai monumentului de la Baziaș au adoptat modelul bisericii cu plan triconc simplu, cu absidele laterale flancate de pilaștri și având tamburul cupolei așezat pe cele patru arcuri, ce uneau pilaștrii monumentului. Monumentul a avut inițial dimensiuni modeste, măsurând la exterior 13,20 m/8,20m. Pronaosul cu plan dreptunghiular a avut la exterior 5,25 m/4,25 m, fiind acoperit cu o boltă în leagăn. Traveea principală a navei, care măsoară 3,20 m/3,30 m, este încoronată cu o calotă așezată pe un tambur cu plan circular la interior și octogonal în afară. Fante înguste și evazate străpung laturile octogonului, iluminând în acest fel cupola pantocratorului. Două abside laterale, cu plan perfect circular, flanchează la nord și spre sud nava bisericii. (Fig.20). Traveea principală are așezată spre răsărit o travee juxtapusă de un plan dreptunghiular, ce măsoară 3,70m/1,25m, acoperită cu

⁹ D. Bălănescu, *O monedă de Salsburg descoperită la Baziaș (com. Socol, jud. Caraș-Severin)*, în *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița – Cluj-Napoca, 2006, p. 955-959.

¹⁰ L. Munteanu, *Cercetări arheologice de la Mănăstirea Partoș- Campania 1980*, în *MB*, 30, 10-12, 1980, p.752-754.

planșeu. Absida altarului, ce include spațiul de răsărit, are un plan circular. Absidele triconcului au acoperământul sub forma unor semicalote. (Fig.23).

Biserica a suferit transformări prin adăugirea unui spațiu mai dezvoltat și a unui turn clopotniță pe latura de vest, la începuturile epocii moderne¹¹. O piatră încastrată pe zidul sudic al bisericii, marchează acest eveniment în preajma anului 1721¹². Monumentul medieval cu plan triconc de la Baziaș, alături de cele cunoscute numai din cercetări de arheologie mai vechi ori mai recente de la Vodița¹³, Mraconia¹⁴ și Sirinia¹⁵, jalonează un traseu al triconcului în culoarul dunărean la cumpăna secolelor XIV și XV. Biserica cu plan triconc simplu, cu cei patru pilaștri ce flanchează absidele laterale ale navei, are apropieri tipologice cu monumente sârbești din valea Moravei și a Mlavei din perioada de sfârșit al secolului al XIV-lea și începutul secolului următor. Monumentul de la Baziaș are analogii foarte apropiate cu biserica mănăstirii Gorneac de pe valea Mlavei¹⁶ ridicată în 1379, cu cea a bisericii mănăstirii Vitovnica¹⁷, din aceeași zonă, zidită la finele secolului al XIV-lea.

În parte, apropieri se găsesc între triconcul de la Baziaș și biserica de la Brezavica-Beșca, în acest din urmă caz constructorul medieval a adoptat pentru acoperirea pronaosului o boltă în cruce¹⁸. Biserica de la Brezavica este atribuită sfârșitului deceniului al patrulea al secolului XV. Analogiile cu monumentele ecleziastice ridicate în tradiția școlii sârbești de arhitectură de pe valea Moravei pledează pentru zidirea triconcului de la Baziaș în jurul anului 1400, cândva la cumpăna secolelor XIV-XV. Monumentul de arhitectură medievală de la Baziaș se situează așadar în șirul cunoscut, nu foarte lung, al bisericilor cu plan triconc ridicate la Dunărea de jos apuseană la finele veacului al XIV-lea și în cursul veacului al XV-lea și în al cărui cap de serie se află mult discutata

¹¹ D. Țicu, *Studii istorice*, Timișoara, 1993, p.127.

¹² V. Lupulovici, B. Krstici, *Manastir Baziaș*, Timișoara, 1988, p.148.

¹³ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p.298-299.

¹⁴ M. Teleguț, M. Ancusa, *O însemnare din 1829 a protopopului Nicolae Stoica de Hațeg despre mănăstirea Mraconia*, în *MB*, 22, 4-6, 1972, p.235-236.

¹⁵ D. Țicu, *Le monaster Sirinia*, în *SIB*, 26-27, 2002-2003, p.252-254.

¹⁶ A. Deroko, *Monumenta i dekorativa arhitektura u srednovekovnoj Srbiji*, Belgrad, 1962, p.176, fig. 374.

¹⁷ *Ibidem*, p.177, fig. 385; Vl. Petković, *Pregled tärkvenik spomenika koz povestnity srpskag naroda*, Belgrad, 1950, p.58, fig.152-153.

¹⁸ A. Deroko, *op.cit.*, p.179, fig.398.

biserică distrusă a mănăstirii Vodița, de la hotarul Banatului cu Oltenia. Transpunerea și adoptarea modelului bisericii cu plan treflat în mediul feudal românesc de la nordul Dunării, din Banat și Oltenia, se datorează acțiunii lui Nicodim, cel ce a înălțat Vodița și Tismana, precum și mănăstirea Prislop din Hațeg spre sfârșitul vieții sale. Momentul apariției triconcului în spațiul nord dunărean, impulsul ce a determinat împământenirea acestei categorii, cât și drumul urmat au fost chestiuni mult discutate, iar uneori cu un discurs contradictoriu¹⁹. S-a admis îndeobște că originea bisericilor monahale din mediul feudal nord dunărean, zidite către finele secolului al XIV-lea, trebuie căutată în arhitectura sârbească ecleziastică din Valea Moravei²⁰. Etapele în adoptarea triconcului sunt marcate de zidirea bisericii Vodița I, cândva între anii 1371-1373, a celei de la Tismana în anul 1386, și poate a mănăstirii Prislop într-un interval imediat al anului 1400²¹. Cercetări recente de arheologie medievală în Banat, pe valea Sirinia la Cozla, au scos la lumină planul triconc al bisericii unei mănăstiri închinată *Sfântului Nicolae* din prima jumătate a secolului al XV-lea, iar cercetări mai vechi de istorie a artei au înscris din arhitectura olteană mănăstirile de la Vișina²², zidită la finele veacului al XIV-lea, și pe cea de la Topolnița²³, din apropierea Severinului, în aceeași vreme, ele întregind imaginea despre arhitectura ecleziastică medievală la Dunărea de jos apuseană.

Revenind la momentul de arhitectura medievală de la Baziaș se impune să căutăm un răspuns legat de ctitorul acestuia și de ambianța istorică în care el apare la cumpăna secolelor XIV-XV. Discursul istoric în această privință s-a subsumat tradiției, ce atribuie ctitoria mănăstirii nobililor din familia Brancović, în veacul al XV-lea, sau cobora începuturile mănăstirii până în veacul al XIII-lea. Acest clișeu s-a păstrat neschimbat în scrisul istoric de factură pozitivistă de la începutul secolului trecut și până în abordări recente

¹⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1958, p.140; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia I. Înfrâuririle străine*, în BCMI, XX, 1927, p.129-132; G. I. Cantacuzino, *Probleme ale cronologiei minelor fostei mănăstiri Vodița*, în SCIV, 1971, p.469-477; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.296-299.

²⁰ R. Theodorescu, *op.cit.*, p.295; V. Vătășianu, *op.cit.*, p.187-190; N. Ghika-Budești, *op.cit.*, p.132.

²¹ R. Theodorescu, *op.cit.*, p.299; Vătășianu, *op.cit.*, p.254; C. Moiescu, *Arhitectura românească veche*, București, 2001, p.184-185.

²² *Ibidem*, p.129, fig.145.

²³ *Ibidem*, p.126-127.

ale istoriografiei sârbești²⁴. Disputa pentru mănăstirile din Banat, între biserica ortodoxă sârbească și biserica ortodoxă română, după momentul 1865, s-a răsfrânt până în discursul istoric. Istoricii români, ce au abordat în diverse momente problema mănăstirilor din Transilvania și Banat, s-au mulțumit de obicei să constate această imagine, fără nuanțe doar în alb și negru, fără un suport documentar sigur²⁵.

Documentele otomane au înscris așezământul monahal modest, cu un singur călugăr, la Baziaș în anii 1569-1579 și au făcut dovada existenței a patru sate și a unei așezări pustiite în aceeași vreme, în preajma mănăstirii. Actele otomane mai sus invocate înscriau satele *Islivač*²⁶, *Kimindin*²⁷, *Mali Šikodofce*²⁸, *Veliki Sikodofče*²⁹ și *Obela Čirgiva*³⁰. Așezarea pustiită se numea Varadin³¹. Toate aceste așezări și pusta consemnată au făcut parte, împreună cu așezământul monahal închinat *Sfântului proroc Ilie* de la Baziaș, din structura administrativă a nahiei Caraș-Vicinic.

Toponimia zonei a păstrat numele acestor așezări. Astfel satele medievale *Ilslivač* și cele două *Sikodofče* trebuie căutate în vatra actuală a satelor Câmpia și Socol. Numele de locuri din hotarul Baziașului, cu Socolul de la *Camendin* și *Ocruglița*³², au păstrat amintirea satelor medievale pustiite.

Așezarea pustiită Varadin, al cărui nume se leagă de existența unei cetăți în preajmă, trebuie căutată în apropierea fortificației de pământ preistorice de la Palanački Breg, situată pe malul Dunării între Socol și Baziaș³³.

Informațiile despre așezările existente la mijlocul secolului al XVI-lea oferă cel mult o imagine despre structura habitatului în extremitatea vestică

²⁴ J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, în *ETTK*, 1, 1908, p. 52.; I. Radovitch, *Le Banat*, Paris, Barcelona, Dublin, 1919, p. 44; Vl. Petković, 1950, p.12.

²⁵ St. Meteș, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935, p.XII-XIII, XVII.

²⁶ P. Engel, *op.cit*, p.130.

²⁷ *Ibidem*, p.72.

²⁸ *Ibidem*, p.121 în hotarul satului Socol, pe valea Nerei.

²⁹ *Ibidem*, p.121, în hotarul satului Socol.

³⁰ *Ibidem*, p. 97.

³¹ *Ibidem*, p. 146.

³² *Ibidem*, p. 133; D. Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca, 2007, p. 143.

³³ *Cercetări Caius Săcărin*, Muzeul Banatului Montan, Reșița.

a Clisurii, cu puțină relevanță în ceea ce privește vechimea acestor așezări. Recursul la metoda regresivă, cu apel la informații despre așezările și cetățile din culoarul dunărean în veacul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, plasează momentul apariției mănăstirii Baziaș în conjunctura istorică generală a zonei.

Mănăstirea Baziaș, ca și alte așezăminte monahale ortodoxe consemnate mai târziu în sursele otomane din sudul Banatului, se afla pe domeniul unei cetăți regale maghiare, fiind vorba de domeniul cetății Haram. Mănăstirea *Sfinții Arhangheli*³⁴ din depresiunea Moldova se afla în imediata vecinătate a cetății Sfântul Ladislau de la Coronini, mănăstirea *Sfântul Nicolae* de la Sirinea³⁵ se afla pe domeniul cetății Drencova, o altă mănăstire se afla lângă cetatea Svinița, iar mănăstirea Mraconia era situată în apropierea cetății Orșova. Această observație de geografie istorică cu privire la dispunerea așezămintelor monahale ortodoxe nu poate fi trecută cu vederea și credem că este relevantă pentru contextul apariției acestor mănăstiri ortodoxe. Documentele de cancelarie au consemnat, spre sfârșitul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea în culoarul dunărean, implicarea unor familii nobiliare românești în repararea și întreținerea cetăților, consemnând aici cazul nobililor Cerna, Bizere și Densuș, răsplătiți mai apoi cu stăpâniri în zonă, pe domeniile cetăților Drencova³⁶, bunăoară, și Haram³⁷ în anul 1472.

Aceleași surse diplomatice medievale au consemnat în apropierea Baziașului, în anii 1434 și 1443, târgul românesc *Kewzeg*, în hotarele domeniului cetății Haram³⁸. Constatăm așadar stăpâniri nobiliare românești și zone cu habitat românesc în Clisura Dunării. Documentele de cancelarie din epoca invocată mai înainte nu aduc mărturii în privința numelui ctitorului mănăstirii Baziaș, ori a altor așezăminte monahale ortodoxe de la Dunărea de jos apuseană. Am evocat sumar situațiile de mai sus, conturate prin actele de cancelarie, ele fiind ilustrative pentru situația etno-demografică a zonei, ce dovedește prezența elementului românesc, pe de o parte, și a structurilor de

³⁴ D. Țicu, *op. cit.*, p.109.

³⁵ *Ibidem*, p. 122.

³⁶ D.Țicu, *Cetăți medievale din Banat/Medieval fortification in Banat*, Timișoara, 2009, p.72.

³⁷ Csanki, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, II, Budapesta, 1894, p. 97.

³⁸ *Ibidem*, p. 97; Țicu, *op.cit.*, p.37.

stăpânire, pe de altă parte, esențiale și acestea din urmă pentru apariția unui așezământ monahal în condițiile dreptului canonic ortodox³⁹.

Recursul la documente din prima jumătate a secolului al XV-lea, emise între anii 1418 și 1444 de Sigismund de Luxemburg și Iancu de Hunedoara, ce confirmau privilegiile obținute de mănăstirea *Sfântul Antonie* de la Vodița, pe care le-am invocat și cu alte prilejuri⁴⁰, credem că oferă și o altă perspectivă în afara celei tradiționaliste, mereu prezentată în evocarea începuturilor medievale ale mănăstirii Baziaș. Actul din 28 octombrie 1429 recunoștea bunurile și moșiile dobândite de mănăstirile Vodița și Tismana și, în același timp, oferea garanția călugărilor ortodocși „frații din ordinul lor, pe care i-am luat să-i păzim și să-i apărăm...și ei să rămână în credința lor și să păstreze și legea în bisericile lor și să nu aibă voie nimeni să-i prigonească sau să-i tulbure pentru legea lor pentru care le-am dat credința mea și a întregii Țări Ungurești”⁴¹. Constatăm așadar în vremea lui Sigismund de Luxemburg și a urmașilor săi pe tronul regatului apostolic maghiar o atmosferă de toleranță față de biserica ortodoxă, față de așezămintele acesteia în mediul ortodox din Banatul montan.

Mănăstirea Baziaș din Clisura Dunării se înscrie așadar între monumentele medievale de excepție ale arhitecturii eclesiastice din Banat, o provincie de frontieră ce a suferit pierderi inimaginabile în această privință. Monumentul așteaptă încă o cercetare exhaustivă și o restaurare care să-i confere locul ce-l binemerită în peisajul cultural al provinciei. Întregirea documentației arheologice ar putea oferi elemente mai precise de fixare a cronologiei începuturilor unui monument ridicat sub înrâurirea arhitecturii eclesiastice sârbești din valea Moravei, de la finele secolului al XIV-lea.

³⁹ Țicu, op.cit., p. 34.

⁴⁰ DRH, D, I, 1977, p.211.

⁴¹ DRH, D, I, 1977, p.212; 386.

LE MONASTERE DE BAZIAS – UN MONUMENT MÉDIEVAL DE LA VALLÉE DU DANUBE

Résumé

Le monastère de Baziaş a été emplaced dans l'entrée d'une vallée qui descend de l'est vers l'ouest, jusqu'à l'étroite prairie du fleuve. Celui-ci est entré tardivement dans la lumière des sources écrites, dans la deuxième moitié du XVIe siècle. Il apparaît pour la première fois consigné dans les defterres turques des années de 1569-1579. L'établissement orthodoxe de Baziaş est resté hors de l'interaction avec les autorités émettrices d'actes locaux ou centrales jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle. Ainsi, l'acte de 15 juin 1757, où étaient inventoriées toutes les églises de l'éparchie de Caransebeş, mentionne le monastère de Baziaş, ayant pour fête patronale *l'Ascension du Dieu*, possédant „une fortune amincie, ayant 4 maisons de perniavares”.

La documentation écrite concernant le monastère de Baziaş laisse sans de réponse des questions importantes liées du début de cet établissement, de son fondateur et du don fait conformément aux normes du droit canonique orthodoxe.

Les recherches archéologiques, déroulés entre les années de 2002-2005, ont essayé une extension de la base documentaire. L'investigation s'est déroulé dans la surface libre de nord de l'église et, partiellement, dans celui sudique. La nécropole de l'église contient, au stade actuel des recherches, un nombre de 30 tombeaux.

L'inventaire funéraire trouvé dans les 30 tombeaux contient trois monnaies, une aiguille de chevelure et une parure fragmentaire. Dans le fosse du tombeau M₁, un tombeau d'enfant, dont le squelette a été gardé d'une manière fragmentaire, on a trouvé une monnaie provenant du roi Bela le IVe (1235-1270), une autre monnaie turque étant trouvée dans M₁₈. La monnaie déposée comme offrande funéraire dans M₂₂ a été déposée sur la poitrine, constituant une émission de l'Archiprêtre de Salzburg, Guidobald von Thum und Hohenstein (1654-1668). L'aiguille de chevelure a une forme simple, avec son corps arrondi, sans de décors. L'aiguille de chevelure trouvée dans le tombeau de femme, noté M₃, présente des analogies aux tombeaux du

monastère de Partoš, provenant du XVIIIe siècle, mais aussi dans des autres zones du monde orthodoxe serbe des XVI-XVIIIe siècles.

Le moment de la construction de ce monastère de Baziaș et l'impulse qui a généré l'apparition de ce monument, ayant le plan triconque, dans l'architecture ecclésiastique du Banat, peut être discuté à ce stade d'accumulations de la documentation historique et archéologique, surtout par les informations concernant l'architecture ecclésiastique médiévale du Bas Danube.

Les constructeurs médiévaux du monument de Baziaș ont adopté le modèle de l'église ayant le plan triconque simple, avec ses absides latérales flanquées par des piliers et ayant le tambour de sa voûte mis sur les quatre arcs, qui unifiaient les piliers du monument. Celui-ci a eu initialement des dimensions modestes, mesurant à l'extérieur 13,20/8,20 m. Le pronaos avec de plan rectangulaire a eu à l'extérieur 5,25/4,25 m, étant couvert avec une voûte en berceau. La travée principale du nef, qui mesurait 3,20/3,30 m, est couronnée avec une calotte mise sur un tambour de plan circulaire à l'intérieur et octogonale à l'extérieur.

L'église a subi des changements, car on a ajouté un espace plus développé et d'une tour clocher sur son côté ouest, au débuts de l'époque moderne. Une pierre, incluse dans le mur sudique de l'église, marque cet événement dans la proximité de l'année de 1721. Le monument médiéval de plan triconque de Baziaș, à côté des autres, connus seulement des recherches plus ou moins récentes, de Vodița, Mraconia, et Sirinia, désignent un trajet du triconque dans le couloir danubien, pour la période comprise entre le XIVe et le XVe siècle. L'église de plan triconque simple, avec les quatre piliers qui flanquent les absides latérales de la nef, présente des rapprochements typologiques avec les monuments serbes de la vallée de Morava et de Mlava, datant de la période finale du XIVe siècle et du début de celui suivant. Le monument de Baziaș dispose d'analogies frappantes avec l'église de la monastère de Gorneac de la vallée de Mlava, dressée en 1379, avec celui de la monastère de Vitovnica, de la même zone, dressée en fin du XIVe siècle. Celui-ci se situe ainsi dans la connue rangée, pas trop longue, des églises de plan triconque bâties au Bas Danube ouestiques, en fin du XIVe siècle et au long du XVe siècle, dont le chef d'oeuvre est l'église, longuement discutée, de la monastère de Vodița, située à la frontière du Banat et de l'Olténie.

Le monastère de Baziaș, comme des autres établissements monacales orthodoxes consignés plus tard dans les sources ottomanes de Banat, se trouvait dans le domaine d'un château fort royal hongrois, s'agissant en ce cas du domaine du château fort de Haram. Cette observation de géographie historique concernant la disposition des établissements monacales orthodoxes ne peut pas être ignorée et nous le croyons relevante pour le contexte où ces monastères ont apparus. Les documents de chancellerie ont consigné, vers le fin du XIVe siècle et la première moitié de celui suivant, l'implication de quelques familles nobles roumaines à la réparation et l'entretien des châteaux forts, y mentionnant le cas des nobles de Cerna, de Bizere et de Densuș, récompensés avec des possessions dans la zone, sur les domaines des châteaux forts de Drencova et de Haram (1472).

Nous avons évoqué sommairement les situations d'en haut, contournées par les actes de chancellerie, celles-ci étant illustratives pour la situation ethno démographique de la zone, qui prouve la présence de l'élément roumain, d'une part, et des structures de maîtrise, d'une autre, essentielles pour l'apparition d'un établissement monacal dans les conditions du droit canonique orthodoxe.

Fig. 1. Clisura Dunării la Baziaș.
La vallée du Danube à Baziaș.

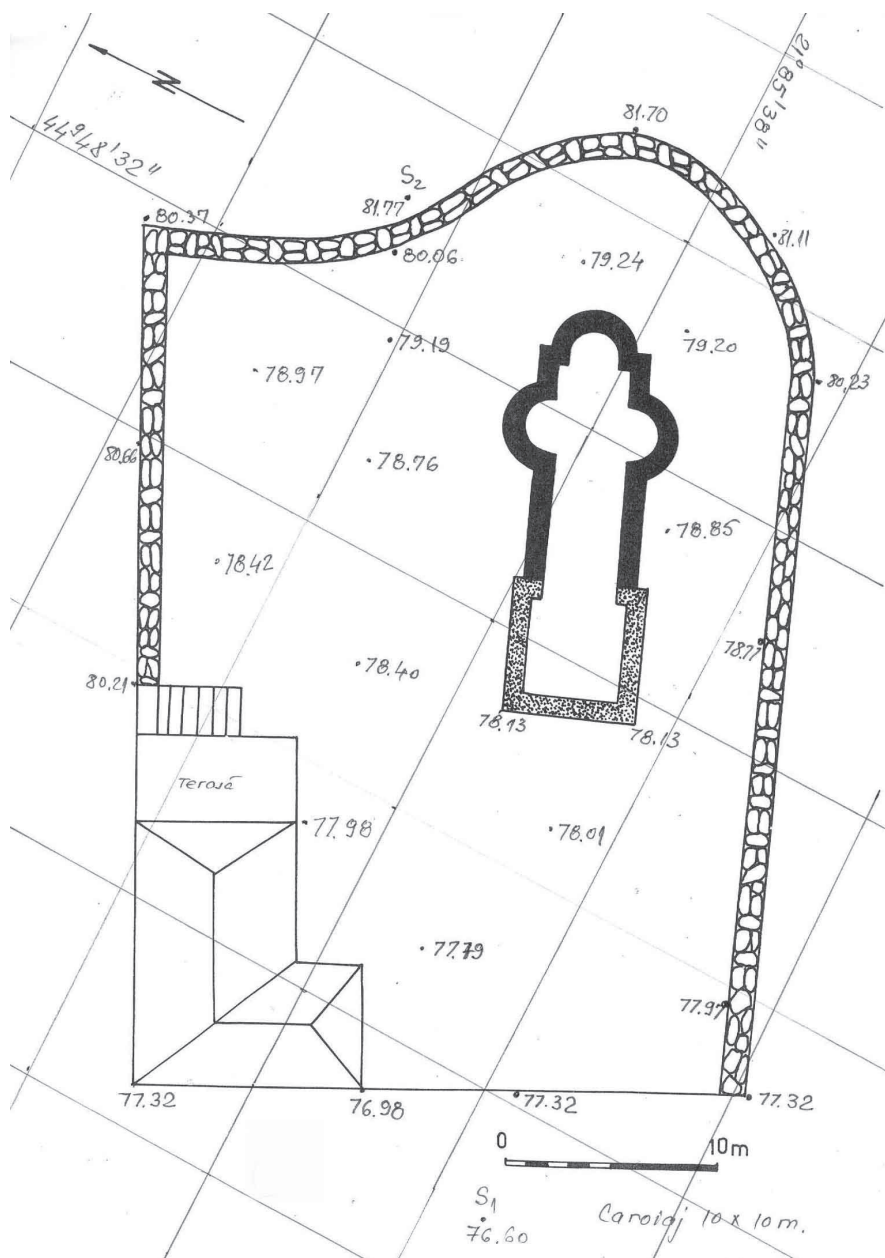

Fig. 3. Baziaș. Plan de situație cu amplasamentul mănăstirii
și casei egumenului.

Baziaș. Plan de situation avec l'emplacement du monastère
et de la maison du prieur.

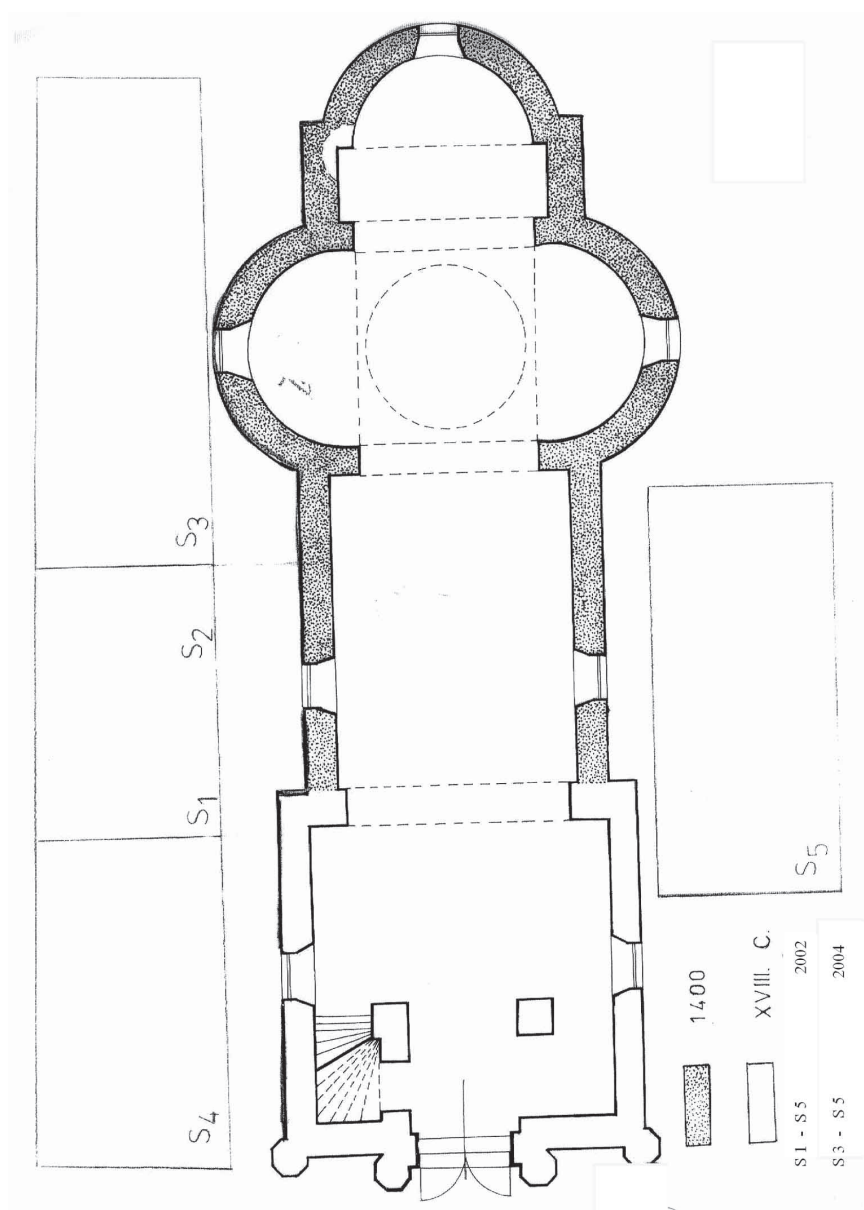

Fig. 4. Mănăstirea Baziaș. Planul săpăturilor arheologice 2002-2005.
Le monastère de Baziaș. Le plan des fouilles (2002-2005).

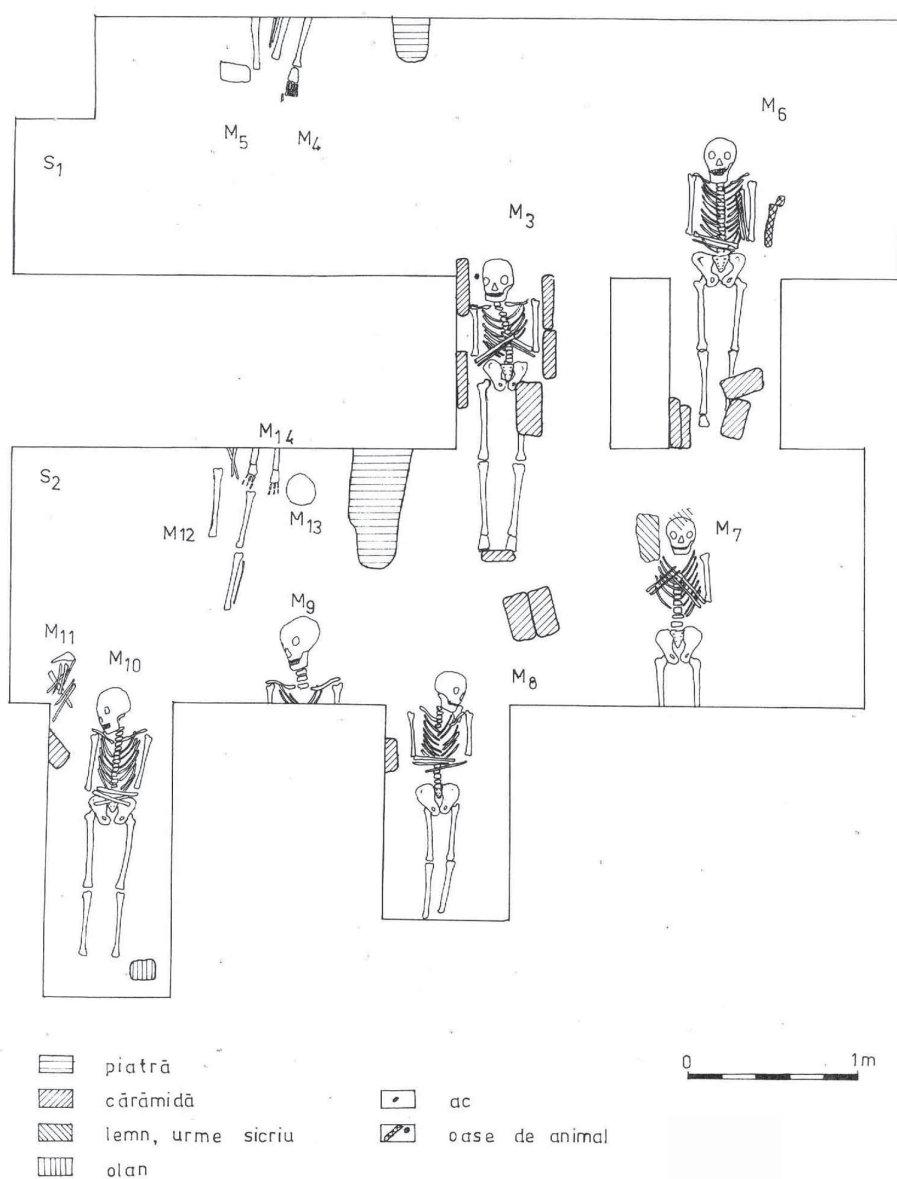

Fig. 5. Baziaș. Planul mormintelor din S1 – S2.
Baziaș. Le plan des tombeaux de S1 – S2.

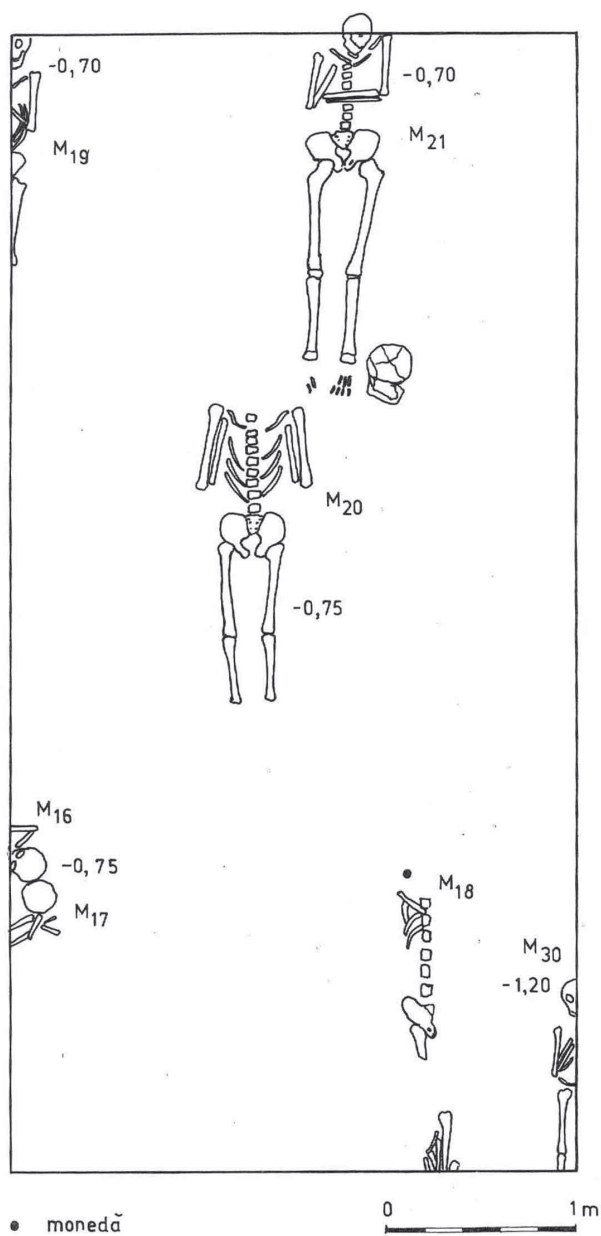

Fig. 6. Baziaș. Planul mormintelor din S5.
Baziaș. Le plan des tombeaux de S5.

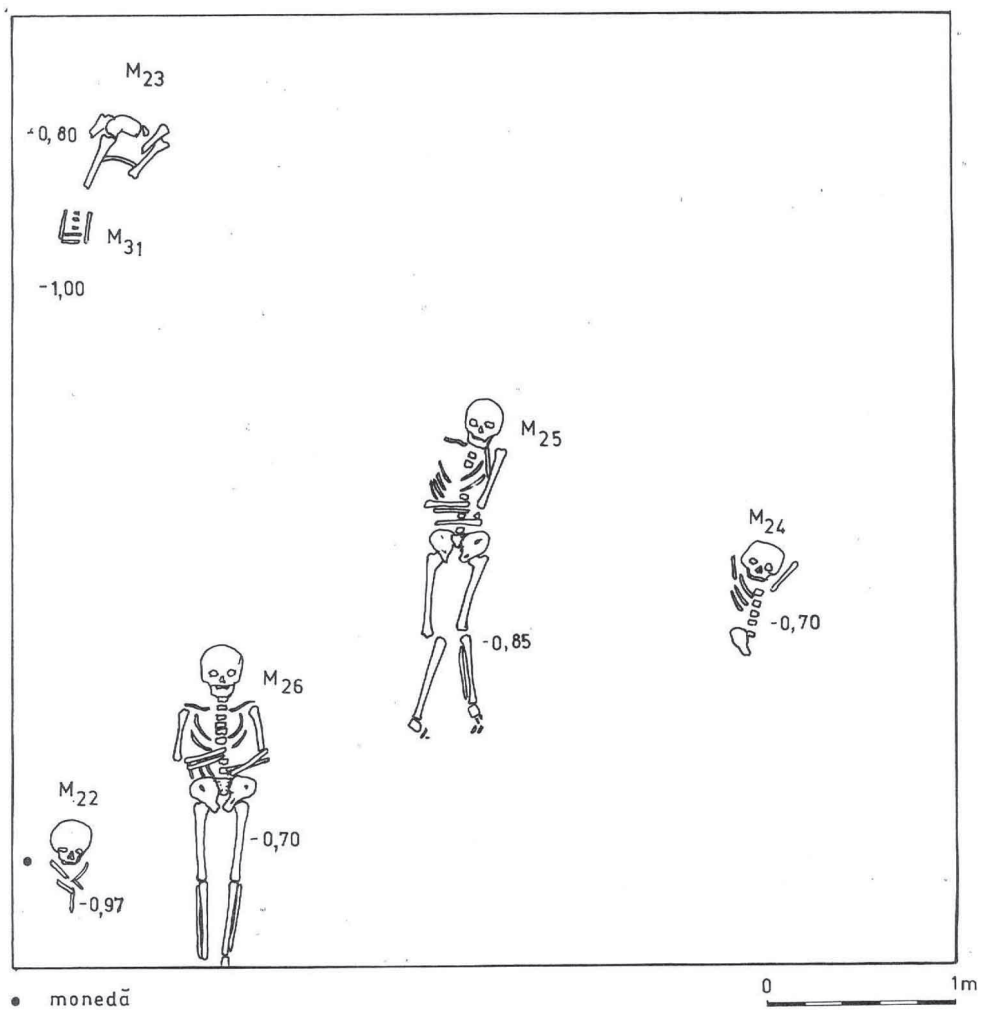

Fig. 7. Baziaș. Planul mormintelor din S3.
Baziaș. Le plan des tombeaux de S3.

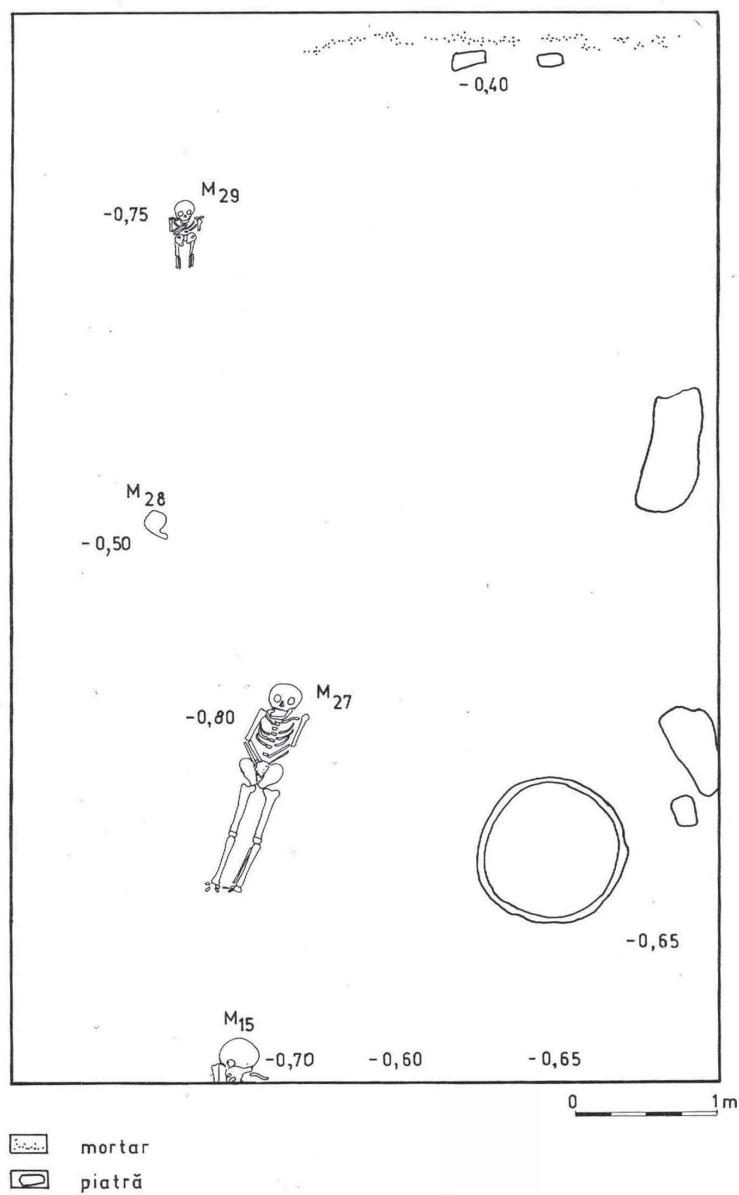

Fig. 8. Baziaș. Plan morminte S4.
Baziaș. Le plan des tombeaux de S4.

Fig. 9. Baziaș. Plan S3/S4.. Morminte și ruinele chiliilor sec. XVIII-XIX.
Baziaș. Se/S4. Tombeaux et les ruines des cellules.

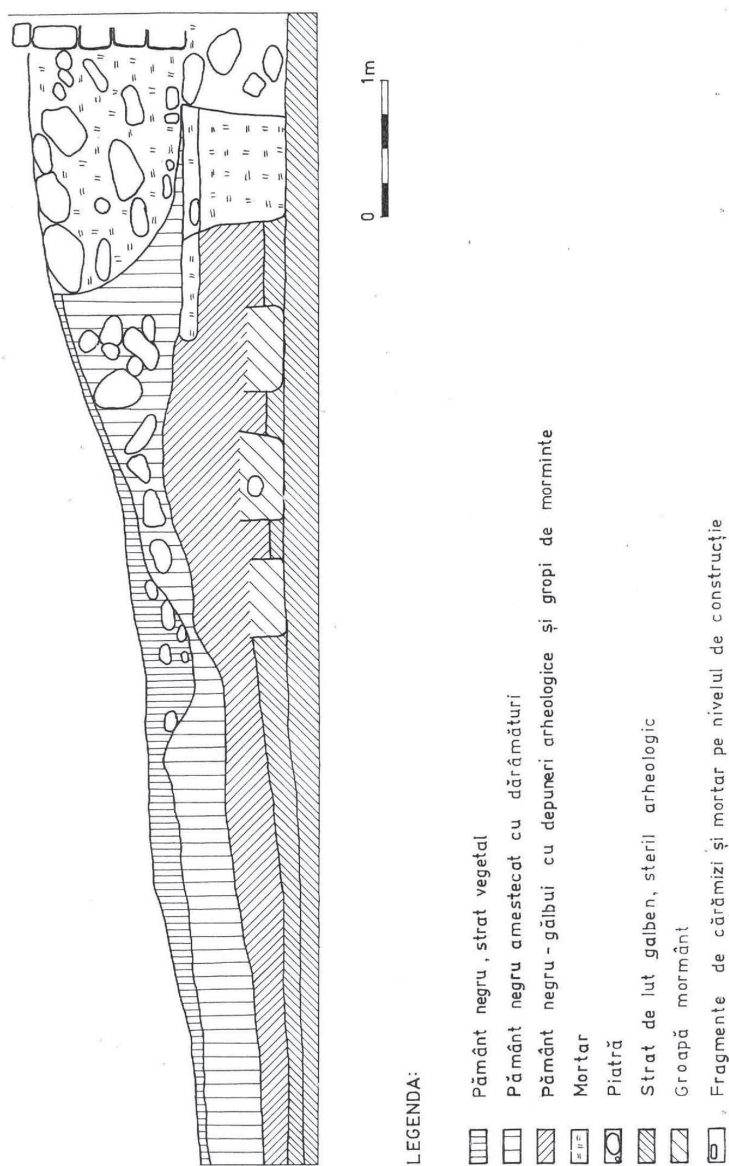

Fig. 10. Baziaș. S1 profil estic.
Baziaș. S1, le profile estique.

Fig. 11. Baziaș. Cercetările din spațiul nordic al bisericii.
Baziaș. Les recherches de l'espace nordique de l'église.

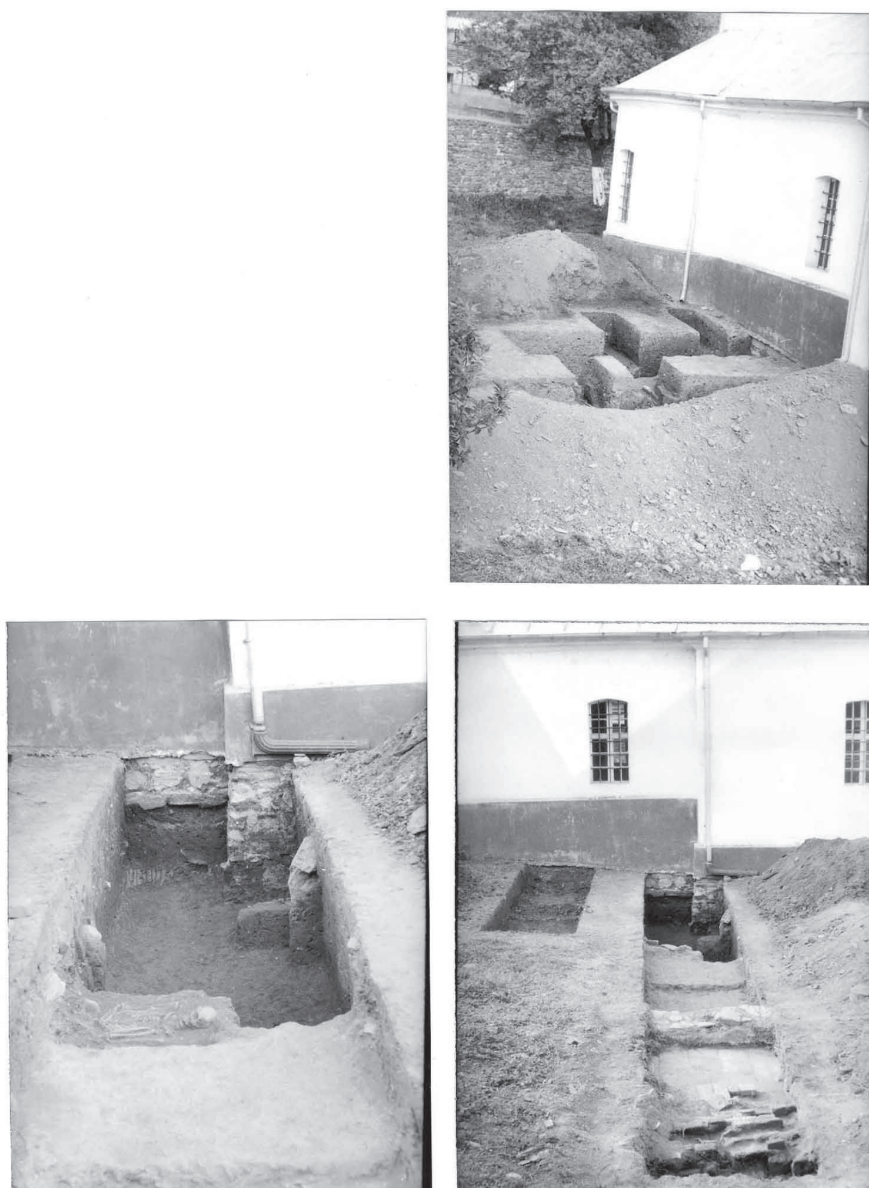

Fig. 12. Baziaș. Cercetările din spațiul nordic al bisericii.
Baziaș. Les recherches de l'espace nordique de l'église.

Fig. 13. Baziaș. Cercetări în necropola mănăstirii.
Baziaș. Des recherches dans la nécropole du monastère.

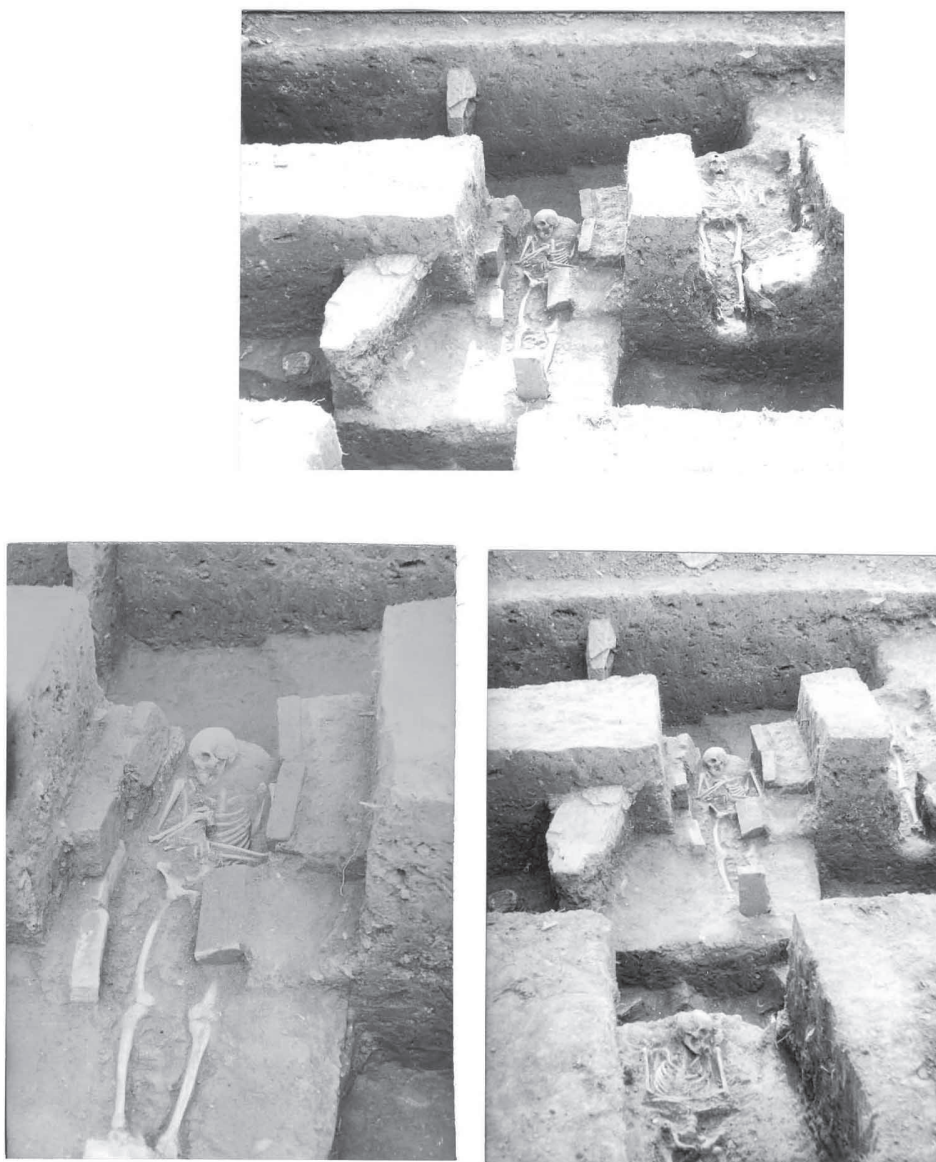

Fig. 14. Baziaș. Cercetări în necropola mănăstirii.
Baziaș. Des recherches dans la nécropole du monastère.

Fig. 15. Baziaș. Cercetări în necropolă în spațiul nordic al mănăstirii.
Baziaș. Des recherches dans la nécropole dans l'espace
nordique du monastère.

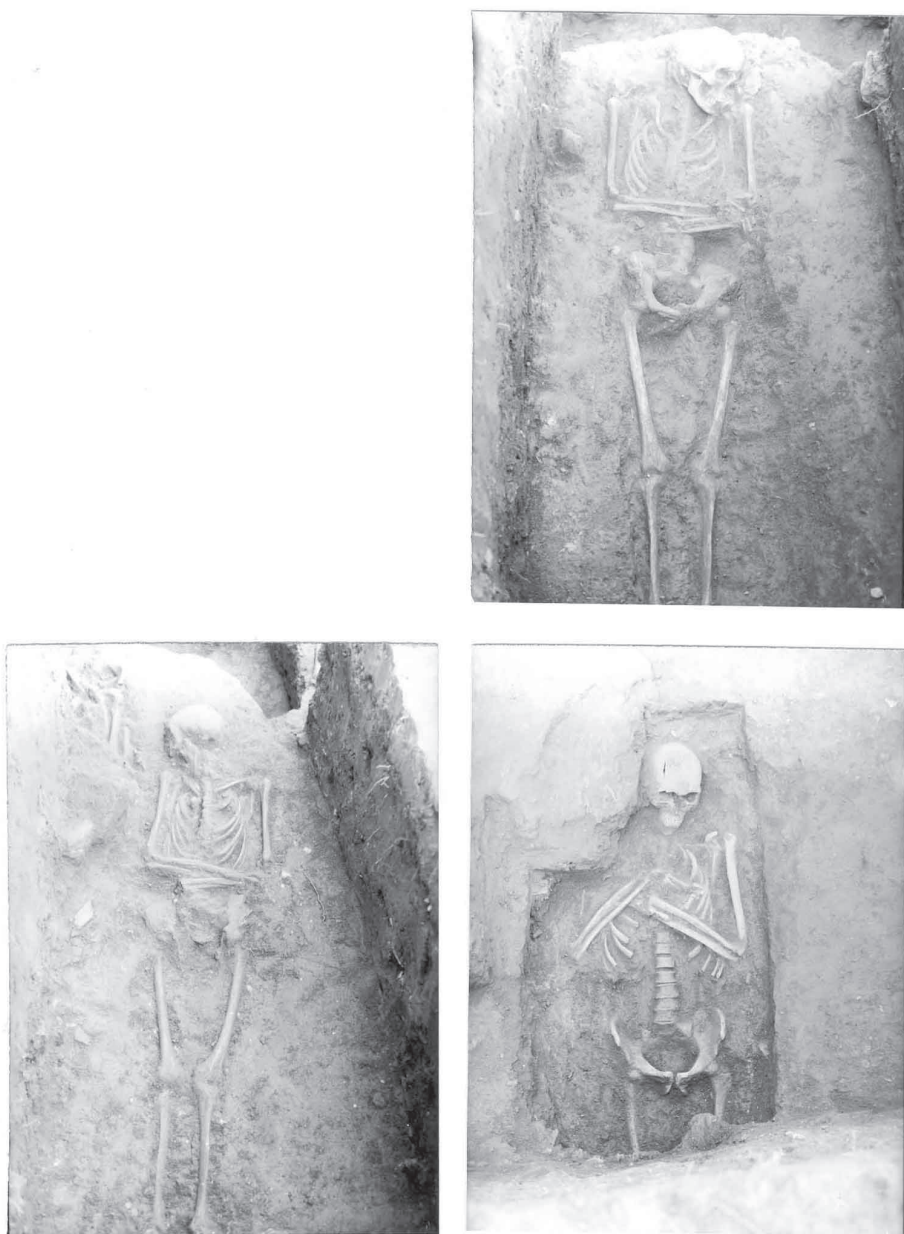

Fig. 16. Baziaș. Cercetări în necropolă în spațiul nordic al mănăstirii.
Baziaș. Des recherches dans la nécropole dans l'espace
nordique du monastère.

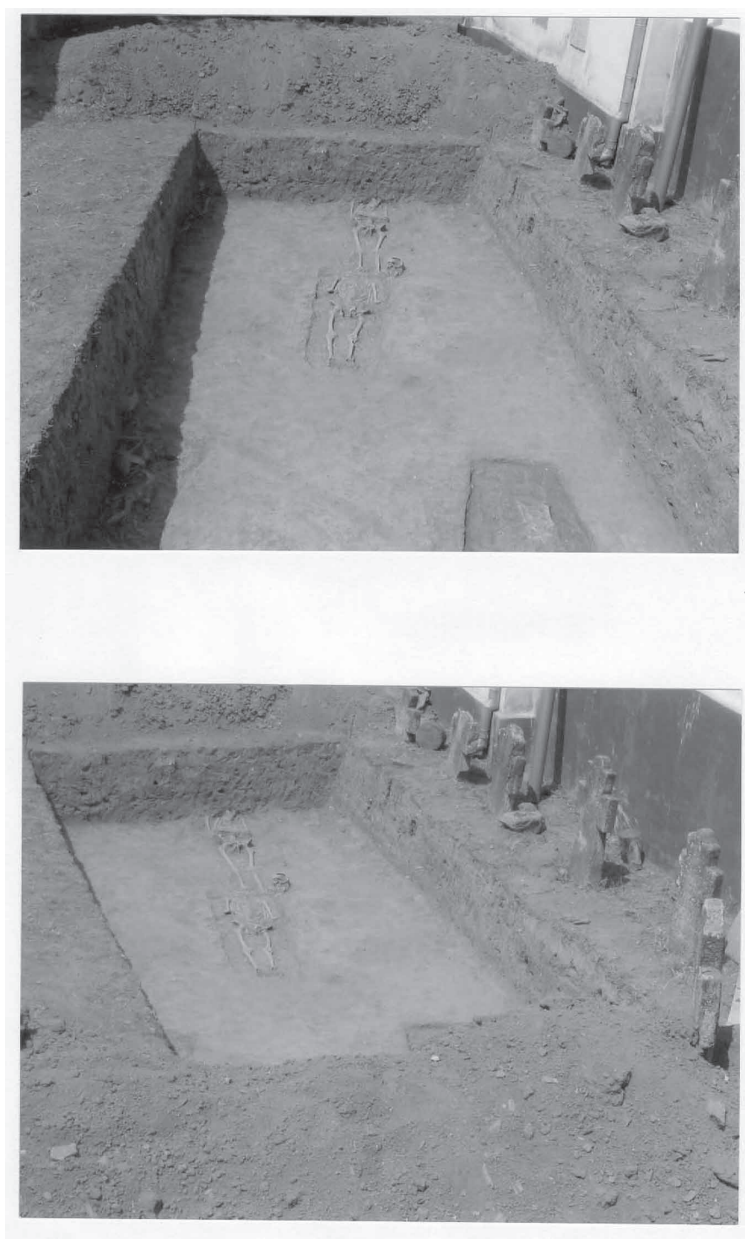

Fig. 17. Baziaș. Morminte investigate pe spațiul sudic al mănăstirii.
Baziaș. Des tombeaux investigués dans l'espace sudique du monastère.

Fig. 18. Baziaș. Morminte investigate pe spațiul sudic al mănăstirii.
Baziaș. Des tombeaux investigués dans l'espace sudique du monastère.

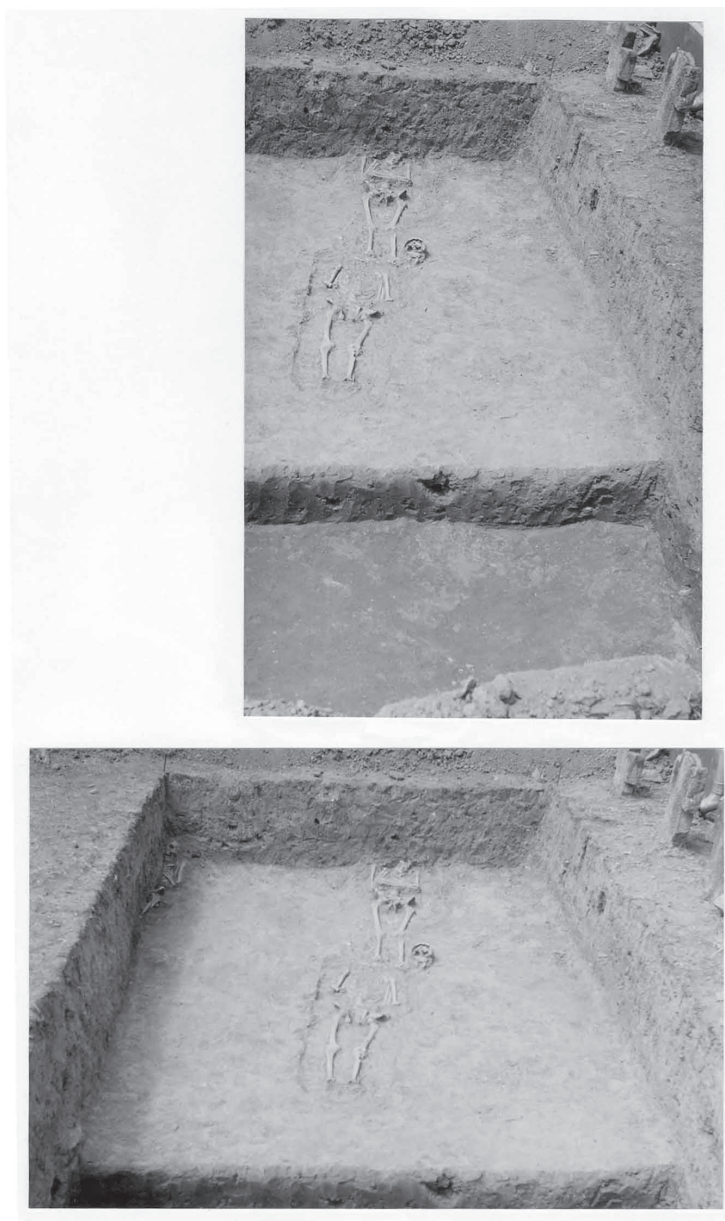
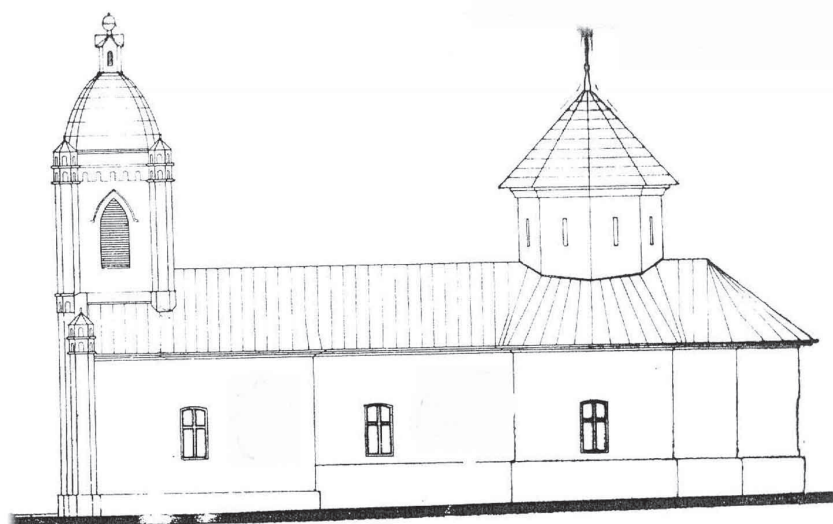
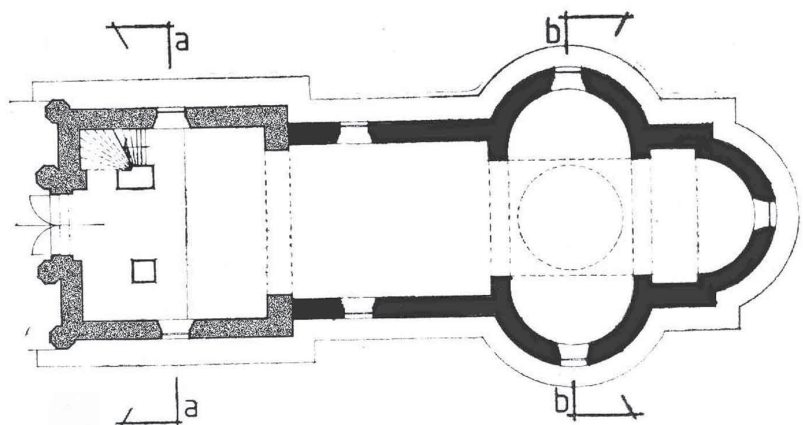

Fig. 19. Baziaș. Morminte investigate pe spațiul sudic al mănăstirii.
Baziaș. Des tombeaux investigués dans l'espace sudique du monastère.

FAȚADA
LATERALA

PLAN COTA $\pm 0,00$
0 1 2 3 4 5 M

Fig. 20. Baziaș. Biserică. Plan și vedere fațadă sudică.
Baziaș. Eglise. Plan et vue de la façade sudique.

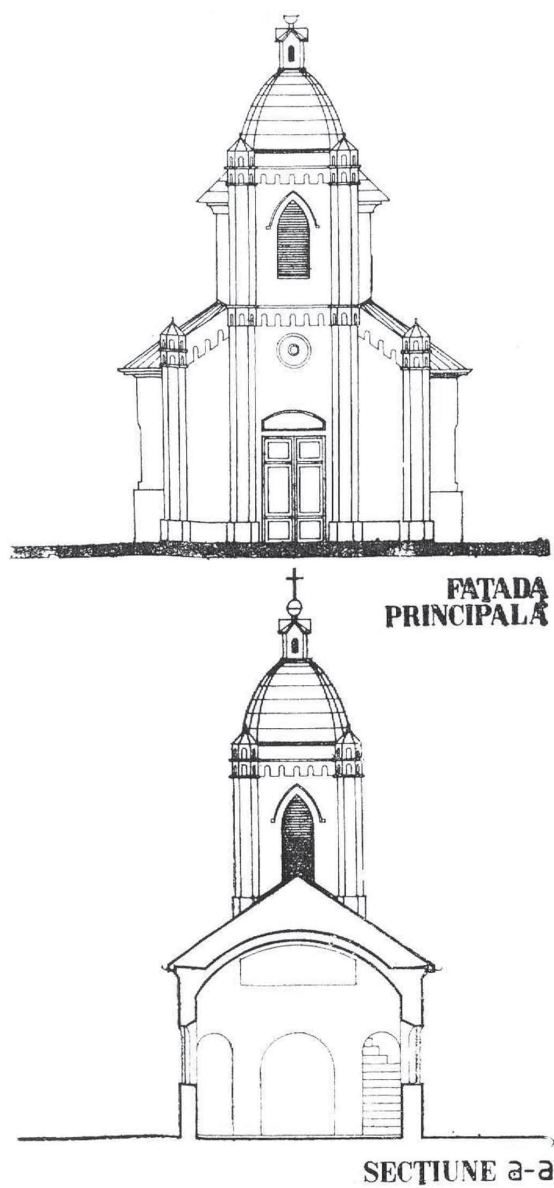
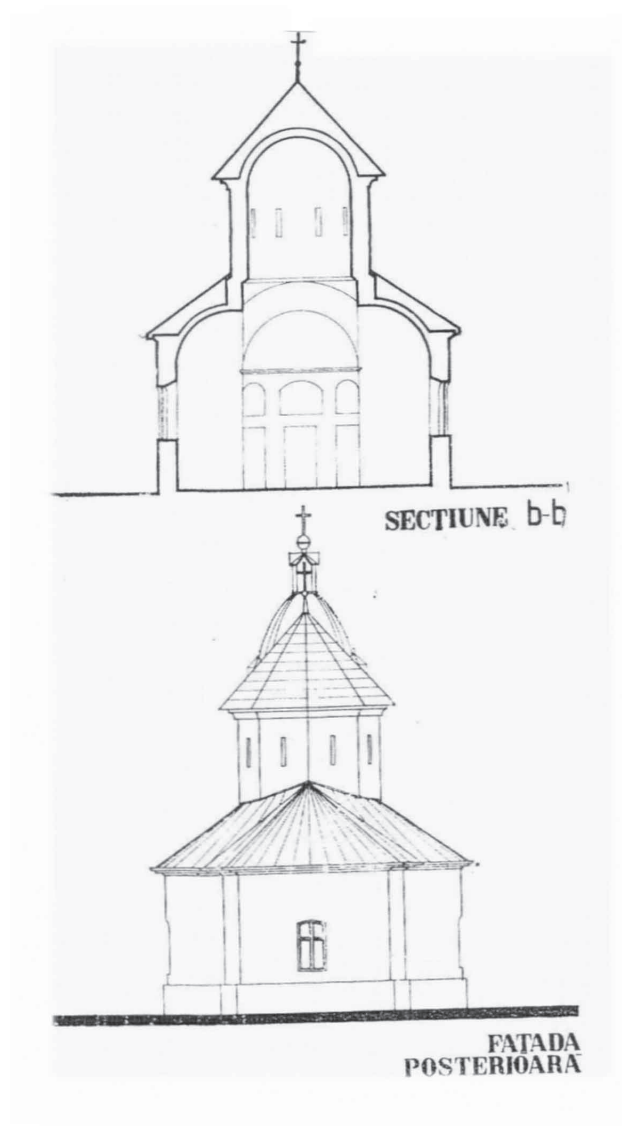

Fig. 21. Baziaș. Fațadă vestică, vedere. Secțiune transversală.
Baziaș. La façade ouestiques. Section transversale.

BĂZIAȘ. Plan și secțiunile ale bisericii.

Fig. 22. Baziaș. Biserică. Fațadă estică și secțiune.
Baziaș. Eglise. La façade estique et section.

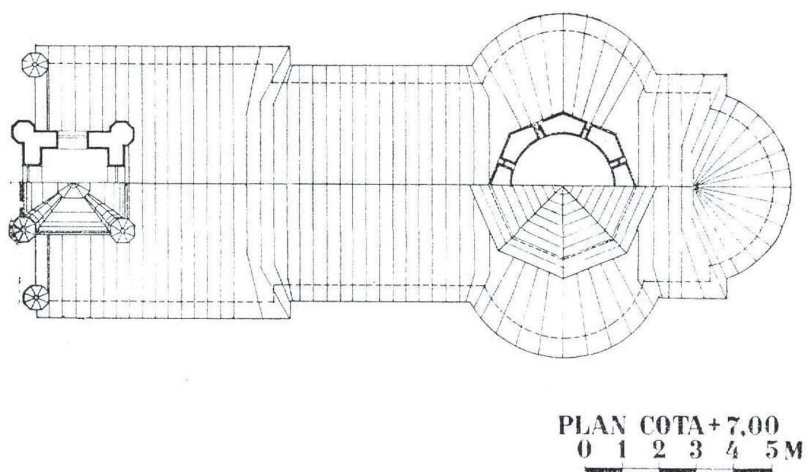
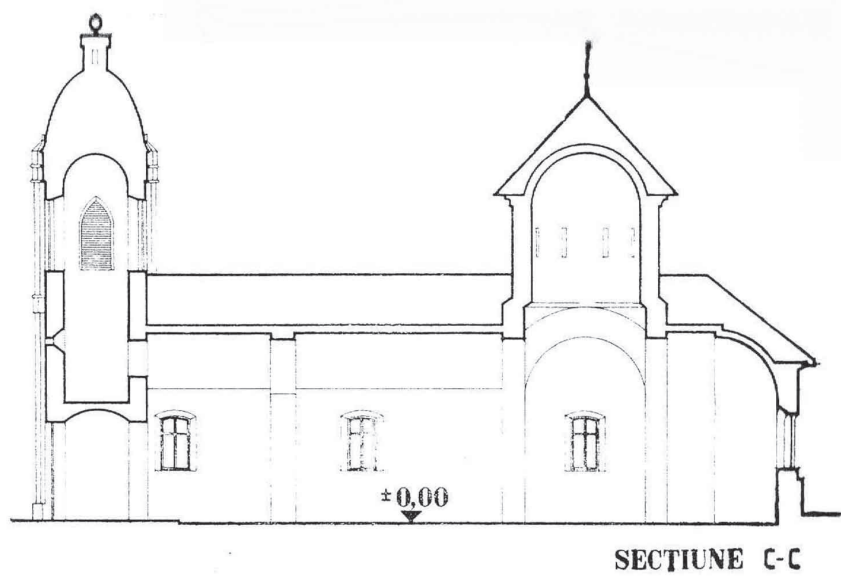

Fig. 23. Baziaș. Biserică. Secțiune longitudinală.
Baziaș. Eglise. Section longitudinale.

LOCUIREA DE TIP CRUCENI-BELEGIȘ DE LA CRUCENI- MÓDOSI ÚT (JUD. TIMIȘ). SONDAJELE ARHEOLOGICE DIN ANII 1997 ȘI 1999

*Alexandru Szentmiklosi**

Cuvinte cheie: Cruceni-Módosi út, așezare, necropolă, Cruceni-Belegiș

Keywords: Cruceni-Módosi út, settlement, necropolis, Cruceni-Belegiș

Localitatea Cruceni (jud. Timiș) se află situată la aprox. 40 km sud-vest de Timișoara, la graniță cu Serbia. Cu ocazia construirii fostelor grajduri ale C.A.P. Cruceni¹ a fost reperată o necropolă de incineratie a cărei suprafață a fost estimată la aprox. 1,5 ha² (Pl. I).

M. Moga a demarat cercetările arheologice de salvare din anul 1958³, continuate mai apoi, în anul 1968, de către O. Radu⁴. În urma acestor cercetări arheologice au fost descoperite 105 morminte de incineratie, parțial publicate, fapt ce a contribuit major la definirea de către S. Morintz a culturii Cruceni-Belegiș⁵ și a evoluției acesteia în a doua jumătate a mileniului II a.Chr.⁶

Importanța necropolei de incineratie, devenită stațiune eponimă, a determinat efectuarea mai multor cercetări de teren, având ca obiectiv localizarea așezării adiacente. În cadrul cercetărilor de teren din vara anului 1997, pe grindul situat la sud-vest de de fostele grajduri ale C.A.P.-lui din Cruceni au fost localizate concentrări de artefacte ceramice de tip Cruceni-Belegiș⁷.

* Muzeul Banatului, Timișoara, Piața Huniade, nr.1, e-mail: szentmiklosi@yahoo.com.

¹ Complexul zootehnic al Cooperativei Agricole de Producție Cruceni nu mai există, clădirile fiind demolate între anii 1998-1999.

² Medeleț 1995, 289-294, 299-300.

³ Moga 1964, 296, Moga 1965, 450.

⁴ Radu 1971, 19-23; Radu 1972b, 276, nota 9; Radu 1973, 503-520.

⁵ Morintz 1978, 40-45.

⁶ Horedt 1967a, 17-20; Horedt 1967b, 147-149.

⁷ Primele informații privind existența necropolei de incineratie din această localitate nu menționează nici un toponim. Ca urmare a sondajelor arheologice efectuate în așezarea din imediata vecinătate, am precizat ca punct de descoperire a necropolei „fosturile grajduri ale

Cercetările arheologice au sondat zona cea mai apropiată necropolei, situată la sud-vest de necropolă, dincolo de albia unui fost braț al râului Timiș, vizibil și astăzi. Pe grindul alungit, a cărui orientare este NV-SE, cercetările de teren⁸ au evidențiat concentrări ceramice, în parte provenite și de la degajarea terenului pentru construcția grajdurilor din imediata vecinătate. Parcelarea proprietăților private pe lățimea grindului a împiedicat efectuarea unei secțiuni magistrale orientate NV-SE.

Primul sondaj arheologic de la Cruceni-*Módosi út* a avut loc în vara anului 1997⁹, către marginea sud-estică a grindului. Secțiunea S.1/1997 a fost trasată la aprox 300 m sud-vest de necropola de incinerare, având dimensiunile de 10 x 1 m, fiind orientată conform parcelei, NE-SV.

Stratigrafia sitului a fost relativ simplă, asemănătoare cu cea de la Peciu Nou-*Bociar* (Pl. II/1b). La fel ca și în alte așezări aparținând culturii Cruceni-Belegiș din Banat, au fost sesizate urmele a două tipuri de arătură. Sub arătura recentă de 0,20 m grosime sunt evidente urmele de arătură adâncă făcută periodic cu scarificatorul. Acest tip de arătură deranjează stratul de cultură până la adâncimea de aprox. -0,40 m. În cele două straturi deranjate de lucrările agricole, alături de fragmentele ceramice tipice fazei I ale culturii Cruceni-Belegiș, au fost descoperite și câteva fragmente ceramice în poziție secundară, dateate în perioada sec. III-IV¹⁰. Stratul de cultură compact, cuprins între -0,40 și -0,80 m, este de culoare negru-cenușiu, care la uscare devenea extrem de cenușos. Alături de cele câteva fragmente ceramice ornamentate cu șnur fals și caneluri înguste, a fost observat prezența masivă a cochiliilor de melci¹¹.

Sterilul este un loess de culoare galben deschis, cu urme de galerii ale rozătoarelor din vechime, care alături de cochiliile de melci au avut și câteva fragmente ceramice mărunte, cu pasta făcută din pleavă, tipice culturii

C.A.P-ului (*Módosi út*)” legându-l de precizările făcute în text de autori. Localnicii maghiari denumesc zona după fostul drum care ducea la Módos (astăzi Jaša Tomić).

⁸ Cercetările de teren au fost făcute independent de Fl. Medeleț, P. Rogozea și în 1997, de către mine împreună cu colegul V.Cedică căruia îi mulțumesc pentru ajutorul acordat.

⁹ Secțiunea a fost trasată pe parcela familiei Víg, aproape de marginea sudică a proprietății.

¹⁰ Situl se află la 400 m est de așezare, în imediata vecinătate a necropolei de incinerare Cruceni-Belegiș.

¹¹ Concentrarea acestora pe porțiuni uneori verticale indică inundațiile care au purtat cochiliile în galeriile de rozătoare.

Starčevo-Criș¹². În cadrul acestui sondaj, exceptând un complex care pare să fie o intruziune modernă (probabil un șanț) și a unei gropi de stâlp (G.1), nu a fost descoperit nici un complex arheologic preistoric.

Complexul recent (probabil șanț) este orientat E-V și nu are o lățime constantă, în partea dinspre profilul sudic acesta lățindu-se aproape cu 1,5 m (Pl. II/1a-b). Pe tronsonul suprins în secțiunea S.1, lățimea complexului la gură poate fi estimată la aprox. 2,8 m. Pereții complexului sunt relativ abrupti însă, în partea superioară, ambele pante se teșesc, ceva mai aplatizat în partea estică. Adâncimea maximă a complexului este de 1,75 m de la nivelul actual de călcare, fundul acestuia fiind relativ drept. În partea estică, la adâncimea de aprox. 1,50 m, în lutul galben a fost cruțat un mic prag, lat de aprox. 0,60 - 0,70 m în care au fost săpate două alveolări, nu foarte adânci (0,62 m și, respectiv, 0,76 m). Înspre profilul nordic, pragul din lut cruțat urcă brusc, adâncimea treptei fiind de 1,22 m. Umplutura șanțului a fost, în mare parte, omogenă, puținele fragmente ceramice, de factură grosieră, fiind atipice. Lentilele de lut galben din umplutură, mai groase către peretele vestic, sugerează o umplere rapidă.

Groapa G.1 (probabil de stâlp) are o formă circulară, cu un diametru de aprox. 0,40 m. Fundul alveolat este la o adâncime de 1,17 m de la nivelul actual de călcare (Pl. II/1a).

Secțiunea S.2/1999 a fost trasată la aprox. 220 m nord-est de S.1/1997, aproximativ în mijlocul parcelei delimitată agricol¹³. Secțiunea S.2 a avut o lungime de 10 m și o lățime de 1 m, fiind orientată conform parcelei agricole, NE-SV (Pl. II/2).

Stratigrafia așezării este identică cu cea din S.1/1997, sub stratul de arătură adâncă executată cu scarificatorul fiind surprins același strat de culoare negru-cenușiu, extrem de sărac în fragmente ceramice (Pl. III/6 și IV/1-11).

Fragmentele ceramice descoperite în ambele sondaje arheologice (S.1/1997 și S.2/1999) aparțin mai multor categorii de vase, identice cu cele descoperite atât în cadrul necropolei adiacente cât și în alte necropole Cruceni-Beleghiș din Banat. Această uniformitate în cadrul ceramicii descoperite în

¹² Nu a fost sesizat nici un strat de cultură, dar, la fel ca și în cazul sitului sarmatic, cercetările de teren din primăvara anului 1997 au relevat existența unei așezări Starčevo-Criș, la 500 m sud de necropola de incinerare, pe un grind opus celui pe care se află așezarea Cruceni-Beleghiș.

¹³ Parcela este proprietatea lui Kotlár József.

așezări și necropole infirmă, pe de o parte, ipoteticul caracter special al unora din aceste categorii descoperite în mormintele din necropole, iar pe de altă parte, pare să indice existența unor centre de olari care deserveau mai multe comunități rurale a căror ”producție în serie” permiteau cumpărătorilor să își aleagă și ”mobilierul funerar”¹⁴.

Utilizarea amforelor (așa-numitele „urne”) în viața de zi cu zi este atestată de fragmentele de buză, dintre care una este foarte lată și puternic evazată (Pl. IV/1). Astfel de amfore cu buza puternic evazată se întâlnesc frecvent atât în necropolele culturii Cruceni-Belegiș (ex. M.85 și M.98 de la Cruceni¹⁵, M.38 și M.68 de la Belegiș¹⁶, M.1 și M.3 de la Voiteni¹⁷ etc.), cât și în așezări (ex. Deta-*Dudărie*, în locuința C.30¹⁸). O altă buză, ușor evazată, aparține unei amfore cu gâtul drept (Pl. III/7), o analogie bună fiind urna mormântului M.147 de la Beograd-*Karaburma*¹⁹. Ambele tipuri de buze sunt caracteristice fazei I a culturii Cruceni-Belegiș. Reprezentarea acestei categorii de vase este completată de fundurile de amfore (Pl. IV/8, 11), una dintre ele fiind profilată în timp ce un lat fund este tronconic, ambele având o pastă relativ grosieră și o culoare cenușiu-închis.

O altă categorie de vase sunt cănițele cu gât, buza dreaptă (Pl. IV/2, 6) sau ușor evazată (Pl. IV/3), unele fragmente de cănițe fiind decorate cu incizii dispuse în formă de ghirlandă (Pl. III/7). De culoare galben-cenușiu sau negru-cenușiu, fragmentele de cănițe sunt făcute din pastă fină sau semifină.

Tipic fazei I a culturii Cruceni-Belegiș este și fragmentul ceramic care provine de la un castron cu buză dreaptă, de mici dimensiuni (Pl. IV/4). O analogie foarte bună pentru acest tip de castron este exemplarul descoperit în Slavonia orientală, la Dalj-*Livadice*²⁰.

În stratul de cultură din S.2/1999 au fost descoperite și fragmente ceramice care provin de la un vas de mici dimensiuni, cu corp globular și buza dreaptă (Pl. IV/5), precum și de la un vas-sac prevăzut cu apucători (Pl. IV/9).

Fragmentul de vas-cuptor (*pyraunos*) descoperit în S.1/1997 este deocamdată o descoperire singulară, în cadrul fragmentelor ceramice provenite

¹⁴ Medeleț 1995, 292, 296.

¹⁵ Radu 1973, 508-510, 512, Pl. 4/1 și 514, 517, Pl. 8/1.

¹⁶ Vranić 2002, 125, nr. 41, 135, nr. 70.

¹⁷ Szentmiklosi 1998, 204, Pl. I/4, 207, Pl. IV/1.

¹⁸ Szentmiklosi 2005b, 645-646.

¹⁹ Todorović 1977, 35-36, 39.

²⁰ Šimić 1987, 26, T. 1/11.

din cele două sondaje dela Cruceni. Fragmentul de vas-cuptor are o culoare galben-cenușie, pasta grosieră având în compoziție nisip cu bobul mare și fragmente ceramice pisate (Pl. III/2).

O mică parte din fragmentele ceramice descoperite la Cruceni-*Módosi út*, în cadrul celor două sondaje arheologice executate în anii 1997 și 1999, au fost decorate cu incizii înguste (Pl. III/5, 7, 11) și late (Pl. III/8). Prezența ghirlandelor incizate denotă tradițiile Vatina (Pl. III/7) care s-au păstrat în tehnica de ornamentare a purtătorilor culturii Cruceni-Belegiș, în prima etapă a evoluției acesteia (Cruceni-Belegiș I).

În cursul celor două sondaje au fost descoperite și fragmente ceramice decorate în tehnica șnurului fals (*Litzen*), tehnică de ornamentare care marchează aportul elementelor de tip Gumtransdorf-Drassburg la constituirea culturii Cruceni-Belegiș²¹ (Pl. III/4, 6).

Cel mai interesant fragment ceramic este unul de mici dimensiuni pe care s-a păstrat un decor canelat format din cercuri concentrice imitând mai vechea impresiune prin ștampilare (Pl. III/9). Acest timp de decor este caracteristic purtătorilor ceramicii incrustate de tip Žuto Brdo-Gârla Mare dar a fost preluat și de purtătorii culturii Cruceni-Belegiș. În acest sens stă mărturie fragmentul ceramic descoperit la Dragșina (jud. Timiș)²² și un mormânt de incinerare descoperit la Peciu Nou-*Bociar* (vis-a-vis de ferma Clonda)²³.

Factura fragmentelor ceramice și tehnica de ornamentare a acestora încadrează aceste descoperiri în faza I a culturii Cruceni-Belegiș, etapă care corespunde cu faza Bz. B₂-C din sistemul modificat a lui P. Reinecke (Bronz Târziu I), respectiv în sec. XV a. Chr.

Lipsa complexelor și cantitatea scăzută de fragmente ceramice contrastează puternic cu stratul relativ gros de depunere antropică, de culoare cenușie. Prezența acestui sol de culoare cenușie ar putea fi explicată prin faptul că cele două sondaje arheologice au fost trasate la periferia locuirii Cruceni-Belegiș, poate chiar în zona destinată agriculturii, unde periodic, pentru defrișare, dar și pentru îngrășarea solului, s-a utilizat focul.

O altă posibilă explicație ar putea fi cea a unei depuneri sedimentare,

²¹ Moszolics 1942, 48; Benkovsky-Pivovarová 1992, 344, 349, abb. 3; Gogâltan 1993, 66; Gogâltan 1994, 19-20; Gumă 1997, 57; Gogâltan 1998, 184; Szentmiklosi 2004.

²² Szentmiklosi 2005a, 111-125, Szentmiklosi 2006, 237, 266, Pl. VII/1-2.

²³ Cercetări arheologice efectuate de către Fl. Medelete între anii 1986-1991, în curs de publicare.

în cadrul unui proces natural de natură eoliană. Cercetările arheologice de la Pecica-*Șanțul Mare* au permis avansarea ipotezei conform căreia nivelul stratigrafic B (datat pe baza probelor radiocarbon în epoca bronzului) ar putea fi o depunere eoliană, cauzată de o secetă care marchează și sfârșitul locuirii sitului în epoca bronzului²⁴. În cazul sitului de la Cruceni-*Módosi út*, viitoarele cercetări pedologice vor putea oferi un răspuns plauzibil care va întregi imaginea privind habitatul în care au evoluat primele comunități Cruceni-Belegiș și ocupațiile lor.

BIBLIOGRAFIE

Benkovsky-Pivovarová 1992,
Benkovsky-Pivovarová Z., *Zum beginn der Belegiș-Kultur*, în *Balkanica*, XXIII, 1992, p. 341-349.

Gogâltan 1993,
Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni - Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni - Belegiș Culture)*, în *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 63-73.

Gogâltan 1994,
Gogâltan Fl., *Materiale arheologice aparținând culturii Cruceni-Belegiș (The Archaeological Objects Belonging to Cruceni-Belegiș Culture)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană* (Coord. S. Mitu și Fl. Gogâltan), Cluj, 1994, p. 17-22.

Gogâltan 1998,
Gogâltan Fl., *The Cruceni-Belegiș Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisation. Reports and Summaries*, I, *The 7th International Congress of Thracology, May 20-26, 1996, Constanța- Mangalia-Tulcea*, (Ed. P. Roman), II, București, 1998, p.181-205.

²⁴ O'Shea *et alii* 2006, 214-215.

Gumă 1997,

Gumă M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, în *BHAB*, V, Timișoara, 1997.

Horedt 1967a,

Horedt K., *Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien (Promlemy ceramiki młdszego brazu w Transilwanii)*, în *ActaArchCar*, IX, 1, 1967, p. 5-27.

Horedt 1967b,

Horedt K., *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania (Probleme der Jüngerbronzezeitlichen Keramik in Transsilvanien)*, în *StComS*, 13, 1967, p. 137-156.

Medeleț 1995,

Medeleț Fl., *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului) (Les champs d'urnes funéraires de Banat)*, în *AMN*, 32, I, 1995, p. 289-302.

Moga 1964,

Moga M., *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, I, 3 (1964), p. 294-296.

Moga 1965,

Moga M., *Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, în *Atti del VI CISPP*, II, 1965, p. 450.

Moszolics 1942,

Moszolics A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1942, p. 30-50.

O'Shea et alii 2006,

O'Shea J., Barker W.A., Nicodemus A., Sherwood S., Szentmiklosi Al., *Archaeological Investigations at Pecica „Șanțul Mare”: The 2006 Campaign*, în *An.B (S.N.)*, XIV/1, 2006, p. 211, 227.

Radu 1971,

Radu O., *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruceni (Über ein Einescherungsgrab von Cruncei)*, în *Tibiscus*, I, 1970 (1971), p. 19-23.

Radu 1972b,

Radu O., *Contribuții la cunoașterea culturii Vatina-Săpăturile de la Cornești, jud. Timiș (Contribution à la connaissance de la culture Vatina)*, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 271-184.

Radu 1973,

Radu O., *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruceni (Dép. Timiș))*, în *SCIV*, 24, 1973, 3, p. 503-520.

Szentmiklosi 1998,

Szentmiklosi Al., *Câteva morminte plane de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului din hotarul comunei Voiteni (Some Flat Cremation Graves from the End of Bronze Age Unhearthed within the Voiteni Commune Boundaries, Timiș County)*, în *An.B (S.N.)*, VI, 1998, p. 197-207.

Szentmiklosi 2004,

Szentmiklosi *Câmpurile de urne funerare din Banat. Cronica expoziției permanente*, în *An.B (S.N.)*, X-XI, 2003-2004 (2004), p. 555-568.

Szentmiklosi 2005a,

Szentmiklosi Al., *Materiale aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul localității Dragșina (jud. Timiș), Materials belonging to the culture Cruceni-Belegiș discovered in the boundaries of the locality of Dragșina (Timiș County)*, în *An.B (S.N.)*, XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 111-125.

Szentmiklosi 2005b,

Szentmiklosi Al., *Cercetările arheologice de salvare de la Deta-Dudărie. Raport preliminar de săpătură (Rescue Archaeological Excavations at Deta-Dudărie. Preliminary Report of Excavation)*, în *AnB, (S.N.)*, XII-XIII, 2004-2005 (2005), p. 637-656.

Szentmiklosi 2006,
 Szentmiklosi Al., *The Relations of the Cruceni-Belegiš Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*, în *An.B* (S.N.), XIV/1, 2006, p. 229-269.

Šimić 1987,
 Šimić J., *Dalj-Livadice, naselje iz brončanog doba. Istraživanje 1979. godine. Položaj lokaliteta i historijat istraživanja (Dalj-Livadice; eine bronzezeitliche Siedlung. Untersuchungen im J. 1979)*, în *Osječki Zbornik*, XVIII-XIX, 1987, p. 7-35.

Todorović 1977,
 Todorović J., *Praistorijska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, în *Dissertationes et Monographie*, XIX, Beograd (1977).

Vranić 2002,
 Vranić Sv., *Belegiš, Stojića Gumno – nekropola spaljenih pokojnika Belegiš. Stojića Gumno – A Necropolis of Cremation Burials*, Beograd, 2002.

THE SETTLEMENT OF TYPE CRUCENI- BELEGIŠ FROM CRUCENI-MÓDOSI ÚT (TIMIȘ COUNTY). ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS FROM 1977 AND 1999

Abstract

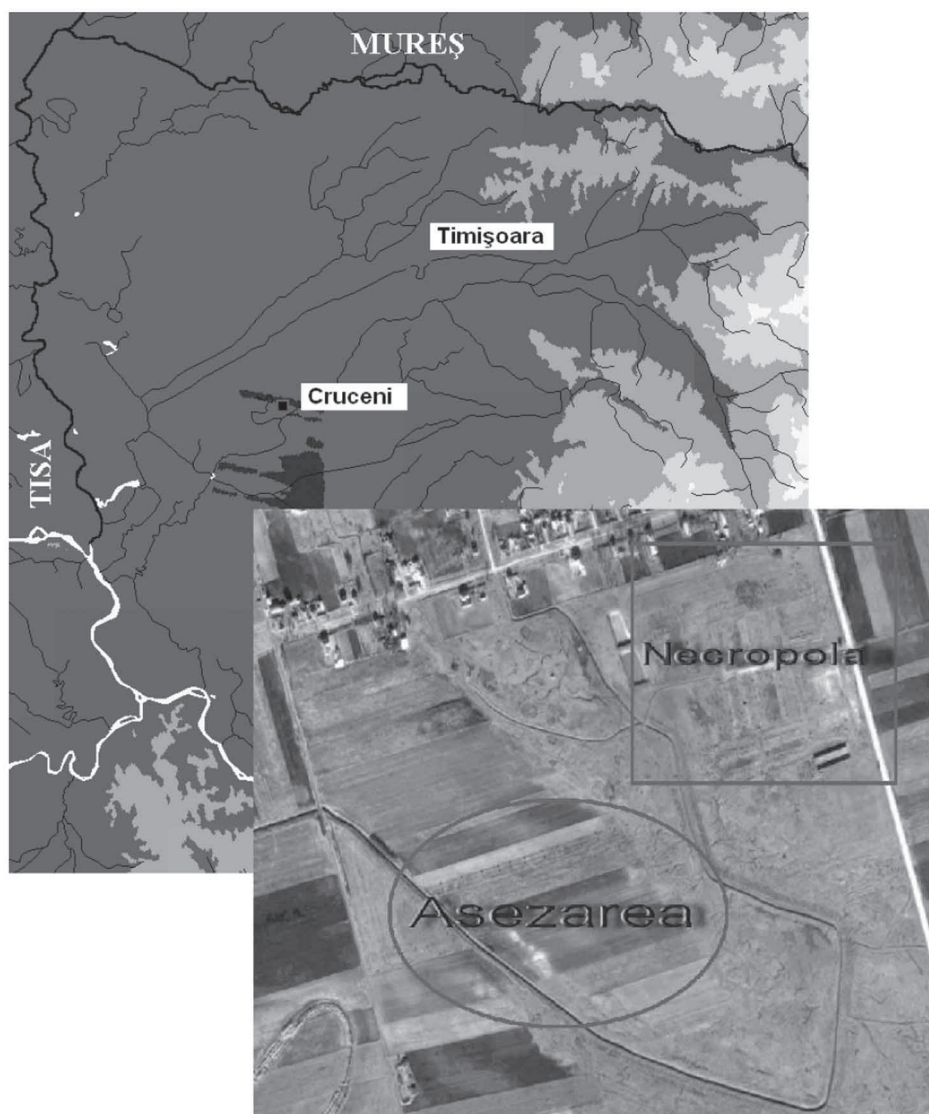
The locality of Cruceni (Timiș county) is situated at about a aprox. 40 km south-west to Timișoara, close to the Romanian-Serbian boundary. Occasionned by the construction of the past stables of the C.A.P. Cruceni, there was located a cremation necropolis whose area was estimated at about 1.5 ha. The importance of the cremation necropolis from Cruceni determined several excavations designed to locate the adjacent settlement. Within the archaeological investigations in the summer of 1997, on the mound situated south-west to the past stables of the C.A.P. from Cruceni, there were located concentrations of ceramic artifacts of type Cruceni-Belegiš.

The archaeological investigations sounded the most closest area to the necropolis, situated south-west to the necropolis, across the river bed of a former branch of the river Timiș, which is still visible nowadays. On the elongated bank ridge oriented NV-SE, the archaeological investigations pointed out ceramic concentrations, part of them coming also from clearing the land for building stables in the close vicinity.

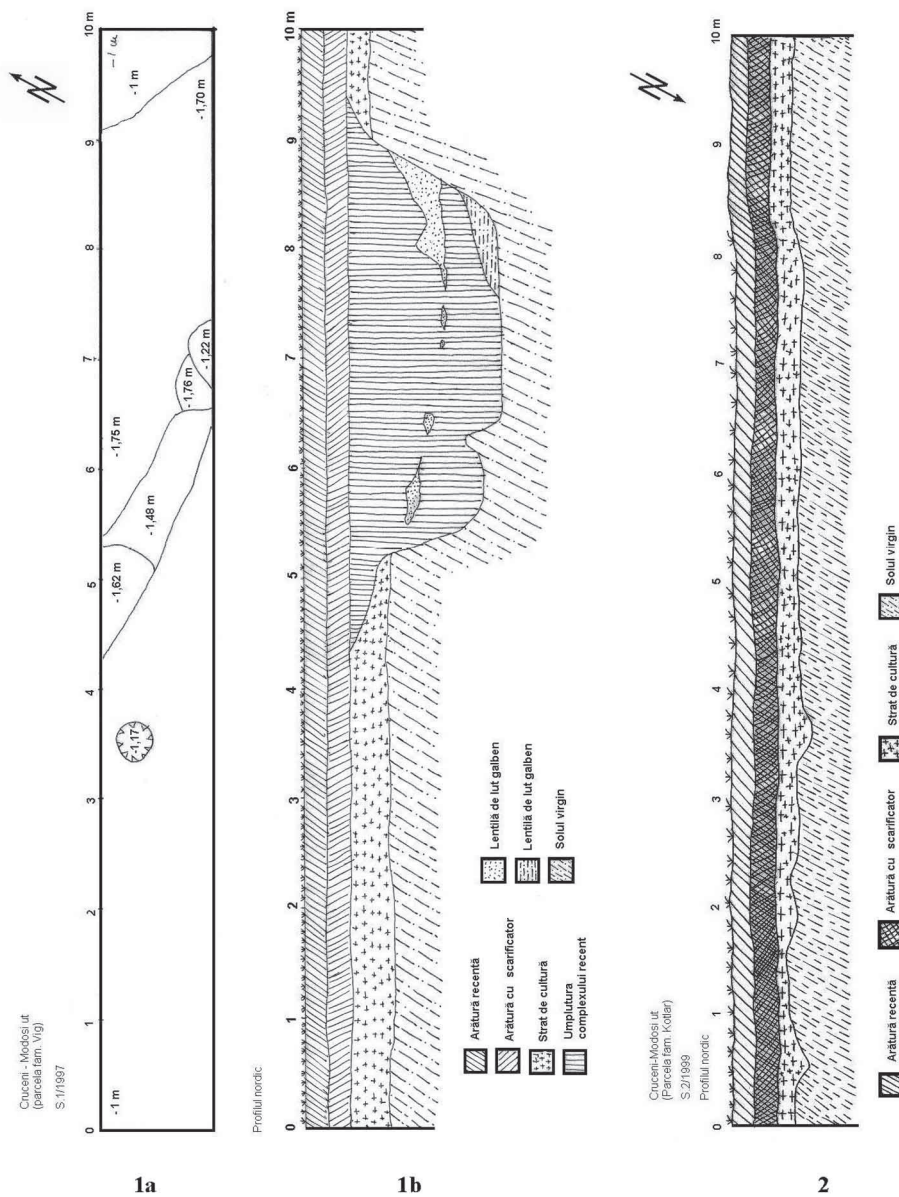
The ceramic fragments discovered in the both archaeological sound tranches (S.1/1997 and S.2/1999) belong to several categories of vessels which were identical to those discovered both within the adjacent necropolis and in other necropoles Cruceni-Belegiș from Banat. This uniformity within the ceramics discovered in settlements and necropoles invalidates, on one side, the hypothetical special character of certain categories discovered in the graves from the necropoles, and on the other side, it seems to indicate the existence of some pottery centres that served several rural communities whose „serial production” allowed the purchasers to choose also their „funerary furniture”. The composition of the ceramic fragments and their decoration technique assign these discoveries to the phase I of the Cruceni-Belegi culture. This stage corresponds to the phase Bz. B₂-C of P. Reinecke’s modified system (Late Bronze I), respectively in the 15th century B.C.

The absence of the archaeological features dated in the Late Bronze Age and the reduced amount of ceramic fragments strongly contrasts with the relatively thick greyish layer of anthropical sediments. The presence of this greyish soil could be explained through the fact that the two archaeological investigations were set out around the Cruceni-Belegiș settlement, possibly even in the area meant to agriculture where periodically fire was used both for clearing and for soil fertilization.

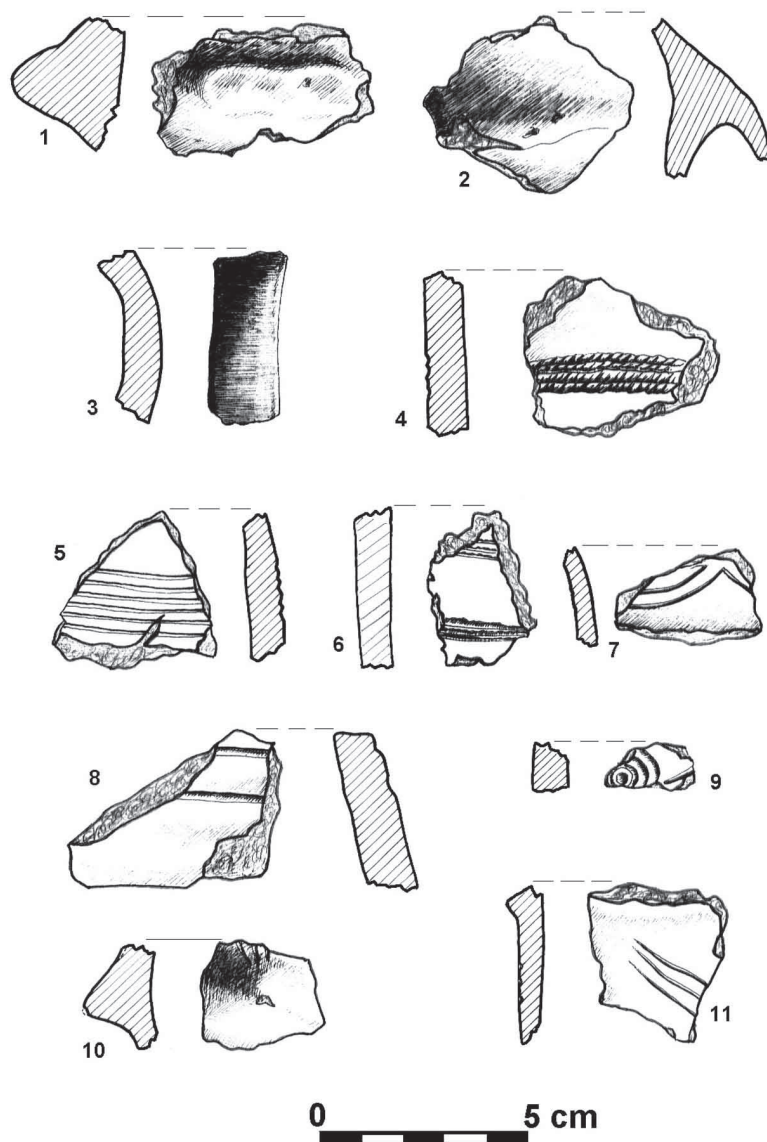
Another possible explanation could be that of a sedimentary laying down within a natural process determined by the wind. The archaeological investigations from Pecica-*Șanțul Mare* advanced the hypothesis according to which the stratigraphic level B (dated on the base of the radiocarbon tests in the Bronze Age) could be a wind sediment caused by a drought that marked also the end of the site habiting in the Bronze Age. In the case of the site from Cruceni-*Módosi út*, the next pedological investigations would offer a plausible answer that would complete the image concerning the habitat in which the first Cruceni-Belegiș communities developed and their occupations.

Pl. I. Localizarea necropolei și a așezării Cruceni-Belegiș de la Cruceni – Módosi út.
Pl. I. Location of the Cruceni-Belegiș settlement and necropolis from Cruceni – Módosi út.

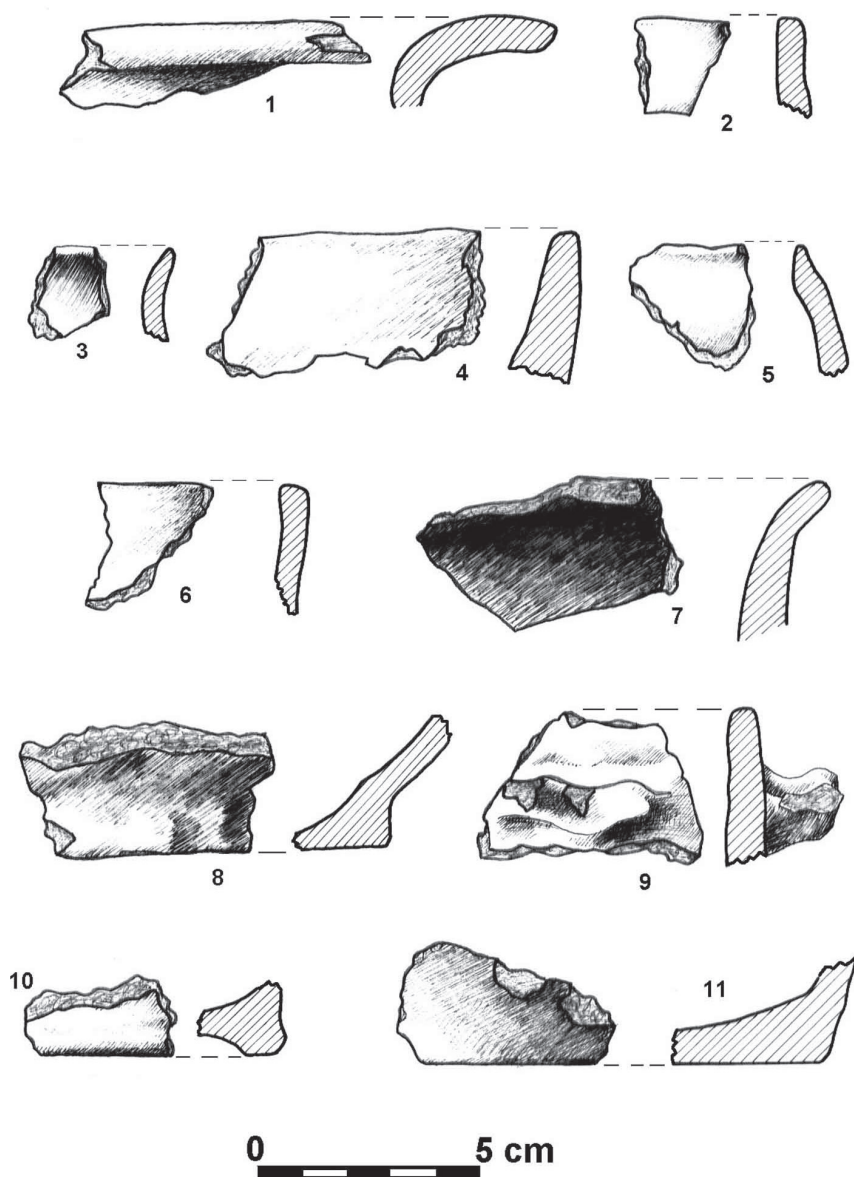

Pl. II. 1a-b – Secțiunea S.1/1997 (Parcela Vig). 2. Secțiunea S.2/1999 (Parcela Kotlar).
Pl. II. 1a-b – Section S.1/1997 (the Vig lot). 2. Section S.2/1999 (the Kotlar lot).

Pl. III. Cruceni – Módosi út, 1-5, 7-11: fragmente ceramice descoperite în S.1/1997,
6. fragment ceramic pseudo-șnurat descoperit în S.2/1999.

Pl. III. Cruceni – Módosi út, 1-5, 7-11: pottery fragments discovered in S.1/1997,
6: pseudo-banded pottery fragment discovered in S.2/1999.

Pl. IV. Cruceni – Módosi út, fragmente ceramice descoperite în S.2/1999.
Pl. IV. Cruceni – Módosi út, pottery fragments discovered in S.2/1999.

RAPORT DE ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ EFECTUATĂ ÎN CADRUL PLATFORMEI DE FORMARE ȘI CERCETARE INTREDISCIPLINARĂ ÎN DOMENIUL ARHEOLOGIEI SISTEMATICE – *ARHEOTIM*

*Dorel Micle, Liviu Măruia**

Cuvinte cheie: topografie arheologică, cartografie arheologică, prospecțiuni geofizice,
prelucrări grafice 2D și 3D

Mots clé: topographie archéologique, cartographie archéologique, prospections géophysiques,
graphique 2D et 3D

I. Introducere

Platforma de Formare și Cercetare Interdisciplinară în domeniul Arheologiei Sistemice – *ARHEOTIM*, ființează în cadrul Universității de Vest din Timișoara ca centru de cercetare științifică, întrunind cadre didactice și studenți, în regim de voluntariat, în cadrul unor contracte de cercetare științifică sau a unor contracte de prestări servicii în domeniul arheologiei. Activitatea noastră de cercetare se desfășoară pe mai multe planuri:

1. cercetare și documentare de birou (analiză cartografică, fotointerpretare aeriană și satelitară, toponimie istorico-arheologică, analiză geomorfologică a hărților topografice);

2. cercetare și documentare de teren:

- a. cercetări arheologice sistematice (desfășurarea unor campanii de cercetări arheologice complexe ale unor situri arheologice de pe teritoriul jud. Timiș – expl. Sânnicolau Mare „Seliște”, Unip „Dealul Cetățuica”);

- b. cercetări arheologice de teren neinvazive (cercetări arheologice de teren pentru identificarea de noi situri, topografie arheologică cu Stația Totală, prospecțiuni geofizice – magnetometrie, analiza PH a solului, analiza arheologică a peisajului);

3. procesarea datelor în laborator (prelucrări GIS pentru realizarea de schițe și planuri topografice, prelucrări grafice 2D și 3D ale materialelor

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Litere, Teologie și Istorie, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

arheologice, prelucrarea datelor rezultate din prospecțiunile geofizice, arheo-geomorfometrie, predicție arheologică, baze de date și repertorii arheologice, pagini web tematice).

II. Activități științifice

Până la ora actuală s-au derulat (sau sunt în curs de derulare) următoarele activități de cercetare științifică:

1. Proiecte:

- Proiectul *eGISpat Timiș* – privind întocmirea documentației de specialitate a siturilor arheologice din Lista Monumentelor Istorice a Jud. Timiș, secțiunea Arheologie, 42 situri (proiect nominalizat la Marele Premiu al Ministerului Culturii și Cultelor pe anul 2007). [finalizat]

- Întocmirea *Repertoriului Cartografic al siturilor arheologice din Banat*, presupunând identificarea în teren și realizarea bazei de date pentru 450 de situri arheologice noi, propuse pentru completarea listelor monumentelor istorice din regiune. [în curs de finalizare]

- Proiectul *Valurile romane* – vizează stabilirea traseului exact al celor 3 fortificații liniare de pământ ce traversează Banatul de la N la S, printr-un studiu complex de arheologia peisajului utilizând metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [în curs de finalizare]

- Proiectul *Castrele romane de marș de pe culmea Munților Orăștie* – vizează identificarea cu precizie în teren a fortificațiilor romane din timpul cuceririi Daciei, printr-un studiu complex de arheologia peisajului utilizând metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [în curs de finalizare]

- Proiectul *Situl arheologic „Măgura” Uroiului, jud. Hunedoara* – a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Castrul roman de la Vărădia „Pustă”, jud. Caraș-Severin* – a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Fortificația de pământ Sântana, jud. Arad* - vizează întocmirea

unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [în curs de finalizare]

- Proiectul *Situl arheologic neolitic Țaga, jud. Cluj* - a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Situl arheologic neolitic Parța, jud. Timiș* - a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Situl arheologic Pecica „Șanțul Mare – Ziridava”, jud. Arad* - a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Siturile arheologice neolitice de la Scânteia și Ruginoasa, jud. Iași* - vizează întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Situl arheologic Cheile Turzii, jud. Cluj* - vizează întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

- Proiectul *Situl arheologic neolitic Foeni „Gaz”, jud. Timiș* - vizează întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică. [finalizat]

2. Proiecte în parteneriat:

- Parteneri în proiectul internațional no. 98061, *On Demand Grid Services for Higher Education and Training in Earth Observation* – vizează întocmirea unui studiu complex de prospecție aeriană și satelitară, prin metode de teledetecție și aerofotointerpretare, a siturilor arheologice din jud. Timiș, în parteneriat cu ESA (Agenția Spațială Europeană), ROSA (Agenția Spațială Română), Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj Napoca, coordonator local Dr. Dana Petcu. [în curs de finalizare]

- Parteneri în proiectul de cercetare-consultanță nr. 8780/2008, *Dezvoltarea Sistemului Informațional Geografic al județului Timiș prin realizarea bazelor de date spațiale (concept și metodologie) privind ariile naturale protejate, fenomenele de risc, istoricul județului, potențialul turistic și resursele naturale*, coordonator local Dr. Marcel Torok-Oance, beneficiar S.C. GEOTOP S.R.L. Odorheiu Secuiesc, (2008 – 2011). [în curs de finalizare]

- Parteneri în proiectul de *Cercetare arheologică sistematică a sitului Cornești „Iarcuri” jud. Timiș* - a vizat întocmirea unui studiu complex de arheologia peisajului prin metode de teledetecție, aerofotointerpretare, studiu cartografic, topografie arheologică și prospecție magnetometrică, în colaborare cu Muzeul Banatului din Timișoara, coordonator local drd. Alexandru Szentmiklosi. [finalizat]

3. Contracte de cercetare:

- Contract nr. 1966/21.08.2006, *Baza de Date a Patrimoniului Arheologic al Jud. Timiș*, în parteneriat cu Ministerul Culturii și Cultelor (anul 2006), Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural al Jud. Timiș, coordonator dr. Dorel Micle. [finalizat]

- Contract nr. 30/08.08.2007, *Baza de Date a Patrimoniului Arheologic al Jud. Timiș*, în parteneriat cu Ministerul Culturii și Cultelor (anul 2007), Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural al Jud. Timiș, coordonator dr. Dorel Micle. [finalizat]

- Contract nr. 14382/17.10.2008, *Ridicări topografice și prelucrări cartografice GIS ale sitului arheologic de la Măgura Uroiului, com. Rapolt, jud. Hunedoara*, în parteneriat cu Universitatea din Petroșani, coordonator dr. Dorel Micle. [finalizat]

- Contract nr. 1508/01.06.2009, *Ridicări topografice și prelucrări topografice GIS ale sitului arheologic Foeni – Stația de Gaz, com. Foeni, jud. Timiș*, în parteneriat cu Consiliul Județean Timiș, Muzeul Banatului, coordonator dr. Dorel Micle. [finalizat]

4. Activitate de teren:

Topografie arheologică:

2006 – Becicherecu Mic “Satu Vechi”, Bucovăț “Gruniul cu Cremene”, Chișoda “Gomila”, “Valul Roman”, Mașloc “Șanțul Turcilor”, Seceani “La cetate”, Timișoara “Cioreni”, Herneacova “Cetate”, Hodoni “La Pocioroane”, Ianova “Cetatea turcească”, Moșnița Veche “Satul bătrân”, Parța “Tell 1”,

Parța “Tell 2”, Remetea Mare “Gomila lui Gabor”, Remetea Mare “Cetate”, Satchinez “Grădiște”, Timișoara “Parcul Botanic”, Șag „Canton” (jud. Timiș).

2007 – Sănnicolaul Mare „Seliște” (jud. Timiș), Țaga „Baza Arheologică” (jud. Cluj), Alioș „Cetatea Turcească”, „Valul Roman” (jud. Timiș), Bencecul de Jos „Dosul” (jud. Timiș), Cenad „Cetatea Morisena” (jud. Timiș), Checea „Câmp de tumuli” (jud. Timiș), Făget „Cetate” (jud. Timiș), Giarmata „Cetățuica” (jud. Timiș), Giroc „Cetate de pământ” (jud. Timiș), Izvin „După Vii” (jud. Timiș), Jdioara „Cetate” (jud. Timiș), Mănăstur „Biserica fortificată” (jud. Timiș), Nerău „Câmp de tumuli” (jud. Timiș), Opațița „Fortificație medievală” (jud. Timiș), Pădureni „Seliște” (jud. Timiș), Periam „Movila cu Șant” (jud. Timiș), Românești „Peștera cu Apă”, „Dealul lui Filip”, „Dumbrăvița” (jud. Timiș), Unip „Cetățuica”, „Ocoale” (jud. Timiș), Stanciova „Grădiște” (jud. Timiș), Vizejdia „Tumuli” (jud. Timiș), Voiteg „Groapa cu Vulpi”, „Tell” (jud. Timiș).

2008 – Rapoltu Mare „Măgura Uroiului” (jud. Hunedoara), Vărădia „Rovină” (jud. Caraș-Severin), Șușag „Vârful lui Pătru” (jud. Alba), Cornești „Iarcuri” (jud. Timiș), Chesinț „Oul lui Traian” (jud. Arad), Berecuța „Val roman” (jud. Timiș), Opațița „Val roman” (jud. Timiș), Sântana „Cetatea Veche” (jud. Arad).

2009 – Cheile Turzii „Peștera Gaura Ungurească” (jud. Cluj), Ruginoasa „Dealul Drăgici” (jud. Iași), Scânteia „Dealul Bodești – La nuci” (jud. Iași), Foeni „Stația de gaz” (jud. Timiș.)

Prospecțiuni geofizice – magnetometrie:

2007 - Cornești „Iarcuri” (jud. Timiș), Alioș, „Valul Roman” (jud. Timiș), Voiteg „Groapa cu Vulpi”, Periam „Șanțu Mare – Ziridava” (jud. Arad), Unip „Cetățuica”.

2008 - Vărădia „Rovină” (jud. Caraș-Severin), Șușag „Vârful lui Pătru” (jud. Alba), Cornești „Iarcuri” (jud. Timiș), Chesinț „Oul lui Traian” (jud. Arad), Berecuța „Val roman” (jud. Timiș), Opațița „Val roman” (jud. Timiș), Sântana „Cetate” (jud. Arad), Parța “Tell 1” (jud. Timiș), Țaga „Baza Arheologică” (jud. Cluj).

2009 – Cheile Turzii „Peștera Gaura Ungurească” (jud. Cluj), Ruginoasa „Dealul Drăgici” (jud. Iași), Scânteia „Dealul Bodești – La nuci” (jud. Iași), Unip „Dealul Cetățuica” (jud. Timiș.).

III. Aparatura utilizată

1.	Statie Totala Leica TCR 1205	1 buc	€ 43950	RON 162609.22	Fonduri MEC
2.	Gradiometru cu Cesium Grad601 dual	1 buc	€ 33005	RON 122114.23	Fonduri UVT
3.	Trusa PH	1 buc	€ 1000.00	RON 333.33	Fonduri MEC
4.	Microscop electronic cu camera video	1 buc	€ 3300.00	RON 1100.00	Fonduri MEC
5.	Plotter HP Deignjet 1055 cm A0	1 buc	€ 5600.00	RON 57477.25	Fonduri MEC
6.	Scanner A0 Canon Colortrac SmartLF Cx40c	1 buc	€ 8330	RON 30822.81	Fonduri MEC
7.	Scanner A3 Epson Expression 10000 XL	1 buc	€ 3410.00	RON 12614.45	Fonduri MEC
8.	Imprimanta Epson A3 EPL N7000	1 buc	€ 2150.00	RON 7935.28	Fonduri MEC
9.	Videoproiector Toshiba TDP T100	1 buc	€ 2665	RON 9850.93	Fonduri MEC
10.	Tableta grafica WACOM INTUOS 3 A3	1 buc	€ 880.00	RON 3236.44	Fonduri MEC
11.	Receiver GPS MIO P550	2 buc	€ 1510	RON 5583.34	Fonduri MEC
12.	Statie grafica FS Celsius M440	1 buc	€ 1,800.00	RON 6667.28	Fonduri UVT
13.	Workstation Dell Optiplex 755	14 buc	€ 10810	RON 39984.00	Fonduri MEC
14.	Mașina de flotare FLOTE	1 buc	€ 16100	RON 59414.32	Fonduri MEC
15.	Stații emisie-recepție Motorola	4 buc	€ 1500	RON 5540.64	Fonduri MEC
16.	Eclimetru laser Leica A8	1 buc	€ 1735	RON 6410.53	Fonduri MEC
17.	Binoclu Olympus Magellan	2 buc	€ 660	RON 2430.00	Fonduri MEC
18.	Videoproiector Acer, ecran proiecție	1 buc	€ 610	RON 2236.15	Fonduri UVT
19.	Camera foto Sony DSC-R1	1 buc	€ 1270	RON 4672.58	Fonduri MEC
20.	Scanner A3 Epson GT 1500	1 buc	€ 1570	RON 5778.6	Fonduri MEC
21.	Pachet software Arctron	1 buc	€ 9980	RON 36925.7	Fonduri MEC

IV. Domeniile de activitate

1. *topografie arheologică*. Beneficiari: persoane fizice și juridice ce lucrează în domeniul arheologiei și a patrimoniului arheologic (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

2. *cartografie arheologică*. Beneficiari: persoane fizice și juridice ce lucrează în domeniul arheologiei și a patrimoniului arheologic (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

3. *prospecțiuni geofizice*. Beneficiari: persoane fizice și juridice ce lucrează în domeniul arheologiei și a patrimoniului arheologic (Direcțiile

județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

4. *grafică 2D și 3D în arheologie și monumente istorice*. Beneficiari: persoane fizice și juridice cu atribuții în domeniul arheologiei, istoriei și a patrimoniului cultural imobil și mobil (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, Instituțiile de cult din România, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

5. *servicii de evidență, repertoriere și clasare a siturilor arheologice și monumentelor istorice (baze de date)*. Beneficiari: persoane fizice și juridice cu atribuții în domeniul arheologiei, istoriei și a patrimoniului cultural imobil și mobil (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, Instituțiile de cult din România, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

6. *pagini web tematice, cu specific cultural și utilizatori multipli (științifice, de popularizare și administrative)*. Beneficiari: persoane fizice și juridice cu atribuții în domeniul arheologiei, istoriei și a patrimoniului cultural imobil și mobil (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, Instituțiile de cult din România, firme de săpături arheologice, ONG-uri etc.).

7. *managementul proiectelor culturale cu aplicabilitate în domeniul patrimoniului cultural (istorie și arheologie)*. Beneficiari: persoane juridice cu atribuții în domeniul arheologiei, istoriei și a patrimoniului cultural imobil și mobil (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, Instituțiile de cult din România, ONG-uri etc.).

8. *marketing și advertising cu aplicabilitate în domeniul patrimoniului cultural (istorie și arheologie)*. Beneficiari: persoane juridice cu atribuții în domeniul arheologiei, istoriei și a patrimoniului cultural imobil și mobil (Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniu, Muzee, Universități, Administrație locală, Instituțiile de cult din România, ONG-uri etc.).

V. Diseminarea informațiilor (lucrări comunicate și publicate)

1. *Participări cu comunicări științifice la conferințe și simpozioane internaționale* (conferințe selectate după criteriul tematicii și obiectivelor Platformei ARHEOTIM).

XXXI CAA (Computer Applications and Quantitative Methods to Archaeology) International Congress [*Enter the Past*] Vienna, Austria, 8-12, April, 2003, <http://www.archaeologie-wien.at/caa2003/caa2003.htm>

19th International Congress of Roman Frontier Studies, Pecs-Sopiana, Ungaria, 1-8, sept., 2003, <http://limesxix.btk.pte.hu/>

XXXII CAA (Computer Applications and Quantitative Methods to Archaeology) International Congress [*Beyond the Artifact*], Prato, Italy, 13-17, April, 2004 <http://www.caa2004.org/>

International Summer Course [*Museum and the Internet. Presenting Cultural Heritage Resources On-line*], Busteni, Romania, 20th-26th, September, 2004, <http://www.cimec.ro/Evenimente/Busteni/>

XXXIII CAA (Computer Applications and Quantitative Methods to Archaeology) International Congress [*The world is in your eyes*], Tomar, Portugal, 21-24, March, 2005, <http://www.caa2005.ipt.pt>

10th International Congress „Cultural Heritage and New Technologies” (Workshop 10 *Archäologie und Computer*), November 7th - 10th, 2005, Vienna, Austria www.stadtarchaeologie.at

XXXIV CAA (Computer Applications and Quantitative Methods to Archaeology) International Congress [*Digital Discovery: Exploring New Frontiers in Human Heritage*], Fargo, North Dakota, SUA, 18-21, March, 2006, <http://www.caa2006.org/>

1st International EARSeL Workshop CNR, *Advances on Remote Sensing for Archaeology and Cultural Heritage Management*, Rome, September 30 – October 4, 2008, <http://www.ibam.cnr.it/earsel/workshop/Workshop.htm>

XXXVII CAA (Computer Applications and Quantitative Methods to Archaeology) International Congress [*Making History Interactive*], Williamsburg, Virginia, SUA, 22-26 March, 2009, <http://caa2009.org/>

APHS2009 - 5th International Conference *Actualities and Perspectives on Hardware and Software*, Timisoara, Romania, 28-29, mai, 2009.

2. *Lucrări științifice publicate în actele unor conferințe și simpozioane internaționale* (lucrări selectate după criteriul tematicii și obiectivelor Platformei ARHEOTIM).

Micle Dorel, *The ARHEOTIM Archaeology Portal. Promoting Romanian Archaeological Science on the Internet*, în CAA2003 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the

31st Conference, Vienna, Austria, April, 2003, în BAR International Series, 1227, 2004, p. 363-366.

Micle Dorel, *ArheoStratigraf – a program for 2D graphics in archaeology*, în CAA2004 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 32st Conference, Prato, Italy, April, 2004, în BAR International Series, 1228, 2005.

Micle Dorel, Cîntar Adrian, Torok Marcel, *Typological Repertory and Spatial Distribution of Gray Coarse Ware from Southwestern Dacia, IIIrd and IVth Centuries A.D., with 3D and GIS Content*, în CAA2006 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 34st Conference, Fargo, North Dakota, SUA, March 2006, în BAR International Series, 1230, 2006.

Micle Dorel, *The Database of the Archaeological Heritage of the Timis County (DAHTC)*, în CAA2006 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 34st Conference, Fargo, North Dakota, SUA, March 2006, în BAR International Series, 1230, 2006.

Micle Dorel, Torok Marcel, Liviu Măruia, *The morpho-topographic and cartographic analysis using GIS and Remote Sensing techniques of the archaeological site Cornesti "Iarcuri", Timis County, Romania*, în Advances on Remote Sensing for Archaeology and Cultural Heritage Management, Roma, 2008, p. 387-393.

Micle Dorel, *How Can You Create a Web Project in Archaeology Using Microsoft Page Editor?*, în Museum and the Internet. Presenting Cultural Heritage Resources On-line, București, CIMEC, 2008, p. 25-34.

Micle Dorel, *Heritage Networks and Portals: Europeans Heritage on the Web*, în Museum and the Internet. Presenting Cultural Heritage Resources On-line, București, CIMEC, 2008, p. 73-118.

Cîntar Adrian, *Virtual Reconstruction of Museum Exhibits. General Presentation Project*, în Museum and the Internet. Presenting Cultural Heritage Resources On-line, București, CIMEC, 2008, p. 121-124.

Török - Oance Marcel, Micle Dorel, *Digital Terrain Model Analysis and the use of Fuzzy functions for the identification of possible areas with rural post – Roman archaeological sites in the S-W Dacia*, în CAA2009 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 37st Conference, Williamsburg, Virginia, SUA, March 2009, în BAR International Series, 1233, 2009 (sub tipar).

Măruia Liviu, Micle Dorel, Cîntar Adrian, Bălos Angelica, Pescaru Adriana, „Măgura” Uroiului (*Hunedoara County, Romania*). *An Archaeological Site from the perspective of Landscape Archaeology*, în CAA2009 – Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceedings of the 37st Conference, Williamsburg, Virginia, SUA, March 2009, în BAR International Series, 1233, 2009 (sub tipar).

Micle Dorel, Török - Oance Marcel, Măruia Liviu, *The morphotopographic and cartographic analysis of the archaeological site Cornesti „Iarcuri”, Timis County, Romania, using computer sciences methods (GIS and Remote Sensing techniques)*, în Ann. Univ. Tibiscus, Computer Science Series, VII, 2009, p. 249-262.

VI. Perspective

1. Logistică de teren și de laborator

Rezultatele obținute până la ora actuală de colectivul nostru, precum și oportunitățile apărute în urma mediatizării rezultatelor dar și a cererii de pe piața gestionării patrimoniului cultural național (situri arheologice, monumente istorice mobile și imobile) indică necesitatea achiziționării unor aparaturi care să corespundă noilor standarde și cerințe:

- Aparat de prospecțiune geofizică, gradiometru *total field*, G-858 Magnetometer (Geometrics Inc.) sau GSM-19GW Magnetometer (GEM Systems Inc.)

- Leica ScanStation 3D Laser Scanning (software Cyclone)

- XRF, X-ray Fluorescence Spectrometer, EDX Pocket II (Skyray Instruments Inc.) sau Tracer III-V/III/SD (Bruker Inc.)

- Stație grafică: Laptop Lenovo ThinkPad W700ds Intel Core2 Quad Q9100, 2x2GB, 400GB, Windows Vista Business

- Software specializat Definiens Enterprise Image Intelligence® Suite (Definiens Image Analysis Software)

2. Resurse umane

Diversificarea activităților de cercetare, cât și necesitatea gestionării unui volum informațional important și divers, atât în laborator cât și pe teren, impune lărgirea paletei de specialiști, prin cooptarea în echipa de cercetare a unui biochimist, a unui fizician, a unui antropolog și a unui jurist. De asemenea, este necesară completarea echipei de cercetare arheologică de teren,

prin cooptarea unor tineri specialiști, cu disponibilitate și abilitate în dificilă și complexă muncă *in situ*, care presupune dinamism, efort fizic susținut și cunoștințe practice.

3. Diseminarea rezultatelor

În urma cercetărilor întreprinse în ultimii patru ani, s-a acumulat un volum informațional impresionant, care se află în procesare, conținând date arheologice, geofizice, geografice, topografice, culturale, etnografice și turistice.

În vederea diseminării acestora echipa noastră are în vedere ambele aspecte ale publicării, atât la nivel de popularizare cât și la nivel științific/academic:

a. pagina de web www.arheotim.uvt.ro este destinată popularizării informațiilor în format electronic prin intermediul Internet-ului,

b. editarea revistei de specialitate *STUDII ȘI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE INTERDISCIPLINARĂ – SCAI* (în format clasic pe hârtie și în format electronic pe web), cu o periodicitate anuală.

4. Imagine universitară

Descoperirile arheologice, în general, stârnesc interesul publicului, constituindu-se într-o bună reclamă pentru atragerea de potențiali studenți, dar și pentru strângerea de fonduri. Diseminarea inteligentă a informațiilor prin intermediul mass-media, a unor proiecte arheologice (situri arheologice), a unor reconstituiri grafice 3D și Realitate Virtuală a unor clădiri istorice (castele, cetăți, biserici, etc.), promovarea unor proiecte de turism arheologic și istoric, integrarea monumentelor istorice în peisajul cultural bănățean, se constituie într-o modalitate modernă de culturalizare a maselor, de educație ecologică și ilustrare a rolului Universității de Vest din Timișoara în promovarea, conservarea și diseminarea patrimoniului cultural regional și național.

De asemenea o constituie oportunitatea accesării unor fonduri structurale europene în cadrul unor Proiecte de cercetare transfrontalieră, care ar spori prestigiul Universității de Vest din Timișoara prin asocierea cu instituții de cultură similare din Europa.

5. Accesarea de fonduri pentru cercetare

Un bun management al proiectelor oferă oportunitatea câștigării unor proiecte care să vizeze domenii și spații diverse, cu caracter cultural, prin încheierea unor contracte de prestări servicii și/sau contracte de cercetare științifică:

- proiectele *eGISpat* ale județelor vecine (Caraș-Severin, Arad, Hunedoara) – topografierea și cartografierea siturilor arheologice din Lista Monumentelor Istorice ale județelor menționate – proiect finanțat de Guvernul României, Ministerul Culturii și Cultelor;

- întocmirea fișelor analitice și a bazelor de date ale monumentelor istorice imobile (monumente de for public, case memoriale, biserici, etc.) din jud. Timiș și cele limitrofe – Realitate Virtuală cu ajutorul ScanStation Laser 3D - proiect finanțat de Guvernul României, Ministerul Culturii și Cultelor;

- crearea bazelor de date cu utilizatori multipli ai monumentelor arheologice și istorice la nivelul administrativ al fiecărei primării din jud. Timiș – identificarea tuturor siturilor arheologice și a monumentelor istorice de pe teritoriul unei localități (comună, sat) în vederea gestionării eficiente a avizelor de construcție în zonele protejate de lege sau în clădirile patrimoniu istoric – proiect finanțat de Consiliul Județean Timiș și consiliile locale;

- implicarea în proiectele arheologice preventive, privind descărcarea de sarcină arheologică și efectuarea de săpături de salvare în cazul unor proiecte de infrastructură în localitățile din România (autostrăzi, drumuri, conducte, hale industriale, lucrări de hidroameliorații și amenajarea teritoriului, construcții civile, etc.) – proiecte finanțate de firmele constructoare;

- lucrări punctuale de ridicări topografice pentru siturile arheologice aflate curs de excavare arheologică sistematică sau de salvare – lucrări finanțate de instituțiile de specialitate (muzee);

- lucrări punctuale de prospecțiuni geofizice pentru siturile arheologice aflate curs de excavare arheologică sistematică sau de salvare – lucrări finanțate de instituțiile de specialitate (muzee);

- proiecte transfrontaliere de cercetare arheologică, proiecte în cadrul euroregiunii DKMT (Dunăre-Criș-Mureș-Tisa) – proiecte cu finanțare europeană;

- proiecte axate pe fonduri structurale europene din cadrul Programului Operațional Regional pentru Axa prioritară 5 – Dezvoltarea durabilă și promovarea turismului – proiecte finanțate de Uniunea Europeană.

RAPPORT D'ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE DÉROULÉ DANS LA PLATEFORME DE FORMATION ET DE RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES DANS LE DOMAINE ARCHÉOLOGIE SYSTÉMIQUE *ARHEOTIM*

Résumé

La Plateforme de Recherches Interdisciplinaires dans le domaine Archéologie Systémique déroule son activité à l'Université de Ovest de Timisoara, en qualité de centre de recherche scientifique, y participant tant des professeurs universitaires que des étudiants, sous un régime de volontariat, tout en exécutant des contrats de recherche scientifique ou des contrats prestations services dans le domaine de l'archéologie. L'activité de recherche est réalisée sur plusieurs plans: a. recherche et documentation au siège de la Plateforme (analyse cartographique, interprétation photo aérienne et par satellite, toponymie historique et archéologique, analyse géomorphologique des cartes topographiques); b. recherche et documentation sur place (recherches archéologiques systématiques, recherches non invasifs pour mettre en évidence des nouveaux sites, topographie archéologique); c. traiter les données dans les laboratoires (GIS pour la réalisation des esquisses et des plans topographiques, graphique 2D et 3D des matériaux archéologiques, l'analyse des données issues des prospections géophysiques, arhéo-géomorphométrie, prédiction archéologique, la réalisation des bases de données et des répertoires archéologiques, des pages web thématiques).

Dans le IIe chapitre on présente les activités effectuées entre 2006-2009, groupées dans des plusieurs domaines d'activité: 1. projets; 2. projets partenariaux; 3. contrats de recherche; 4. activités sur place (topographie archéologique, prospections géophysiques – magnétométries).

Puis (III), on expose la totalité des appareils utilisés par la Plateforme *ARHEOTIM* dans toutes ces activités.

Dans le IVe chapitre sont mises en évidence les domaines visés par les recherches entreprises par cette plateforme: 1. topographie archéologique; 2. cartographie archéologique; 3. prospections géophysiques; 4. graphique 2D et 3D dans l'archéologie et les monuments historiques; 5. services d'évidence,

des répertoires et classements des sites archéologiques et des monuments historiques (bases de données); 6. pages web thématiques, ayant un spécifique cultural et des multiples utilisateurs (scientifiques, de popularisation, administratifs); 7. le management des projets culturels, applicables dans le domaine du patrimoine cultural (histoire – archéologie); 8. le domaine du patrimoine cultural (histoire et archéologie).

Le chapitre qui suit envisage l'activité de dissémination des informations, qui est structuré dans les deux principaux domaines de manifestation sur le plan cultural et scientifique: 1. participation avec des travaux aux conférences et des symposiums internationaux; 2. des travaux publiés dans les actes des conférences et des symposiums internationaux.

Le dernier chapitre présente les perspectives qui visent le développement de la Plateforme de *ARHEOTIM*, tant de la perspective du facteur matériel et humain, que de son mise en valeur du point de vue scientifique: 1. logistique du terrain et de laboratoire (des appareils qui doivent correspondre aux nouveaux standards, du software etc.); 2. ressources humaines (compléter l'équipe de recherche); 3. la dissémination des résultats (publication et popularisation pour le large public intéressé et au niveau de celui scientifique/académique); 4. image universitaire (la promotion des projets pour accroître le prestige de l'Université de Ovest de Timisoara, même par association avec des institutions similaires de toute l'Europe); 5. accenser des ressources financières (visant des opportunités par gagner des projets ayant un caractère cultural, visant plusieurs domaines).

PROIECTUL „CETĂȚILE MEDIEVALE – UN PATRIMONIUL CULTURAL EUROPEAN”

Melania Zancu*

Cuvinte cheie: proiect de cercetare, cetăți medievale, patrimoniu european.

Mots clé: projet de recherche, forts médiévaux, patrimoine européen.

Proiectul „*Cetățile Banatului – un patrimoniu european*” a fost derulat prin Programul de Vecinătate România-Serbia 2006 și realizat de Muzeul Banatului Montan în parteneriat cu Muzeul din Zrenjanin. El a vizat cercetarea, punerea în valoare și promovarea cetăților medievale din zid ale Banatului, precum și a podoabelor din această epocă. Această acțiune s-a derulat pe o perioadă de 12 luni și a avut un buget în valoare de 68445 EUR. Echipa de realizare a acestuia a fost formată din: dr. Dumitru Țeicu, directorul proiectului, dr. Adriana Radu, dr. Adrian Magina, ec. Marinela Ilie și Melania Zancu.

Proiectul a vizat promovarea unui segment al patrimoniului medieval al Banatului, prin defrișarea terenului din jurul cetăților printr-o curățenie generală, montarea unor panouri cu informații despre fiecare monument, montarea unor panouri de dirijare spre monumente în spațiile limitrofe, antamarea unor activități cu administrațiile locale având ca obiective monumentele medievale de fortificații din Banat.

Cetatea a reprezentat, din momentul ridicării ei, simbolul esențial al Evului Mediu pretutindeni în Europa. Cetatea medievală, a reprezentat, alături de biserică, un centru de putere al lumii medievale. Biserica a reprezentat prin monumente și slujitorii acestora un centru al puterii eterne, în timp ce instituția creată în jurul cetăților era proiecția în teritoriu a puterii temporare, umane. Cetățile de zid ale Banatului constituie, prin urmare, un segment al patrimoniului cultural european. Amplasate pe înălțimi, de obicei pe culmea unor dealuri, ele au dominat peisajul încă din momentul apariției lor, în veacul al XII-lea și până în momentul actual, când ele se prezintă într-o stare avansată

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10.

de ruină, acoperite de vegetația pădurii și de legende ce s-au născut în jurul lor.

Realizarea lucrării “*Cetățile Banatului*” a presupus întocmirea unui repertoriu al fortificațiilor medievale din zid ridicate între secolele XI și XVI în Banat. S-au avut în vedere izvoarele narative maghiare din secolele XII-XIII, izvoarele diplomatice latine din secolul XIII-XV, sursele cartografice târzii austriece din veacul al XVIII-lea și nu în ultimul rând izvoarele toponimice. A doua etapă a proiectului s-a realizat pe teren. S-a impus mai întâi o degajare a vegetației și o curățire a arboretului de pe pante, pentru ca cetățile să fie puse mai bine în evidență. Fiecare cetate a fost fotografiată, cartată, realizându-se apoi o ridicare topografică. S-a realizat un număr de 15 panouri de semnalizare a monumentelor la: Jdioara, Bocșa, Carașova, Ilidia, Socolari, Ciacova, Coronini (Pescari), Mehadia, Turnu-Ruieni. Aceste panouri indicatoare au rolul de dirijare spre respectivele monumente, montându-se în același timp și panouri cu informații istorice despre fiecare cetate în parte, potrivit normelor metodologice de semnalare a monumentelor istorice stabilite de către Ministerul Culturii și Cultelor. Aceste panouri informative, care pun în circuitul științific și turistic fortificațiile medievale ale Banatului, au fost realizate atât în limba română, cât și în două limbi de circulație internațională, așa cum prevăd standardele Uniunii Europene.

Realizarea repertoriului a presupus și deplasări la cetățile din Banatul sârbesc, din Vârșeț, Kikinda, Zrenjanin.

Documentarea pentru realizarea catalogului podoabelor medievale sub titlul “*Arta minoră din Banat*”, s-a realizat concomitent cu aceea pentru realizarea repertoriului cetăților, ceea ce a presupus contacte nemijlocite cu arheologii sârbi de la muzeele din Vârșeț, Pancevo și Zrenjanin, cât și cu arhitecții implicați în evidența monumentelor istorice. După parcurgerea celor două etape, a documentației de arhivă și a realizării documentației de teren, s-a elaborat repertoriul cetăților medievale bănățene prin cele două lucrări bilingve: *Cetățile medievale ale Banatului și Arta minoră medievală din Banat*. Prima lucrare se constituie ca un repertoriu ce vizează monumentele medievale de zid din Mehadia, Turnu Ruieni, Bocșa, Carașova, Ilidia, Coronini (Pescari), Drencova, Ciacova, Jdioara situate în județele Caraș-Severin și Timiș. Fiecărui monument de arhitectură militară îi este alocat un studiu și o prezentare grafică și fotografică.

A doua introduce în circuitul științific o categorie aparte a patrimoniului bănățean și anume podoabele, care exemplifică cel mai bine interferența sferelor de civilizație răsăriteană și occidentală. Colectarea informației privitoare la arta minoră a Banatului a presupus un efort deosebit întrucât piesele sunt răspândite în diverse colecții muzeale din România, Serbia și Ungaria. Cartea prezintă toate tipurile de podoabe ajunse la noi prin descoperiri întâmplătoare sau sistematice. Cartea de față este, în bună măsură, un catalog științific ce cuprinde descrierea și analiza unui număr de circa 500 de podoabe din secolele XI-XVI. Piesele aduse în discuție fac parte patrimoniul muzeelor bănățene, deci se regăsesc aici adunate podoabe medievale din întreg Banatul istoric. Sunt publicate aici piese din colecțiile muzeelor din Vrșac, Zrenjanin, de la Novi Sad și este publicată pentru întâia oară complet colecția de podoabe a Muzeului din Reșița, una din cele mai mari colecții de podoabe a muzeului.

Acțiunea de mediatizare a implicat mai multe etape distincte care s-au derulat conform cerințelor Manualului de identitate vizuală. În prima fază, în prima lună, s-a conceput de către managerul de proiect și cel tehnic, în colaborare cu reprezentantul partenerului, comunicatele de presă în care s-a prezentat proiectul cu implicațiile sale transfrontaliere. S-au realizat fotografii la acțiunile de plantare de panouri de identitate a monumentelor care au fost difuzate la ziarele locale din Caraș-Severin, Timiș cât și la ziarul *Libertatea* din Pancevo. Au avut loc expoziții la Muzeul Banatului Montan din Reșița, Muzeul Județean de Etnografie și al Regiunii de Graniță Caransebeș, Episcopia Ortodoxă Caransebeș, Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul Orășenesc Zrenjanin. Expoziția de grafică și fotografii *Cetățile* Banatului a cuprins un număr de circa 100 de panouri cu relevee, planuri și fotografii a monumentelor reprezentative din Banatul medieval. Itinerarea expoziției la Zrenjanin a atras un public divers din spațiul bănățean. Aceasta a reflectat fără doar și poate acumulările realizate până în acest moment, în acest spațiu european, în privința monumentelor de arhitectură de fortificații medievale și, în egală măsură, au fost evidențiate necesitățile ce se ridicau în fața autorităților administrative și științifice din Banatul românesc. Pe lângă aceste expoziții au avut loc și întruniri cu elevi, studenți cât și cu reprezentanții administrației locale. Implicarea tinerilor din școlile rurale, dar și de la Universitate, s-a înscris în obiectivele oricărui muzeu de a face și educație, sigur, o altfel de educație decât cea făcută în școli. Acestea au avut menirea de a transmite

o serie întreagă de cunoștințe și de atitudini culturale despre monumentele de arhitectură militară medievală, ce au fost difuzate în rândul publicului din cele două muzee partenere din Reșița și Zrenjanin. Au fost întocmite invitații de participare tuturor factorilor de decizie din conducerea județului, reprezentanților cultelor (catolic și ortodox), profesorilor, mass-mediei.

Întrucât lucrarea *Cetățile Banatului* a urmărit promovarea, în special în rândul tinerilor, a valorilor multiculturale din Banat, aceștia au constituit principalul grup țintă căruia i s-au adresat, precum și altor grupuri țintă și anume comunităților catolice și ortodoxe, deopotrivă românilor și sârbilor. Beneficiarii direcți au fost selectați pornind de la natura științifică și culturală a proiectului. Absența unui repertoriu științific al cetăților medievale, absența unui catalog al podoabelor medievale au constituit motive suficiente și sigure în selectarea grupului beneficiarilor direcți.

Aceste lucrări vor circula în mediile științifice, universitare dar și muzeologice din spațiul Banatului. Rezultatele proiectului s-au adresat specialiștilor români și sârbi implicați în cercetarea Banatului, rezultând un impact transfrontalier al acestui proiect extrem de clar definit prin prisma implicării unor grupuri științifice sârbești și române și poate fi catalogată drept o acțiune multiculturală.

Proiectul *Cetățile Banatului - un patrimoniu cultural european* a răspuns și a rezolvat în același timp câteva din problemele cu care s-a confruntat atât grupul țintă, cât și beneficiarii direcți. Prin cele două lucrări științifice *Cetățile Banatului* și *Arta minoră medievală din Banat* s-a oferit un repertoriu și un catalog, adică, o bază de date științifice clară, realizată profesionist.

LE PROJET – LES FORTIFICATIONS DU BANAT – PATRIMOINE CULTURAL EUROPEEN

Résumé

Le projet énoncé dans le titre a été déroulé par le Programme de Voisinage la Roumanie – la Serbie 2006, étant réalisé par le Musée du Banat Montagneux, en partenariat avec le Musée de Zrenjanin. Celui-ci a eu pour but

la recherche, la mise en valeur et la promotion des fortifications médiévales et des parures de la même époque.

La promotion de ce segment du patrimoine *in situ* a suppose le défrichage du terrain des alentours de ces fortifications, le montage des panneaux avec des informations sur chaque monument et des panneaux indicateurs dans les espaces limitrophes, tout en entamant des activités avec les administrations locales, ayant pour but les monuments médiévales de Banat.

En même temps, on a réalisé l'ouvrage *Les fortifications du Banat*, qui a supposé la rédaction d'un répertoire des fortifications médiévales en murailles, dressées entre les XI-e et XVI - e siècles en Banat. Pour cela on fait appel aux sources narratives hongroises et diplomatiques, les cartes du XVIIIe siècle et la toponymie. Une deuxième étape du projet s'est réalisée sur place. Chaque objectif a été photographié et cartographié. La réalisation de ce répertoire a nécessité des déplacements chez les fortifications du Banat serbe (Vrsac, Kikinda, Zrenjanin).

La documentation pour le catalogue des parures médiévales, ayant le titre *L'art mineure du Banat* a été exécutée concomitamment avec le répertoire des cités. Cela a supposé une étroite collaboration avec les archéologues serbes qui déroulent leur activité chez les musées de Vrsac, Pancevo, et Zrenjanin. Cette publication met en valeur et explique les interférences entre la civilisation occidentale et celui de l'est de l'Europe. Les deux livres couvrent un terrain scientifique peu exploré, tout en apportant des information inédites sur les deux catégories de patrimoine (par exemple, on expose environ 500 parures appartenant aux musées du tout le Banat, y compris celui serbe).

La promotion a été complétée par la réalisation d'une exposition itinéraire avec des panneaux en couleurs illustrant les fortifications banatiennes, qui a été présentée dans la plupart des musées de cette région géographique. En même temps on a organisé toute une série de manifestations avec les élèves et les étudiants des lycées et les universités banatiennes, ayant pour but la construction d'une attitude culturelle bien définie envers cette catégorie de patrimoine historique. Les résultats de ce projet s'adressent aux spécialistes roumains et serbes impliqués dans la recherche du Banat, aux universitaires historiens et au tout le publique intéressé par l'histoire de sa contrée.

RECENZII

Tracii și vecinii lor în Antichitate. The Thracians and their neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valerii Sârbu, editor Ionel Căndea, Editura Istros, Brăila, 2010, 662 p.

Bănățeanul Valeriu Sârbu, stabilit la Brăila, la extremul estic al Dunării de jos, a împlinit 60 de ani și colegii, prietenii și colaboratorii apropiați l-au omagiat într-un volum de studii despre istoria străveche a acestei zone a Europei. Obârșia sa, bunele relații ce le-am avut cu Valeriu Sârbu în *Comisia Națională de Arheologie*, și nu numai acolo, în anii din urmă, centrul dinamic al cercetării științifice din Muzeul Brăilei sunt câteva din motivele ce m-au determinat să zăbovesc și în paginile revistei *Banatica* despre Valeriu Sârbu. Este originar din ținutul Făgetului, o zonă compact românească, unde a copilărit, s-a format și a parcurs treptele de școlarizare până la absolvirea liceului din Făget, o școală românească de veche tradiție. S-a format profesional la București, un centru peren al cercetării istorice, începând din anul 1970, sub auspiciile unor mari învățați ai scrisului istoric românesc, cu o rigoare a disciplinei științifice pe care școala românească de atunci o exercita încă din plin. Destinul vieții, familia nou plămădită a tânărului istoric Valeriu Sârbu, l-au fixat pentru totdeauna la Brăila, la Dunărea de jos răsăriteană, un ținut multicultural și multiconfesional, plin de istorie și plin de similitudini în același timp cu Banatul său natal, de la cealaltă extremitate a Dunării de jos apusene.

Valeriu Sârbu a parcurs un remarcabil *cursus honorum* administrativ și științific în treizeci și cinci de ani de carieră în domeniul cercetării istorice, amintindu-i aici pe cea de Președinte al Asociației de studii pentru arheologia funerară-România, Președintele Comisiei a XXX-a „Practici mortuare în preistorie și protoistorie” a Uniunii Internaționale de Științe Preistorice

și Protoistorice, membru al Comitetului permanent al UISPP, membru al Comisiei Naționale de Arheologie și unul din directorii Muzeului Brăilei. Responsabilitățile științifice ce i-au fost conferite de comunitatea istorică reprezintă, în fapt, o recunoaștere a travaliului său remarcabil în domeniul arheologiei. Valeriu Sârbu a publicat singur sau în colaborare 16 cărți de istorie și arheologie, alte 12 volume științifice au fost editate sub autoritatea sa științifică și un număr de 150 de studii au apărut sub semnătura sa în prestigioase reviste de arheologie din România și Europa. Fără îndoială că avem în față un remarcabil palmares științific al harnicului bănățean Valeriu Sârbu, pe care puțini arheologi și universitari îl pot etala. Academia Română a premiat în 1995 volumul *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor* care a fost, de altfel, și dizertația de doctorat a lui Valeriu Sârbu. Spuneam mai înainte că una din motivațiile acestui demers o constituie și dinamica cercetării științifice din Muzeul Brăilei. Cei doi lideri administrativi și științifici ai Muzeului Brăilei, dr. Ionel Căndea și dr. Valeiu Sârbu, au ridicat standardele cercetării științifice istorice la nivel național, promovând în același timp, prin editura proprie *Istros*, producția istoriografică într-un ritm și la un nivel pe care nu-l întâlnim la multe din instituțiile de cercetare din România.

Volumul omagial pe care-l semnalăm aici debutează cu o prezentare a istoricului și arheologului Valeriu Sârbu făcută de Ionel Căndea, care este definitorie pentru un spectru al istoriografiei române de acum și de altădată: ”spre deosebire de zeci de alți harnici, talentați și prodigioși arheologi, Valeriu Sârbu a publicat mereu – în țară și peste hotare – rezultatele cercetărilor arheologice. Alții au preferat să dezgroape vestigii și să le îngroape apoi în depozite sau în texte rămase în arhive personale. Valeriu Sârbu a demonstrat că cercetarea științifică la nivelul muzeelor nu este doar un deziderat, un „mof” și o cale de a obține un salariu mai bun ci, ea, cercetarea, înseamnă muncă, abnegație, sacrificii, zeci, sute de ore petrecute pe șantiere, în laboratoare, biblioteci, arhive”(Ionel Căndea, *Tracii și vecinii lor...*, p. 12).

Cronologic, prin studiile publicate în volum, se discută probleme istorice ale mileniului I î.d.Hr., doar capitolul din finalul volumului cuprinde câteva studii diverse ce depășesc bariere cronologice. Daniel Costache cu studiul *Unpublished finding belonging to Early Bronze in Buzău Valley*, și Katarina Dimitrović în articolul *Burial customs during in the Midle Bronze Age in the northern part of west Morava valley, Serbia* aduc în discuție chestiuni legate

de așezări și obiceiuri funerare ale epocii bronzului în bazinul dunărean. Partea consistentă a volumului se circumscrie cu investigații ale perioadei secolelor IV î.d.Hr. – I d.Hr. Din perspectiva dispersiei etnice în spațiul Dunării de jos se regăsesc studii consacrate tracilor și geto-dacilor, așa cum este și firesc de altminteri, întâlnind însă și abordări consacrate populațiilor germanice și romanice.

Tematica volumului cuprinde în mod inegal studii de arheologie funerară, studii consacrate arheologiei așezărilor cât și discuții privind arta minoră. Studiile de arheologie funerară au vizat lumea dacilor, înscriind aici pe cel al lui Horea Pop, *Tombes dans decouvertes à Șimleul Silvaniei, dép. de Sălaj* (p. 407-430) altele au discutat aceeași chestiune însă din perspectiva populațiilor germanice și a celei romanice din acest spațiu european. Amintim aici dezbaterile propuse de Igor Procheneko în studiul *Germanic burials nearly of village Choma of zakarpetska Oblast of Ukraine* (p. 439-446) și al Radmilei Zotović, *Necropolis in the Romme time on the terrytori of the eastern parts of the romme province of Dalmatia* (p. 523-538). Domnul Constantin Croitoru a analizat într-un studiu de sinteză aspecte ale orfevrăriei veacului al II-lea, în care discuta punctual originea, datarea și difuziunea unor podoabe din argint lucrate în fir filigranat (C. Croitoru, *Considerations sommaires* (p. 161-185). Chestiuni ale toreuticii traco-getice au abordat și studiile lui Dragoș Mândrescu și Alexander Mincev. Amplul volum *Tracii și vecinii lor în Antichitate*, ce reunește studii în onoarea lui Valeriu Sârbu, constituie o reușită istoriografică, onorantă deopotrivă pentru dr. Valeriu Sârbu cât și pentru Muzeul Brăilei, instituție de referință în cercetarea istorică a muzeologiei românești.

Dumitru Țeicu

Dumitru Țeicu, *Arta minoră medievală din Banat – Minor medieval art in Banat*, Editura Cosmopolitan-Art, Timișoara, 2009, 272 p.

Lucrarea reputatului arheolog, cercetător științific și profesor bănățean Dumitru Țeicu, apărută în condiții grafice de excepție la editura Cosmopolitan-Art din Timișoara, constituie o importantă și necesară, în același timp, contribuție în analiza culturii, civilizației medievale a acestei provincii istorice. Elaborarea acesteia reprezintă rodul a trei decenii de laborioasă cercetare științifică în acest domeniu, apariția lucrării realizându-se în cadrul unui program transfrontalier Phare „*Cetățile Banatului – un patrimoniu cultural european*”, derulat de Muzeul Banatului Montan din Reșița în parteneriat cu Muzeul Regional din Zrenjanin, Serbia.

Cartea, care se remarcă printr-o foarte bogată informație științifică și printr-o temeinică analiză și interpretare a acesteia, se compune din patru capitole, la care se adaugă partea introductivă, catalogul podoabelor medievale, lista prescurtărilor bibliografice, surse pentru ilustrații și 32 figuri color, de foarte bună calitate.

În „*Mulțumiri și recunoștință*” (p. 7-11), autorul prezintă ideea, necesitatea și modul în care a fost concepută această lucrare, exprimându-și recunoștința față de înțelegerea și sprijinul pe care le-a primit din partea unor instituții, în special muzeele din România, Serbia și Ungaria în care se găsesc obiectele de podoabă analizate, dar și din partea colaboratorilor care i-au fost alături.

În primul capitol, *Arta minoră medievală din Banat. Izvoare și istoriografie* (p.11-21) se arată că principala sursă documentară privitoare la arta minoră medievală o constituie arheologia funerară care, prin cercetări sistematice la necropolele medievale din Banat, săpături preventive și descoperiri întâmplătoare de morminte cu inventar funerar și podoabe a permis estimarea numărului de podoabe medievale cunoscute până în momentul de față la cifra de circa 700 și care oferă o imagine de ansamblu a evoluției artei minore în Banat în intervalul cronologic al secolelor XI-XVI. Muzeul Banatului Montan Reșița, cu o colecție de 280 de piese de artă minoră medievală

din secolele XII-XV, deține cea mai semnificativă documentație cunoscută până acum pentru spațiul bănățean. Estimarea s-a realizat la nivelul întregii provincii, pe baza studiilor, rapoartelor publicate, precum și a informațiilor primite de la arheologii români și sârbi. Se remarcă în acest sens descoperirile arheologice din necropolele funerare de la Cuptoare, Gornea, Ilidia, Șopotu Vechi, Reșița (toate din județul Caraș-Severin), Hodoni, Voiteni, Timișoara (în județul Timiș), apoi Vârșeț, Locve, Stara Palanka, Dubovac, Kovin, Pančevo, Voilovic din Serbia, Oroszlamos, în Ungaria.

O altă sursă importantă o reprezintă colecțiile de podoabe, constituite la sfârșitul secolului al XIX-lea în spațiul bănățean, ajunse la Muzeul din Vârșeț, Timișoara, Zrenjanin și Subotica, însă acestea trebuie privite și analizate cu prudența necesară unor asemenea cazuri. Sursele istorice scrise aduc uneori informații cu privire la podoabele medievale ale laicilor sau ale bisericilor. Izvoarele etnologice târzii, din secolul XVIII, sau mărturiile unor călători străini prin Banat din aceeași perioadă, așa cum au fost Ehler sau Grisselini, oferă repere pentru modul de împodobire al femeilor din spațiul bănățean, care au păstrat încă elemente de împodobire a capului și brațelor.

Istoriografia privitoare la arta minoră laică și religioasă din Banat este în corelație cu evoluția cercetărilor arheologice din acest spațiu. S-au remarcat cercetători ca Josef Reisner, Istvan Tömörkeni, Csánad Balint, L. Kovacs, K. Mesterhazi în istoriografia maghiară, Neboisa Stanojev, Mirjana Corović-Ljubinković în istoriografia sârbă, Ilie Uzum, în istoriografia română.

În cel de-al doilea capitol, *Podoabele medievale din secolele X-XVI* (p. 21-89), foarte consistent, se prezintă o tipologie a podoabelor medievale bănățene în această perioadă, o clasificare a lor, descrierea fiecărui tip, a modului în care au fost acestea realizate, locul de descoperire, datarea fiecărei categorii și tip de podoabă, proveniența, circulația și răspândirea lor, analogii, problemele pe care le ridică fiecare element în parte. Astfel, se deosebesc podoabe ale brațelor și mâinilor, unde întâlnim mai multe tipuri de brățări: de sticlă, împletite, torsadate, lamelare, cu capete cu protome dar și inele. În cadrul podoabelor folosite pentru cap, cerceii cunosc o bogată și diversificată clasificare, deosebindu-se cercei de tâmplă cu capătul în „S”, în formă de ciorchine de strugure, semilunari cu pandantivul coloană, semilunari cu pandantivul granulat, de tip volhinian, globulari, cu astragal, biconici, de tip Tokay, cu peduncul, dar și diademe, colane și pandantivi. Toate aceste tipuri

de podoabe descoperite pe teritoriul Banatului sunt însoțite de o bogată și sugestivă ilustrare grafică.

În capitolul al treilea, *Tezaure de podoabe din Banat* (p. 89-115), sunt prezentate principalele tezaure de podoabe medievale descoperite pe teritoriul Banatului de-a lungul timpului, menționându-se în fiecare caz în parte locul de descoperire, anul, împrejurarea și contextul în care s-a făcut descoperirea, descrierea fiecărui tezaur și a pieselor componente, analogiile cele mai importante, încadrarea cronologică, dar și alte podoabe pe care le ridică proveniența pieselor, modul de realizare, materialul utilizat, proporția diferitelor tipuri de piese în cadrul tezaurelor etc. Astfel, sunt analizate șapte tezaure de podoabe medievale în acest capitol, cele de la Macoviște, Banatski Despotovac, Orșova, Denta, Gelu, Tomasevac.

Capitolul al patrulea tratează *Evoluția artei minore din Banat* (p. 115-127). Arta minoră din Banat se circumscrie evoluției generale a meșteșugurilor artistice din spațiul Dunării de jos apusene. Ea reflectă în acest fel poziția de frontieră a provinciei de pe culoarul dunărean, poziția Banatului de culoar geografic și cultural între lumea central-europeană și cea balcanică, interferențele celor două mari sfere de civilizație care se întâlneau și uneori se suprapuneau, așa cum este și firesc într-o astfel de regiune. Culoarul dunărean a fost o frontieră a Imperiului Bizantin, ceea ce s-a reflectat și în dinamica politică, militară, religioasă și culturală a zonei. Influența bizantină s-a transmis, și în acest caz, prin intermediul lumii sud-slave, respectiv a celei sârbești, cu o profundă influență culturală și religioasă în Banat. Documentația acumulată pe baza investigării unor necropole culturale, constituite în jurul unor capele de curte cneziale și nobiliare și prin investigarea celei nobiliare din orașul medieval Caransebeș, a oferit oportunitatea reconstituirii foarte largi a modei podoabei medievale din secolele XII-XV. Publicarea podoabelor aduce în acest fel întregiri la istoria Banatului medieval.

Bogdan Seculici

Vasaria Medievalia, editori Gabriela Rădulescu, Corneliu Gaiu, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2008, 246 p.

Lucrarea de față, care debutează la pagina 7 cu *Preambulul*, în care sunt prezentate problemele generale cu care se confruntă studiul ceramicii medievale, reprezintă publicarea studiilor prezentate în primăvara anului 2007 la colocviul intitulat “*Vesela ceramică*” desfășurat la Bistrița.

Volumul este structurat în trei părți: prima parte *Probleme Generale* (p. 9-32); a doua parte, *Tipuri ceramice* (p. 33-103); ultima parte, *Loturi de ceramică* (p.104-246).

De la pagina 9 începe prezentarea propriu-zisă a studiilor, prima temă „*Blidul și cronica. Despre ceramica medievală din România*” este prezentată de Adrian Andrei Rusu.

În cele șapte pagini și jumătate sunt prezentați cei care s-au ocupat cu studiul ceramicii medievale, începând din perioada interbelică și până în prezent, cu concluzia autorului că „în prezent, România nu deține specialiști în vesela ceramică medievală”, deoarece nu a avut cine să-i educe și să-i instruiască în respectul pentru descoperiri aparent mai puțin spectaculoase. Cu acribia cunoscută, cercetătorul trece în revistă carențele cercetării din acest domeniu, propunând totodată și măsuri pentru îndreptarea acestora, una dintre acestea fiind întocmirea unei baze de date, cu rigori bine stabilite dinainte. Studiul cuprinde și un amplu rezumat, de două pagini, în limba engleză.

A doua temă din prima parte este redactată de Szöcs Péter Levente, *Vase ceramice din secolele XVI-XVIII în oglinda documentelor scrise și izvoarelor arheologice* (p.19-24).

Ultimul studiu din prima parte, *Reprezentări de ulcioare murale medievale (sec.XIV-XVI)* este prezentat de Viorica Istrate. Autoarea prezintă ulcioarele de ceramică și metal din picturile murale medievale de pe teritoriul României. Acest articol este însoțit de patru planșe color în care se regăsesc fotografii ale unor fresce din bisericile din România, prezentate într-o excepțională stare grafică.

A doua parte a volumului cuprinde șase studii care redau tipurile de ceramică din unele zone ale României: Daniela Tănase, *Căldările de lut*

descoperite la Cenad; Cristina Paraschiv-Talmațchi, *Considerații privind comercializarea vaselor ceramice cu marcă în evul mediu timpuriu*; Stela Doncheva, *The Sgraffito Ceramics with Zoomorphic Images from the Second Bulgarian Kingdom*; Bencze Ünige, *Date preliminare privitoare la ceramica ștampilată din Transilvania. Secolele XIV-XVI*; Aurel Stănică, *Ceramica maiolica descoperită la Tulcea*; și Niculina Dinu, *Ceramica otomană descoperită la Brăila*. Toate studiile sunt însoțite de reprezentări bine realizate și de ample rezumate.

Ultima parte a volumului, care este și cea mai amplă, este dedicată loturilor de ceramică începând cu perioada cuprinsă între secolele VII-VIII și secolul XV. În această parte își prezintă cercetările Gabriela Rădulescu, *Ceramica medievală timpurie descoperită în așezarea de la Șieu Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud*; Emilia Corbu, *Ceramica din a doua jumătate a secolului IX și prima jumătate a secolului X de la Dunărea de Jos. Considerații generale*; Dan Băcueț-Crișan și Emanoil Pripon, *Ceramica medievală timpurie de la Cosniciu de Jos (jud. Sălaj)*; Keve László, *Date privind ceramica medievală timpurie din Cetatea de la Târgu-Mureș*; Corneliu Gaiu, *Vestigii medievale timpurii din Bistrița*; Adrian Andrei Rusu, *Cetatea Codlea și câteva probleme ale ceramicii medievale din Țara Bârsei*; Petre Beșliu Munteanu, *Urme a două cuptoare medievale de ceramică descoperite în Sibiu și Györfi Zalán, Contribuții privind vesela ceramică medievală de la Târgu-Mureș Cetate (sec. XIV-XV)*.

Prin acest volum, care este primul de acest fel apărut în această parte a României, putem spune că se umple o mică parte a unei pete albe a cercetării medievale românești și anume, ceramica de factură medievală.

Trebuie remarcat, de asemenea, condițiile grafice excelente de redactare a acestui volum precum și rezumatele ample și explicite ce însoțesc fiecare studiu.

Chiar dacă se va aprofunda această problemă a ceramicii medievale românești, chiar dacă nu, acest prim volum apărut pe această temă a mai pus o cărămidă la cercetarea arheologiei românești, în general, și a celei medievale în special.

Dacian Rancu

CĂRȚI EDITATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN
REȘIȚA ÎN PERIOADA 1990-2009

BOOK PUBLISHED BY THE MUSEUM OF MOUNTAINOUS
BANAT REȘIȚA 1990-2009

PERIODICE

1. *Banatica 12/1* (1991), 368 p.
2. *Banatica 12/2* (1991), 408 p.
3. *Banatica 13/1* (1995), 303 p.
4. *Banatica 13/2* (1995), 546 p.
5. *Banatica 14* (1996), 502 p.
6. *Banatica 15/1* (Arheologie) (2000), 284 p.
7. *Banatica 15/2* (Istorie) (2000), 288 p.
8. *Banatica 16/1* (Arheologie) (2003), 402 p.
9. *Banatica 16/2* (Istorie) (2003), 428 p.
10. *Banatica 17* (2005), 641 p.
11. *Banatica 18* (2008), 521 p.
12. *Banatica 19* (2009), 406 p.
13. *Arheologia medievală*, vol. I (1996), 212 p.
14. *Arheologia medievală*, vol. II (1998), 248 p.
15. *Arheologie medievală*, vol. III (2000), 313 p.
16. *Arheologia medievală*, vol. VI (2007), 281 p.

CĂRȚI

1. Albert, C. – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol.1 (2003), 406 p.
2. Albert, C. – *Documentele Institutului Social Banat-Crișana*, vol.2 (2008), 417 p.

3. Ardeț, A. - *Amforele din Dacia Romană* (2006), 360 p.
4. Andea, A. – *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică* (1996), 202 p.
5. Batričević D., Pavlović C., Roșu C. - *Valahii din Muntenegru* (2007), 167 p.
6. Bocșan, N. – *Ideea de națiune la românii din Transilvania* (1997), 256 p.
7. Bocșan, N., Duma, M. – *Franța și Banatul (1789-1815)* (1994), 244 p.
8. Boldea, L. – *Nobilimea românească din Banat în sec. XIV-XVI* (2002), 378 p.
9. Bozu, O. - *Catalogul colecției romane* (2008), 234 p.
10. Braniște, V. – *Scrisori din închisoare* (1996), 243 p.
11. Călin, P. – *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș* (1993), 304 p.
12. Călin, P. - *Valori ale tiparului european*, vol. 2(1995), 116 p.
13. Ciulei, Gh. – *Dreptul românesc în Banatul medieval* (1997), 169 p.
14. *Kulturraum Mittlere und Untere Donau* (1995), 452 p.
15. Leu, V. – *Cartea și lumea rurală* (1996), 252 p.
16. Leu, V. – *Identitate și alteritate* (1996), 171 p.
17. Leu, V. – *Cartea veche românească din bisericile eparhiei Caransebeșului* (1996), 327 p.
18. Leu, V. – *Studii istorice bănățene* (1997), 202 p.
19. Leu, V. – *Modernizare și imobilism* (1998), 98 p.
20. Lupulovici, V. – *Mănăstirile sârbești din Banat* (2006), 121 p.
21. Lupulovici, V. – *Viața bisericească a sârbilor din Banat* (2009), 522 p.
22. Opreș, I. - *Anton Golopenția – Un destin frânt* (1997), 154 p.
23. *Patrimonium Banaticum* (2007), 100 p.
24. Radu, A. – *Cultura Sălcuța din Banat* (2002), 367 p.
25. Rusu, A. – *Bibliografia fortificațiilor medievale și premoderne* (1996), 157 p.
26. *Românii în Europa medievală (Între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, volum îngrijit de Dumitru Țicu, Ionel Cândea (2008), 894 p.
27. Taban, M. – *Catalogul colecției etnografice* (2008), 150 p.

-
28. Taban, M. – *Les industries populaires du departement de Caraș-Severin* (2008), 255 p.
29. Țeicu, D., Lazarovici Gh. – *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării* (1996), 68 p.
30. Țeicu D. – *Studii istorice* (2003), 171 p.
31. Țeicu, D. – *Mountainous Banat in the Middle Ages* (2008), 232 p.
32. Țeicu, D. – *Geografia ecleziastică a Banatului* (2007), 263 p.
33. Țeicu, D. – *Ekklesiatische Geografie des Mittelalterlichen Banats* (2007), 295 p.
34. Țeicu, D. – *Cetăți medievale din Banat/ Medieval fortifications in Banat* (2009), 158 p.
35. Țeicu, D. – *Arta minoră medievală din Banat/ Minor medieval art in Banat* (2009), 272 p.

TEZE DE DOCTORAT
PUBLICATE DE MUZEUL BANATULUI MONTAN

1. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat (1700-1830)*, Reșița, 1996
2. Rudolf Gräf, *Domeniul bănățean al Steg*, Reșița, 1997
3. Dumitru Țicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998
4. Zeno-Karl Pinter, *Spada și sabia medievală în Transilvania și Banat (secolele IX-XIV)*, Reșița, 1999
5. Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele IV-XVI*, Reșița, 2002
6. Adriana Radu, *Cultura Sălcuța în Banat*, Reșița, 2002
7. Adrian Ardeț, *Amforele din Dacia Romană*, Timișoara, 2006
8. Mircea Taban, *Les industries populaires du departament de Caraș-Severin*, Timișoara, 2008
9. Vasa Lupulovici, *Viața bisericească a sârbilor din Banat (1865-1918)*, Cluj-Napoca, 2009
10. Eusebiu Narai, *Viața economică și socială în județele Caraș și Severin (1944-1948). II*, Cluj-Napoca, 2010

Editor : Muzeul Banatului Montan

Seria : Teze de doctorat

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaArchCar	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia
AÉ	- Archaeologiai Értesítő. Budapesta
AIIA Cluj	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie. Cluj-Napoca
AJA	- American Journal of Archaeology. Baltimore
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Vaslui
AMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
AnB (S.N.)	- Analele Banatului, Serie Nouă, Arheologie-Istorie. Timișoara
AnUA-Historia	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Alba-Iulia
Antiquitas	- Antiquitas. Anhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte zur klasischen und provinzial Römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums. Bonn.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova
AOASH	- Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
Apulum	- Apulum. Alba-Iulia
AR	- Archaeologické Rozhledy. Praga.
ArchGeogr	- Archaeologia Geographica. Hamburg
ArchMold	- Arheologia Moldovei. Iași – București
ArhSbornik	- Archeologičeskij Sbornik. Leningrad
AUSz-Historia	- Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica
Balkanica	- Balkanica. Annuaire de l'Institut des études Balkaniques. Belgrad
Banatica	- Banatica. Reșița
BCMI	- Buletinul Comisiunilor Monumentelor Istorice. București
BCSS	- Buletinul Cercetărilor Științifice Studentești, Universitatea "1 Decembrie", Alba-Iulia
BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M. Berlin

BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Timișoara
BiblMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Alba Iulia
BiblMaram.	- Bibliotheca Marmatia. Baia-Mare
BiblSeptem.	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu
BiblThr	- Bibliotheca Thracologica. București
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București
CCA	- Cronica Cercetărilor arheologice. București
CerArh (CA)	- Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul Național de Istorie a României. București
Crisia	- Crisia. Oradea
Corviniana	- Acta Musei Corviniensis. Hunedoara
Cumidava	- Cumidava. Brașov
Dacia (NS)	- Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; seria nouă (N.S.): Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. București
DEX	- Dicționarul Explicativ al Limbii Române. București (1998)
DRH	- Documenta Romaniae Historica
Drobeta	- Drobeta. Drobeta Turnu-Severin
ETTK	- Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapesta
FD	- Foaia Diecezană. Caransebeș
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Budapesta
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin
Godišnjak	- Godišnjak. Balkanologic Research Center. Sarajevo–Frankfurt am Main-Berlin-Heidelberg
Helvetia Arch.	- Helvetia Archaeologica. Zürich
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
Internat.Arch.Stud.Hon	- Internationale Archäologie, Studia Honoraria, Rahden/Westfalen

JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz
KözCluj	- Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. Kolozsvár
Litua	- Litua. Tg. Jiu
Marisia	- Marisia. Studii și materiale. Târgu Mureș
Marmatia	- Marmatia. Baia Mare
MB	- Mitropolia Banatului, Timișoara
MCA (SN)	- Materiale și Cercetări Arheologice (Serie Nouă). București
MFME- StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged -Studia Archaeologica. Szeged
MT	- Mediaevalia Transilvanica. Satu Mare
Oltenia	- Oltenia. Studii și comunicări. Istorie. Craiova
Opusc.archeol	- Opuscula Archaeologica. Zagreb
Osječki Zbornik	- Osječki zbornik. Osijek
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München
PJZ	- Praistorija Jugoslovenskih Zemalja. Sarajevo
PraiVoiv	- B. Brukner, J. Todorović, N. Tasić, <i>Praistorija Voivodine</i> . Novi Sad
Pril.Inst.arheol.Zagreb	- Prilozi Instituta za arheologiju. Zagreb
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Berlin
RA	- Revista Arhivelor. București
RadVM (RVM)	- Rad Vojvodjanskih Muzeja. Novi Sad
REI	- Revue des Études Islamiques
RevB	- Revista Bistriței. Bistrița
RevMuz	- Revista Muzeelor. București
RGH	- Römisch-Germanische Forschungen. Frankfurt a. Main
RHSEE	- Revue Historique du Sud-Est Européen. București
RI	- Revista de Istorie. Revista istorică. București
RIS	- Rerum Italicarum Scriptores. Milano
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. București

SAC	- Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992, I-Brăila (1996), II-București (1997)
Sargetia	- Sargeția. Deva
SC	- Studii și comunicări. Sfântu Gheorghe
SCIV(A)	- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie). București
SIB	- Studii de istorie a Banatului. Timișoara
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Bratislava
SMIM	- Studii și materiale de Istorie Medie. București
SSASH	- Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
Starinar	- Starinar. Belgrad
StComC	- Studii și comunicări de etnografie-istorie. Caransebeș
StComS	- Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie. Sibiu
SympThrac	- Symposia Thracologica, Institutul Român de Tracologie. București
Sz.	- Századok. Budapesta
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. București
Tibiscum	- Tibiscum. Caransebeș
TR	- Transylvanian Review. Cluj-Napoca
Turcica	-Turcica. Revue d'études turques: peuples, langues, culture, états
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie
WAB	- WAB. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Eisenstadt
WPZ	- Wiener Prähistorischer Zeitschrift. Viena
ZborNM	- Zbornik Radova Narodnog Muzeja. Belgrad
Ziridava	- Ziridava. Studii și cercetări. Arad

DESCOPERIRI DE PLASTICĂ NEOLITICĂ ÎN BANAT

Adriana Radu

Rezumat. Acest studiu prezintă 12 obiecte confiscate de secția pentru patrimoniu a Poliției municipale din Reșița (jud. Caraș-Severin), aflate în păstrarea Muzeului Banatului Montan. Din acest total, cu locul de descoperire necunoscut, 11 sunt figurine antropomorfe aparținând culturii Vinča, o piesă fiind încadrată în cultura Sălcuța.

Două dintre ele sunt capete de statuete antropomorfe cu mască triunghiulară. În Banat fețele triunghiulare cu nasul realizat dintr-o proeminență, cu ochii incizați în linie dreaptă sau oblică sunt proprii fazei A a culturii Vinča, continuând în fazele B2 C și de-o manieră sporadică în C. Acest tip se întâlnește începând cu faza B în Transilvania, în cultura Turdaș. La Vinča, în faza A fețele triunghiulare au ochii incizați în formă de L, iar în faza B pe același tip de față, aceștia sunt arcuiți, triunghiulari sau în formă de migdală.

Capul piesei nr. 1, a cărei structură consistă într-o mască triunghiulară, creștet pătrat, gât drept, ochi realizați prin incizii profunde, sprâncene sugerate printr-o ușoară denivelare, prezintă analogii, pentru câteva din aceste trăsături, cu două piese de la Zorlențu Mare. Una aparține fazei Vinča B1 și cealaltă nivelului Vinča B1/B2.

În așezarea de la Liubcova ochii încadrați de sprâncene apar în faza B2. Fețele triunghiulare cu ochi incizați și sprâncene ușor scoase în relief se regăsesc la Turdaș, în descoperiri mai vechi. Piesa nr. 1 poate fi atribuită fazei B2 a culturii Vinča.

Alt cap de figurină cu mască triunghiulară prezintă ochi incizați și un nas conic plasate în partea superioară a feței, reliefate pe fruntea foarte strâmtă. Două exemplare executate într-o asemenea manieră au fost găsite în vechile săpături de la Liubcova „Ornița” și aparțin fazei C. Realizarea gâtului prin scoaterea în relief a părților laterale și punerea în evidență a unei suprafețe elevate, ca o creastă în zona centrală, constituie o abordare puțin întâlnită în cultura Vinča. La Rast, așezarea aparținând culturii Vinča B2 C, se pot întâlni figurine având gâtul ascuțit, fără o configurare clară a proeminenței centrale. La Jablanica (Vinča C) există o proeminență rectangulară pe gât. La Turdaș, o piesă avea gâtul conic, iar pe un alt exemplar, reprezentând probabil o locuință sau un cuptor, există un cap zoomorf cu o creastă în relief. Toate aceste analogii ne permit încadrarea acestei piese (nr. 2) în faza Vinča C.

Cea de-a treia figurină antropomorfă, de dimensiuni mai mari, aparține din punct de vedere tipologic celei de-a doua categorii, după opinia lui Gh. Lazarovici. În așezarea de la Vinča practica perforării brațelor a fost documentată către adâncimea de 9,3 m, procedeu utilizat de-a lungul tuturor fazelor acestei culturi, în special în fazele tardive C și D (dispuse în diverse combinații). La Liubcova se regăsește pe un fragment de figurină din faza A3 B1, pe o alta din faza B2 și pe două piese încadrate în faza C. La Rast, multe figurine prezintă una sau două perforații pe braț. Aceeași situație există la Chișoda Veche (faza Vinča C), Sânandrei (Vinča C), Zorlențu Mare (Vinča B2 C). La Turdaș perforațiile sunt mai puțin numeroase. Capele cu mască pentagonală apar la Vinča la adâncimea de 8 m, în faza AB 1, dezvoltându-se în fazele tardive ale acestei culturi. În Banat aceste sunt frecvente în partea sa sudică, dar au fost documentate la Chișoda Veche și Sânandrei. La Liubcova, din două piese cu o mască asemănătoare, una avea brațele perforate. La Zorlențu Mare acestea aparțin fazei B2 C, având conturul feței într-o oarecare măsură rotunjit.

Piesa nr. 3 poate fi atribuită fazei B2 C, eventual în C.

În cea de-a doua categorie se înscrie, după Gh. Lazarovici, figurina nr. 4, cu două brațe laterale, scurte, tronconice perforate orizontal. Realizarea câtorva atribute anatomice prin marcarea părții dorsale, lărgirea către bază a părții sale cilindrice, permit încadrarea sa într-o fază mai evoluată. Cele mai apropiate analogii pentru acest tip pot fi întâlnite în așezarea de la Zorlențu Mare unde, în nivelul aparținând fazei B2 C, trei statuete prezintă același canon în figurarea părții dorsale. Printre descoperirile de la Liubcova există un fragment de statueta asemănător. Din punct de vedere cronologic, piesa poate fi încadrată în faza B2 C a culturii Vinča.

Figurina fără cap nr. 5 (aparținând celui de-al II-lea tip), este în formă de cruce, având brațele scurte, ascuțite și parte inferioară cu secțiune ovală. Figurinele în formă de cruce apar în faza B, continuându-și existența în faza C a culturii Vinča. O analogie aproape perfectă (cu excepția capului) este constituită de piesa de la Jablanica. Alte similitudini se întâlnesc la două statuete de la Liubcova, încadrate în fazele Vinča B2 și C. O altă piesă aproape identică provine din descoperiri mai vechi de la Parța (1945) din orizontul B2. De asemenea, două pise de la Turdaș prezintă analogii cu figurina menționată. Aceasta poate fi atribuită fazei B2 C a culturii Vinča.

O apariție mai puțin comună pentru plastica Vinča (nr. 6) combină, în modul de execuție, diferite elemente caracteristice fazelor tardive – corp plat, față piramidală, brațe scurte cu protome, picioare scurte, îndepărtate. Piesa analizată prezintă brațele terminate cu protome animaliere. Acest tip de brațe, mai puțin elaborate, a fost observat la statueta plată cu brațe perforate orizontal, descoperită la Liubcova. În mod frecvent ele apar la figurinele perforate, atât antropomorfe cât și stilizate. Acest tip este întâlnit în fazele B2 C și C, în special la Zorlențu Mare, dar, de asemenea, și la Liubcova. Capul cu față tronconică apare în etapele tardive ale culturii Vinča. La Liubcova o asemenea statueta a fost încadrată în faza C-D. Alte piese provin de la Sânnandrei, Turdaș, Rast, fiind descoperite din faza C a culturii Vinča. În așezarea eponimă de la Vinča, acestea apar de asemenea în faza C. În regiunea Morava ele sunt datate în fazele C și D (Jablanica, Predionica, Valac). Procedeul de realizare a picioarelor prin modelare separată și plasarea lor într-un unghi ascuțit se întâlnește în Banat la Sânnandrei, în Transilvania la Turdaș, în Oltenia la Rast, la Vinča și în valea Moravei (Predionica și Karsja). Piese de la Sânnandrei prezintă cele mai apropiate analogii în ceea ce privește masca feței, forma brațelor și picioarelor. Prezența tuturor acestor elemente permite încadrarea acestei statuete în faza C a culturii Vinča.

Păstrată pe jumătate, piesa nr. 7 se înscrie în categoria idolilor cilindrici, ornamentați pe toată suprafața. Exemplarele descoperite la Liubcova, Zorlențu Mare, Turdaș, Rast permit încadrarea sa în faza C a culturii Vinča.

Din cauza brațelor sale terminate în protome animaliere, piesa nr. 8 ar putea aparține categoriei D - alte obiecte de cult. Cea mai apropiată analogie, ținând cont de forma sa, există la piesa de la Liubcova, având patru brațe și protome animaliere. Aceasta și piesa de la Vinča au fost atribuite fazei C a culturii Vinča.

Piesa nr. 9 aparține variantei idolilor stilizați, circumscriși categoriei III C1 (corp cilindric, două brațe oblice și gâtlee), descoperiți în Banat la Liubcova și Zorlențu Mare, dar și în alte așezări ale culturii Vinča C. Ținând cont de forma sa, cea mai apropiată analogie este piesa de la Liubcova, având partea centrală scoasă în evidență și unul din brațe cu o terminație orientată în sus.

Exemplarul nr. 10 aparține categoriei IV.d1 – amulete, care reprezintă idoli foarte stilizați, cu corpul plat, patru brațe în formă de stea și perforate vertical. Cele mai apropiate analogii sunt legate de piesele apărute la Turdaș, care sunt încadrate în Vinča C.

Fragmentul de altar, piesa nr. 11 prezintă un cap cu o mască asemănătoare celei de la o statueta de la Liubcova, încadrate în faza C a culturii Vinča.

Obiectul nr. 12 aparține culturii Sălcuța. Acest tip de piese a fost descoperit la Cuptoare Sfogea și Sălcuța.

Pentru toate aceste piese prezentate în lucrare am folosit ca analogii materiale provenite din Banat, Transilvania, Oltenia fără a ne raporta la tot arealul culturii Vinča. Plastica neolitică din aceste localități a fost prezentată în detaliu de către autorii săpăturilor și în lucrările lor de sinteză, realizând o analiză apofundată a tuturor analogiilor din tot arealul acestei culturi.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CUPTOARE-SFOGEA. CAMPANIILE DIN ANII 1975-1977

Gh. Lazarovici, Marian Gumă, Eugen Iaroslavski

Rezumat. Cercetările au fost întreprinse pe dealul Sfogea, situat pe teritoriul localității Cuptoare din depresiunea Cornea. În vara anului 1975, pe panta sudică a acestui deal, la aproximativ 20-25 m de râul Cornea, căutătorii de comori au tăiat cu buldozerul, aproape în diagonală, o cale având o lungime de 30-40 m și o lățime de 3-5 m. Cu această ocazie s-a descoperit intrarea într-un puț neolitic. O dată anunțate autoritățile, săpăturile au fost reluate sub supravegherea cercetătorilor Eugen Iaroslavski de la Muzeul din Reșița și Gheorghe Lazarovici de la Muzeul de Istorie al Transilvaniei. Săpăturile au continuat până la adâncimea de 8 m, când au fost oprite din cauza unor puternice ape freatice.

În cursul anului 1976 cercetările au fost reluate (Gheorghe Lazarovici, Marian Gumă – Muzeul din Reșița) și straturile au continuat având aceeași structură și compoziție. La adâncimea de – 9,1 m cantitatea de cărbune este sporită, la 9,20-9,40 m apare un strat de cărbune care provenea de la arderea elevației exterioare din lemn a puțului, urmat de un altul în care se găsesc lemne, ramuri și bucăți de lemn prezentând urme de prelucrare. De la adâncimea de 9,20 m și până la 10,20 m urmează un strat nisipos, unde au apărut fragmente ceramice aparținând câtorva vase. La 10,30 m, în fundul puțului, s-a găsit un vas pictat, două lame de silex și două unelte din coarne de căprioară. Acestea constituie ofrande pentru divinitățile apei.

Ceramica descoperită, care prin factură, forme și ornamente aparține culturii Sălcuța, a fost grupată în 8 categorii. Unelte de silex, așchii, topoare, fragmente de moară manuală, șlefuitoare, melițe, unelte din coarne de cerb, bucăți de chirpici, mai mari sau mai mici compun cea mai mare parte a inventarului arheologic descoperit aici.

Umplerea puțului a început o dată cu punerea vasului pictat și a altor vase, fragmentele de lemn și ramuri părând a fi aruncate intenționat. Dar se pare că, drept urmare a unui puternic și rapid incendiu, acest puț fusese părăsit, fapt indicat prin marea cantitate de cenușă și cărbune.

Acest obiectiv a avut un caracter atât cultic cât și practic. Analogii au fost găsite în cultura Starcevo-Criș, la Trestiana, în cultura Vinča, la Parța, în cultura Cucuteni, la Hăbășești, în Republica Mali, în Africa, în eneoliticul de la Fusesabony, în cultura Basarabi, la Ilidia.

Așezarea eneolitică, contemporană cu puțul, a fost descoperită pe terasa dealului Sfogea. Nivelele sale superioare au fost distruse de un cimitir medieval târziu. Acesta a fost cercetat pe o suprafață de 20 m², incluzând aici 15 morminte. Scheletele sunt în poziție întinsă, cu fața spre est și brațele pe piept, M4 făcând excepție căci mortul este culcat pe partea sa dreaptă, având genunchii ușor pliați. La scheletele cu brațele existente, poziția lor indică mai multe variante privind ritualul de înmormântare. S-au descoperit schelete de femei (M7-M8), de adulți (M2-M6, M9-M11, M13) și de copii (M1, M12). Mormintele 14 și 15, nepregătite, au fost semnalate în profilul sudic al casetei carourilor 4 și 5. Mormintele 16-17 sunt deranjate, fiind descoperite cu ocazia casetei deschise pentru M8.

Inventarul funerar găsit în morminte constă dintr-un inel de metal (M4), doi cercei de tâmplă de argint (M8) și o brățară din sticlă neagră (M8).

Cercetările arheologice efectuate pe dealul Sfogea au făcut posibilă încadrarea așezării eneolitice și a puțului ritual în faza IIb a culturii Sălcuța. Cimitirul medieval se încadrează, după inventarul funerar, în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea.

O SECERĂ CU BUZA TRANSVERSALĂ LATĂ DE LA ROTBAV „LA PÂRÂUȚ” CÂTEVA GÂNDURI ASUPRA UTILIZĂRII SECERILOR TIMPURI DE BRONZ ÎN CULTURA WIETENBERG

Oliver Dietrich

Rezumat. O scurtă prezentare a descoperirii secerii de bronz de la Rotbav, cu sublinierea urmărilor căii pe care această seceră a luat-o ulterior (aflându-se azi în muzeul din Brașov), precum și evaluările experților, totul în contextul descoperirii ei în anul 1964.

Analiza și descrierea secerii urmează studiilor altor experți referitoare la obiecte asemănătoare, găsite mai devreme pe la Căndești, Vrancea; Daia, Giurgiu; peștera Devetaki, Loveč, Bulgaria; Safaalan, Tekirdağ, Turcia; Ščetkovo, Kirovograd, Ucraina.

Concluziile studiului sunt că seceră de la Rotbav provine de la mijlocul perioadei bronzului, din perioada care urmează nemijlocit perioadei secerilor cu buton. Acest tip de seceră este larg răspândit în Europa de sud-est și se afla în strânsă legătură cu producțiile metalurgice ale centrelor culturii Wietenberg și Tei.

CONSIDERAȚII PRIVIND TERMINOLOGIA UTILIZATĂ ÎN DEFINIREA CULTURII CRUCENI- BELEGIȘ

Alexandru Szentmiklosi

Rezumat. Manifestările etno-culturale din cea de a doua jumătate a mileniului al II-lea î.Ch., cunoscute și sub numele de cultura Cruceni-Belegiș, au determinat numeroase ipoteze privind nu doar evoluția internă a acestei culturi, ci și contactele culturale și influențele pe care aceasta le-a suportat. Încercările de a obține o vedere de ansamblu privind evoluția și răspândirea acestei culturi au fost obstrucționate atât de stadiul insuficient al cercetărilor, cât și de existența unei terminologii neunitare. Astfel, termenul de „cultură” este uneori înlocuit cu cel de „grup cultural”, fapt ce a determinat confuzii în înțelegerea evoluției și definirea manifestărilor etno-culturale mai mult sau mai puțin sincrone (de exemplu, cultura Cruceni- Belegiș și cultura Gáva).

Inițial, descoperirile de tipul Cruceni- Belegiș au fost definite cu termenul de „villanova” sau „protovillanova”, apoi au fost incluse culturii Vatina, ca urmare a asocierii necropolei de incinerare de tip Cruceni-Belegiș cu așezarea Vatina, în situl *Bela Bara*, parțial suprapus. Chiar dacă au fost câteva încercări de definire a pieselor din necropolele de incinerare din Banat cu două eponime („cultura Vrșac”, „descoperiri de tip Tolvădia”), ulterior descoperirile de la Vatina au devenit uzuale („Vatin-Vrșac”, „Vrșac-Vrșac”, „grupul tâziu Pecica-Vatina”).

După ce a abandonat termenul de „cultură a câmpului de urne”, N. Tasić a introdus, în 1968, termenii „grupul Belegiș I” și „Belegiș II”, același specialist având meritul de a reuni, în 1973, cele două grupuri într-unul singur, respectiv cultura Belegiș.

Necropola de la Belegiș-*Stojića gumno* va intra în literatura arheologică tot prin asocierea sa cu alte necropole de incinerare („Surčin-Belegiș”, „Versec-Belegiș I”). Termenul va fi utilizat și pentru definirea fazei finale a culturii Vatina („faza Belegiș-Ilandža”).

Pornind de la împărțirea primelor două etape ale evoluției culturii Cruceni-Belegiș în două manifestări etno-culturale distincte, termenul de cultură „Belegiș II-Gava” (sau doar „complex cultural Gava”) a apărut, de asemenea, în literatura arheologică. Termenul „Belegiș II-Gava” va fi preluat de o parte a arheologiei sârbe, fiind utilizat și în zilele noastre.

Analogiile frecvente între descoperirile de la Belegiș și Cruceni l-au determinat pe S. Morintz să introducă în literatura arheologică, în 1978, denomenația „cultura Cruceni-Belegiș”, utilizată apoi de întreaga arheologie română.

Utilizarea unei împărțiri artificiale în cadrul culturii Cruceni-Belegiș, cu așa-numitele grupul Belegiș I (considerat fie faza finală a culturii Vatina, fie o/un cultură/grup cultural distinct/e) și grupul Belegiș II (sau „Belegiș II-Gava”) conduce la o eronată înțelegere a realităților etno-culturale de la sfârșitul epocii bronzului într-o arie geografică extinsă, respectiv, Slovacia de Est, Bačka, Srem și Banat.

Un prim argument al acestei afirmații este dat de evoluția îndelungată, din punct de vedere cronologic, a câtorva necropole de incinerare din Banat, Srem și nord-estul Croației. Nu este deloc credibil ca două culturi distincte să utilizeze aceleași spații sacre pentru cultul morților. Numărul redus de morminte deranjate de alte morminte, observat în câteva necropole de incinerare din Banatul românesc, pledează pentru continuitatea comunităților care cunoșteau locul unde au fost înmormântați strămoșii lor. Locul era marcat nu doar cu mici ridicături de pământ, care s-au estompat în timp, dar și cu semne distincte (probabil, stâlpi scurți din lemn). Utilizarea îndelungată a necropolelor de incinerare, contrastând cu așezările sezoniere, de scurtă durată, din imediata vecinătate,

indică existența unei populații unitare din punct de vedere religios, conștientă și având respect față de strămoși.

Generalizarea ornamentației canelate în cel de-al doilea stadiu de evoluție a acestei culturi nu constituie, în opinia mea, un argument suficient de puternic pentru a accepta ideea emergenței unei noi culturi. Coroborarea vaselor de ceramică descoperite în necropole, cu cele din așezările adiacente, demonstrează că decorația canelată nu era străină culturii Cruceni-Belegiș. Ea a fost mai degrabă o moștenire din cultura Vatina, decât una preluată exclusiv de la alte grupuri culturale. Pledează în acest sens asocierea unor fragmente ceramice decorate cu incizii și caneluri oblice late, cu altele decorate cu motivul pseudo-șnurului. Sincronismul cronologic este asigurat, de asemenea, de prezența unor fragmente ceramice încrustate cu pastă albă, tipice culturii Žuto Brdo-Gârla Mare (de exemplu, Foeni-Gomila Lupului II, așezarea L2/2000; Deta-Dudărie, gropile de provizii C.9 și C. 14 etc.).

În opinia mea, cultura Cruceni-Belegiș este caracterizată de o formă unitară de habitat (locuințe sezoniere semiîngropate), de un nou tip de economie a hranei (preponderent axată pe creșterea animalelor), de un rit și un ritual funerar generalizat (incinerarea), ca și de tipuri de ceramică (amfore bitronconice) și de ornamente larg răspândite (șnurul fals, inciziile, canelura). Utilizarea termenului de „cultura Cruceni-Belegiș”, aproape consacrat în literatura arheologică, acoperă o arie largă a descoperirilor arheologice și a sincronismului cultural cronologic. Împărțirea culturii în trei stadii distincte (Cruceni-Belegiș, fazele I, II și III) va elimina atât sincronizările cronologice inexacte cât și conexiunile culturale eronate.

RESTITUIRI ARHEOLOGICE. UN TOPOR DE CUPRU DIN COLECȚIA DR. KASA ANTAL (DOROBANȚI, JUDEȚUL ARAD)

Victor Sava

Rezumat. În acest articol doresc să prezint un artefact preistoric din metal care a aparținut colecției dr. Kasa Antal din Dorobanți, județul Arad. Trebuie să precizez că acest topor din cupru este pierdut astăzi, în ciuda faptului că, în timp, câțiva cercetători au vorbit despre el, dar nu a fost niciodată ilustrat sau descris. În această privință, am descoperit vechea documentație a lui E. Dörner și N. Kiss (ambii au fost arheologi în cadrul Complexului Muzeal Arad). Aici, toporul de cupru este ilustrat, este descris și însoțit de informații privind condițiile descoperirii lui.

Voi prezenta descrierea toporului așa cum au făcut-o cei doi arheologi antemeționați. E. Dörner: „Dorobanți 19. IV. 1961. Colecția dr. Kasa Antal. Toporul de cupru a fost găsit în interiorul localului J. A. C. (pl. I/2), la 8. VIII. 1960, în apropierea unui schelet, cu ocazia săpării unei gropi, la adâncimea de 0,90 m (pe latura exterioară, patina era de culoare verde” (pl. II/1 a-b).” N. Kiss: „1978. Topor de cupru, patinat, cu o latură orizontală și una verticală; Lungime: 25,5 cm; Diametru orificiu: 3,8 cm” (pl. III/1).

Descrierea artefactului: metalul prelucrat manual - cuprul; profilul - oblic; manșonul cozii este vizibil numai la interior; pe exterior, culoarea patinei este verde.

Lungimea totală: 24,5 cm (E. Dörner), 25,5 cm (N. Kiss); diametrul orificiului pentru coadă: 3,8 (E. Dörner, N. Kiss); următoarele dimensiuni rezultă din desenul lui E. Dörner: lungimea brațului orizontal: 10,2 cm; lungimea brațului vertical: 10,9 cm; lungimea laturii orizontale: 5,76 cm; lungimea laturii verticale: 5,42 cm; grosimea cozii: 3,92 cm; greutatea nu este specificată (Pl. II).

Condițiile descoperirii sunt parțial prezentate în literatura existentă. Din documentația lui Dörner putem afla că toporul de cupru a fost descoperit în 1960, în apropierea unui schelet, la adâncimea de 0,90 m.

Datorită faptului că toporul are un orificiu rotund pentru coadă, un mașon bine reprezentat, o axă longitudinală ușor curbată și ambele laturi arcuite, el aparține tipului Jászladány. Dat fiind faptul că există îndoieli asupra corectitudinii desenului lui Dörner, clasificarea în varianta specifică tipului Jászladány este o abordare sinuoasă. Cu toate acestea, cele mai bune analogii pot fi identificate la Luduş, Păsăreni, Șincai sau Șisterea. Ca atare, toporul aparține variantei Șincai.

Toporul de tip Jászladány este datat între perioada de tranziție de la cultura Tiszapolgár la cultura Bodrogkeresztúr, până la sfârșitul culturii Bodrogkeresztúr și pe durata fazei III, posibil faza IV a culturii Sălcuța. Datorită faptului că mormântul din Dorobanți nu are niciun inventar, exceptând toporul, conturarea culturală este incertă. În acest areal, singura manifestare culturală în această perioadă este cea a culturii Bodrogkeresztúr, fapt ce ne permite să susținem că groapa respectivă a aparținut acestei culturi.

Pe lângă numeroasele descoperiri din cupru din Câmpia Aradului, putem numi câteva situri din acest areal, contemporane cu mormântul în cauză. Acestea sunt Curtici, Iratoșu, Pecica „Forgaci” și poate nivelul superior de la Sântana „Holub”. Acest mormânt din Epoca Cuprului este primul de acest fel din Câmpia Aradului.

CERCETĂRI PRIVIND CULTURA GÂRLA MARE ÎN ZONA PORȚILOR DE FIER-CLISURA DUNĂRII

Caius Săcărin

Rezumat. Prin această prezentare autorul face o trecere în revistă a cadrului geografic, a condițiilor naturale, meteorologice, a resurselor solului, structurii reliefului și asupra importanței acestor factori pentru dezvoltarea locuirii și a așezărilor umane.

Întregul complex de factori a determinat apariția și dezvoltarea unor așezări umane în această zonă de-a lungul unor spații istorice.

Cu referință la cercetările despre cultura Gârla Mare în zona Clisurii Dunării sunt prezentate cercetările efectuate despre această cultură, atât pe malul românesc cât și pe cel sârbesc al Dunării.

În continuare sunt amintite principalele probleme ale culturii Gârla Mare, diversele denumiri sub care apare în literatura de specialitate, dar și părerile cele mai diverse despre cronologia și periodizarea ei.

Toate rezultatele în acest sens, referitoare la Clisura Dunării și Djerdap, au condus spre noi ipoteze ale cercetătorilor din țară și din afară, despre proveniența culturii, dispersarea spațială a purtătorilor ei, cultura ca atare dar și perioada ei de evoluție.

Cele mai timpurii manifestări ale acestei culturi se regăsesc în perioada bronzului B1 (1500 î.d.H.) și își au începuturile în cultura Vatina, sfârșitul acestei culturi în schimb fiind localizat în timp undeva la începutul Hallstattului din Clisura Dunării, cu aportul unor factori ai culturii Gârla Mare la formarea unor manifestări ale Hallstattului atât în Clisură cât și la Dunărea de Jos, dincolo de Porțile de Fier.

UNELTE AGRICOLE ROMANE DIN SUD-VESTUL DACIEI

Dacian Rancu

Rezumat. Studiul prezintă uneltele aricole romane din sud-vestul Daciei, cele pe care le-am găsit prezentate în literatura de specialitate, dar și câteva piese speciale.

Pentru aceste tipuri de unelte care provin din Banat, zona aparținătoare României, nu s-a realizat până la acest moment o prezentare compactă, o determinare cronologică a fiecărei unelte acolo unde găsim multe exemplare și un raport al lor, bazat pe mediul de proveniență: militar sau civil.

Toate uneltele agricole prezentate sunt cuprinse în două orizonturi cronologice: cel de-al doilea și cel de-al treilea secol, respectiv, cel de-al treilea și cel de-al patrulea secol, aceste tipuri fiind prezente în întregul spațiu al provinciei.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DE EPOCĂ ROMANĂ ÎN CLISURA DUNĂRII

Ovidiu Bozu

Rezumat. Săpăturile arheologice ale lui Gheorghe Lazarovici, întreprinse în vara lui 1976 la Căunița de Sus, comuna Gornea, și pe teritoriul comunei Sichevița, în județul Caraș-Severin, au identificat două cuptoare de ars cărămizi. Ambele cuptoare se aflau în imediata apropiere a unei *villa rustica* cunoscută în această zonă, fiind descrisă de Nicolae Gudea în monografia *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Reșița, 1977. Doar unul dintre cuptoare, anume acela aflat la 26 m distanță de *villa rustica*, a fost dezvelit integral în 1978. Are o bază pătrată și a fost instalat prin săpături care au ajuns până la stratul de pământ galben. Această groapă a străbătut șanțul de apărare precum și straturile neolitice de la Căunița de Sus. Dimensiunile exterioare ale cuptorului erau de 5 x 3,85 m, adică a acoperit o suprafață de 19,25 m², înălțimea păstrată fiind de 2,70 m. Pereții de pământ, groși de 25 cm, au fost expuși timp îndelungat focului, devenind de aceea sticloși. Camera de ardere a avut o lungime de 4,40 m, o lărgime de 3,50 m iar pereții păstrați aveau o înălțime de 2 m. Solul lor a fost reînnoit de mai multe ori cu straturi de lut groase de 3-4 cm, compacte și netezite. Vatra focului a fost

construită din țigle și cărămizi, peste care era întins un strat de lut, devenit din cauza căldurii compact, neted și de o culoare roșietică. Grătarul vetrei de foc a avut 52 de deschideri pentru oxigenare, cu dimensiuni de 4-6 cm; 43 dintre ele fiind ordonate câte trei în două rânduri paralele. Distanța dintre deschideri era de 60 cm, distanța între rânduri e de 20 cm. După ce au fost îndepărtate cărămizile de la bolta prăbușită a cuptorului s-a descoperit o gaură cu diametrul de 80-90 cm. Această gaură s-a creat după ce cuptorul nu a mai fost în funcțiune. Restul spațiului de ardere, cu canalele secundare și peretele median de sprijin al grătarului, nu a putut fi cercetat mai îndeaproape din cauza nivelului ridicat al pânzei freatice.

Bolta, construită din cărămizi nearse (cărămizile au dimensiunea medie de 40 x 20 x 12 cm) s-a prăbușit în interiorul cuptorului. În cuptor au mai fost găsite 115 cărămizi pregătite pentru ardere. Considerăm că într-un singur rând încăpeau 275 de cărămizi, ceea ce permite deducția că într-o singură șarjă se puteau arde în jur de 825 până la 1375 de cărămizi. În camera de ardere a fost găsită și o plăcuță de bronz cu colțuri rotunjite (8,70 x 2 cm și grosimea de 2 mm) (ilustrația. I/2). Plăcuța are 8 găuri cu un diametru de 3 mm. Între prima și a doua gaură a fost scrijelit cuvântul *BITE*. Credem că este vorba despre latinescul *bito*, *bitere* (a merge, a pleca), care are forma imperativă de *bite*. Faptul că după cuvânt urmează șapte găuri și că placa de bronz a fost găsită în vatra cuptorului ne duce la gândul că avem de-a face aici cu un mesaj apotropaic, cam de genul „îndepărtează-te, demone/duhule rău!”.

Exploatarea cuprului și a altor minereuri în împrejurimile orașului Moldova Nouă încă de pe vremea romanilor este cunoscută încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Câteva pregătiri făcute în anul 1985 pentru pregătirea exploatării zăcămintelor bogate în minereuri de la confluența pâraurilor Ogașului Băieșului și Valea Bătrână, sub muntele denumit Cleanțul Baronului, la 6 km nord de Moldova Nouă, au condus la descoperirea accidentală a cinci clădiri din epoca romană, aparținând unei așezări de mineri romani. O singură clădire a putut fi cercetată arheologic. Se afla orientată în direcția est-vest, măsurând 14 x 28 m, ceea ce dă o suprafață de locuit de 392 m². Clădirea a cuprins în primul rând opt camere/spații de locuire, avea o curte interioară și clădiri anexă din piatră, care aveau trei spații. Camera de locuit nr. 1 din clădirea principală avea dimensiunile de 6,40 x 6,80 m și era dotată cu un *hypocaustum*. Spațiile de locuit 4 și 7 aveau podele *cocciopesto* și serveau ca instalație de baie. Apa se scurgea printr-un canal, aflat sub un coridor lung de 3,80 m și se revărsa în curtea interioară. Clădirea anexă conținea fragmente de vase pentru turnare și topire, zgură și resturi de metale topite, ceea ce duce la concluzia că avem de-a face cu un atelier de topit metale sau un atelier metalurgic. La o distanță de 50 de m în direcția nord-vest față de clădirea anexă, a fost identificată o ridicătură care conținea zgură și minereu de fier, ceea ce indică prezența unor cuptoare pentru reducerea minereurilor de fier. Descoperirea a două cărămizi cu ștampila Legiunii VII Claudia indică o posibilă participare a acestei legiuni la înființarea coloniei miniere și la paza minelor metalifere și a atelierelor metalurgice de la Ogașul Băieșului-Moldova Nouă. Ștampile de cărămizi ale Legiunii VII Claudia *pia fidelis* au fost găsite de altfel împreună cu cărămizi ștampilate cu sigiliul Legiunii IV Flavia Felix în castelul de la Pojejena, la 10 km distanță de Moldova Nouă și la cca. 20 km distanță de minele romane. În apropierea coloniei miniere de la Ogașul Băieșului, pe pantele de la Cleanțul Baronului, au fost identificate mai multe puțuri miniere, dintre care cel puțin două erau de origine romană. În anul 1989 s-a cercetat un puț minier roman pe

panta dealului Floricica, în Valea Apele Albe. Puțul are o înălțime de 1,70 metri, are pereții verticali, care în partea lor de sus au o ușoară înclinație spre mijloc. Puțul are la bază lățimea de 1,20-1,30 m, iar sus este lat de 80 cm. A fost realizat cu dalta și ciocanul și a urmărit un filon metalifer. După opt metri, puțul face o cotitură spre stânga. După alți doi metri se ajunge la o cavitate cavernală de 10 x 3 m, care are un tavan de cca. 4 m înălțime. În peretele din stânga al acestui spațiu au fost dăltuite trei nișe pentru lămpi cu ulei.

Moldova Veche

La locul numit *Săliște* au fost executate în anul 1977 săpături de sondaj, prin care s-a identificat o necropolă romană. Doar două morminte și o fântână au fost cercetate aici mai intens. Este vorba de două morminte de înhumatie de 50 cm adâncime, căptușite cu cisetă din cărămizi. Aceste morminte au corespondente la Iaz-Dâmb, județul Caraș-Severin. Și acestea au fost datate în secolul II-III după Hristos. Fântâna a avut adâncimea de 2,80 m și un diametru exterior de 1,20 m, iar diametrul său interior era, în segmentul zidit, de 1 m. La fundul fântânii diametrul este de doar 65 cm. Fântâna a servit unor scopuri rituale din cadrul *refrigerium*. În nemijlocita apropiere a necropolei a fost descoperită în 1953 stela funerară dedicată lui Publius Aelius Aelianus, care trăise trei ani și o lună. Tatăl copilului se numea Piperas și a fost un sclav cu funcția unui *vikarius*. Soția sa se numea Aelia Epictesis și era o libertă. Stăpânul lui Piperas a fost contabilul, *dispensator*, Timostratus. D. Tudor s-a gândit că cei doi bărbați lucrau în administrarea minelor romane de la Moldova Nouă. În apropierea minei romane de la Săliște-Moldova Veche se află locațiile cunoscute sub denumirea de *Flotații* și *Valea Văradului*. La *Flotații* a fost găsit un tezaur compus din monede datând din secolul al IV-lea, împreună cu un ciocan de minerit. La *Valea Văradului* s-a decoperit de asemenea o mare colonie minieră romană. D. Tudor a fost de părere că acestea au făcut parte din provincia Moesia Superior, care avea în administrare întreaga zonă a malului stâng al Dunării din partea Banatului de azi, de la Pancevo și până la Orșova. În acest sens, N. Gudea a scris de asemenea că, malul stâng al Dunării, în zona Porților de Fier, dar și întreaga zonă de graniță dintre Dacia și Moesia Superior erau controlate de trupe din Moesia Superior.

În aceste condiții putem presupune că minele și coloniile miniere de la Moldova Nouă au profitat de stabilitatea perioadei de până la sfârșitul secolului al IV-lea, chiar până în secolul al V-lea.

SĂPĂTURILE DE SALVARE DE PE VERSANTUL SUDIC AL DEALULUI CHILII DIN COMUNA VĂRĂDIA, JUD. CARAȘ-SEVERIN

Flavius Petru Bozu

Rezumat. În luna iulie 2007, pe Dealul Chilii, situat în extravilanul comunei Vărădia, la cca. 50 m de latura de sud a castrului de pământ, clasat pe *Lista monumentelor și siturilor arheologice din România*, au fost executate lucrări mecanizate de terasare.

Suprafața afectată prin terasarea mecanizată măsoară 5700m², cu căderi în panta naturală a dealului, cuprinse între 0,50 și 1m (Fig. 1). Prin îndepărtarea vegetației

arboricole de la suprafața solului și excavarea teraselor cu căderi de nivel apreciabile s-a intrat brutal în nivelele de locuire antice și preistorice, evidențiind-se conturul unor locuințe, gropi menajere și gropi de provizii aparținând primei vârste a fierului, precum și amprente de fundații, aparținând unor clădiri de epocă romană. De la suprafața teraselor nou create a fost recoltată o cantitate apreciabilă de ceramică de factură protodacică și romană provenind de la vase de provizii, castroane, oale, amfore etc., precum și un sestert roman emis de împăratul Augustus.

În a doua decadă a lunii septembrie au fost întreprinse săpături arheologice de salvare constând din executarea secțiunii S.I. de pe terasa nr. 1 și a unui număr de patru casete C.1-C.4 executate pe terasa nr. 5.

Secțiunea S.I., cu dimensiunile de 12/2m și caseta C1 de 5/2m, orientată nord-sud, a fost trasată și executată pe terasa nr.1, pe panta de sud a dealului Chilii, în condițiile în care în această zonă, în luna iulie 2007 au fost executate mecanizat un număr de 5 terase. În această secțiune a fost surprinsă și dezvelită în proporție de 85% locuința L.1. (Fig. 2) cu dimensiunile de 4/3m, de formă patrulateră cu colțurile rotunjite. Dispunea, în interiorul ei, de un stâlp situat central și unul lateral pentru susținerea acoperișului. Din golirea locuinței a rezultat un bogat material ceramic hallstattian, în cea mai mare măsură fragmentar, cu urme evidente de ardere secundară, ce sugerează sfârșitul violent prin incendiere al acestei locuințe semi-adâncite.

Pe terasa 5, au fost executate un număr de patru casete C.1.-C.4. cu dimensiunile de 3/3m ce au fost adâncite până la solul virgin, situat la -0,80m de la nivelul terasării. În niciuna din casele executate nu au fost sesizate urmele unor complexe închise, doar un strat relativ compact de resturi ceramice și faunistice gros între 25-35cm cu aspect de scurgeri de pe panta dealului sau a unor locuiri deschise sezoniere de vară pe panta cea mai însorită a dealului Chilii.

Cronologic, materialul ceramic rezultat din golirea locuinței L.1., la care se adaugă materialul ceramic rezultat în urma executării celor patru casete de pe terasa a 5-a precum și tipul de locuință cercetat, se poate concluziona că ele aparțin în majoritate Hallstattul-ului dezvoltat B1-B2 poate și B3 cu multe analogii în orizontul Gornea-Kalakacea și perioadei timpurii a culturii Basarabi.

TURNURILE-LOCUINȚĂ DE LA SVINIȚA

Andrei Bălărie

Rezumat. Complexul monumental numit *Tricule* (sau *Trei cule*, *Tri Kule*, *Háromtorony*), se află la 4 km la est de Svinița (Comuna Dubova, județul Mehedinți), un loc unde în literatura arheologică este consemnată și existența unor artefacte din perioadele Hallstatt și romană.

Cele trei turnuri de locuit (1, 2 și 3) se află pe malul nordic al Dunării, pe o limbă de pământ stâncoasă, formând un triunghi, cu unghiul ascuțit îndreptat spre fluviu. Această limbă de pământ stâncos este parte a sistemului de apărare, astfel că rămâne o singură cale de acces în perimetrul turnurilor.

Turnul Nr. 1 este pe jumătate prăbușit. În segmentul de perete se poate observa un amplecton constând dintr-un amestec de pietriș și mortar. Accesul în interiorul turnurilor a fost posibil printr-o scară care se putea ridica spre interior. Turnurile Nr. 1 și Nr. 2 au un parter înalt, izolat complet de exterior, unde accesul este posibil doar de la etajul I, probabil sau posibil printr-o scară. Podelele, atât la parter cât și la etaje, au fost construite probabil din fosne de lemn, fixate pe bârnele prinse în pereți. Urmele acestor bârne mai sunt vizibile în partea interioară a pereților. Ca materiale de construcție s-au folosit, pe lângă piatra brută, și cărămizi romane refolosite, prezente în împrejurimi.

Analizând fragmentul de perete de la Turnul Nr. 1, vedem și alte detalii care dezvăluie modul de ridicare al acestei construcții, de exemplu încă vizibilele urme ale bânelor de sprijin. Bârnelor, grupate două câte două, au fost culcate și sprijinite în interior, de-a lungul peretelui, fiind stabilizate de un amestec de piatră și mortar, întâlnindu-se poate într-o coamă de colț, în colțul peretelui. Aceste bârne sunt elemente de rezistență ale pereților din piatră și au rolul de a estompa și prelua forțele de tensiune care apar în pereții de piatră. Măsurile de asanare executate la Turnul Nr. 2 limitează posibilitățile refacerii accesului spre interiorul turnului, dar similitudinile față de construcția Turnului Nr. 1 indică un mod de construcție identic. Planul cel mai de sus trebuie să fi fost acoperit cu un acoperiș, care trebuia să excludă pătrunderea apei de ploaie în interiorul turnului la etajele superioare.

Turnul Nr. 3 pare a avea un mod de construcție diferit față de turnurile 1 și 2. Comparativ cu primele două, acest turn pare mai masiv. Bazându-ne pe ilustrate și fotografii mai vechi, estimăm că Turnul nr. 3 a constat într-un parter înalt și un singur etaj.

Cele mai multe turnuri de locuit din Banat au o bază dreptunghiulară. În această categorie se încadrează și turnurile de locuit de la Svinița-*Tricule*. Din punct de vedere cronologic, turnurile de locuit de la Svinița-*Tricule* aparțin aceluiași orizont temporal ca cetatea de apărare de la Drobeta-Turnu Severin, construită cel mai probabil spre finele secolului al XII-lea sau în decursul secolului al XIV-lea.

MĂNĂSTIREA BAZIAȘ – UN MONUMENT MEDIEVAL DIN CLISURA DUNĂRII

Dumitru Țeicu

Rezumat. Mănăstirea Baziaș a fost amplasată la intrarea unei văi ce coboară de la est către vest, până la strâmta câmpie a fluviului. Aceasta a intrat târziu în lumina surselor scrise, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Apare pentru prima oară consemnată în defterele turcești din anii 1569-1579. Așezarea ortodoxă de la Baziaș a rămas în afara interacțiunii cu autoritățile emitente ale actelor locale sau centrale până la jumătatea secolului al XVIII-lea. Astfel, actul din 15 iunie 1757, în care erau inventariate toate bisericile din eparhia Caransebeș, menționează mănăstirea Baziaș, având ca hram *Înălțarea Domnului*, posedând „o avere micșorată, având 4 case perniavare”.

Documentația scrisă privind mănăstirea Baziaș lasă fără răspuns chestiuni importante legate de începutul acestui așezământ, de fondatorul său și de dania făcută conform normelor de drept canonic ortodox.

Cercetările arheologice, derulate între anii 2002-2005, au încercat o extindere a bazei documentare. Investigația s-a derulat pe suprafața liberă de la nordul bisericii și, parțial, în cea sudică. Necropola bisericii conține, în stadiul actual al cercetării, un număr de 30 de morminte.

Inventarul funerar găsit în cele 30 de morminte conține trei monede, un ac de păr și un pieptene fragmentar. În groapa mormântului M1, un mormânt de copil, al cărui schelet s-a păstrat fragmentar, s-a găsit o monedă provenind de la regele Bela al IV-lea (1235-1270), o altă monedă turcească fiind găsită în M18. Moneda depusă ca ofrandă funerară în M22 a fost depusă pe piept, constituind o emisiune a Arhiepiscopului de Salzburg, Guidobald von Thum und Hohenstein (1654-1668). Acul de păr are o formă simplă, cu corpul rotunjit, fără decor. Acul de păr găsit în mormântul de femeie, notat M3, prezintă analogii cu mormintele mănăstirii de la Partoș, provenind din secolul al XVIII-lea dar, de asemenea, în alte zone ale lumii ortodoxe sârbe din secolele XVI-XVIII.

Momentul construirii mănăstirii Baziaș și impulsul care a generat apariția acestui monument, cu plan triconc, în arhitectura ecleziastică din Banat, poate fi discutată în stadiul actual al acumulărilor documentației istorice și arheologice, mai ales prin informațiile privind arhitectura ecleziastică de la Dunărea de Jos.

Constructorii medievali ai monumentului de la Baziaș au adoptat modelul bisericii cu plan triconc simplu, cu abside laterale flancate de pilaștri și având cheia de boltă pusă pe patru arcuri, care uneau pilaștrii monumentului. Acesta a avut inițial dimensiuni modeste, măsurând la exterior 13,20/8,20 m. Pronaosul cu plan rectangular a avut la exterior 5,25/4,25 m, fiind acoperit cu o boltă baril. Traveea principală a naosului, care măsoară 3,20/3,30 m, este încoronată de o calotă pusă pe un tambur cu plan circular în interior și octogonal la exterior.

Biserica a suferit schimbări, căci s-a adăugat un spațiu mai dezvoltat și un turn clopotniță pe partea sa de vest, la începutul epocii moderne. O piatră, inclusă în zidul sudic al bisericii, marchează acest eveniment în proximitatea anului 1721. Monumentul medieval cu plan triconc de la Baziaș, alături de altele, cunoscute din cercetări mai mult sau mai puțin recente, de la Vodița, Mraconia și Sirina, indică un traseu al triconcului în culoarul dunărean pentru perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XV-lea. Biserica cu plan triconc simplu, cu patru pilaștrii care flanchează absidele laterale ale naosului, prezintă apropieri tipologice cu monumentele sârbești din valea Moravei și a Mlavei, datând din perioada finală a secolului al XIV-lea și începutul celui următor. Monumentul de la Baziaș dispune de analogii frapante cu biserica mănăstirii de la Gorneac din valea Mlavei, ridicată în 1379, cu cea a mănăstirii Vitovnica, din aceeași zonă, ridicată la sfârșitul secolului al XIV-lea. Aceasta se situează astfel în șirul, nu prea lung, al bisericilor cu plan triconc construite la Dunărea de Jos vestică, de la sfârșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, dintre care o capodoperă este mult discutată biserica a mănăstirii Vodița, situată la granița dintre Banat și Oltenia.

Mănăstirea Baziaș, ca și alte așezări monahale ortodoxe consemnate mai târziu în izvoarele otomane din Banat, se găsea pe domeniul unei fortificații regale maghiare, fiind vorba în acest caz de fortificația de la Haram. Această observație de geografie istorică

privind dispunerea așezărilor monahale ortodoxe nu poate fi ignorată și o credem relevantă pentru contextul în care aceste mănăstiri au apărut. Documentele de cancelarie au consemnat, către sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, implicarea câtorva familii nobile românești la repararea și întreținerea fortificațiilor, menționându-se cazul nobililor de Cerna, Bizere și Densuș, recompensați cu posesiuni în zonă, pe domeniile fortificațiilor de la Drencova și Haram (1472).

Am evocat sumar cele de mai sus, conturată de acte de cancelarie, acestea fiind ilustrative pentru situația etno-demografică a zonei, care dovedește existența elementului românesc, pe de o parte, iar pe alta fiind esențiale pentru apariția unui așezământ monahal în condițiile dreptului canonic ortodox.

LOCUIREA DE TIP CRUCENI-BELEGIȘ DE LA CRUCENI- *MÓDOSI ÚT* (JUDEȚUL TIMIȘ). SONDAJELE ARHEOLOGICE DIN ANII 1997 ȘI 1999

Alexandru Szentmiklosi

Rezumat. Localitatea Cruceni (județul Timiș) este situată la aproximativ 40 km la sud-vest de Timișoara, aproape de granița româno-sârbă. Cu ocazia lucrărilor de construcție a fostelor grajduri ale C.A.P. Cruceni, a fost localizată o necropolă de incinerare, a cărei suprafață este de aproximativ 1,5 ha. Importanța necropolei de incinerare de la Cruceni a determinat executarea unor săpături destinate localizării așezării adiacente. În cadrul investigațiilor arheologice din vara anului 1977 au fost localizate, pe dâmbul situat în zona de sud-vest a fostelor grajduri ale C.A.P.-ului, acumulări de artefacte din ceramică, de tipul Cruceni-Belegiș.

Investigațiile arheologice au sondat zona cea mai apropiată de necropolă, situată în sud-vestul acesteia, peste albia unui fost braț al Timișului, vizibil și astăzi. Pe culmea alungită a malului orientat NV-SE, investigațiile arheologice au scos la iveală acumulări de ceramică, parte din ele provenind din curățarea pământului excavat pentru construcția grajdurilor din imediata vecinătate.

Fragmentele ceramice descoperite în ambele suprafețe sondate (S.1/1977 și S.2/1999) aparțin câtorva categorii de veselă identice celor descoperite atât în necropola adiacentă cât și în alte necropole Cruceni-Belegiș din Banat. Uniformitatea ceramicii descoperite în așezări și necropole invalidează, pe de-o parte, ipoteticul caracter special al câtorva categorii descoperite în mormintele din necropole, iar pe de alta, pare să indice existența unor centre de ceramică ce au deserved anumite comunități rurale, a căror „producție de serie” permitea cumpărătorilor să își aleagă chiar și propriul lor „inventar funerar”. Compoziția fragmentelor ceramice și tehnica de decorare a lor atribuie aceste descoperiri fazei I a culturii Cruceni-Belegiș. Acest stadiu corespunde fazei Bz.B2-C din sistemul modificat al lui Reinecke (Bronz târziu I), respectiv, secolul al XV-lea î. Ch.

Absența particularităților arheologice datate în epoca Bronzului târziu și cantitatea redusă de fragmente ceramice contrastează puternic în raport cu stratul gros de culoare cenușie, format din sediment antropice. Prezența acestui sol cenușiu poate fi explicată prin faptul că ambele investigații arheologice au avut loc în jurul așezării Cruceni-

Belegiș, poate chiar în arealul destinat agriculturii, unde arderile periodice erau utilizate atât pentru curățarea cânt și pentru fertilizarea solului.

O altă posibilă explicație ar fi cea privind depunerea sedimentară în cadrul unui proces natural cauzat de vânt. Investigațiile arheologice de la Pecica-*Șanțul Mare* au avansat ipoteza conform căreia nivelul stratigrafic B (datat, pe baza testelor radiocarbonice, în epoca bronzului) ar putea fi un sediment adus de vânt, determinat de o secetă ce a marcat și sfârșitul locuirii sitului în epoca bronzului. În cazul sitului Cruceni-*Módosi út*, investigațiile pedologice ulterioare vor oferi un posibil răspuns care va completa imaginea referitoare la habitatul în care s-au dezvoltat primele comunități Cruceni-Belegiș și la ocupațiile lor.

RAPORT DE ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ EFECTUATĂ ÎN CADRUL PLATFORMEI DE FORMARE ȘI CERCETARE INTREDISCIPLINARĂ ÎN DOMENIUL ARHEOLOGIEI SISTEMATICE – *ARHEOTIM*

Dorel Micle, Liviu Măruia

Rezumat. Platforma de Cercetări Interdisciplinare în domeniul Arheologiei Sistemice își desfășoară activitatea la Universitatea de Vest din Timișoara, în calitate de centru de cercetare științifică, la acesta participând atât profesori universitari cât și studenți, în regim de voluntariat, executând contracte de cercetare științifică sau contracte de prestări servicii în domeniul arheologiei. Activitatea de cercetare este realizată pe mai multe planuri: a. cercetare și documentare la sediul Platformei (analiză cartografică, interpretarea fotografiilor aeriene și prin satelit, toponimie istorică și arheologică, analiză geomorfologică a hărților topografice); b. cercetare și documentare în teren (cercetări arheologice sistematice, cercetări non-invazive pentru a pune în evidență noi situri, topografie arheologică); c. procesarea datelor de laborator (GIS pentru realizarea schițelor și planurilor topografice, grafică 2D și 3D a materialelor arheologice, analiza datelor apărute din prospecțiunile geofizice, arheogeomorfometrie, predicție arheologică, realizarea bazelor de date și a repertoriilor arheologice, pagini Web tematice).

În capitolul II se prezintă activitățile efectuate între anii 2006-2009, grupate în mai multe domenii de activitate: 1. proiecte; 2. proiecte parteneriale; 3. contracte de cercetare; 4. activități în teren (topografie arheologică, prospecțiuni geofizice – magnetometrice).

Apoi (III) se prezintă totalitatea aparatelor utilizate de către Platforma *ARHEOTIM* în toate aceste activități.

În capitolul IV sunt puse în evidență domeniile vizate în cercetările întreprinse de către această Platformă: 1. topografie arheologică; 2. cartografie arheologică; 3. prospecțiuni geofizice; 4. grafică 2D și 3D în arheologie și la monumentele istorice; 5. servicii de evidență, repertorii și clasare a siturilor arheologice și a monumentelor istorice (baze de date); 6. pagini Web tematice, având un specific cultural și multipli utilizatori (științifice, de popularizare, administrative); 7. managementul proiectelor culturale, aplicabile în domeniu cultural (istorie-arheologie); 8. domeniul patrimoniului cultural (istorie-arheologie).

Capitolul care urmează înfățișează activitate de diseminare a informațiilor, care este structurată în cele două principale domenii de manifestare pe plan cultural și științific: 1. participarea cu lucrări la conferințe și simpozioane internaționale; 2. lucrări publicate în actele conferințelor și simpozioanelor internaționale.

Ultimul capitol prezintă perspectivele care vizează dezvoltarea Platformei *ARHEOTIM*, atât din perspectiva factorului material și uman, cât și din cel al punerii sale în valoare din punct de vedere științific: 1. logistica de teren și laborator (aparatură care trebuie să corespundă noilor standarde, software etc.); 2. resursele umane (completarea echipelor de cercetare; 3. diseminarea rezultatelor (publicarea și popularizarea pentru publicul larg interesat și la nivelul celui științific-academic); 4. imaginea universitară (promovarea proiectelor pentru a spori prestigiul Universității de Vest din Timișoara, chiar prin asocierea cu unități similare din toată Europa); 5. accesarea de resurse financiare (vizând oportunitățile de a câștiga proiecte cu caracter cultural, vizând mai multe domenii).

DECOUVERTES DE PLASTIQUE NEOLITHIQUE EN BANAT

Adriana Radu

Résumé. Cette étude présente 12 objets confisqués par la Section du patrimoine de la Police municipale de Reșița (département de Caraș-Severin), trouvés dans la garde du Musée du Banat Montagneux. De ce total, ayant la place de la découverte inconnu, 11 sont des figurines anthropomorphes appartenant la culture de Vinca, une pièce étant encadrée dans la culture de Sălcuța.

Deux d'entre eux sont des têtes de statuettes anthropomorphes avec masque triangulaire. En Banat les visages triangulaires avec le nez réalisé par une proéminence, les yeux incisés, en ligne droite ou oblique, sont propres à la phase A de la culture de Vinca, continuant dans les phases B2C et d'une manière sporadique en C. Ce type est rencontré tout en commençant avec la phase B en Transylvanie, dans la culture de Turdaș. À Vinca, dans la phase A, les visages triangulaires ont eu les yeux incisés en forme de L, et dans la phase B, sur le même type de visage, ceux-ci sont en arc, triangulaires ou en forme d'amande. .

La tête de la pièce n° 1, dont la structure consiste en un masque triangulaire, sommet de tête rectangulaire, la nuque droite, des yeux réalisés par des incisions profondes, les sourcils suggérés par une légère dénivellation, présente des analogies, pour quelques uns de ces traits, avec deux pièces de Zorlențu Mare. L'une appartient à la phase Vinca B1 et l'autre au niveau Vinca B1/B2.

Dans l'établissement de Liubcova, les yeux encadrés par des sourcils apparaissent dans la phase B2. Les visages triangulaires, avec des yeux incisés et les sourcils légèrement mis en relief, se retrouvent à Turdaș, dans des anciennes découvertes.

La pièce n° 1 peut être attribuée à la phase B2 de la culture de Vinca.

L'autre tête de figurine avec un masque triangulaire, présente des yeux incisés et un nez conique comme placés dans la partie supérieure du visage, mis en relief sur le front très étroit. Deux exemplaires exécutés d'une telle manière ont été trouvés dans les anciennes fouilles de Liubcova-„Ornița” et appartiennent à la phase C. La réalisation de la nuque par la mise en relief des parties latérales et la mise en évidence d'une surface élevée, comme une crête, dans la zone centrale, constitue un abordage peu rencontré dans la culture de Vinca. À Rast, établissement appartenant à la culture de Vinca B₂C, on peut rencontrer des figurines ayant la nuque pointue, sans une configuration claire de la proéminence centrale. À Jablanica (Vinca C) existe une proéminence rectangulaire sur la nuque. À Turdaș, une pièce avait la nuque conique, et sur un autre exemplaire, représentant probablement un logement ou un four, il existe une tête zoomorphe avec une crête en relief. Toutes ces analogies nous permettent l'encadrement de cette pièce (n° 2) dans la phase Vinca C.

La troisième figurine anthropomorphe, avec des dimensions accrues, appartient du point de vue typologique à la catégorie IIe, selon l'avis de Gh. Lazarovici. Dans l'établissement de Vinca la pratique de la perforation des bras a été documentée vers la profondeur de 9,3 m, procédé utilisé au long des toutes les phases de cette culture, en spécial dans les phases tardives C et D (disposées en des diverses combinassions). À Liubcova se retrouve sur un fragment de figurine de la phase A3 B1, sur une autre de la phase B2 et sur deux pièces encadrés dans la phase C. À Rast, beaucoup de figurines

présentent une ou deux perforations sur les bras. La même situation existe à Chișoda Veche (la phase Vinca C), Sânnandrei (Vinča C), Zorlențu Mare (Vinča B2C). À Turdaș les perforations sont moins nombreuses. Les têtes avec le masque en pentagone apparaissent à Vinca vers une profondeur de 8 m, dans la phase AB1se développant surtout dans les phases tardives de cette culture. En Banat celles-ci sont fréquentes dans sa partie sudique, mais ont été documentées même à Chișoda Veche et Sânnandrei. À Liubcova, des deux pièces ayant un masque semblable, l'une avait les bras perforés. À Zorlențu Mare celles-ci appartiennent à la phase B2C, ayant le contour du visage en quelque mesure arrondi.

La pièce n° 3 peut être attribuée à la phase B2C, éventuellement en C.

Dans la 2e catégorie s'inscrit, selon Gh. Lazarovici, la figurine numéro 4, avec des bras latéraux, courts, en tronc de cône, perforés horizontalement. La réalisation des quelques attributs anatomiques par le marquage de la partie dorsale, l'élargissement vers la base de sa partie cylindrique, permet son encadrement dans une phase plus évoluée. Les plus proches analogies pour ce type peuvent être rencontrées dans l'établissement de Zorlențu Mare, où, dans le niveau appartenant à la phase B2C, trois statuettes présentent le même canon à la figuration de partie dorsale. Parmi les découvertes de Liubcova existe un fragment de statuette semblable.

Du point de vue chronologique, la pièce peut être encadrée dans la phase B2C de la culture de Vinča.

La figurine sans tête, n° 5, (appartenant au IIe type), est sous forme de croix, ayant des bras courts, pointus et la partie inférieure en section ovale. Les figurines en forme de croix apparaissent dans la phase B, continuant leurs existence dans la phase C de la culture de Vinča. Une analogie presque parfaite (y exceptant la tête) est constituée par la pièce de Jablanica.

Des autres similitudes sont rencontrées chez deux statuettes de Liubcova, encadrées dans les phases Vinča B2 et C. Une autre pièce, presque identique, provient des découvertes plus anciennes de Parța (1945) de l'horizon B2. Aussi, deux pièces de Turdaș présentent des analogies avec la figurine mentionnée.

Celle-ci peut être attribuée à la phase B2C de la culture de Vinča.

Une apparition moins commune pour la plastique de Vinča (n° 6) combine dans le mode d'exécution des différents éléments caractéristiques aux phases tardives – corps plat, visage pyramidale, des bras courts avec des protomes, pieds courts, éloignés. La pièce analysée présente les bras finis en protomes animaliers. Ce sort de bras, moins élaborés, a été observé à la statuette plate, avec les bras perforés horizontalement, découverte à Liubcova. Fréquemment elles apparaissent chez les figurines perforés, tant anthropomorphes que stylisées. Ce type est rencontré dans les phases B2C et C, en spécial à Zorlențu Mare, mais aussi à Liubcova. La tête avec le visage en tronc de cône apparaît dans les étapes tardives de la culture de Vinča. À Liubcova une telle statuette a été encadrée dans la phase C-D. Des autres pièces proviennent de Sânnandrei, de Turdaș, de Rast, des découvertes de la phase C de la culture de Vinča. Dans l'établissement éponyme, à Vinca, celles-ci apparaissent également dans la phase C. Dans la région de Morava elles sont datées dans les phases C et D (Jablanica, Predionica, Valac). Le procédé de réalisation des pieds par leur modelage séparé et leur placement en un angle pointu est rencontré en Banat à Sânnandrei, en Transylvanie à Turdaș, en Olténie à Rast, à Vinča et dans la vallée de Morava (Predionica et Karsja).

Les pièces de Sânaandrei présentent les plus proches analogies pour le masque du visage, la forme des bras et des pieds. La présence de tous ces éléments nous permet l'encadrement cette statuette dans la phase C de la culture de Vinča.

Gardée à moitié, la pièce n° 7 s'inscrit dans la catégorie des idoles cylindriques ornementées sur toute leur surface. Les exemplaires découverts à Liubcova, à Zorlențu Mare, Turdaș, Rast, permettent son encadrement dans la phase C de la culture de Vinča. A cause de ses bras finis en protomes animaliers, la pièce n° 8 pourrait appartenir à la catégorie D – des autres objets de culte. La plus proche analogie, en tenant compte de sa forme, existe à la pièce de Liubcova, ayant quatre bras et des protomes animaliers. Celle-ci et la pièce de Vinca ont été attribuées à la phase C de la culture de Vinča.

La pièce n° 9 appartient à la variante des idoles stylisés, circonscrits à la catégorie IIIc1 (corps cylindrique, deux bras obliques et gorge), découverte en Banat à Liubcova et à Zorlențu Mare, mais aussi dans des autres établissements de la culture de Vinča C. En tenant compte de sa forme, la plus proche analogie est présentée par la pièce de Liubcova, ayant la partie centrale mise en évidence et l'un des bras avec une terminaison orientée en haut.

L'exemplaire n° 10 appartient à la catégorie IV.d1 – des amulettes, qui représentent des idoles très stylisées, le corps plat, et quatre bras en forme d'étoile, perforé verticalement. Les plus proches analogies sont liées des pièces issues à Turdaș, qui sont encadrés dans Vinča C.

Le fragment d'autel, la pièce n° 11, présente une tête avec un masque semblable à celui d'une statuette de Liubcova, encadrée dans la phase C de la culture de Vinča.

L'objet n° 12 appartient à la culture de Sălcuța. Ce sort de pièces a été découvert à Cuptoare –Sfocea, en Banat, et à Sălcuța.

Pour toutes les pièces présentées dans cet ouvrage nous avons employé comme des analogies les matériaux provenus du Banat, de la Transylvanie, de l'Olténie, sans nous reporter à toute l'aire de la culture de Vinča. La plastique néolithique de ces localités a été présentée en détail par les auteurs des fouilles et dans leurs travaux de synthèse, produisant une analyse approfondie de toutes les analogies du tout l'airel de cette culture.

LES RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES DE CUPTOARE-SFOGEA. LES CAMPAGNES DES ANNÉES 1975-1977

Gh. Lazarovici, Marian Gumă, Eugen Iaroslavski

Résumé. Les recherches ont été entreprises sur la colline de Sfocea, située dans le territoire de la localité de Cuptoare de la dépression de Cornea. Pendant l'été de l'année de 1975, sur la pente sud de cette colline, à environ 20-25 m de la rivière de Cornea, les chercheurs de trésors ont coupé avec le bulldozer, presque en diagonale, un chemin ayant en longueur 30-40 m et une largeur de 3-5m. À cette occasion a été découverte l'entrée d'un puits néolithique. Une fois les autorités annoncées, les fouilles ont été reprises sous la surveillance des chercheurs Eugen Iaroslavski du Musée de Reșița et Gheorghe Lazarovici du Musée d'Histoire de la Transylvanie. Les fouilles ont continué jusqu'à la

profondeur de 8 m, quand celles-ci ont été stoppées à cause des puissantes eaux phréatiques.

Au cours de l'année 1976 les recherches ont été reprises (Gheorghe Lazarovici, Marian Gumă – le Musée de Reșița) et les couches se sont continuées ayant la même structure et composition. À la profondeur de -9,1 m la quantité de charbon est accrue, à 9,20-9,40 m apparaît une couche de charbon qui provenait de la brûlure de l'élévation extérieure en bois du puits, suivi d'un autre où se trouvent des bois, des branches et morceaux de bois présentant des traces d'usinage. De la profondeur de 9,20 jusqu'à 10,20 m il suit une couche sableuse, où se sont issues des fragments céramiques appartenant aux quelques vaisseaux. À 10,30 m, au fond du puits on a trouvé un vaisseau peint, deux lames en silex et deux outils en cornes de chevreuil. Ceux-ci constituent des offrandes pour les divinités de l'eau.

La céramique découverte, qui par facture, formes et ornements appartient à la culture de Sălcuța, a été groupée en 8 catégories. Des outils en silex, des copeaux, des haches des fragments de moulin à bras, des polisseurs, des broies, des outils en corne de cerf, des morceaux de briques en torchis plus ou moins grands composent la plupart de l'inventaire archéologique découvert ici.

Le remplissage du puits avait commencé immédiatement avec la mise du vaisseau peint et des autres vaisseaux, les morceaux de bois et les branches paraissant jetés d'une manière intentionnée. Mais il paraît que, en suite d'un puissant et rapide incendie, ce puits ait été quitté, fait indiqué par la grande quantité de cendres et de charbon.

Cet objectif a eu tant un caractère pratique que cultique. Des analogies ont été trouvées dans la culture de Starcevo-Criș, à Trestiana, dans la culture de Vinca, à Parța, dans la culture de Cucuteni, à Hăbășești, dans la République de Mali, en Afrique, en énéolithique à Fusesabony, dans la culture de Basarabi, à Ilidia.

L'établissement énéolithique, contemporaine avec le puits, a été découvert sur la terrasse de la colline de Sfogea. Ses niveaux supérieurs ont été détruits par un cimetière médiéval tardif. Celui-ci a été recherché sur une surface de 20 m², y incluant 15 tombeaux. Les squelettes sont en position étendue, avec le visage vers l'est et les bras sur la poitrine, M4 faisant exception car le mort est couché sur sa partie droite, ayant les genoux légèrement pliés. Aux squelettes avec les bras existants, leur position indique plusieurs variantes concernant le rituel d'enterrement. On a découvert des squelettes de femmes (M7-M8), d'adultes (M2-M6, M9-M11, M13) et d'enfants (M1, M12). Les tombeaux 14 et 15, non préparés, ont été signalés dans le profil sudique de la cassette des carreaux 4 et 5. Les tombeaux 16-17 sont dérangés, étant découverts à l'occasion de la cassette ouverte pour M8.

L'inventaire funéraire trouvé dans les tombeaux consiste d'un anneau en métal (M4), deux boucles de tempe en argent (M8) et un bracelet en verre noire (M8). Les recherches archéologiques effectuées sur la colline de Sfogea ont fait possible l'encadrement de l'établissement énéolithique et du puit rituel dans la phase IIB de la culture de Sălcuța. Le cimetière médiéval s'encadre, selon l'inventaire funéraire, dans la deuxième moitié du XIIe siècle.

EINE SICHEL MIT BREITEM QUERWULST AUS ROTBAV, „LA PÂRÂUȚ“.
EINIGE GEDANKEN ZUM GEBRAUCH FRÜHER BRONZESICHELN
IN DER WIETENBERG-KULTUR

Oliver Dietrich

Zusammenfassung. Eine kurze Vorstellung der Entdeckung der Sichel von Rothberg, mit Unterstreichung der Folgen des Wegs, den die Sichel anschließend nahm (die sich im Museum von Kronstadt befindet) und der Evaluierungen durch die Experten, Im Kontext ihrer Entdeckung 1964.

Die Analyse und Beschreibung der Sichel folgt den Studien anderer Experten zu ähnlichen Gegenständen, die früher gefunden wurden, etwa in Căndești, Vrancea; Daia, Giurgiu; der Devetaki-Höhle, Loveč, Bulgarien; Safaalan, Tekirdağ, Türkei; Ščetkovo, Kirovograd, Ukraine .

Die Schlussfolgerung der Studie ist, dass die Sichel von Rothberg von der Mitte der Bronzezeit stammt, aus der Zeitspanne, die unmittelbar auf die Epoche der Sichel mit Knopf folgt. Dieser Sicheltypus hat seine weiteste Verbreitung in Südosteuropa und steht in engem Zusammenhang mit der metallurgischen Produktion der Kulturen Wietenberg und Tei.

CONSIDERATIONS CONCERNING TERMINOLOGY USED FOR DEFINING THE
CRUCENI-BELEGIȘ CULTURE

Alexandru Szentmiklosi

Abstract. The ethnical-cultural manifestations from the second half of the 2nd millenium B.C., known also under the name of Cruceni-Belegiș culture, determined numerous hypotheses regarding not only the internal evolution of this culture, but also the cultural contacts and influences received by it. The attempts of achieving a general view as concerns evolution and spreading of this culture were and are still obstructed both by the deficient stage of research, and by a not unitary terminology. Thus, the term of „culture” is several times replaced by the term of „cultural group” that determined confusions in understanding evolution and in defining ethnical-cultural manifestations more or less synchronous (e.g. the Cruceni-Belegiș culture and the Gáva culture).

Initially, discoveries of Cruceni-Belegiș type have been defined with the term of „villanova” or „protovillanova”, and then they have been included in the Vatina culture, as a result of association of the cremation necropolis of Cruceni-Belegiș type with the Vatina settlement, in the site Bela Bara, partly superposed. Even if there were a few attempts to define the bearers of the cremation necropoles from Banat with two eponymous stations („the Vrșac culture”, discoveries of Tolvădia type”), subsequently, the discoveries from Vatina were customed („Vatin-Vrșac”, „Vrșac-Ilandža”, „Late Pecica-Vatina group”).

After he had abandoned the term of „plane urnfield culture”, N. Tasić introduced in 1968 the term of „Belegiš I group” and „Belegiš II”, the same specialist having the merit to get together the two groups into one, respectively the Belegiš culture, in 1973. The necropolis from Belegiš-Stojića gumno would enter into the archaeological literature also through its association with other cremation necropolises („Surčin-Belegiš”, „Versec-Belegiš I”). It would be used also for defining the final phase of the Vatina culture („the phase Belegiš-Ilandža”).

Starting from the division of the first two stages of evolution of the Cruceni-Belegiš culture in two distinct ethnical-cultural manifestations, the term of „Belegiš II-Gava” culture (or even „cultural complex Gava”) appeared also in the archaeological literature. The term of „Belegiš II-Gava” would be taken over by part of the Serbian archaeology, being used even nowadays.

Frequent analogies among discoveries from Belegiš and Cruceni determined S. Morintz to introduce in the archaeological literature, in 1978, the denomination of „the Cruceni-Belegiš culture”, used then by the whole Romanian archaeology.

Utilization of an artificial division of the Cruceni-Belegiš culture, in the so-called Belegiš I groups (considered either the final phase of the Vatina culture, or a distinct culture/cultural group) and Belegiš II (or „Belegiš II-Gava”) leads to a wrong approach of the ethnical-cultural realities from the end of the Bronze Age within large geographical areas, respectively Eastern Slavonia, Bačka, Srem and Banat.

A first argument for this proposition is the long evolution, from a chronological point of view, of certain cremation necropolises from Banat, Srem and north-eastern Croatia. It is not at all credible the fact that two distinct cultures used the same sacred spaces for the cult of the dead. The reduced number of graves deranged by other burials was noticed in several cremation necropolises from the Romanian Banat that pleads for continuity of the communities that knew where the members of their families had been buried. The place had been marked not only through small hillocks that got flat in time, but also through distinct signs (probably short wooden pillars). The long usage of the cremation necropolises, in contrast with the seasonal settlements of short duration from the close vicinity indicates an unitary population from the point of view of the religious conscious and of the respect to their ancestors.

Generalization of the grooved ornament in the second stage of evolution of this culture does not constitute, in my opinion, a sufficiently strong argument to accept the idea of emergence of a new culture. Corroboration of ceramic vessels discovered in necropolises with those from adjacent settlements demonstrate that the grooved decoration was not strange to the Cruceni-Belegiš culture. It was rather a Vatina inheritance than a taken over one, exclusively from other cultural groups. To that direction pleads the association of several ceramic fragments decorated with incisions and oblique wide grooves with others decorated with pseudo-corded motif. The chronological synchronism was assured also by the presence of some ceramic fragments encrusted with white paste, typical to the Žuto Brdo-Gârla Mare culture (e.g. Foeni-Gomila Lupului II, settlement L.2/2000; Deta-Dudărie, provision pits C.9 and C.14 etc.).

In my opinion, the Cruceni-Belegiš culture is characterized by an unitary form of the habitat (semiburied seasonal dwellings, a new type of food economy (preponderantly centered on high animal breeding), by a generalized funeral rite and ritual (cremation), as well as ceramic types (bitronconical amphorae) and widely spread ornaments (pseudo-

corded, incisions, groove). Utilization of the term of „the Cruceni-Belegiș culture”, already consecrated in the archaeological literature, covers a larger area of archaeological discoveries and chronological-cultural synchronisms. Division of the culture in three distinct stages (Cruceni-Belegiș, phases I, II and III) would eliminate both the inexact chronological synchronizations and the wrong cultural connections.

ARCHAEOLOGICAL RESTITUTIONS. A COPPER AXE FROM DR. KASA ANTAL COLLECTION (DOROBANȚI, ARAD COUNTY)

Victor Sava

Abstract. In this note I wish to discuss about an prehistoric metal artefact which belonged to Dr. Kasa Antal's collection from Dorobanți, Arad County. It should be noted that the copper axe is now lost, although over the time some researchers talked about this artefact, but it was never illustrated or described. In this respect I found E. Dörner's and N. Kiss (both were archaeologists at Complexul Muzeal Arad) old documentation. Here the copper axe was illustrated, described and there were informations regarding the discovering conditions.

Next I will present the description of the axe as the two archaeologists mentioned above did. E. Dörner: „Dorobanți 19. IV.1961. Dr. Kasa Antal's collection. The copper axe was found inside the local J.A.C. (pl. I/2) on 8. VIII. 1960, beside a skeleton during the excavation of a pit, at the depth of 0,90 m (on the outside the collar of the patina was green). (Pl. II/1a-b). N. Kiss: „1978. Copper axe, patinate, with an horizontal edge and a vertical one; Length: 25,5 cm; Diameter hole: 3,8 cm” (Pl. III/1).

Description of the artefact: the manufacturing metal is copper; the profile is oblique; both edge are approximately semicircular; the vertical edge is curved toward the interior; the shaft hole's sleeve is visible only on the interior; on the outside the collar of the patina was green.

Total length: 24,5 cm (E. Dörner), 25,5 cm (N. Kiss); shaft hole diameter: 3,8 (E. Dörner, N. Kiss); the following dimensions emerge from the drawing of E. Dörner; horizontal arm length: 10,2 cm; vertical arm length: 10,9 cm; horizontal edge length: 5,76 cm; vertical edge length: 5,42 cm; sleeve thickness: 3,92 cm; the weight is not specified. (Pl. II).

The discovering conditions are partial exposed in the existing literature. From Dörner's documentation we can find out that the copper axe was discovered in 1960 beside a skeleton, at a depth of 0,90 m.

Because this axe has a round shaft hole, a well underlined sleeve, a slightly curved longitudinal axe and both edged arched, it belongs to Jászladány type. Since there is doubt regarding the correctness of the drawing, the classification in a specific variant of Jászladány type is a sinous approach. Although the best analogies can be found at Luduş, Păsăreni, Șincai or Șișterea. Therefore the axe belongs to Șincai variant.

Jászladány axe are dated between the transition period from Tiszapolgár to Bodrogheresztúr culture, until the end of Bodrogheresztúr culture and during phase III, possibly phase IV of Sălcuța culture. Because the grave from Dorobanți has no inventory,

besides the axe, the cultural framing is uncertain. In the area the only cultural manifestation of this period is Bodrogheresztúr culture, so we can assume that the grave belongs to this culture.

In addition to the numerous copper discoveries from Arad Plain we can name several sites from the area that are contemporary with this grave. These are Curtici, Iratoşu, Pecica „Forgaci” and possibly the upper level from Sântana „Holumb”. This Copper Age grave is the first discovery of this kind from the Arad Plain.

WISSENSCHAFT ÜBER DIE KULTUR GÂRLA MARE IN DER ZONE EISEN TORE - DONAU KLISUR

Caius Săcărin

Zusammenfassung. Durch diese Vorstellung macht der Autor eine kurze Präsentation des geographischen Rahmens, der natürlichen Bedingungen, der meteorologischen Bedingungen, der Bodenressourcen, der Reliefstruktur und der Bedeutung dieser Faktoren im Bereich der Entwicklung des Wohn- und Siedlungswesens.

Der gesamte Komplex dieser Faktoren hat die Entstehung und Entwicklung von menschlichen Siedlungen von diesem Bereich entlang vieler historischer Zeiträume beeinflusst .

Bezüglich der Forschungen zur Gârla Mare Kultur im Bereich der Donau-Klamm werden die Untersuchungen über diese Kultur vorgestellt, sowohl am rumänischen als auch am serbischen Donauufer.

Im Weiteren werden die hauptsächlichen Probleme der Gârla Mare Kultur benannt, die unterschiedlichsten Namen, unter denen sie bekannt ist, aber auch die diversesten Meinungen über ihre Periodisierung und Chronologie.

Alle Ergebnisse diesbezüglich aus der Donauklamm und dem Djerdapp haben in- und ausländischen Forschern neue Hypothesen ermöglicht über die Herkunft, die Kultur, die Streuung ihrer Träger sowie den Zeitraum ihrer Evolution.

Die frühesten Manifestationen dieser Kultur beginnen in der Bronzezeit B1 (1500 an.Ch.) und haben einen Anfang mit der Vatina Kultur, während ihr Ende an der Schwelle zum Hallstatt anzusetzen ist, mit Teilnahme einiger Faktoren der Gârla Mare Kultur an der Bildung der ersten Hallstatt-Manifestationen im Raum der Donau Klamm und im Bereich flussabwärts des Eisernen Tores.

ROMAN AGRICULTURE TOOLS FROM THE SOUTH WEST OF DACIA

Dacian Rancu

Abstract. The following study presents Roman agriculture tools from the South West of Dacia, the ones we find presented in the special literature but also some special pieces.

For this type of tools, that come from Banat the region that belongs to Romania, there has not been made until now a compact presentation, a chronological enclose on each tool, there where we find many samples, and their report based on the average where they have been found: military or civilian.

All the agriculture tools presented are enclosed into two chronological horizons: the second and third century and the third and fourth century, these types being presented in all the provincial average.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS DER RÖMERZEIT VOM GEBIET DER DONAUENGEN

Ovidiu Bozu

Zusammenfassung. Die im Sommer des Jahres 1976 in Căunița de Sus, Gemeinde Gornea, und der Gemeinde Sichevița, Kreis Caraș-Severin von Gheorghe Lazarovici durchgeführten Ausgrabungen identifizierten zwei Ziegelbrennöfen. Beide Öfen lagen in der unmittelbaren Nähe der hiesigen villa rustica und wurden summarisch von Nicolae Gudea in der Monographie Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie, Reșița 1977, beschrieben. Nur ein Ofen, nämlich derjenige, der 26 m weit von der villa rustica lag, wurde 1978 vollständig freigelegt. Er hat einen rechteckigen Grundriss und wurde durch die Grabung einer entsprechenden Grube bis in die unberührte gelbe Schicht eingerichtet. Diese Grube durchschnitt den Abwehrgraben und die neolithischen Schichten von Căunița de Sus. Die äußeren Maße des Ofens sind 5 x 3,85 m, d.h. er hatte eine Fläche von 19,25 m² und eine erhaltene Höhe von 2,70 m. Die 25 cm dicken Erdwände waren lange Zeit dem Feuer ausgesetzt und deshalb verglast. Die Brennkammer war 4,40 m lang, 3,50 m breit und die Wände waren 2 m hoch. Ihr Boden wurde auf der ganzen Fläche mehrmals mit zwei bis drei, 3-4 cm dicken, kompakten und geglätteten Lehmschichten erneuert. Die Rostfeuerstelle wurde aus Dach- und Mauerziegeln gebaut; auf diese verbreitete man eine Lehmschicht, die wegen der Hitze kompakt und glatt wurde und eine rotbraune Farbe bekam. Der Rost wies 52 Öffnungen mit einem Durchmesser von 4-6 cm; 43 von ihnen waren je drei in zwei parallelen Reihen angeordnet. Der Abstand zwischen den Öffnungen ist 60 cm und diejenige zwischen Reihen von 20 cm. Nach der Entfernung der Ziegelsteine von dem zusammengefallenen Ofengewölbe, sah man ein Loch mit einem Durchmesser von 80-90 cm. Dieses Loch entstand, nachdem der Ofen nicht mehr in Funktion war. Die restliche Feuerkammer mit den sekundären Kanälen und der mittleren Stützwand des Rostes konnte man wegen des erhöhten Grundwasserspiegels nicht eingehend untersuchen.

Das aus ungebrannten Ziegelsteinen gebaute Gewölbe (Durchschnittsmaße der Ziegelsteine 40 x 20 x 12 cm) ist ins Ofeninnere eingestürzt. Im Ofen fand man noch 115 Ziegelsteine, die für das Brennen vorbereitet waren. Wir schätzen, dass man in einer einzigen Reihe 275 Ziegelsteine brennen konnte, was auf eine Charge zwischen 825 und

1375 Ziegelsteinen schließen lässt. In der Brennkammer fand man auch ein bronzenes Plättchen mit gerundeten Ecken (8,70 x 2 cm und 2 mm dick) (Abb. I/2). Das Plättchen weist 8 Löcher mit einem Durchmesser von 3 mm auf. Zwischen dem ersten und dem zweiten Loch wurde das Wort BITE eingeritzt. Wir glauben, dass es sich um das lateinische Verb bito, bitere handelt (= gehen, weggehen), welches die Befehlsform bite hat. Die Tatsache, dass nach dem Wort sieben Löcher folgten und, dass die Platte in der Feuerstelle eines Ofens gefunden wurde, führt uns zur Idee, dass es sich hier um eine apotropäische Botschaft handelt, etwa „geh weg (Dämon/böser Geist)“.

Die Ausbeutung der Kupfer- und anderer Erze in der Umgebung von Moldova Nouă durch die Römer ist schon seit dem Ende des 18. Jh. bekannt.

Einige im Jahre 1985 durchgeführte Vorbereitungen für die Ausbeutung der metallhaltigen Erze von der Konfluenz der Bäche Ogaşului Băieşului und Valea Bătrână, unter dem Berg Cleanţul Baronului, 6 km nördlich von Moldova Nouă, führten zur zufälligen Entdeckung von fünf Gebäuden einer römischen Bergwerkssiedlung. Man konnte nur ein einziges Gebäude archäologisch untersuchen. Das Gebäude war Ost-West orientiert und hatte die Maße 14 x 28 m, was eine Fläche von 392 m² ergibt. Das Gebäude umfasste erstens acht Wohnräume, einen Innenhof und ein Nebengebäude aus Stein mit drei Räumen. Der Wohnraum 1 vom Hauptgebäude hatte die Maße 6,40 x 6,80 m und war mit hypocaustum versehen. Die Wohnräume 4 und 7 hatten cocciopesto-Fußboden und dienten als Badeanlage. Das Wasser floß durch einen Kanal ab, der unter einem 3,80 m langen Korridor lag und in den Innenhof mündete. Das Nebengebäude beinhaltete Fragmente von Schmelztiegeln, Schlacke und verschmolzene Metallreste, was auf eine Metallwerkstatt schließen lässt. In einem Abstand von 50 m nordwestlich vom Nebengebäude fand man eine Erhebung, die Schlacke und Eisenerz enthielt, was das Vorhandensein von Öfen für die Reduktion der Eisenerze suggeriert. Die Entdeckung von zwei Ziegeln mit dem Stempel der Legion VII Claudia weist auf eine mögliche Teilnahme dieser Legion an der Gründung der Bergwerksiedlung und an der Überwachung der Metallminen von Ogaşul Băieşului-Moldova Nouă. Ziegelstempel der Legion VII Claudia pia fidelis fand man übrigens zusammen mit denjenigen der Legion IV Flavia felix im Kastell von Pojejena, 10 km weit von Moldova Nouă und ca. 20 km von den römischen Bergwerken. In der Nähe dieser Bergwerksiedlung von Ogaşul Băieşului, auf dem Abhang von Cleanţul Baronului wurden mehrere Bergwerkschächte identifiziert, von welchen mindestens zwei römerzeitlich sind. Im Jahr 1989 wurde ein römischer Stollen vom Abhang des Hügels Floricica, im Tal Apele Albe, untersucht. Der Stollen ist 1,70 m hoch, hat senkrechte Wände, die oben leicht gebogen sind. Der Stollen ist unten 1,20-1,30 m und oben 80 cm breit. Er wurde mit dem Meißel und dem Hammer gemacht und verfolgte eine Metallader. Nach acht Metern biegt der Stollen nach links um. Nach weiteren zwei Metern erreicht man einen ausgehöhlten Raum von 10 x 3 m und mit einer ca. 4 m hohen Decke. In der linken Wand dieses Raumes wurden drei Nischen für Öllampen eingemeißelt

Moldova Veche

Am Ort Sălişte unternahm man im Jahr 1977 Probegrabungen, die eine römische Nekropole identifizierten. Nur zwei Gräber und ein Brunnen wurden hier ausführlich untersucht. Es handelt sich um 50 cm tiefe Körpergräber in Ziegeln aus Ziegelsteinen. Diese Gräber haben Entsprechungen in Iaz-Dîmb, Verwaltungskreis Caraş-Severin, die ebenfalls ins 2.-3. Jh. n. Chr. datiert werden. Der Brunnen war 2,80 m tief und hatte einen

äußeren Durchmesser von 1,20 m und einen inneren Durchmesser von 1 m im gemauerten Abschnitt. Auf dem Boden beträgt der Durchmesser nur 65 cm. Der Brunnen diente für die Rituale des refrigerium. In der unmittelbaren Nähe dieses Friedhofes entdeckte man 1953 die Grabstele des Publius Aelius Aelianus, der drei Jahre und ein Monat gelebt hat. Der Vater des Kindes hieß Piperas und war Sklave im Amt eines vikarius. Seine Frau hieß Aelia Epictesis und hatte einen freien Status. Der Herr des Piperas war der dispensator (Buchhalter) Timostratus. D. Tudor dachte, dass die zwei Männer für die Verwaltung der römischen Bergwerke von Moldova Nouă arbeiteten. Unweit vom römischen Bergwerk von Săliște-Moldova Veche befinden sich die Orte, die als Flotații und Valea Văradului bekannt sind. In Flotații fand man neben einem Münzhort vom 4. Jh. auch einen Bergwerkshammer. In Valea Văradului lag ebenfalls eine große römerzeitliche Bergwerksiedlung. D. Tudor glaubte, dass diese der Provinz Obermoesien angehörten, wie das ganze linke Ufer der Banater Donau von Pancevo bis Orșova. Diesbezüglich schrieb N. Gudea auch, dass das linke Donauufer im Gebiet des Eisernen Tores und die ganze Grenze zwischen Dakien und Obermoesien von Truppen aus Obermoesien kontrolliert wurden. Unter diesen Umständen können wir vermuten, dass die Bergwerke und die Siedlungen von Moldova Nouă von dieser Stabilität profitieren konnten, um bis zur Mitte des 4. Jh., wenn nicht sogar bis ins 5. Jh. weiter zu existieren.

ARCHEOLOGICAL RESCUE EXCAVATIONS ON THE SOUTH SLOPE OF CHILII HILL IN VĂRĂDIA VILLAGE, CARAȘ-SEVERIN COUNTY

Flavius Petru Bozu

Abstract. In July 2007 they were executed mechanical earthworks on Chilii Hill placed at about 50m distance from the ground Roman camp (enlisted in the Romanian Monuments and Archaeological Sites Register) in the outside built area of Vărădia.

The affected area is of 5,000m², with earth falls in the natural slope of the hill of 0.50 – 1m (fig. 1). Consequently to brushy vegetation moving of and to excavation of the terraces correspondent to such a level of falls, the antique and prehistory habitations were brutally touched, so that the outline of some dwellings, domestic and provisions pits as belonging to the first age of iron, as well as the that one of some buildings belonging to the Roman era were made evident. A considerable amount of proto-Dacian and Roman ceramics proceeding from provision vessels, pots, bowls, amphorae etc., and a sestertius emitted by Augustus were gathered from the so created new terraces.

The second decade of September the same year, the rescue excavation developed there, on the 1st terrace, with section S.I., and four columns, C.1 – C. 4, on the 5th terrace. Section S.I. of 12/2m and column C1 of 5/2m toward North-South, were made on the 1st terrace, on the southern slope of the hill, but in the terms of the earthworks of July and of those new five so resulted terraces. The dwelling L.1 (fig. 2) in the shape of a quadrilateral with rounded corners, 4/3m sizes, was 85% uncovered there. Inside of it there were two pillars, a central one and a lateral one to uphold the roof. A rich amount of ceramics of Hallstatt culture resulted after the dwelling cleaning; the material was

fragmental in a large measure, with evident secondary burning marks what suggest a violent ending of that semi-deepened dwelling, by arson.

On the 5th terrace four columns C. 1 – C. 4, of 3/3m, were made and deepened to – 0,80m considering the terrace level to the virgin soil. None of those columns presented closed complexes marks, but a relative compact stratum of ceramics and fauna remainders of about 25-35cm in thickness– presenting an aspect of leaking from the hill sloe –, as well as remains of some summer seasonal open dwellings on the most sunlit sloe of the hill were made evident.

Chronologically, ceramics from L.1 and those from the four columns on the 5th terrace, and also the sort of the analysed dwelling belong to the developed Hallstatt culture B1-B2, possibly B3, with many analogies in Gornea-Kalakacea level and the early Basarabi culture.

DIE WOHNTRÜRNE VON SVINIȚA

Andrei Bălărie

Zusammenfassung. Der monumentale Komplex, genannt Tricule (oder Trei cule, Tri Kule, Háromtorony), befindet sich 4 km östlich von Svinița (Gemeinde Dubova, Verwaltungskreis Mehedinți), ein Ort, an dem die archäologische Literatur auch das auftreten von Hallstattlichen und Römischen Artefakten erwähnt.

Die drei Wohntürme (1, 2 und 3) befinden sich am Nordufer der Donau, auf einer felsigen Landzunge, und bilden ein Dreieck, mit dem spitzen Winkel zum Fluss orientiert. Diese felsige Landzunge ist teil des Verteidigungssystems, so dass ein einziger Zugang in dem Umfang der Türme möglich ist.

Der Turm Nr. 1 ist zur Hälfte eingestürzt. In dem Wandabschnitt kann man einen Emplecton, bestehend aus einer Mischung von kleinen Steinen und Mörtel, bemerken. Der Zugang zum Inneren der Türme wurde durch eine einziehbare Leiter ermöglicht. Die Türme 1 und 2 haben ein hohes Erdgeschoss, völlig von der Aussenseite isoliert, in dem der Zugang nur von der ersten Etage, vielleicht mittels einer Leiter, möglich war. Die Fußböden, sowohl vom Erdgeschoss als auch von den Etagen, wurden wahrscheinlich aus Holzplanken gebaut, die auf die in den Wänden befestigten Balken gelegt wurden. Die Spuren dieser Balken sind immer noch sichtbar auf der inneren Seite der Wände. Als Baumaterial, neben Stein, wurden auch Römische Ziegel, die in der Umgebung vorhanden waren, wiederverwendet.

Beim Analysieren des Wandabschnittes von Turm Nr. 1, sehen wir weitere Details, die die Erreichung dieser Konstruktion zeigen, wie zum Beispiel die sichtbaren Spuren der Balken. Die Balken, je zwei gruppiert, wurden im Inneren entlang der Wand, mit der Mischung aus Stein und Mörtel, gelegt und trafen aufeinander, vielleicht in einem Eckkamm, in der Ecke der Wand. Diese Balken sind Widerstandselemente der steinernen Mauern, und haben die Rolle, die Zugkräfte, die innerhalb der Wände erscheinen, zu übernehmen. Die Sanierungsmaßnahmen beim Turm Nr.2 begrenzen die Möglichkeiten der Wiederherstellung des Zugangs zum Inneren des Turms, aber die Ähnlichkeiten mit dem Bau des Turmes Nr.1 deuten auf einen identischen Aufbau. Die oberste Ebene muss

mit einem Dach bedeckt gewesen sein, um die Regenwasserversickerung in die unteren Etagen zu verhindern.

Turm Nr.3 scheint eine unterschiedliche Konstruktion von den Türmen 1 und 2 zu haben. Im Vergleich mit den ersten beiden, scheint dieser Turm massiver zu sein. Basierend die Postkarten und alte Fotografien kann man schätzen, dass Turm Nr. 3 aus einem hohen Erdgeschoss und einer einzigen Etage gebildet ist.

Die meisten Wohntürme aus Banat haben eine rechteckige Basis, in diese Kategorie fallen auch die Wohntürme von Svinița-Tricule. Chronologisch betrachtet können die Wohntürme von Svinița-Tricule in dem gleichen Horizont mit der steinernen Befestigungsanlage in Drobeta-Turnu Severin gebracht werden, gebaut am wahrscheinlichsten im späten XII Jahrhundert oder im Laufe des XIV Jahrhunderts.

LE MONASTERE DE BAZIAS - UN MONUMENT MEDIEVAL DE LA VALLÉE DU DANUBE

Dumitru Țeicu

Résumé. Le monastère de Baziaș a été emplacé dans l'entrée d'une vallée qui descend de l'est vers l'ouest, jusqu'à l'étroite prairie du fleuve. Celui-ci est entré tardivement dans la lumière des sources écrites, dans la deuxième moitié du XVP^e siècle. Il apparaît pour la première fois consigné dans les defteres turques des années de 1569-1579. L'établissement orthodoxe de Baziaș est resté hors de l'interaction avec les autorités emmetantes d'actes locaux ou centrales jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle. Ainsi, l'acte de 15 juin 1757, où étaient inventoriées toutes les églises de l'éparchie de Caransebeș, mentionne le monastère de Baziaș, ayant pour fête patronale l'Ascension du Dieu, possédant „une fortune amincie, ayant 4 maisons de perniavares”.

La documentation écrite concernant le monastère de Baziaș laisse sans de réponse des questions importantes liées du début de cet établissement, de son fondateur et du don fait conformément aux normes du droit canonique orthodoxe.

Les recherches archéologiques, déroulés entre les années de 2002-2005, ont essayé une extension de la base documentaire. L'investigation s'est déroulé dans la surface libre de nord de l'église et, partiellement, dans celui sudique. La nécropole de l'église contient, au stade actuel des recherches, un nombre de 30 tombeaux.

L'inventaire funéraire trouvé dans les 30 tombeaux contient trois monnaies, une aiguille de chevelure et une parure fragmentaire. Dans le fosse du tombeau M_v un tombeau d'enfant, dont le squelette a été gardé d'une manière fragmentaire, on a trouvé une monnaie provenant du roi Bela le IVe (1235-1270), une autre monnaie turque étant trouvée dans M_{lg}. La monnaie déposée comme offrande funéraire dans M₂₂ a été déposée sur la poitrine, constituant une émission de l'Archiprêtre de Salzburg, Guidobald von Thum und Hohenstein (1654-1668). L'aiguille de chevelure a une forme simple, avec son corps arrondi, sans de décors. L'aiguille de chevelure trouvée dans le tombeau de femme, noté M₃, présente des analogies aux tombeaux du monastère de Partos, provenant du XVIIIe siècle, mais aussi dans des autres zones du monde orthodoxe serbe des XVI-XVIIIe siècles.

Le moment de la construction de ce monastère de Baziaș et l'impulse qui a généré l'apparition de ce monument, ayant le plan triconque, dans l'architecture ecclésiastique du Banat, peut être discuté à ce stade d'accumulations de la documentation historique et archéologique, surtout par les informations concernant l'architecture ecclésiastique médiévale du Bas Danube.

Les constructeurs médiévaux du monument de Baziaș ont adopté le modèle de l'église ayant le plan triconque simple, avec ses absides latérales flanquées par des piliers et ayant le tambour de sa voûte mis sur les quatre arcs, qui unifiaient les piliers du monument. Celui-ci a eu initialement des dimensions modestes, mesurant à l'extérieur 13,20/8,20 m. Le pronaos avec de plan rectangulaire a eu à l'extérieur 5,25/4,25 m, étant couvert avec une voûte en berceau. La travée principale du nef, qui mesurait 3,20/3,30 m, est couronnée avec une calotte mise sur un tambour de plan circulaire à l'intérieur et octogonale à l'extérieur.

L'église a subi des changements, car on a ajouté un espace plus développé et d'une tour clocher sur son côté ouest, au débuts de l'époque moderne. Une pierre, incluse dans le mur sudique de l'église, marque cet événement dans la proximité de l'année de 1721. Le monument médiéval de plan triconque de Baziaș, à côté des autres, connus seulement des recherches plus ou moins récentes, de Vodița, Mraconia, et Sirinia, désignent un trajet du triconque dans le couloir danubien, pour la période comprise entre le XIVe et le XVe siècle. L'église de plan triconque simple, avec les quatre piliers qui flanquent les absides latérales de la nef, présente des rapprochements typologiques avec les monuments serbes de la vallée de Morava et de Mlava, datant de la période finale du XIVe siècle et du début de celui suivant. Le monument de Baziaș dispose d'analogies frappantes avec l'église de la monastère de Gorneac de la vallée de Mlava, dressée en 1379, avec celui de la monastère de Vitovnica, de la même zone, dressée en fin du XIVe siècle. Celui-ci se situe ainsi dans la connue rangée, pas trop longue, des églises de plan triconque bâties au Bas Danube ouestiques, en fin du XIVe siècle et au long du XVe siècle, dont le chef d'oeuvre est l'église, longuement discutée, de la monastère de Vodita, située à la frontière du Banat et de l'Olténie.

Le monastère de Baziaș, comme des autres établissements monacaux orthodoxes consignés plus tard dans les sources ottomanes de Banat, se trouvait dans le domaine d'un château fort royal hongrois, s'agissant en ce cas du domaine du château fort de Haram. Cette observation de géographie historique concernant la disposition des établissements monacaux orthodoxes ne peut pas être ignorée et nous le croyons relevante pour le contexte où ces monastères ont apparu. Les documents de chancellerie ont consigné, vers le fin du XIVe siècle et la première moitié de celui suivant, l'implication de quelques familles nobles roumaines à la réparation et l'entretien des châteaux forts, y mentionnant le cas des nobles de Cerna, de Bizere et de Densus, récompensés avec des possessions dans la zone, sur les domaines des châteaux forts de Drencova et de Haram (1472).

Nous avons évoqué sommairement les situation d'en haut, contournées par les actes de chancellerie, celles-ci étant illustratives pour la situation ethno démographique de la zone, qui prouve la présence de l'élément roumain, d'une part, et des structures de maîtrise, d'une autre, essentielles pour l'apparition d'un établissement monacal dans les conditions du droit canonique orthodoxe.

THE SETTLEMENT OF TYPE CRUCENI- BELEGIŠ FROM CRUCENI- MÓDOSI
ÚT (TIMIȘ COUNTY). ARCHAEOLOGICAL
EXCAVATIONS FROM 1977 AND 1999

Alexandru Szentmiklosi

Abstract. The locality of Cruceni (Timiș county) is situated at about a aprox. 40 km south-west to Timișoara, close to the Romanian-Serbian boundary. Occasioned by the construction of the past stables of the C.A.P. Cruceni, there was located a cremation necropolis whose area was estimated at about 1,5 ha. The importance of the cremation necropolis from Cruceni determined several excavations designed to locate the adjacent settlement. Within the archaeological investigations in the summer of 1997, on the mound situated south-west to the past stables of the C.A.P. from Cruceni, there were located concentrations of ceramic artifacts of type Cruceni-Belegiš.

The archaeological investigations sounded the most closest area to the necropolis, situated south-west to the necropolis, across the river bed of a former branch of the river Timiș, which is still visible nowadays. On the elongated bank ridge oriented NV-SE, the archaeological investigations pointed out ceramic concentrations, part of them coming also from clearing the land for building stables in the close vicinity.

The ceramic fragments discovered in the both archaeological sound tranches (S.1/1997 and S.2/1999) belong to several categories of vessels which were identical to those discovered both within the adjacent necropolis and in other necropoles Cruceni-Belegiš from Banat. This uniformity within the ceramics discovered in settlements and necropoles invalidates, on one side, the hypothetical special character of certain categories discovered in the graves from the necropoles, and on the other side, it seems to indicate the existence of some pottery centres that served several rural communities whose „serial production” allowed the purchasers to choose also their „funerary furniture”. The composition of the ceramic fragments and their decoration technique assign these discoveries to the phase I of the Cruceni-Belegi culture. This stage corresponds to the phase Bz. B₂-C of P. Reinecke’s modified system (Late Bronze I), respectively in the 15th century B.C.

The absence of the archaeological features dated in the Late Bronze Age and the reduced amount of ceramic fragments strongly contrasts with the relatively thick greyish layer of anthropical sediments. The presence of this greyish soil could be explained through the fact that the two archaeological investigations were set out around the Cruceni-Belegiš settlement, possibly even in the area meant to agriculture where periodically fire was used both for clearing and for soil fertilization.

Another possible explanation could be that of a sedimentary laying down within a natural process determined by the wind. The archaeological investigations from Pecica-Șanțul Mare advanced the hypothesis according to which the stratigraphic level B (dated on the base of the radiocarbon tests in the Bronze Age) could be a wind sediment caused by a drought that marked also the end of the site habiting in the Bronze Age. In the case of the site from Cruceni-Módosi út, the next pedological investigations would offer a plausible answer that would complete the image concerning the habitat in which the first Cruceni-Belegiš communities developed and their occupations.

RAPPORT D'ACTIVITÉ SCIENTIFIQUE DÉROULÉ DANS LA PLATEFORME DE FORMATION ET DE RECHERCHES INTERDISCIPLINAIRES DANS LE DOMAINE ARCHÉOLOGIE SYSTHEMIQUE *ARHEOTIM*

Dorel Micle, Liviu Măruia

Résumé. La Plateforme de Recherches Interdisciplinaires dans le domaine Archéologie Systémique déroule son activité à l'Université de Ovest de Timisoara, en qualité de centre de recherche scientifique, y participant tant des professeurs universitaires que des étudiants, sous un régime de volontariat, tout en exécutant des contrats de recherche scientifique ou des contrats prestations services dans le domaine de l'archéologie. L'activité de recherche est réalisée sur plusieurs plans: a. recherche et documentation au siège de la Plateforme (analyse cartographique, interprétation photo aérienne et par satellite, toponymie historique et archéologique, analyse géomorphologique des cartes topographiques); b. recherche et documentation sur place (recherches archéologiques systématiques, recherches non invasifs pour mettre en évidence des nouveaux sites, topographie archéologique); c. traiter les données dans les laboratoires (GIS pour la réalisation des esquisses et des plans topographiques, graphique 2D et 3D des matériaux archéologiques, l'analyse des données issues des prospections géophysiques, arhéo-géomorphométrie, prédiction archéologique, la réalisation des bases de données et des répertoires archéologiques, des pages web thématiques).

Dans le IIe chapitre on présente les activités effectuées entre 2006-2009, groupées dans des plusieurs domaines d'activité: 1. projets; 2. projets partenariaux; 3. contrats de recherche; 4. activités sur place (topographie archéologique, prospections géophysiques – magnétométriques).

Puis (III), on expose la totalité des appareils utilisés par la Plateforme ARHEOTIM dans toutes ces activités.

Dans le IVe chapitre sont mises en évidence les domaines visés par les recherches entreprises par cette plateforme: 1. topographie archéologique; 2. cartographie archéologique; 3. prospections géophysiques; 4. graphique 2D et 3D dans l'archéologie et les monuments historiques; 5. services d'évidence, des répertoires et classements des sites archéologiques et des monuments historiques (bases de données); 6. pages web thématiques, ayant un spécifique culturel et des multiples utilisateurs (scientifiques, de popularisation, administratifs); 7. le management des projets culturels, applicables dans le domaine du patrimoine culturel (histoire – archéologie); 8. le domaine du patrimoine culturel (histoire et archéologie).

Le chapitre qui suit envisage l'activité de dissémination des informations, qui est structuré dans les deux principaux domaines de manifestation sur le plan culturel et scientifique: 1. participation avec des travaux aux conférences et des symposiums internationaux; 2. des travaux publiés dans les actes des conférences et des symposiums internationaux.

Le dernier chapitre présente les perspectives qui visent le développement de la Plateforme de ARHEOTIM, tant de la perspective du facteur matériel et humain, que de son mise en valeur du point de vue scientifique: 1. logistique du terrain et de laboratoire (des appareils qui doivent correspondre aux nouveaux standards, du software etc.); 2.

ressources humaines (compléter l'équipe de recherche); 3. la dissémination des résultats (publication et popularisation pour le large public intéressé et au niveau de celui scientifique/académique); 4. image universitaire (la promotion des projets pour accroître le prestige de l'Université de Ovest de Timisoara, même par association avec des institutions similaires de toute l'Europe); 5. accuser des ressources financières (visant des opportunités par gagner des projets ayant un caractère culturel, visant plusieurs domaines).